

ა. შანიანი

თხზულებანი

არჩილ ჯორჯაძისა.

წიგნი მეორე:

ჩვენი საზოგადოებრიობა.

2

1911

ტფილისი

ნ. შიშკელიძე

თხზულებანი

არჩილ ჳორჯაძისა.

წიგნი მეორე:

ჩვენი საზოგადოებრიუობა.

1495

1911

ტ ფ ი ლ ი ს ი.

წინასიტყვაობა	V
„მეოთხმოციანი“ და „მეოთხმოცდაათიანი“ (1911 წ.)	1 83.
პუბლიცისტი—ილია ჭავჭავაძე.	79 „
ნ. ნიკოლაძე. (ნაწყვეტი).	134 „
თ.-აზნაურულ ინტელიგენციის პოლიტიკური აზროვნება მე-XIX საუკ. (როგორ მოხდა?.., წარსულის გაკვეთილი. დოკუმენტების მიხედვით)	150 „
რევოლუციის შემდეგ. (გარდამავალი ხანა. ჩვენი სატკივარი. მავნებელი სენი. ავადმყოფი საზოგადოება. პრესა და საზოგადოება. მუსაიფი. „ადგილობრივი“ და „სახელმწიფოებრივი“. დემოკრატიის გაერთიანება. გაერთიანება მაინც შესაძლებელია. კარგი წიგნი)	191 „

წინასიტყვაობა.

ჩვენს საზოგადოებრივობას განსაზღვრულ ელფერს აძლევს ქართველ ინტელიგენციის აზროვნება. ამ საზოგადოებრივობას ვერ შეიგნებთ, თუ რომ ინტელიგენციის ხასიათის და მიდრეკილების გამორკვევას არ შეუდგებით. ამ წიგნში ეს საკითხი არ არის გათვალისწინებული მთელი თავისი სიგრძე-სიგანით. მე ვეხები მხოლოდ აზროვნების ზოგიერთ თვისებებს და ვითვალისწინებ ჩვენს საზოგადოებაში მოქმედ ზოგიერთ სოციალურ ჯგუფების ფიზიონომიას. მე მაინტერესებდა „ფსიხიკა“ ქართველ ინტელიგენციისა. რამდენადაც იგი ისახებოდა ჩვენს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში.

ამ მხრივ ჩემი დაკვირვება და დასკვნა საიმედო ხასიათისა არ არის. ინტელიგენციის ძალა ხომ მის ცნობიერების ძალაში ისახება. ეს ძალა იმდენად არის ძალა, რამდენადაც იგი მცნობრა თავის თავისა. თავის თავის ცნობა კი არის უწინააღრესს. ყოვლისა ცნობა თავის თავის უფლებისა. ცნობიერი ერი არის ერი მცნობი თავის უფლებისა. და რამდენადაც დავაკვირდი საგანს, ქართველი ინტელიგენციის მე-**XIX** საუკუნის ისტორია არ არის თავის უფლების მცნობ ერის ინტელიგენციის ისტორია.

მართლაც, განა საგულისხმო არ არის ის გარემოება, რომ წარსულ საუკუნეში, როდესაც ასე მწვავეთ ვგრძნობდით პოლიტიკურ პირობების შოლტებს, არ აღიძრა, არ შემუშავდა, არ აღმოჩნდა ჩვენში ერთი, მთლიანი, დიდი ნაკადი ეროვნულის მოძრაობისა. განა სავალალო არ არის ის გარემოება, რომ საუკუნის განმავლობაში (მთიულთა და კახელთა აჯანყებები თუ არ მივიღეთ მხედველობაში) „რომანტიკოს პატრიოტების“ გარდა (1832 წ.) ფაქტიურად, საქმით და მოქმედებით არც ერთი ფრაქცია, არც ერთი ჯგუფი არ აღმოჩნდა ჩვენს საზოგადოებაში „ერის უფლების“ დამცველი! ჩვენში მხოლოდ ლიტერატურული ვარჯიშობა იყო ამ საგნის შესახებ, ისიც იმისთანა, რომელიც უმეტესს შემთხვევაში საგნის ზედაპირს არა სცილდებოდა.

„მესამოციანებს“ დიდი ღვაწლი მიუძღვით ქვეყნის წინაშე მათ შემოიტანეს ეროვნული კულტურა. მაგრამ ერის უფლება მათთვის ის იყო, რაც ცნობილ არაკში მელასათვის იყო მშვენიერი ყურძნის მტევანი, მაღალ ხეზე ჩამოკიდული. თავად-აზნაურულმა ინტელიგენციამ, რომლის წრეშიაც მესამოცი წლის მოღვაწენიც იყვნენ, სამშობლოს სამსახური მოინდო-

მა ორაზროვნობის, ყიზილბაშურის მეთოდის საშუალებით. და ამ ინტელიგენციამ მოიძეო ის, რაც დათესა, ე. ი. სრული გავრცობა თავისი პოლიტიკური პროგრამისა. სოციალ-დემოკრატიულმა ინტელიგენციამ. რომელიც საუკუნის დამლევს გაჩნდა ჩვენში, ამ მხრივ არავითარი ახალი აზრი არ შემოიტანა. პოლიტიკურ აზროვნების მხრივ მას დიდი მსგავსება აქვს თავად-აზნაურულ ინტელიგენციასთან, განსხვავება მხოლოდ დემოკრატიზმის მეტნაკლებობაშია. მაშინ როდესაც პირველნი რუსეთის თვითმპყრობელობიდან გამოვლიან ხსნას და წყალობას, მეორენი ამ ხსნას ეძებენ რუსეთის დემოკრატიის პოლიტიკურ იდეალებში.

მე უკვე მქონდა შემთხვევა ხაზი გამესვა იმ გარემოებისათვის იხ. „ეროვნულ პრობლემის გარშემო“), რომ დამონებული ქვეყანაში, სადაც ეროვნული საკითხი ამ დამონებულ ხალხის ინტერესის მიხედვით კი არა, სწყდება ინტელიგენციის მიერ, არამედ გარეშე მდგარ გაუმაძღარ სახელმწიფოებრივ მადის მიხედვით, ან თუ გინდ მპყრობელ ხალხის იდეალების მიხედვით, რომ ამისთანა ქვეყანაში ინტელიგენცია უფსკრულის კიდემდის არის მისული და მისი გადაჩეხა უძირო ხერხელში გადაწყვეტილი საქმეა.

არა, უნუგეშო ისტორიაა ქართველ ინტელიგენციის ისტორია მე-XIX საუკუნეში! მაგრამ, ჩვენდა საბედნიეროდ, ამგვარ უილაჯობას თითქმის ბოლო ელება. ფიალა ბოლომდე აიღსო და აღორძინების ნიშნები მე-XIX საუკუნის ბოლოშივე აღმოჩნდნენ.

ამ აღორძინებას, თუ-იგი თვალთ-მაქცი არ აღმოჩნდა, მოჰყვება ის, რომ ინტელიგენცია ჩვენს ცხოვრებას და კირვარამს დაუახლოვდება, თავს დააღწევს ორაზროვან ფრაზეოლოგიას, და გახდება ინიციატორად საქართველოს დემოკრატიის გაერთიანებისა. გაერთიანებული, დარაზმული, თვითშემეცნები, გამსჭვალული დემოკრატია იკისრებს ქვეყნის წინამძღოლობას და მის სოციალურ და ეროვნულ კულტურის გამაგრებას. ჩვენი საზოგადოების პროგრესიულმა ელემენტებმა ამ საქმეს უნდა შეუწყონ ხელი.

მე-XX-ე საუკუნის მსვლელობაში საბოლოოდ გამოირკვევა, იცოცხლებს თუ არა ქართველი ხალხი და გამოვა თუ არა ქართველი ინტელიგენცია „ერის უფლების“ და „დემოკრატიის გაერთიანების“ მცველ—დარაჯად!

„ამოთხოვნი“ და „ამოთხოვლათიანი“

(მასალები ქართველ ინტელიგენციის ისტორიისთვის)

I.

ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორია თითქმის სრულიად გამოურკვეველი საგანია. ზედ-მიწევნით არა გვაქვს შესწავლილი ამ ისტორიის ეტაპები, რის გამო ნათლად არა სჩანს კავშირი სხვა-და-სხვა, ერთმანეთთან დაშორებულ, იდეურ მიმართულებათა.

საზოგადოებრივი აზროვნების შესწავლა აუცილებლივ უნდა ექვემდებარებოდეს განსაზღვრულ მეთოდს და წესს. ნათლად უნდა იყოს გარკვეული დასაწყისი და საბაზი იდეურ მოძრაობისა. ეს მოძრაობა თავის ზრდა-განვითარებაში ნაწილ-ნაწილად, ეპოქ-ეპოქად უნდა იყოს გაგებულ-განმარტებული და ამასთან სხვა-და-სხვა მიმართულებათა კლასიფიკაციის პრინციპი რეალურ საფუძველზედ უნდა იყოს დაფუძნებული, ჩათა ამ სახით უფრო გარკვევით და ნათლად აღმოჩნდეს მახეზებრივი კავშირი დასთა და ჯგუფთა შორის არსებული.

ამ ხასიათის შრომა ჩვენს მწერლობაში არ არსებობს. პროფესორ ხახანაშვილის „სიტყვიერების ისტორია“ საზოგადოებრივ აზროვნების შესწავლა-გამომკვლევას გაკვრით, სხვათა შორის ეხება. წიგნის ყურადღება სიტყვა-კაზმულ მწერლობის ისტორიისაკენ არის მიპყრობილი. ქართული პუბლიცისტიკა ამ შრომაში მხოლოდ საილუსტრაციო მასალაა. და აქაც ამ საილუსტრაციო მასალაში ავტორი არ გვაძლევს ნათლად გამოსახულ სახელმძღვანელო მეთოდს და მიმართულებათა შესასწავლად კლასიფიკაციის პრინციპს.

არის კიდევ ნ. ჟორდანიას წიგნაკი „ქართული პრესა“. მაგრამ ეს „ნაწარმოები“ მიდგომილი და ცალმხრივი აზროვნობის ნაყოფია. იგი უფრო ილია ქავჭავაძის საზოგადოებრივ მნიშვნელობის დამკვირვების გულისთვის არის დაწერილი,

სერვატორობის და რეაქციის წარმომადგენლად დაუსახავს, დანარჩენი მოღვაწენი კი, განსაკუთრებით, გ. წერეთელი, სერგეი მესხი და ნ. ნიკოლაძე პროგრესისტებათ გამოუყვანია. ბ. ხახანაშვილიც იმეორებს ამ აზრს, თუმც მის თხზულებების სხვა ადგილებიდან სრულიად არა სჩანს არც ქავჭავაძის კონსერვატორობა არც მისი რეაქციონორობა. აი. როგორ გვიხატავს ბ. ხახანაშვილი ილ. ქავჭავაძის მოქმედებას. „ახალი პერიოდი ქართული ლიტერატურისა, ამბობს იგი, იმ დროს იწყება, როდესაც მთიელებთან ომი გათავდა. 1861 წელს თ. ილ. ქავჭავაძე ჯერ კიდევ „ცისკარში“ იღებს ხელში ჰუმანიზმის დროშას და აარსებს თანამოაზრეთა წრეს, რომელშიაც შედიოდნენ საუკეთესო წარმომადგენელნი მაშინდელის ახალგაზდობისა: პეტრე ნაკაშიძე, გ. ყაზბეგი, ივ. პოლტორაკი, მიხ. ყიფიანი, ივ. ბერიძე, დავ. ყიფიანი, გ. ჩიქოვანი, ალ. სავანელი, მიხ. ჩიკვაძე, ილ. წინამძღვრიშვილი და ვ. თულაშვილი. მათვე მიეკედლა შემდეგში ბეს. ლოლობერიძე... ესენი ჰმართავდნენ კრებებს, სადაც კითხულობდნენ რეფერატებს, აღფრთოვანებულ ლექსებს და ნაწყვეტებს „გლახას ნაამბობიდან“. 1863 წ. ი. ქავჭავაძის მეთაურობით ამ წრემ გამოსცა ჟურნალი „საქართველოს მოამბე“. პეტერბურგის ქართველი სტუდენტობა აღტაცებით მიეგება ახალ ჟურნალს. კირ. ლორთქიფანიძემ, მესამე კურსის სტუდენტმა და გ. წერეთელმა, პირველი კურსის სტუდენტმა გამოუგზავნეს ჟურნალს თავისი პირველი ნაწერები. „საქართველოს მოამბე“ გამოვიდა მებრძოლეთ ბატონ-ყმობის წინააღმდეგ“^{*)}... და რამდენიმე გვერდის შემდეგ იმავ თხზულებაში ვკითხულობთ: „როდესაც ილ. ქავჭავაძემ „ცისკარი“ მიატოვა და დაარსა „საქართველოს მოამბე“, მან დასტოვა „ცისკარში“ პოეტი აკაკი წერეთელი და პუბლიცისტი ანტ. ფურცელაძე. ამ ხნიდან შეიძლება ვსთქვათ იგი გახდა ქართველი ინტელიგენციის ლიდერად: არ იყო საკითხი, თუ საზოგადოებრივი საქმე, რომ მას არ აღედრა გაზნის თუ ჟურნალის ფურცლებზე. იგი „თერგდალეულთა“ ჯგუფს მიეკედლა, რომელსაც რუს-ლიბერალობის წყალი ჰქონდა დაღეული, იგი მხურვალედ ესარჩლებოდა ახალგაზდობას, რომელსაც რუსეთში დაუმთავრებია სწავლა. და „საქართველოს მოამბე“

^{*)} იქვე, გვ. 121.

რუსეთის საუკეთესო ჟურნალებს გაგონებდათ თავისი შინაარსით. იქ ჰბეჭდავდა ნაწყვეტებს პელინსკი-დამ, დობროლობოვიდან, პრუდონი-დამ, ლერმონტოვი-დამ, გოგოლი-დამ. რესპუბლიკელ ა. შენიეს ლექსებს. მოათავსა თავისი მოთხრობა „კაცია ადამიანი“ და სხვა...⁴⁾ კიდევ ქვევით ვკითხულობთ: „ორ მოთხრობით ილ. ჭავჭავაძისა „გლახის ნაამბობი“ და „კაცია-ადამიანი“, რომელნიც დაიბეჭდნენ 1863 წ. მის მიერ დაფუძნებულ ჟურნალ „საქართველოს მოამბეში, დიდი აღელვება და პროტესტი გამოიწვიეს მაღალ საზოგადოებაში, რომელსაც ასე დასცინა „თავხედმა“ მწერალმა ლუარსაბ თათქირიძის სახეშიო“...⁵⁾ და სხვა-და-სხვა.

და ყველა ამის შემდეგ, რატომ დასჭირდა ბ. ხახანაშვილს ძველი-თაობის ორ დასად გაყოფა და ილია ჭავჭავაძის მოთავსება რეაქციონერთა ბანაკში, სრულიად გაუგებარი დარჩება თქვენთვის, თუ რომ არ მიჰმართეთ ნ. ჟორდანიას „ქართულ პრესას“, რომელსაც, აშკარაა, დიდი ვაფლენა მოუხდენია ბ. ხახანაშვილზე. ნ. ჟორდანიას აზრით კი ილ. ჭავჭავაძე 1863 წელს დამარცხდა როგორც პროგრესისტი. თავისი დამარცხება ჭავჭავაძემ თვითონვე აღიარაო და ეს იქიდან გამომდინარეობს, რომ ილ. ჭავჭავაძემ „საქართველოს მოამბის“ უკანასკნელ ნომერში სთქვა, ჩემი ჟურნალი უფრო „სბორნიკი“ და აღმანახია, ვიდრე ჟურნალიო და აბა „სბორნიკით“ პროგრესისტობა როგორ უნდა დავიცვაო⁶⁾. გარდა ამისა თურმე ბატონ-ყმობის საწინააღმდეგო ცნობილი ლექსი, დაწერილი 1860 წ., დაიბეჭდა მხოლოდ 1871 წელს!! „ესე იგი მაშინ, როდესაც „ბატონ-ყმობის ხსენებაც კი აღარსად იყო!!!“ „გლახის ნაამბობი“, დაწერილი 1862 წ., გამოქვეყნდა 1873 წელს!!!! და „კაკო ყაჩაღი“ მთლად დაიბეჭდა მხოლოდ 1879 წელს!!! „ივერიაში“. „ერთი სიტყვით, — ბრძანებს ბ. ჟორდანია, — არც ერთი მისი საყურადღებო თხზულება, გარდა „კაცია ადამიანი“-სა არ დაიბეჭდა მაშინ, როცა მისი დაბეჭდვა საჭირო იყო“⁷⁾. ყოველივე ეს უტყუარი საბუთია, რასაკვირველია, ილიას პროგრესისტობის დამარცხებისა. და აი ამ დამარცხებულმა და გაკოტრებულმა ლიბერალმა ხელმეორედ შემოდგა

4) იქვე გვ. 126.

5) იქვე გვ. 130

6) ნ. ჟორდანია „ქართული პრესა“, გვ. 15.

7) იქვე, გვ. 16.

ფეხი ქართულს ლიტერატურაში 1877 წელს. რა იყო ამისი მიზეზი? მოწოდება? არა. ამისი მიზეზი ბანკი იყო. ილია ჭავჭავაძეს დასჭირდა გაზეთი „არა იმიტომ, რომ ის მწერალი იყო, არამედ იმიტომ, რომ ის ბანკის მმართველი იყო“⁸⁾, აქედამ გამომდინარეობს მისი გამარჯვება, როგორც კონსერვატორისა და რეაქციონერისა. დედა-აზრი ბ. ჟორდანიას შეხედულებისა ილია ჭავჭავაძის მოღვაწეობაზე ეს არის. და ამ შეხედულებამ შეარყია ბ. ხახანაშვილის აზრი იმავე მოღვაწის შესახებ და დააწერინა დიდტანიან შრომაში ერთმანეთის საწინააღმდეგო აზრები.

ხოლო ჩვენს საგანს რომ დავუბრუნდეთ, უნდა ვსთქვათ, რომ თუ მართლა ორი ბანკი იყო მესამოცე წლებში, ამ შემთხვევაში არც ნ. ჟორდანიას კლასიფიკაციაა მისაღები. მესამოცე წლებიდან ოთხი დასი დაითვლება, თუ „ნაროდნიკებიც“ ცალკე დასად ჩავსახეთ. მაგრამ, ვიმეორებ, ყოველივე ეს სინამდვილეს ეწინააღმდეგება. იმ დროის მწერალი, რომლის მოწმობას მეტი ფასი უნდა ჰქონდეს, ვიდრე ბრაზმორეულ სექტანტის გულის წყრომას, სულ სხვას გვეუბნება მესამოცე წლების მოღვაწეთა დას-დასობად დაყოფის შესახებ. 1873 წლის „კრებულში“ ნ. ნიკოლაძე სწერდა: „განა ამ სტრიქონების დამწერი ყველაფერში ეთანხმება, მაგალითად, გ. წერეთელს, ილ. ჭავჭავაძეს, აკაკი წერეთელს ან ს. მესხს? ან განა ესენი ყველაფერში ეთანხმებიან იმას? არა. ზოგიერთ საქმეში, ზოგიერთ კითხვებზე ჩვენ სხვა და სხვა აზრისანი ვართ. მაგრამ ჩვენ ყველას საზოგადო მიზანი ერთი და იგივე გვაქვს და უნდა გვქონდეს. ამ საზოგადო მიზანს ჩვენ ყველანი, ჩვენი ძალისა და ცოდნის მიხედვით, ერთგულად ვემსახურებით.“⁹⁾ ჯერ ხნობით ამ ცნობებითაც, რომ დაკმაყოფილდეთ და მესამოცე წლების მოღვაწენი რომ ერთ ბანაკად ვადვიაროთ, მაინც ყალბი და უსაფუძვლო რჩება ჩვენ ლიტერატურაში დამყარებული კლასიფიკაცია.

საქმე აი რა აღის. არ მესმის, რატომ უნდა იწყებოდეს ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების და ქართველ ინტელიგენციის ისტორია მესამოცე წლებიდან, როდესაც ჩვენმა ინტელიგენციამ უფრო ადრე დაიწყო მოქმედება და ჩვენს

⁸⁾ იქვე, გვ. 24.

⁹⁾ იხ. ჩემი დაუბთავრებელი წერილი ნიკოლაძის შესახებ 1901 წ. „ძალაში“.

აზროვნებასაც მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში განსაზღვრული ფიზიონომია და ელფერი ჰქონდა. თუ დასობაზე მიდგა ლაპარაკი, რატომ უნდა დავიფიწყოთ და ანგარისში არ მივიღოთ ის ხანა, როდესაც ჩვენმა ინტელიგენციამ ცნობილი „შეთქმულობა“ მოახდინა, ხანა, როდესაც ჰყვავდა ჩვენი რომანტიული ლირიკა, როდესაც დაარსდა ქართული თეატრი და ქართული პირველი ეურნალი, როდესაც მოღვაწეობდნენ სოლომონ დოდაშვილი გ. ერისთავი, პლატონ იოსელიანი, კერესელიძე და მიხეილ თუმანიშვილი, ხანა, როდესაც დანიელ ჭონქაძემ დასწერა „სურამის ციხე“ და ლავრ. არდაზიანმა „სოლომონ მეჯღანუაშვილი“, ხანა როდესაც სეპარატიულ ოცნებათა დამსხვრევების შემდეგ, განათლებულ თ. ვორონცოვის მეცენატობის წყალობით აღმოცენდა ქართველ ინტელიგენციის წრეებში მთავრობასთან ერთად სოლიდარულ მუშაობის აზრი და სურვილი, ხანა, როდესაც ჯერ კიდევ ბატონყმობა არსებობდა ჩვენში და როდესაც ამ ბატონყმობასაც გაუჩნდნენ მოსარჩლენი, მისწვდათ თუ არა მათ ხმა თავისუფალ აზრისა და მოძრაობისა. მესამოცე წლებში ახალ მოღვაწეთა გამოსვლის უმაღლესი გაჩაღდა ბრძოლა ძველსა და ახალს შორის. ამ ბრძოლის შესახებ ნ. ნიკოლაძე 1873 წ.

„კრებულში“ ამბობს: „რაც კი რამ იყო ჩვენში ახალგაზდა, მხნე, ახალი წესის და ცხოვრების მოყვარე, ყველამ იცნო ის პატიოსანი-მომავლის დროშა, რომელიც მხნედ ეკავა ილია ჭავჭავაძეს. ძველმა წესმა, ძველმა კაცობამ თავი შეიყარა „ცისკარში“ და ამნაირად იმ ბრძოლაში, რომელიც გაიმართა „საქართველოს მოამბის“ და „ცისკრის“ შუა, სჩანდა ის ნამდვილი და ძლიერი ბრძოლა, რომელიც იმ დროს სდებოდა ძველსა და ახალს შუა ჩვენს ცხოვრებაშიო“ 10).

„ამ საგნის შესახებ ს. მესხი 1872 წელს „დროებაში“ გვეუბნება: „ჩვენი მაშები ბრალად სდებენ შვილებს, რომ თქვენ ურწმუნონი, უსაქმონი და ლიბერალები ხართო. ენა წაგვიპილწეთო და სხვა ამისთანებს. შვილებიც, თავის მხრივ, სხვა და სხვა მრუდვ საქმეებს, საზოგადო სიკეთეზე დაუდევრობასა და მხოლოდ თავის საკუთარ თავზე ზრუნვას აბრალებენ მოხუცებულებს. ამას გარდა ორივე მხრით ბევრი გასამტყუნარი

პუნქტია წარმოდგენილია¹¹⁾... მესხს თავის წერილის სათავეში მოჰყავს რამდენიმე ტაეპი იმ პოეტურ ტურნირისა, რომელიც გაიმართა მაშინ ძველის და ახალ-თაობის პოეტთა შორის.

ბრალდება:

თქვენ უსწავლელნო,
კრუ-რუსთაველნო!
რათ წაგვიბილწეთ ენა მდიდარი?
მტრობა ენის
აქს მტრობა ქვეყნის...
ჩირქი რათ მოსცხეთ ტაძარსა წმინდას?

პასუხი:

გვიან თუ მალე,
დღესა თუ ხვალე,
რაც ენას ფცოლდეთ, ის გასწორდება;
მაგრამ კი თქვენი
შრუდე საქმენი
ისევ ესევნ შრუდეთ დარჩება!

მაშ ყველა ამის გათვალისწინების შემდეგ აშკარა არ არის განა, რომ დღევანდელი ჩვენი კლასიფიკაციები დასებისა და საზოგადოებრივ მიმართულებათა ჩვენს ისტორიულ სინამდვილეს საფუძვლით და სისრულით ვერ ჰსაბავენ და რომ კლასიფიკაციის გარედ რჩება ისეთი ხანა ჩვენის ცხოვრებისა, რომელსაც ფრიად დიდი გავლენა ჰქონდა როგორც მიმავალ ჯგუფთა შემუშავების საქმეში, ისე ამ ჯგუფთა ხასიათსა და მიმართულებებზე.

და თუ რომ მივიღეთ ეს გარემოება მხედველობაში, აღმოჩნდება, რომ რასაც ჩვენ, ვსთქვათ, მესამე დასს ვუწოდებთ, ნამდვილად მესამე კი არ არის, არამედ მეოთხე ან მეხუთე და ამრიგად სხვა.

ამის თქმა გვიწოდდა დასთა კლასიფიკაციის პრინციპის და მეთოდის შესახებ. ქართულ აზროვნების განვითარების ისტორიკოსმა აუცილებლიყ უნდა მიაქციოს ამ გარემოებას ყურადღება.

2.

როგორც ვიცით ახლა, მესამოცე წლების მოღვაწეთ სამოქმედო ასპარეზზე გამოსვლისათანავე ძველ თაობასთან შეტაკება მოუხდათ. გაჩაღდა ბრძოლა „მამათა“ და „შვილთა“ შორის. წინასწარმეტყველობა არ იყო საჭირო იმის გამოსა-

11) ნაწერები ხერგეი მესხისა, გვ. 69.

ცნობად, თუ ვის დარჩებოდა ამ ბრძოლაში გამარჯვება. მართლაც ახალმა თაობამ გაიმარჯვა, რადგან ძველი სოციალური წესი დაირღვა და მხალი დამყარდა. ამ ცვლილებას წინ ვერაფერ აღუდგებოდა და ახალ-თაობის გამარჯვება უზრუნველყოფილი იყო.

მაგრამ მიდის დრო. ახალმა თაობა ნელ-ნელა ხანში შედის. მისი იდეალები ნახევრად განუხორციელნი დარჩნენ. ის ღრმა ცვლილება, რომელიც მოხდა მესამოცე წლებში, თითქოს დაუმთავრებელი დარჩა. ამ ცვლილების ნაყოფი ცხოვრებაში ისე აშკარად არ სჩანდა, როგორადაც იგი უნდა გამოჩენილიყო ვარაუდით და გარემოების აწონ-დაწონვით. ეროვნული კულტურის აღორძინებაც თითქოს უფრო ნელინაბიჯით მიმდინარეობდა, ვიდრე მოსალოდნელი იყო. მართალია, გაჩნდა თეატრი, პრესა, მაგრამ ყველა ეს საკმარისი არ იყო კულტურის აყვავებისათვის. რაც საჭირო იყო, იმისი მოპოვება ძნელი და შეუძლებელი გახდა და რაც ხელთ გვქონდა, შესამჩნევად ეროვნულ ცხოვრებას არ ამოძრავებდა და არა სცვლიდა. გარდა ამისა, აღმოჩნდა, რომ ინტელიგენცია, უმეტესად თავად-აზნაურობისაგან შემდგარი, დაშორებული იყო ხალხზე, მიუხედავად იმისა, რომ ამ ინტელიგენციას აღფრთოვანებდა საუკეთესო იდეალები. მაგრამ იდეალი და მისწრაფება მოღვაწეების თითქოს ერთს წრეში ტრიალებდა, მოღვაწეების სოციალური მდგომარეობა კი სხვა წრეში იმყოფებოდა. და აღმოჩნდა სიტყვის და საქმის წინააღმდეგობა, აღმოჩნდა წინააღმდეგობა იდეალისა და სინამდვილისა, აღმოჩნდა, რომ საქართველო, როგორც წოდებრივ წყობილებების ქვეყანა, ისე ადვილად ვერ გამოთელდება და ვერ დაიფიწყებს თავის შინაურულ მოუწყობლობას, რომლის მოწესრიგებისათვის თავად-აზნაურულ ინტელიგენციას ძალია არ შესწევდა.

ყოველივე ეს რომ აღმოჩნდა და დროთა მსვლელობაში უფრო და უფრო მომწიფდა, გამოაშკარავდა ამასთან ისიც, რომ ისინი, ვინც მესამოცე წლებში მებრძოლ-შვილების საქმეს ასრულებდნენ, შეოთხმროცე წლებში უკვე „მამების“ ადგილი დაიჭირეს, რომელთაც მოწინააღმდეგენი გაუჩნდნენ. ახალი თაობის წარმომადგენელნი. და ისევ გაჩაღდა ბრძოლა. ძველსა და ახალს შორის და ისევ უკმაყოფილება ჩამოვარდა

დასთა შორის. ასეთია ცხოვრების უღმობელი კანონი. და აქ საყურადღებო ის არის, რომ ამ ბრძოლაში, რომელიც თითქოს მუდმივია საზოგადოებათა ცხოვრებაში, სიმართლე და უპირატესობა ყოველთვის არ არის ხოლმე იმაში რასაც ახალი თაობა, ახალი მებრძოლი ალიარებენ და ქადაგებენ. ხშირად ახლები სცდებიან, ნამდვილ გზას მსვლელობისას და პროკრესისას უხვევენ. ხოლო რაც უნდა შემცდარნი იყვნენ ისინი ახალ გზის გაწალდვის საქმეში, მათი საასპარეზოდ ქამოსვლა ყოველთვის გამოწვეულია ცხოვრების რეალურ პირობებით და მათს კრიტიკაში ძველის თაობისა ყოველთვის რამდენიმე სამართლიანი და საპატიო მხარე მოიპოვება.

ჩვენს სამწერლო ასპარეზზე მეოთხმოცე წლებში მოხდა სწორედ ამგვარი გარემოება. ოცი წლის ბატონ-ყმობის განთავისუფლების შემდეგ, ამ სოციალურ ცვლილების ნაყოფი აღმოჩნდა უკვე ჩვენს ინტელიგენციის წრეებში. თუ წინად აქ თავ-აზნაურთა წარმომადგენლების მეტს სხვა წოდების შვილს თითქმის ვერ ნახავდით, ახლა გაჩნდნენ სხვა წოდებიდამ გამიასულნი ინტელიგენტნი „დიაკვნის—შვილები“, როგორც უწოდებდნენ მათ დაცინვით „კეთილშობილ“ საზოგადოებაში. ამ ინტელიგენტების დემოკრატიზმი მწიგნობრივი აღარ იყო. საუკუნოების მონობიდამ გამოსულნი და თავდაღწეულნი, მათს სისხლში სდულდა პროტესტი და მათ თითქოს თანშეზდილი ჰქონდათ უნდობლობა თავად-აზნაურებისადმი, თუნდაც რომ ისინი ინტელიგენტები და დიდებული მგოსნები ყოფილიყვნენ. ეს ახალი სამწერლო დემოკრატია, თუმცა ტლანქი და უხეში, ხოლო პირდაპირი და გულწრფელი მოსარჩლე იყო დავრდომილ ხალხისა, რომლის წრიდამ თვითონ იყვნენ გამოსულნი და რომლის დაქვეითებას და დაცემას ასე კარგად ჰგძნობდნენ და ხედავდნენ. ამ ჯუნდს მწერლებისას დიდი მეცნიერული მომზადება არა ჰქონდა, ხელოვნებაში მათ არა გაეგებოდათ რა, პოლიტიკაში ხშირად ბეცნი იყვნენ, მაგრამ მათი ძალა ის იყო, რომ ერის მომავალს ისინი ხალხზე აფუძნებდნენ და ხალხის გარეშე ხსნას არსად არა ხედავდნენ. ეს ჯგუფი იყო „იმედის“ ჯგუფი, ორგანო, რომელიც დაარსდა 1881 წელს. აქ იყვნენ მიხ. გურგენიძე, ვინმე ტატალა, სტ. ქრელაშვილი, ხიზანაშვილი, სოფ. მგალობლიშვილი, გრ. ყიფშიძე და სხვა-

ნი. ბევრნი მათგანნი შემდეგ წლებში, როდესაც ეურნალი მოისპო, სხვა ეურნალ გაზეთებში შეიხიზნენ ზოგნი „ივერიაში“, ზოგნი „დროებაში“ და ზოგნი „მოამბეში“. მაგრამ ჩვენ აქ ის კი არ გვიინტერესებს, სად და ვინ წავიდ-წამოვიდა შემდეგს ხანაში, არამედ ის, თუ რა საფუძველზე შეჯგუფდა ახალი თაობა ძველების საბრძოლველად და ორი წლის განმავლობაში, რა იქადაგეს და მოიმოღვაწეს. საქმე ხანგრძლივობაში არ არის. ხშირად ახალ ჯგუფს ღონე და ძალა არ შესწევს ხანგრძლივ მოქმედებისათვის. ხოლო ამით მის ხანმოკლე მოღვაწეობას მნიშვნელობა არ ეკარგება, არ ეკარგება იმიტომ, რომ დგება დრო და მათი აზრების განსავითარებლად და დასაცავად სხვა უფრო მომზადებული ჯგუფები გამოდიან და მით მნიშვნელობას ანიჭებენ თვით ხანმოკლე მოღვაწეობას, თუ ამ მოღვაწეობაში რაიმე საღი და კეთილი მოიპოვებოდა. ასეთი ბედი ეწვია „იმედის“ ჯგუფსაც. რაც მათ ვერ მოახერხეს და ბრუდეთ თუ უხეიროდ განმარტეს, ის შემდეგში გასწორდა, ხოლო მათი მოქმედების და აზროვნების დედა აზრი,—ხალხი და ხალხოსნობა საძირკვლად ჩაეყარა ქართველ საზოგადოებრივ ჯგუფთა მოქმედებას.

ამბობენ ეურნალი „იმედი“ ქართველ „ნაროდნიკების“ ორგანო იყო. ამ აზრს განმარტება უნდა, ჩვენ ქვემოთ დავინახავთ, რომ „იმედის“ ნაროდნიკობა რუსეთის ნაროდნიკობას არა ჰგვანდა, ესე იგი რუსულ მიმართულების სისრულეებამდე და დამთავრებულებამდე არ მისულა. ეს ხასიათი ჩვენებურ ნაროდნიკობას არც შემდეგში მიეცა თუმცა ლალის შესახებ დამყარებული აზრია ჩვენს მწერლობაში, ვითომ იგი ივერიაში (1895 წ.) მოღვაწეობის დროს ტიპიური „ნაროდნიკი“ ყოფილიყოს. „იმედში“ კი უფრო მისი დემოკრატიზმია საყურადღებო, ვიდრე სპეციფიკური „რუს-ნაროდნიკული“ მიმართულება, განსაკუთრებით იმიტომ, რომ „იმედს“, გარდა მეთურნეობისა, წარმოების სხვა დარგებისაკენაც ექირა თვალნი და იგი მოწადინებული იყო „მეთხე წოდების“ შესახებაც ჩამოეგდო ლაპარაკი, მაგრამ გარემოებამ, როგორც ვნახავთ, ხელი არ შეუწყო და სამუდამოდ დაადუმა.

მაგრამ უკეთესია გადავშალოთ თვით ეურნალი და კვალ და კვალ მივყვეთ მისი სულის კვეთების გასაგებად. „იმედის“

საზოგადო ხასიათი ის არის, რომ ჩგი ყოველ ნაბიჯზე ხაზს უსვამს ჩვენი ცხოვრების წოდებრივობას და იმას, რომ ეს წოდებრივობა, როგორც წარსულსა ისე აწმყოში დიდი დაბრკალებდა კულტურის განვითარებისთვის და ხალხის წელში გამართვისათვის. წოდებათა ურთიერთობის შესახებ „იმედი“ ამბობს:

„ჩვენი თავად-აზნაურობა საზოგადოთ და იმერეთისა კერძოთ თავის დაცემას თითონვე სცდილობს, ზრუნავს გლეხკაცებისაგან გაცალკევებაზედ, აშენებს სხვა და სხვა ზღუდეებს თავის ცხოვრების ასპარესზედ და ავიწყდება, რომ ეს ზღუდეები, ავად თუ კარგათ ბატონყმობის დროს გამოსადევნი, არამც თუ ძალიან უდგნობელნი და გამოუსადეგარნი არიან მისთვის ჩვენს დროში, არამედ მავნებელნიც. ამისათვის არის, რომ გლეხკაცობა უყურებს თავად-აზნაურობას არა როგორც ძმეს, არამედ როგორც მტერს. თავადს და აზნაურს რომ სახლი ეწოდეს, ან ვენახს თავის დროზე არ უკეთებოდეს, ან ყანა მოუშველი და გაულეწელი რჩებოდეს და ცლები კისრულიად მოცლილნი იყოს—ფასითაც ხშირად არ ეხმარება ხოლმეო“*)

„იმედის“ აზრით ამ წოდებრივ განხეთქილების მიზეზი საქართველოს წარსულ წეს-წყობილებაში უნდა ვეძებდეთ. ეურნალი უკამათება „ივერიის“ თანამშრომელს იაკობ სვირონიძეს ბატონყმობის შესახებ და ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ წარსულშივე დიდი განხეთქილება ჰსუფევდა ჩვენს წოდებათა შორისო**). რაიც შეეხება აწ არსებულ უთანხმოებას, „იმედი“, სხვათა შორის, იგონებს ერთს მაგალითს, რომელსაც ჰქონდა ადგილი ქუთაისის თავად-აზნაურთა ბანკის კრებაზე. სარგებლის განაწილების დროს წ. კ. საზოგადოების შეჭამდგომლობა უყურადღებოდ დასტოვეს და დახმარებაზე უარი შეუთვალეს. „საზოგადოება“ ღირსი არ არის შეწვენილობა, რადგანაც ის მხოლოდ საგლებს სკოლებს ეხმარებოდა და აღნიშნავს გულისწყრომით ეურნალი და უმატებს:

„ძალიან ცუდი უნდა იყოს ის სწბუთი, რომელიც არ ეთანხმება ჩვენ დროს და განათლებას და რომელიც სდებს დიდ ზღვარს ხალხის სხვა და სხვა წოდებებ-შუა! ეს სწბუთი,

*) „იმედი“, 1881 წ. N 6.

***) იქვე, N 12.

თუმცა გამოთქმული იქმნა უფ. ნიკოლაძისაგან, მაგრამ, ექვი-
ჯრ არის, ეკუთვნის თითქმის მთელ თავად-ახნაურობას, რაში-
აც ცხადად გვიმტკიცებს ის, რომ თითქმის ერთ ხმად მიღე-
ბული იქმნა... რასაკვირველია, სამწუხაროა ჩვენთვის რომ
ჩვენი საქებური ნიკოლაძე ექვსი თვის განმავლობაში სამწო-
ბლოს გარედ ცხოვრებამ, ადმინისტრაციული განკარგულე-
ბით, ასრე გამოგვიცვალა, მაგრამ, სწორე მოგახსენოთ, უფ-
რო სამწუხარო ის არის, რომ თითქმის მთელი იმერეთის კე-
თილშობილობა ამავე აზრისა იყო, არის და ვგონებ, კიდევაც
დიდ-ხანს იქნებაო³⁾.

უნდა ვსთქვად, რომ „იმედი“ დიდი თანამგრძობი იყო
ნ. ნიკოლაძისა. ჟურნალის ერთ-ერთ ნომერში (№ 4, 1881
წ.) აღწერილია მახვილის ენით სასამართლოს პროცესი, რო-
დესაც ნ. ნიკოლაძის ბექდვითი სიტყვის დანაშაულობის გა-
მო მიწვეული იყო ბრალდებულად. იმედის თანამშრომელი
ვინმე ტატალა ასე გველაპარაკება ამის შესახებ:

„მე დავესწარ უკანასკნელ პროცესზე 7—8 აპრელს. უ.
ნიკოლაძე დაბარებული იყო სისხლის სასამართლოში, პალა-
ტის განყოფილებაში. დიახ, სისხლის სამართალში! მე ვთქვი,
რა ღმერთი გასწყრომია ამ კაცსა, როგორც რედაქტორსა და
მწერალსა; ჯერ ხომ ცენზურამ გააძრო ტყავი, მერე, რო-
გორც წარმომადგენელს ტბილისის თვითმმართველობისა, ად-
მინისტრაციამ უკრა თავი სტავროპოლში! ამ სისხლის სამარ-
თალში რისთვის უნდა იყოს მოწვეული, მეთქი? იქნება ახლა
კიდევ, როგორც კერძო კაცს, დაემართა რამე, იქნება სცემა
ვისმეს, ან ხომ არავინ შემოაკვდა, მეთქი? თუ არა და, სის-
ხლის სამართალში რა უნდა, მეთქი? ასეთი განცვიფრებული
შევედი სასამართლოს ხალაში... რაცა ვნახე, იმან დამარწმუნ-
ნა, რომ ნიკოლაძე სასამართლოში მოწვეულია არც კაცის
გალახვისათვის, არც მკვლევლობისათვის, არც ვასიმე სახლის
გატეხისათვის. ეს ყველაფერი მე ძალიან მიამა, სწორედ გით-
ხრათ; მაგრამ მაინც ვერ შეურიგდი, რომ ამასთან სისხლის
დანაშაული არა ჰქონდა-რა კაცსა და მაინც სისხლის სამარ-
თალში კი იყო მიწვეული, როგორც ბრალდებული. რათა?
— თურქმე ისევ წინანდელი დანაშაულობისთვის რედაქტორო-
ბის დროს. წერისთვის მწერალი სისხლის სამართალშიო!“⁴⁾

³⁾ იქვე, N 6.

⁴⁾ იქვე, N 4, 1881 წ.

ასე სწუხს და თანაც ოხუნჯობს „იმედი“ და ყოველ მის სიტყვაში ჰგრძნობთ თანაგრძობას ნ. ნიკოლაძისადმი, აღმინისტრაციის მიერ დევნილ მოღვაწისადმი. და აი ეხლა, რამდენიმე თვის შემდეგ, ჟურნალი ილაშქრება იმავე საზოგადო მოღვაწის წინააღმდეგ. და თავის უკმაყოფილებას და პოტესტს ჟურნალი თანდათან თითქმის ყველა საზოგადო მოღვაწეებს და არსებულ ჟურნალ-გაზეთებს უცხადებს. „იმედი“ ხდება ოპოზიციად ქართველ ინტელაგენციისა. იგი ილაშქრება „ივერიის“, „დროების“ და „შრომის“ წინააღმდეგ და ბრძოლას მთელ ძველ თაობას უცხადებს.⁵⁾ ეს ჩვენთვის თანდათან ნათლად გამოიჩვენება. „იმედი“ არ ეთანხმება „ივერიის“ ცნობილ ფორმულას, რომ ქართველ ხალხს მარტოოდენ მიწა და გუთანი იხსნის.

„უნდა შევნიშნათ, — ამბობს ჟურნალი, — რომ მხოლოდ მიწის განაწილება და მორიგება არ არის ყოველად გამკურნელი მაღამო ხალხის კეთილდღეობისათვის. საქმე იმაშია, რომ მიწა-გუთნის გარდა ეკონომიურ ცხოვრებაში მოქმედებენ, ბრუნავენ სხვა ფაქტორებიც და ხალხის ბედნიერებისათვის, „არა ბოლოს მოღებისათვის“, არა ნაკლებად საჭიროა ამ ფაქტორებისაც სამართლიანი განწყობა“.

როგორც ხედავთ, ეს სრულიადაც არ არის ენა რუსეთის „ნაროდნიკებისა“ და ჩვენს მწერლობაშიაც იმ ხანებში იშვიათად ლაპარაკობდნენ იმ ეკონომიურ ფაქტორებზე, რაზედაც გვითითებს „იმედი“. იგი განაგრძობს:

„ეკონომიურ მეცნიერებაში ბევრი მოიპოვებიან მწერლები, რომელნიც ორ ნაწილად, პარტიად განიყოფებიან: ერთი პარტია ამტკიცებს და, რასაკვირველია, საბუთიც მოჰყავს, რომ უფრო სასარგებლოა, როდესაც დიდი მამული შეადგენს კერძო პირის საკუთრებას, მეორე პარტია აღიარებს სულ წინააღმდეგ სწავლას — მიწა რომ წვრილ-წვრილ ნაწილად იყოს ხალხშია, უფრო კარგი იქნებაო. ჩვენ მხოლოდ იმას ვიტყვით, რომ კითხვის ასახსნელად საჭიროა ჯერ იმის განმარტება, როგორი იყო იურიდიული აგებულება მიწისა ხალხის ცხოვრებაში; მეორე შეიძლება მკითხველს ვუწი-

⁵⁾ ნ. უფრდანიას „პრესაში“ ნათქვამია, ვითომ „იმედი“ იყო მარტო „ივერიის“ ხალხობრივი ორგანო. ეს სიფრუჟე ხაჭირი იყო ავტორისათვის „ივერიის“ დახამცირებლად. ნამდვილად „იმედი“ გაცილებით უფრო ხახტიკად ვკიდება „დროებას“.

ნასწარმეტყველოთ, რომ მარტო ამგვარი საკუთრების აგებულება გადაჭრით ვერა ხსნის ეკონომიურ პრობლემას, რადგანაც ეკონომიურ ცხოვრებაში მოქმედებენ სხვა ფაქტორებიც, იგინიც უნდა განიწყონ წესიერად, სამართლიანად. მხოლოდ ამ გზით შეიძლება დამყარდეს სანატრელი ეკონომიური წყობილებაო“¹⁾.

არა სჩანს, რომ „იმედი“ რაიმე უპირატესობას და მნიშვნელობას აძლევდეს მიწის საერთო მფლობელობას. 1881 წ. ანტ. ფურცელაძის წიგნაკი დაიბეჭდა „მამულის საერთო მფლობელობაზედ“. „იმედი“ არჩევს ამ წიგნაკს და უკმაყოფილოა, რომ წიგნაკში „ხუთი-ექვსი გვერდია“ მხოლოდ მიწის საკითხის შესახებ, დანარჩენი ნაწილი წიგნისაკი ხალხის სუვერენიტეტს და პოლიტიკურ უფლებებს ეხება. „რაკი ამ მხრივ მაგრა დაიჭერს ხალხი თავის საქმეს, განმარტავს ეურნალი ან. ფურცელაძის აზრს, მაშინ ეკონომიურ მდგომარეობასაც ისეთ წესზე დააყენებს, რომ არავინ არ დარჩეს დაჩაგრული, ყველა ერთ ბედ-იღბალში იმყოფებოდეს, ერთი არაცხოვრობდეს მეორეს დაღუპვით და სხვანიო“²⁾). სუვერენიტეტის აზრს „იმედი“ თანაუგრძნობს, მხოლოდ, ვიმეორებ, არ შედის მიწის მფლობელობის საკითხის დარჩევაში. თავის ეკონომიურ პროგრამას სხვა ადგილას იგი ამგვარად ჰსახავს:

„იქნება კიდევ, ჩვენში, სხვა და სხვა გარემოებათა და მიზეზთა მეოხებით, უპირატესობა უნდა დარჩეს „მიწა-გუთანს“. მაგრამ მარტო უპირატესობა და ეს ხომ არ რიცხავს სხვა ეკონომიურ ფაქტორებს, მათ აღორძინებას ხომ არა სთვლის შეუძლებლად. რუსეთში უპირატესობა ეკლთვის ერთს ეკონომიურ ფაქტორს—მიწა-გუთანს, მაგრამ რაო? იქ შეუჩერებლივ ცდილობენ სხვა ფაქტორების აღორძინებას, ცდილობენ და კიდევ აკეთებენ საქმეს. ჩვენ კი, ჩვენთვის სხვა რამე რისთვის არის საჭირო, თუ კი ღმერთმა „მიწა-გუთანს“ შეგვარჩინა. ხენა-თესვა, ღამის მეხრეობა—ჯერ ამაზე ზევით არ მიდის ჩვენი ეკონომიური იდეალიო“³⁾.

„იმედს“ მრევწველობის განვითარების საჭიროების აზრი უტრიალებს თავში. მხოლოდ პირდაპირ და გაბედულად გა-

1) „იმედი“, N 10 1882 წ.

2) იქვე, N 1. 1882 წ.

3) იქვე, N 10.

ნვითარების ამ გზას ვერ ემხრობა. 1882 წლის აპრილის წიგნში ჟურნალს წერილი შეუდგენია, სადაც ორი საკითხია დამულო: რად ამოიღო ხმა „მეოთხე წოდებამ“ და რა ნაირი გარემოებაშია „მეოთხე წოდების“ საქმე რუსეთში? მაგრამ, რაც ამის შესახებ დაწერილი იყო, ცენზორს წაუშლია, როგორც სჩანს ეს წერილის შინაარსიდან, სადაც ერთი სიტყვაც არ არის მუშათა საქმის შესახებ. გარდა ამისა 1883 წლის „იანვრის“ ნომერში დაბეჭდილია ამ ხასიათის განცხადება: თებერვლის წიგნიდან „იმედში“ დაიწყება ბეჭდვა ვრცელი სტატიისა, „მუშა ხალხი საქართველოში“. ეს სტატია მნიშვნელობას არ არის მოკლებული, რადგანაც ჯერ-ჯერობით ჩვენს მწერლობაში შესახებ მუშა ხალხისა თითქმის არაფერი არ არის ნათქვამი. საუბედუროდ არც ამ წერილს ელირსა ქვეყნად გამოსვლა. „იმედი“ დაიხურა და 1883 წლის იანვრის შემდეგ აღარ გამოსულა. ყოველ შემთხვევაში აღნიშნული გარემოება საქმარის მასალას გვაძლევს იმ აზრის დასასკვნად, რომ „იმედი“ დააღწია თავი ვიწრო მეურნეობის ინტერესების ფარგალს, იგი მზად იყო აღიარებინა სხვა ეკონომიურ ფაქტორების მნიშვნელობის აღორძინების საჭიროება და მრეწველობის და მუშათა საკითხის შესასწავლად ემზადებოდა. ვისაც უნდა იმის გაგება, თუ რატომ და რა ზედგავლენის ქვეშ გადაქრით შესდგა ფეხი ჩვენმა მწერლობამ მეოთხე წოდება-ათ წლებში იმ გზაზედ, რომელიც უკვე გაწოდული იყო „იმედის“ მიერ, მან, სხვა მიზეზთა და მოვლენათა გამოკვლევის დროს, უსათუოდ უნდა მიაქციოს ყურადღება „იმედის“ მიმართულებასაც და მის მიერ გაცვლილ გზასაც. რამდენადაც ვიცით, ამ გარემოებისთვის ჩვენს პუბლიცისტიკაში არავითარი ყურადღება არ მიუქცევიათ.

III

ამრიგად, „იმედი“ კრძალვით და მორიდებით ახალ ეკონომიურ მოტივებს აპარებს ქართულ პუბლიცისტიკაში. მართალია, ძველ მწერლობის მსგავსად მეურნეობას იგი დიდ ყურადღებას აქცევს, ზრუნავს იმაზედ, რომ „ყოველმა სოსოფლო საზოგადოებამ“ ჯეროვანი ყურადღება მიაქციოს მას, თუ სად და როგორ უნდა გასაღდეს მისი სამეურნეო კირნახული“. იკვლევს კირნახულის გასაღების საკითხს და ჰგონია, რომ „პირველი პირობა ხეირიანად კირნახულის გასა-

ღებნისა არის თითონ მეურნე-პატრონის დამოუკიდებლობა შუამავალ პირებისაგან და, ჩვენდა საუბედუროდ, ამ პირობას ჩვენი მეურნე მომეტებულ ნაწილად მოკლებულია. აქედამ გამომდინარეობდა დეპოების, წვრილ კრედიტისა და სხვა ამგვარ დაწესებულებათა შემოღების საჭიროების შესახებ ლაპარაკი. ყველა ამაში „იმედი“ არაფერ ახალს არ ამბობდა. ახალ გზაზედ დგება იგი მხოლოდ მაშინ, როდესაც ეკონომიურ სამართლიანობაზე, ეკონომიურ არა სამეურნეო ფაქტორებზე აქცევს მკითხველის ყურადღებას. მაგრამ აქ მისი პოზიცია ფრიად სუსტი იყო. მიუხედავად ამისა, რაკი ჟურნალს ამ ნიადაგზე უნდა და დგომა, აუცილებლივ უნდა გალაშქრებულ იყო ძველ თაობის წინააღმდეგ. ვნახოთ ახლა, რას ედაგება იგი ამ თაობას:

„ჯერ იყო და, რა წამს ქართული ასოებით სიტყვების გამოხატვა მოახერხეს ჩვენმა მწერლებმა, მაშინვე ამოირჩიეს კერპად დაღალ-კავებიანი ქალები და ამღერებდნენ, ფეხთა მტვრად უხდებოდნენ და უკმეფდნენ მათ საკმელსა, იყვნენ განცვიფრებულნი და გამვლელი-გამომვლელსა ჰკითხავდნენ: ვარდი და მშვენიერი ქალი, რომ ერთად დასვა—რომელი რომელსა ჰსუნავს—ვარდი ქალსა, თუ ქალი ვარდსაო? როდესაც დაინახეს, რომ ამ ფრიად მალალ ღირსებიანი კითხვის ახსნა ვერავინ მოახერხა და არც არავის სცხელოდა მისთვის, ახლა მიჰყვნენ სამშობლოს გაზვიადებასა და იმის ქებას, თავიანთი ცარიელი სიტყვების რახა-რუხით გახურებულნი, ყველას პირში ახლიდნენ—„სხვა საქართველო სად არის, რომელი კუთხე ქვეყნისა“? — „ერი გულადი, პურადი, მებრძოლი შავის ბედისა“, მიჰყვნენ იმ ღრმა შეხედულების გამოკვლევის, თუ რომელ სიტყვას ამოირჩევს ქართველი გლეხი, როდესაც ის მიუგორდება თავის საყვარელს—„პოეოლოუსტას“ თუ „აგრემც შენკი გენაცვალები?“ და ერთ ხმათ ამტკიცებდნენ, რომ ქართველი გლეხი ერთ „აგრემც შენკი გენაცვალების“ არ გასცვლის ათას „პოეოლოუსტას“ ნელ-ნელა, ღვთის მოწყალებით, გადავიდნენ აქედან იმაზედ, რომ დაუწყეს დაცვა ქართულ ჩვეულებას, ქართულ ენას, დაფა-ზურნას, კიანურს და სტვირებს, თითქო ქვეყანაზე, გარდა ათასში ერთი მახინჯებისა, მოიძებნებოდეს სადი კაცი, რომელსაც ან თავისი სამშობლო არ უყვარდეს და იმის

ენა, ანუ კიდე თითქო მოიძებნებოდეს რომელიმე სულელი, რომელიც ჩვენ მოგვედავებოდა ან ენას და ან სხვა რაიმე ქართულს, ან გინდა მოძებნილოყოს ასეთი სულელი, თითქოს იმას შეეძლოს, რომ წაგვართვას, გამოგვეწუწუნოს ისა, რაც ჩვენ სხეულს შეუთვისებია და ბუნებად გადაქცეულა. ჩვენ სულ ყველამ კარგად ვიცოდით, რომ რაც წასართმევი გვექონდა, ყველაფრიდამ ცარიელზე დაგვსვა ისტორიამ და დაგვინარჩუნა ისა, რასაც სიკვდილის მეტი ვერავინ ხელს ვერ ახლებს. ვიცოდით ესა და ვაკანტურებდით თავებს— მართალსა ბძანებენ ჩვენი ბატონები— ქართული ენა არ უნდა დავივიწყოთო. როდესაც ჩვენი მწერლები დარწმუნდნენ, რომ თავიანთ უაზრო აზრების გავრცელება სულ ტყუილი ყოფილა, რადგან ეს აზრები უმათოთაც მაგრა ყოფილა გამჯდარი ხალხში, მაშინ... მაგრამ მაშინ რაღა? მაშინ დომხალივით აურიეს სიყვარული და სამშობლო ერთმანეთში და შემდეგ სრულებით გაჩუმდნენო“.

ასეთია „იმედის“ საბრალდებლო ოქმი. რომ ჩაუფიქრდეთ, გაგეცანებათ, ისეთი მოუმწიფლობის ნიშანი აცხია ამ სასტიკ კრიტიკას. ვინც ჩვენს რომანტიულ პოეზიას „იმედის“ კრიტიკით უყურებს, მას, რასაკვირველია, არა გაეგება რა პოეზიისა და ხელოვნებისა. მეორეს მხრივ, მაინც აყვედრებს მესამოცე წლების მოღვაწეთ, სამშობლო ბედი რად გაწუხებდათო, მათ აშკარად არ ესმოდათ ის გარემოება, რომ თუ იმ ხანებში ჩვენს მწერლებს ეროვნული მოტივები დავიწყებული ჰქონოდათ და ეროვნულ ჰანგებზე არ ემღერნათ, ჩვენი გადაგვარების საკითხი გადაწყვეტილი და დამთავრებული იქნებოდა დღეს. მაგრამ აქ ყველასთან ერთად უსამართლობაც არის. მესამოცე წლების მოღვაწენი მარტო „სამშობლოს“ არ დაჰმღეროდნენ. მათ დიდი ღვაწლი მიუძღვის სამართლიანობის პრინციპების დამკვიდრებაში ჩვენს მწერლობაში. ნუ თუ ამას არა ჰხედავდნენ „იმედის“ წარმომადგენელნი. შეიძლება ჰხედავდნენ კიდევცა, მაგრამ მაინც ოპოზიციაში ჩაუდგნენ ძველებს. რა მიზეზია? კარგად რომ დაუკვირდეთ საგანს ამ განხეთქილების მიზეზს ჰპოვებთ ჩვენს წოდებრივობაში.

„იმედი“ წარსულს მოღვაწეობას ორ პერიოდად ჰყოფდა. ერთი პერიოდი მესამოცე წლამდე იყო პერიოდი „თა-

ვად-ახნაურული“. მეორე პერიოდა 1859 წლიდან პერიო-
დი „ახნაურული“. „თავადი შვილური პერიოდი“ ეურნალის
აზრით გროშად არავის უღირდა. „ახნაურულ პერიოდს“ მე-
ტი ფასი ჰქონდა, ჩვენი მწერლობა იქიდან იწყება. მაგრამ
რად გინდა ამისთანა მწერლობა? „იმედი“ მათ დამსახურებას
არა ჰხედავს.

„მთელი ხალხი, ამბობს იგი, სწყდებოდა შიმშილითა და
უმოსავლობით, ამ დროს ჩვენი მწერლები გაცხარებული ბა-
ასობდნენ ტიერზე და გიზოზე; ხალხს ავიწროებდა და სტან-
ჯავდა ათასნაირი უსამართლობა მოსამართლეებისაგან, მწერ-
ლები აღტაცებულნი მოგვითხრობდნენ ლუი ბლანებზე,
როშფორებზე და გამბეტებზე. ხალხი იწვებოდა და იდაგებო-
და უთვალავი ხარჯისა და ბეგარებისაგან, მწერლები კი ბოკ-
ლისა და დარვინის თეორიების მეტს ვერასა ჰპოვებდნენ სა-
ლაპარაკოდ¹⁾ და სხვა.

ის ფსიხიური ატმოსფერა, რომელმაც აღზარდა „იმე-
დის“ მგზავსი პროტესტანტობა ახლა უფრო ნათლად მო-
სჩანს. ხალხიდან გამოსულ ინტელიგენციას ხალხის შეხუთუ-
ლი მდგომარეობა მოსვენებას არ აძლევს. მას მწერლობა ყო-
ვლად შემძლებელად მიაჩნია. და რადგან ამ ძაღვს არ იჩენს
ქართველი ძველი მწერლობა და ხალხი ისევ დაჩაგრული
რჩება, ამიტომ ამაში დამნაშავენი არიან მწერლებიო. ტიე-
რი, გამბეტა, დარვინი და ბოკლი აინტერესებთ და ხალხი კი
ჰგმინავსო!.. საკვირველი გულუბრყვილობა მოსჩანს ამ ჩი-
ვილშიც, თუმცა ამ ჩივილის წყარო ფრიად პატივსადებია.
იმ ქვეყანაში, სადაც არავითარი საზოგადოებრივი დაწესებუ-
ლება არ იყო, სადაც ერობის ფუნქციას ბოქაულები თანა-
შემწეებითურთ ასრულებდნენ, რა უნდა გაერიგებინათ მწერ-
ლებს, თუნდაც რომ ტიერი და გამბეტა არ გახსენებოდათ
და დღე და ღამ სიღარიბესა და გაჭირვებაზე ელაპარაკნათ.
ეს ხომ ასეა, მაგრამ არც ის არის მართალი, ვითომ ხალხის
დაბეჩავება არ ანადგოვნიებდა ძველებს. გადაიკითხეთ გულ-
დასმით „ივერიის“, „დროების“ და „კრებულის“ ნომრები
და დარწმუნდებით, რომ იქ ხშირად, ძლიერ ხშირად იყო
სჯა-ბააღი ამ საგნის შესახებ.

მაშ რას და ვის უწყებოდა „იმედი“? სამართლიანობის
მოკრიქული უსამართლობას რად იჩენდა? ამ კითხვას ხელ-

1) 1881 წ. N 1.

მეორედ რომ დავაყენებთ, ისევ წოდებრივობის საკითხი აგეტოვება თვალწინ. რაკი „იმედი“ ჩვენს წარსულს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში (მეცხრამეტე საუკუნეში) გარდა „თავადიშვილურისა“ და „აზნაურშვილურის“ პერიოდებისა სხვა არაფერი დაუნახავს, აშკარაა, რომ მის თანამშრომელთათვის ჩამომავლობის და გვარეულობის საკითხს დიდი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა. მოღვაწეს აფასებდნენ მის გვარიშვილობის მიხედვით, რა რადგან ჩვენი ძველი ინტელიგენცია უმეტეს შემთხვევაში თავად-აზნაურობის წრილამ იყო გამოუსული, ამიტომ ახლად გამოსული „რაზნოჩინცების“ შეტაკება მათთან მოსალოდნელი იყო. დიად, საუკუნებით დაგუბებულ წოდებრივ მძულვარებას დიდი ძალა აქვს. ეს მძულვარება ინტელიგენტშიაც იჩენს თავს და სწორედ ამ მძულვარების ფსიხიკას ვაძინევთ „იმედის“ წრეებში. წაიკითხეთ ბი თუნდ ეს აღგილი:

„რატომ უკვირს უ. აკაკის, ამბობს „იმედი“ რომ „მღვდლის შვილები“, „ღიაკვნები“ სალიტერატურო ასპარესზედ გამოსულან? ეს ხომ უეჭველად ასე უნდა ყოფილიყო. მაშვის შეეძლო აკაკის და მის ამხანაგების მწერლობის ანდერძის აგება? ყოველივე წესის აგება მხოლოდ მღვდელ ღიაკვნებს შეუძლიანთ და ბედის-წერამაც. საქმე ისე მოიყვანა, რომ „იმედში“, რომლის დანიშნულებაც არის — დასთრგუნოს ყოველგვარი გონებითი, ზნეობითი და მოქქედებითი მახინჯობა, მაშასადამე მწერლობისაც, მიიღებენ მონაწილეობას „დროება-ივერიისაგან“ მოძულეებული „ღიაკვნებიო“. 7)

აქ უკვე აშკარად არის წარმოყენებული წოდებრივი მოტივი. და საქართველოსთანა ქვეყანაში ეს ასედაც უნდა მომხდარიყო. აქ ის კი არ არას საინტერესო მართალნი თუ მტყუანნი იყვნენ კერძო შემთხვევაში „იმედის“ თანამშრომელნი, აქ მხედველობაში მისაღებია ჩვენი სოციალური წყობილების მიერ შემუშავებული პირობები, რომელნიც ინტელექტურ წრეებშიაც ასაზრდოვებდნენ ინსტინქტურ პროტესტს თავად-აზნაურებისადმი, თუნდაც რომ ისინი დიდად სასარგებლონი ყოფილიყვნენ ხალხის სულიერ და მატერიალურ კეთილდღეობისათვის.

უნებლიედ მაგონდება ერთი საყურადღებო ფაქტი რუს-მწერალთა ცხოვრებაში. უკვე გარდაცვალებული მწერალი

ა. ი. ერთელი გადმოგვცემს შემდეგ ამბავს. „რასაც ვიტყვით
ა. ნ. პიპინის ნაამბობიაო. იმ ხანებში, როდესაც ჟურნალი
„სოვრემენიკი“ ჯერ კიდევ არ იყო გაყოფილი ორ ჯგუფად და
მეორმოცე წლების ტრადიციებთან კავშირი გაწყვეტილი არა
ჰქონდა, ნეკრასოვს უნდოდა თავისი ახალი თანამშრომლების,
მათ შორის დობროლოვოვის, დაახლოვება ძველ თანამშრომ-
ლებთან, რომელთა რიცხვში იყვნენ ტურგენევი, ანენკოვი,
ბოტკინი და, მგონი, გრაგოროვიჩიო. შეგროვილან ერთად
კარგ რესტორანში სადაც ნეკრასოვს კარგი სადილი და ჩინე-
ბული ღვინოები დაუმზადვინებია. სადილობის დროს დაახ-
ლოვების და მეგობრობის საქმე თითქმის კარვად მიდიოდა,
თუმცა დობროლოვოვი რაღაცას იბღვირებოდა. ხოლო სა-
დილის შემდეგ, როდესაც ყავა, ლიკიორები და სხვა ამისთა-
ნები მოიტანეს და გალაღებულგებმა ძველმა თანამშრომლებმა
უფრო თავისუფლად ამოისუნთქეს და მიჰყვნენ ოხუნჯობას
და ანექლოტების თხზას, დობროლოვოვმა ველარ მოითმინა,
მიატოვა სუფრა და შემდეგ ამისა დიდ ხანს ილანძღებოდა
და იფურთხებოდაო.“ *)

„ბურსაკი“ და „პლებეი“ დობროლოვოვი ვერ ეგუება
სათუთათ აღზრდილ ტურგენევს და ბოტკინს, რომელთაც,
მიუხედავად მათის ლიბერალობისა და ევროპიელობისა, რუს-
მემამულეთა სიბარიტობის ბეჭედი მაინც ატყვიათ. დემოკრატ
დობროლოვოვს ეჩოთირება მდიდრულ რესტორანის ატმოს-
ფერა, ლიკიორები და ნაირი სასმელები „კელკ-შოსები“, მას
ეზიზღება შეხარხოშებულ „ბაიარინ-მწერლების“ ოხუნჯობა
და ვერავითარი ლოდიკის ძალით მას არ შეუძლია ჩაიკლას
გულში ეს ზიზღი და მძულვარება. რა ვუყოთ, რომ კრაგო-
როვიჩი და ტურგენევი იმ რაზმის მწერლები იყვნენ, რომ-
ელნიც ბატონყობის გაუქმების წინ სწერდნენ და მოქმედე-
ბდნენ მონობის წინააღმდეგ. „კელკ-შოსებს“ და ლიკიორებს
მაინც ვერ აპატიებს დობროლოვოვი, რომელიც, როგორც
ნამდვილი „სწორ-ხაზიანი“ დემოკრატი „სიბარიტიბას“ და
„ლიკიორებს“, რომლებითაც შეექცეოდნენ მწერლები, ხალხ-
ის დამშეულობის და უვიცობის საკითხთან აკავშირებდა.

ამგვარივე ფსიხიურსულის-კვეთებას განიცდიდნენ ჩვენი
ახლად გამოსული დემოკრატებიც. ხოლო იმ განსხვავებით,

*) Изъ переписки А. И. Эртеля. Сѣверное сѣяніе, N 7, 1909.

რომ აქ უფრო ვიწრო ფარგალია მოქმედებისა და უფრო დაბალი ღირსების განათლება და მომზადებაა. მაგრამ აქ ჩვენში უფრო მკაფიოდ სჩანდა დისონანსი და წინააღმდეგობა „კეთილშობილ ინტელიგენტების“ აზროვნებისა და მათი შინაურულ ცხოვრებისა, სოციალურ პირობებისა, რომელშიაც იმყოფებოდნენ. აქ წოდებრივად დაღარულ ქვეყანაში უფრო მკაცრი იყო სიტყვისა და საქმის შეუღუებლობა და ამიტომ აქ „კეთილშობილთა“ სიტყვას, თუნდაც მართლს ნაკლები გასაგაღი ჰქონდა იმ ხანებში, როდესაც უკვე ისახებოდა საზოგადოებრივი დიფერენციაცია და როდესაც ხალხს თავისი წრიდან გამოსული იდეოლოგიები უჩნდებოდნენ.

ახლა ვნახოთ, რაგვარი სოციალპოლიტიკური და ეროვნული იდეალები აღფრთოვანებდნენ ქურნალ „იმედს“. მაშინდელი ქურნალ-გაზეთობის ურთიერთობას რომ აკვირდებით, აშკარად ხდება ის, რომ „იმედი“ მოწადინებულ იყო კლასიურ ორგანოდ გამხდარიყო. მაგრამ ამას ვერ ახერხებდა, ჯერ ერთი იმიტომ, რომ თვით ცხოვრებაში ჯერ კიდევ ოდნავად სჩანდა კლასიურ საზოგადოების ჩასახვა. ნიშნები სჩანდნენ, ხოლო იმდროინდელი დემოკრატიისათვის „გლები“ და „მუშა“ ნათლად განსაზღვრული მცნებები ჯერ არიყვნენ. „ხალხი“, — აი ფორმულა დემოკრატიულ მზრუნველობისა. ხოლო თუ კლასიურ ნადაგზე დემოკრატი ჯერ-ხნობით ვერ დგებოდა, სამაგიეროდ მას კარგად და თავისუფლად შეეძლო დადგომა წოდებრივ გლებურ საფუძველზე. და აი სწორედ აქ დამკვიდრდა „იმედი“. იგი ეკამათება „დროებას“, რომელსაც არა სწამდა „იმედის“ სიკეთე და ხანგრძლივობა.

„კარგია თქვენმა მზემ, ამბობდა გახურებულ გულზე „იმედი“, ბატონ-ყმობა გადავარდა და ახლა ლიტერატურაში ნებავეთ ამგვარი საქმის შემოყვანა! შეუძლებელს არ შეეძლო, ბატონყმობის დროს, სიტყვის ამოღება; არც ახლანდელს ჩვენს ლიტერატურაში უნდა ჰქონდეს შეუძლებელს თავისუფლად ხმის ამოღების ნება „დროების“ აზრით. ჩვენ წინ გვინდა წასვლა, სიხარულით მივიღტვით მომავალისაკენ და თავის ამგვარ საქმეში მოწინავეთ მთვლელი „დროება“ რატომ ასე ბეჩაფი ცხენივით უკან იწევსო?*) 1).

ორგანო, რომელმაც მთელ თაობას გამოუცხადა ბრძოლა განმარტოვებულად ჰგრძნობს თავს, ხოლო იმედს არა

*) «იმედი», II, 1881 წ.

ჰკარგავს. რას ესწრაფვოდა, რაგვარი იმედები ჰქონდა მას იმ ხანებში?

იმ დროინდელ პოლიტიკურ სიტუაციის გასაგებად საჭიროა გვახსოვდეს, რომ 1881 წელს 1 მარტს პეტერბურგში რევოლუციონერებმა მოჰკლეს იმპერატორი ალექსანდრე მეორე. ერთ ხანას საზოგადოებაც, მთავრობაც გამოურყვეველ მდგომარეობაში იყო. იმედი ჰქონდათ ძირითად ცვლილებებისა. ლორის-მელიქოვის კონსტიტუციის პროექტის არსებობა და მისი გამოსაქვეყნად დამზადება უკვე ისტორიულად უტყუარი ფაქტებია. მაგრამ თვით-მპყრობელობის მომხრეთ ყოველი ღონე იხმარეს და დაარწმუნეს მემკვიდრე იმპერატორი ალექსანდრე III, რომ თვით-მპყრობელობის შეზღუდვა დაჰლუბავს რუსეთს და მმართველობის პრესტიჟსაც დასცემს, განსაკუთრებით ეხლანდელ პირობებშია. და ამრიგად კონსტიტუციის დამყარების მოლოდინი არ გამართლდა.

მაშინდელი საზოგადოების აზრის რყევა და იმედები ასეთ თუ ისე ისახება ჩვენს ჟურნალშიაც. ამ საგნის შესახებ წერილები ცენზორის მხრივ ძლიერ შეკვეცილნი არიან და ამიტომ წერტილებით არიან აქრელებულნი.

„ყველანი შეჰკითხავენ მომავალს, ვკითხულობთ ჟურნალის პოლიტიკურ მიმოხილვაში, და ვერ მიუღიათ მისგან პასუხი. .... თუმცა ყველას სევდასავით დააწვება გულზე პირველი მარტის შემადრწუნებელი ამბავი, მაგრამ..... გქონდეს იმედი, რომ იმპერატორი ალექსანდრე მე-III-ე თავის ხალხს მისცემს შეღავათს, მოსწმენდავს თვალზე ცრემლსა, აღასრულებს ნდომას და დააკმაყოფილებს საჭიროებასა.“²⁾

ჟურნალი იკვლევს რუსეთის რევოლუციის და არეულობის მიზეზებს და ამბობს:

„რუსეთის ეხლანდელი მოძრაობა თითო რამე წვრილმანით არ აისხნება. ამ მოძრაობას აქვს თავისი ნიადაგი, სადაც მას გაუდგამს ფესვები და იკვებება ათასნაირი ნაყოფიერი სარდლოთი.“³⁾

ჟურნალს არა სჯერა, რომ მოძრაობის გამოწვევა მართლოდენ ბიუროკრატის შეეძლო:

²⁾ იქვე.

^{3**)} იქვე, N III. IV.

„მაშ უმანკო ანგელოზები რიამ ყოფილიყვნენ ჩვენი ჩინოვნიკები, რუსეთი სრულიად დაწყნარებული იქნებოდა? რევოლუციონერები ალარ გაჩნდებოდნენ? ვინ იტყვისო“.

უფრო საფუძვლიან და ღრმა ანალიზში პოლიტიკურ მოვლენათა განსამარტავად ჟურნალი არ შედის, ალბად გარემოების მიხედვით. ხალხი უნდა ვსთქვათ. რომ ჯაყ, იგი არავითარ ორიგინალობას არ იჩენს. იმედები და კონსტიტუციის მოლოდინში იმ ხანაში იყო არა მარტო რუსეთის საზოგადოება, არამედ ჩვენიც. კერძოდ საქართველოს შესახებ „იმედს“ ბევრი რამ არა უთქვამს რა. აქაც უფრო საზოგადო მოსახრება და ბუნდოვანი სიტყვებია. ასე, მაგალითად, იმედის თანამშრომელზედ სტ. ჯრ — ზე დიდი შთაბეჭდილება მოუხდენია რარ პიესას მაშინ ქართულ სცენაზე დადგმულს — სამშობლოს და არსენახ. თავის შთაბეჭდილებას რეცენზენტი ასე ჰსახავს:

„ამ ორ პიესამ აშკარად დაგვანახვა, ამბობს იგი, რომ ჩვენი საზოგადოების ძარღვში გამჯდარა ორნაირი სურვილი ბრშოლისა — ბრძოლა ხალხისა ეკონომიურ სამართლიანობის დასაფუძნებლად და ბრძოლა... უსამართლოებასთან, ბრძოლა... ეს არის ორი უდიდესი შინაარსი ჩვენი ხალხის სურვილისაო“ 1).

გამოტოვებული სიტყვა ალბად სიტყვა „ეროვნული“ უნდა იყოს. ბრძოლა ეროვნულ უსამართლოებასთან და ბრძოლა ეროვნული — ასეთი უნდა ყოფილიყო დაუმახინჯებელი აზრი ჟურნალისა. აქაც არ ვხედავთ ორიგინალობას, რადგან ამ ზოგადის სახით ყველას ესმოდა ეროვნების დაცვის საჭიროება. დადებითი და განსაზღვრული პოლიტიკური ფორმულა ამ საკითხისა ჟურნალ „იმედში“, როგორც საზოგადოთ არც ერთ მაშინდელ ქართულ ორგანოში არ მოიპოვება. „იმედს“ პატრიოტულ ჰანგებზე ეღეოა მოწყენილი ჰქონდა. და ეს ეღერა სწორედ იმიტომ იყო მოსაწყენი, რომ ეროვნული გრძნობა და მისწრაფება არ იმოსებოდა არავითარ კონკრეტულ ფორმულაში და განსაზღვრულ სოციალ-პოლიტიკურ მცნებაში. ამ დანაკლისის შეტყება და დაძლევა „იმედმა“ ვერ შესძლო, ვერ შესძლო ალბად იმიტომ, რომ შეხუთულ ჰაერში მოუხდა მოღვაწეობა. მხოლოდ მეოცე საუკუნე

1) 1882 წ. N 1.

ნეში, უკვე სხვა ჯგუფის და მიმართულების მიერ ითქვა ის, რაც უნდა ითქვა მაშინ საოპოზიციო ორგანო „იმედს“. ეტყობა საზოგადოებრივ აზრის განვითარებასაც აქვს თავისი საფუძველი და თავისი კანონი. და ალბად მაშინდელ აზრის გამოურკვევლობას თავისი საფუძვლიანი კანონი ჰქონდა. ეს გარემოება ჩვენთვის თანდათან უფრო ნათელი და უტყუარი გახდება, განვადრძობთ რა ჩვენს მოთხოვრებას მეოთხმოცე და მეოთხმოცდაათე წლების მოღვაწეთა შესახებ.

IV.

ვინც მეოთხმოცე წლების მწერლობის ავკარგიანობას იკვლევს, არ შეიძლება გვერდი აუხვიოს გ. მაიაშვილს, საყურადღებო პიროვნებას და დაკვირვებულ მწერალს.

გ. მაიაშვილი არც ერთ ჯგუფს არ ეკედლებოდა, იგი განმარტოებითა სდგას, თუმცა თავისი სოციალ-პოლიტიკურის აზროვნებით იგი უფრო ახალ-თაობას და საოპოზიციო ჯგუფს უახლოვდება, იმ განსხვავებით კი, რომ მას მეტი გარკვეულობა და განსაზღვრულობა ეტყობა საზოგადოებრივ მოვლენათა დაფასების დროს. გ. მაიაშვილის მნიშვნელობა აგრედვე იმაში მდგომარეობს, რომ თავის ცნობილ მიმართვაში ძველ-თაობის წარმომადგენლებისადმი მან პირველმა მისცა ჩვენებურ „ხალხოსნურ“ და „გლეხურ“ მიმართულებას რუსეთის ინტელიგენციაში იმ დროს გამეფებულ „ნაროდნიკობის“ ანუ „ნაროდოვოლჩესტვოს“ ელფერი. ეს ელფერი შემდეგში, ოთხმოცდაათიან წლებში, ლალის ნაწერებში თითქოს უნდა გაღრმავებულიყო და განვითარებულიყო, მაგრამ ეს ასე არ მოხდა. ლალსაც აქვს, მართალია, „ნაროდნიკული“ სიმპატიები, გარნა ძარღვი და დედა-აზრი მის მისწრაფებათა ეკონომიურ და ეროვნულ პრობლემათა სინტეზისაკენ იყო მიპყრობილი.

საყურადღებოა, რომ გ. მაიაშვილმა ქართულად მხოლოდ რამდენიმე ლიდი წერილი დასტამბა. ოთხმოცდაათიან წლებში იგი პრაქტიკულ მოღვაწეობაში გაერთო და ლიტერატურას მხოლოდ დრო-გამოშვებით უბრუნდება, თუ არ მივიდეთ მხედველობაში ერთი დრო, როდესაც იგი მუდმივი თანამშრომელი იყო „ნოვლე ობოზრენიე“-სი. ასე რომ გ. მაიაშვილის დაფასება როგორც პიროვნებისა, შეუძლებელია მხოლოდ მის ნაწერების მიხედვით. მხედველობაში

უნდა იყოს მიღებული იმსი პრაქტიკული მოღვაწეობა, რომელიც დღეს არ შეწყვეტილა, ხოლო ეს კი მომავლის საქმეა და ჩვენ ამ მხარეს ამ წერილებში არ შევხვებით. გარნა გ. მაიაშვილის მაგალითი, სხვათა შორის, იმასაც გვიჩვენებს, რომ მწერლია მნიშვნელობა არ გაიზოქება მის ნაწერების სიმრავლით და გარეგან ნაყოფიერებით, გ. მაიაშვილის შესახებ შეიძლება ვსთქვათ, რომ ამ მწერლის საზოგადოებრივი მნიშვნელობა განსაკუთრებულის სიძლიერით ისახება მხოლოდ ერთს მის წერილში, რომელსაც, ჩემის აზრით, ქართული საზოგადოებრივი და პოლიტიკური აზროვნების განვითარებისათვის ისტორიული მნიშვნელობა ჰქონდა. ეს არის „წერილი ჩვენ საზოგადოებრივ მოღვაწეთა მიმართ“, დაბეჭდილი ჟურნალ „ივერიაში“ (№ VII) 1882 წელს.

ეს წერილი მით არის საყურადღებო, რომ აქ გარკვევით ისახება, როგორც ღირსება-ნაკლულოვანებანი მესამოციან წლების მოღვაწეებისა, ისე ახალი დროის, ახალ პოლიტიკური ფორმულის აღიარების საქიროება. ჩვენი მწერალი ძველ თაობას იმაში ედავება, რომ მას პოლიტიკური პროგრამა არა ჰქონდა.

ჩვენ ვმოქმედობთ აქამომდე, ამბობს იგი, ცალ-ცალკე, უსისტემოდ და გაფანტულად. ამის გამო ყოველს ჩვენს დაწესებულებას რაღაც უმიზნობის და განცალკების დალი აზის*).

უსისტემობა და განცალკევება წარმოსდგება პროგრამის უქონლობისაგან—ხოლო პროგრამის უქონლობას მოსდევს „პატარა საქმეებით“ დაკმაყოფილება და ეს კი ჰკლავს საზოგადოებრივ მოძრაობას.

ღალატდება სკოლებში ქართულის ენის შემოღებაზე, სახალხო სკოლების დაფუძნებაზე, ქართულის თეატრის გამართვაზე, სასარგებლო წიგნების გამოცემაზედ, ჩვენი ენის განვითარებასა და გამშვენიერებაზე და სხვა და სხვა და ყოველი ესენი ძლიერ საქირონი და თანაგრძნობის ღირსი საგნები არიან. მაგრამ ამ საგანზე გაჩერება, მათ გარეშე მოტრიალი და ამასთანავე კმაყოფილებით ძახილი, რომ მხოლოდ ამაზედ არის დამყარებული ჩვენი ქვეყნის ბედნიერებაო, იმასა ჰნიშნავს, რომ თქვენ მოქმედების პროგრამა ჯერ კიდევ არა

*) ივერია VII 1882 წ.

გქონიათ შემუშავებული და მტკიცე ნიადაგზე დამყარებულია“.

გ. მაიაშვილი მსგზავსად „იმედის“ ჯგუფისა აღარ კმაყოფილდება „ძველი თაობის“ მოღვაწეობით. ხოლო წინააღმდეგ „იმედისა“ იგი სრულიადაც არ უსაყვედურებს ძველ მოღვაწეებს იმას, რომ ისინი იცავდნენ ენას, თეატრს და სხვა ამგვარ ეროვნულ საქმეს, არამედ იმას უსაყვედურებს, რომ მოღვაწეთა ყურადღება მხოლოდ ამაზედ იყო მიპყრობილი. საკითხს გარკვეულიად და პრინციპიალურად აყენებს ჩვენი მწერალი. და ამიტომაც დაიბეჭდა იგი „ივერიაში“, ძველ მოღვაწეთა ბუდეში და არა „იმედში“, საცა მას თითქოს უფრო ეკუთვნოდა ადგილი.

გავკადნიერდები და ვიტყვი, განაგრძობს ჩვენი მწერალი, რომ ცოტა არ იყოს იმათივე (მესამოციანების) მოქმედების წყალობით მოძრაობამ მიიღო ერთგვარი ხასიათი, მეტის-მეტი ნაციონალური, მეტის მეტი, თუ შეიძლება ასე ვსთქვათ, კულტურული და მხოლოდ მცირედ ხალხური“.

აქ უკვე „ნაროდნიკული“ ჰანგია, თუმცა ამ სიტყვებში ისახება სხვა რამეც ფრიად საყურადღებო. მოძრაობამ „მეტის-მეტი ნაციონალური“ ხასიათი მიიღო, და თანაც არკვევს, რომ ნაციონალური, ე. ი. კულტურულია. აშკარაა, იმ დროს არც ახალ თაობას ჰქონდა ნათლად გარკვეული პოლიტიკური აზრი ნაციონალურის პრობლემისა. მათაც ძველებსავე ეგონათ, რომ ნაციონალური თუნდ „მეტის-მეტი ნაციონალური“ არის მხოლოდ კულტურული და არასოდეს პოლიტიკური, აშკარაა, რომ თუმცა ზენი მწერალი პოლიტიკურ პროგრამის მომხრე იყო, ხოლო ამ პროგრამას ნაციონალური ელემენტი არ ანიჭებდა პოლიტიკურ ელფერს. საკითხის ასე დაყენებაში ისახება „რუსნაროდნიკობის“ გავლენა ქართველ მოღვაწეზე. შემდეგში ჩვენ ვნახავთ, რომ ამ მხრივ გ. მაიაშვილი მართლაც რუსულ კულტურის და პოლიტიკო-სოციალურ მოძრაობის დიდ გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა.

მეორე საყურადღებო მოტივი მისის წერილისა არის, როგორც ვთქვი, გლახურ-ხალხოსნური მოტივები.

თქვენ გეტყობათ, რომ გიყვართ სამშობლო, თქვენი ენა, ხალხი, მაგრამ არ გეტყობათ, რომ თქვენ ცნობიერ-

რად მოფიქრებული გქონდეთ პროგრამა საზოგადოებრივობის მოქმედობისა...“ რაშია საქმე? ისა, რომ „არც ერთ საზოგადო მოძრაობას არ ექნება არავითარი მნიშვნელობა, თუ რომ ხალხი იმაში ასე თუ ისე მონაწილეობას არ იღებს. ხალხი აძლეკს მოძრაობას დიდს ძალას და მნიშვნელობას...“ კი, მაგრამ მესამოცელების მოღვაწენი რომ ამისი წინააღმდეგნი არ იყვნენ? არ იყვნენ ხოლო მათი „ხალხოსნობა“ სულ სხვა ხასიათისა, ასე ვსთქვათ, ინტელიგენტური იყო. „შევაწყობთ და შევეუთანხმოთ, განმარტავს თავის აზრს ჩვენი მწერალი, ჩვენი ნაწერების ხასიათი და მიმართულება ხალხის ინტერესებს და მოთხოვნილებათ, ვისწავლოთ და განვითარდეთ ხალხთან ერთად, მასთან ერთადვე შევიმუშავოთ საზოგადოებრივი იდეალები (კურსივი ჩვენია), რომელნიც მხოლოდ ხალხის მიერ მიიღებენ უაღრეს ძალას და შეიძლებენ ყოველგვარ ბრძოლას და დევნის ატანას...“ ლიტერატურა უნდა შეიქმნეს უპირველეს ყოვლისა სახალხო ლიტერატურად, უკეთეს ვესურს, რომ მას ჰქონდეს გავლენა და ძლიერება, ფასი და მნიშვნელობა ჩვენის ქვეყნის საქმეების და საგნების გადაწყვეტის დროსო...“

აქ უკვე ტიპიური „რუს-ნაროდნიკის“ აზროვნება მოსჩანს. ინტელიგენციას ხალხისკენ ეპატიჟებიან საზოგადოებრივი იდეალების შესაძენად. რუსეთში ამგვარი მიმართულება ფრიად თვალსაჩინო იყო ერთხანად. ამ მიმართულებამ თავისი ელფერი დაადო არა მარტო სიტყვა-კაზმულ მწერლობას (უსპენსკი, ზლატოკრადსკი და სხვანი), არამედ პოლიტიკურ აზროვნებასაც, რომელიც გამოისახა „ნაროდნი ვოლი“-ს პოლიტიკურ პარტიის დაარსებაში. „ნაროდოვოლცების“ პროგრამის ქვა-კუთხედს რუსეთის „თემი“ შეადგენდა. საერთო მიწის მფლობელობას, რომელიც არსებობდა რუსეთში უაღრესს მნიშვნელობას აძლევდნენ სოციალურ წყობილების დამყარების საქმისათვის. რაიც შეეხება გ. შაიაშვილის წერილს, შიგ არა სჩანს, რა აზრისაა ავტორი საერთო მიწის მფლობელობის შესახებ. იგი იწვევს ინტელიგენციას ამ საკითხის გამოკვლევისაკენ. ეტყობა, მას რუსეთის შესახებ მტკიცე აზრი შეუდგენია, ხოლო ჩვენი ცხოვრების განმარტებაში კი ცოტა არ იყოს ყოყმანობს. გამოსარკვევი საგანია, რაში მდგომარეობს საზოგადო ხალ-

ხის გონებრივი ვითარება და სულიერი წუხილიო?“. როცა ეს ნათლად იქნება განპარტებული, მაშინ გამოჩნდება, რა ესაჭიროება ხალხს. ხოლო ამისათვის საჭიროა ხალხში ტრიალი და ხალხში ცხოვრება. ჩვენ ვიცით ეხლა, რომ იმ ხანებში ამ მოწოდებისაგან არა გამოვიდა რა. მართალია, ჩვენში გაჩნდა „ხალხოსნური“ ლიტერატურა, რომელსაც მწერლობაში შეუფერებელი სახელი დაერქვა, სახელდობრ, „ტეტიათა მოტრფიალე“ ლიტერატურა, რომლის წარმომადგენელი იყვნენ ს. მგალობლიშვილი და ლომაური. რაც შეეხება საზოგადოებრივ მოძრაობას, შედარებით რუსეთის მოძრაობასთან, სახსენებელიც არ არის ჩვენებური „ნაროდნიკული მიმართულება“ განსაკუთრებით იმიტომ, რომ ჩვენში არ იყო ის ცოცხალი და კონკრეტული სოციალური მოვლენა „თემი“, რომლის იდეოლოგიაზედაც აშენდა რუსეთში მწყობრი სოციალ-პოლიტიკური დოკტრინა.

„რუს-ნაროდნიკის“ აზროვნება მოსჩანს ვანსაკუთრებით გ. მაიაშვილის წერილის იმ ადგილიდან, სადაც ჩვენი ავტორი ჰკიცხავს იმ ეკონომიურ პოლიტიკას, რომელსაც მთავრობა აწარმოებდა ბატონ-ყმობის განთავისუფლების ხანაში.

რეფორმატორები „გატაცებული იყვნენ, ამბობს იგი, ევროპიელ ქვეყნების წარმოების და მრეწველობის წარმატებით და მოინდომეს არა თუ განთავისუფლება ხალხისა ყმობისაგან, არამედ აქ საგნებთან ერთად მათ ისიც დაიდევს საგნად, რომ მფარველობა აღმოეჩინათ და წაეხალისებინათ შინაური და მშობლიური მრეწველობა. ამითი, ეს მომქმედნი რეფორმისა, დიდათ შეცდნენ და თავის გულუბრყვილობაში გოდებდნენ, რომ ამგვარად ისინი ააყვავებენ და განავითარებენ ქვეყანას ეკონომიურად“.

აქ მრეწველობის საკითხი იმ სახით არის დასმული, როგორც მას სვამდნენ „ნაროდნიკები“. რადგან რუსეთის იმედი-სხნა „თემი“ და თემობრივი მიწის მფლობელობა ეგონათ, რაც ნიშნავდა ამ თემის საშუალებით სოციალიზმის დამყარებას, იმიტომ კაპიტალიზმს და მრეწველობის განვითარებას „ნაროდნიკები“ აღმაცერად უყურებდნენ და სწორედ ეს იქვიანობა გამოისახა ჩვენს მწერლის ნაწერშიაც. შემდეგში გ. მაიაშვილმა მრეწველობის მნიშვნე-

ლობის შესახებ აზრი შეიცვალა, მისი პრაქტიკული მოღვაწეობა ჩვენს ქვეყანაში მრეწველობის განვითარების საქმის გარშემო დატრიალდა, 1890 წ. ჩვენი ავტორი ჰბეჭდავს „საქართველოს კალენდარში“ ერთ წერილს რომლიდანაც სჩანს, რომ გ. შაიაშვილი უკვე განთავისუფლებული იყო „სპეციფიკურ ნაროდნიკულ“ გავლენისაგან, რომ მას ნათლად ჰქონდა გათვალისწინებული ის ეკონომიური პროცესი, რომელიც სწარმოებდა საქართველოში ბატონ-ყმობის განთავისუფლების შემდეგ. „სრულიად და ძირეულად შეიცვალა მეურნეობა ქვეყნისა, ამბობს ჩვენი ავტორი თავის წერილში, ეს მეურნეობა წინაუ ბუნებრივი იყო, განცალკევებული და ახლა ფულებურია, ახლა სააღებ მიცემო შეიქმნა და დადგა ის მეუფება ფულისა, რომელიც არის ნიშნობლივი თვისება სააღებ-მიცემო მეურნეობისაო¹⁾“.

ფულმა დაარღვია წოდებრივი საზოგადოება და კლასიურს ჩაუგდო საფუძველი. „ბატონს ზამოერთო მუქთა მუშა. ყმამ უკვე განთავისუფლებულმა, თავისთვის დაიწყო მუშაობა და მხნეობა. ამ ორ შუა ჩადგა ფული შუამავალივით და მაჭანკალივით. ვისაც რა უნდოდა გაეყეთებინა, უნდა მუშისთვის დაეძახნა და მუშა კი უფულოდ აღარას აკეთებდა. ფული საჭირო შეიქნა. სადაც უნდა ყოფილიყო, კაცს ფული უნდა ეშოვნა, რომ სასმელ-საქმელი ჰქონოდა და ჩასაცემელ დასახურავი²⁾“. ფულის მოსაპოვებლად კი მხოლოდ ორი გზაა, როგორც მებატონესათვის, რომელიც ეხლა მარტო მემამულეა, ისე გლეხისათვის: ან უნდა გაჰყიდოს, რაც მოჰყავს სოფლად ე. ი. მიჰმართოს ბაზარს, ან უნდა ისესხოს. არის მესამე გზაც: მოჯამაგირედ დადგომაო³⁾“.

ამ ახალ ეკონომიურ ძალას, გ. შაიაშვილის აზრით ჩვენი თავად-აზნაურობა ვერ შეეთვისა. „მამულები თავად-აზნაურობისა სწრაფად გადადის სხვის ხელშიო. ეს ისეთი ამბავია, რომ არ იქნება ურიგო დაფიქრებულიყვნენ მის გამო ისინი, ვისაც ჯერ კიდევ სჯერა; თავად-აზნაურობა თვით განგებით არის მოწოდებული ქვეყნის წარმატებისათ-

1) საქართველოს კალენდარი 1890 წ. გვ. 364.
 2) იქვე, გვ. 365.
 3) იქვე, გვ. 366.

ვისო, დასძენს იგი⁴⁾). მაგრამ თავად-აზნაურობის დაქვეითება ავტორს არ ანაღვლებს, რადგან, ავტორის აზრით, ვის წარმატების ნიშნები აშკარად ეტყობა. „ერთის მხრით განათლებას ვეტანებით, ამბობს იგი, ვგრძნობთ ერთობას ეკონომიურის, ზნეობრივის და გონებრივის ინტერესებისას, თუნდა ერთი ქართლელი ვიყოთ, ან კახელი და მეორე მეგრელი, ან იმერელი. ამ ერთობის გრძნობიდან იხადება ის აზრიც, რომ სამშობლოც ერთი გვაქვს, ერთი ერთი ვართონ“).

ამ წერილის არსებობა ბევრმა არც კი იცის. იგი კი დიდ მნიშვნელოვანია, როგორც მაჩვენებელი ერთგვარის საზღვარისა, რომელმაც გ. მაიაშვილის „ნაროდნიკობისას“ ფერი და მიმართულება შეუცვალა.

ხოლო ჩვენ აქ გვინტერესებს ის, თუ როგორ და რამდენად იახებოდა განსაზღვრულ ხანაში რუს. ინტელიგენციის გავლენა ჩვენს ახალგაზდობაზე და საზოგადოებრივი აზრის მსვლელობის განვითარებაზე. და ამ მხრივ ჩვენ ვნახეთ, რომ ეს გავლენა თვალსაჩინოდ მოსჩანს გ. მაიაშვილის „ხალხოსნურ“ მიმართულებას ნაწერში.

იმ ხანაში, როდესაც ხანგრძლივის ძილის შემდეგ, ჩვენში იწყებოდა ეროვნულ-კულტურული აღორძინება, ხოლო ქართული აზროვნება ჯერ კიდევ არ მისულა საკუთარის პოლიტიკურ-ეროვნულის ფორმულის აღიარებამდე, რუსი ინტელიგენციის და საზოგადოთ რუსული კულტურის ზედგავლენა ჩვენს საზოგადოებაში, ჩვენს ახალგაზდობაზე მართლაც და განუსაზღვრელი იყო. მართალია, ეს გავლენა შემდეგ ეპოქაშიაც ძლიერია, იქნებ უფრო ძლიერი, ვიდრე ოდესმე ყოფილიყოს ჩვენს კულტურულ წრეებში, მაგრამ ამ უკანასკნელ ხანაში უკვე შემუშავდა და მომწიფდა სხვა ძალაც, ნაციონალურ-პოლიტიკური შემეცნება, რომელიც ასე თუ ისე წინააღმდეგობას უწევდა ჩვენს ისედაც პირადობის და საკუთარ ვინაობის შეგნებას მოკლებულ ინტელიგენციას და აფრთხილებდა მას სრულს გათქვეფისაგან გარეშე კულტურის ატმოსფეროში, რომელშიც ხშირად არ ეგუებოდა არც ჩვენს ინტერესს, არც ჩვენს მოთხოვნრილებას. ხოლო მეოთ-

3) იქვე, 33-371.

4) იქვე, 33-368.

ხმოცე წლებში გარემოება უფრო უნუგეშო მდგომარეობაში იყო. მესამოცე წლების მოღვაწენი, მართალია, ფართო იდეალების ზედგავლენის ქვეშ იყვნენ აღზრდილნი. რუსეთის საუკეთესო მოღვაწენი იყვნენ ხშირად საუკეთესო მეგობრები და ამხანაგები ჩვენი მოღვაწეებისა. და მესამოცე წლების მოღვაწეებმა მოიმოქმედეს ჩვენში ფრიად დიდი საქმეები. ისინი რუსეთში არ დარჩნენ. შეითვისეს რა ის, რაც საუკეთესო იყო უცხო ქვეყანაში, თვის სამშობლოს დაუბრუნდნენ და სამშობლო იყო მათი მოღვაწეობის ასპარეზი. ჩვენს ქვეყანას, რა თქმა უნდა, შემდეგშიაც ჰყავდნენ ერთგული მუშაკნი და მოღვაწენი. მაგრამ შემდეგში აღმოჩნდა ის, რაც წინად არ სჩანდა. აღმოჩნდა ჯერ ერთი ის, რომ დიდძალი ახალგაზდობა, ხშირად მისი საუკეთესო ნაწილი, თითქმის სამუდამოდ ეკარგებოდა ჩვენს მხარეს. ბევრნი იღებდნენ მონაწილეობას რუსეთის პოლიტიკურ მოძრაობაში (სახეში 1870 წლები მაქვს) და თავის სიცოცხლესაც სწირავდნენ ამ მოძრაობას. საქებური საქმეა, ერთის მხრივ, რადგან მაშინ ისე სჩანდა, რომ რუსეთის ჭირ-ვარამი ჩვენი ჭირ-ვარამია და რუს-ინტელიგენციის იდეალი ჩვენი ინტელიგენციის იდეალი უნდა ყოფილიყო. და ასედაც იყო. ეს მსხვერპლი, რასაკვირველია, უმნიშვნელო არ დარჩა. მსხვერპლს ყოველთვის უნდა ჰქონდეს თავისი აზრი და მნიშვნელობა. მაგრამ ეს კი აშკარა იყო, რომ ჩვენს სამშობლო წრეს აკლდებოდა ხალხი, აკლდებოდა ნასწავლი, გამჭრიახი და ნიჭით აღჭურვილი ინტელიგენტი ძალა. ეროვნულ კულტურის აღორძინების პირველ საფეხურზე ვიდრეკით და ამ საქმისთვის საგრძნობი იყო ეს დაზაკლისი. მაგრამ აღმოჩნდა კიდევ სხვა გარემოება. აღმოჩნდა, რომ ერთი ნაწილი ჩვენის ახალგაზდობისა, მშობლიურ ნიადაგს დაშორებული, თანდათან ჰკარგავდა ეროვნულ ფიზიონომიას და ხშირად ეროვნულ ნიჭილიზმის გრძნობებით იმსკვალებოდა. ამ მოვლენასაც თვალსაჩინო ადგილი ჰქონდა ჩვენს საზოგადოებაში. მოიგონეთ თუნდაც მეოთხმოცდაათ წლებში ნარ-დონის გამოლაშქრება «Съверный Вѣст.»-ში თავის ცნობილ «Письма о Грузиѣ»-ს წერილებში. საყურადღებოა, რომ ის სულიერი მიდრეკილება, რომლითაც იყო გამსკვალული ნარ-დონი მარტო მის პირად კუთვნილებას არ შეადგენდა. როდე-

საც ქავჭავაძემ თავის არა ნაკლებ ცნობილ „აი ისტორიაში“
გასცა პასუხი ნარ-დონს, ტფილისში არსებულმა რუსულმა
გაზეთმა, „ნოვ. ობოზრენიე“-მ, რომელსაც მაშინ ნ. ნიკო-
ლაძე ხელმძღვანელობდა, არამც თუ მხარი არ დაუჭირა
ქავჭავაძეს და არ გაჭკიცხა ნარ-დონი, პირ-იქით, სასაცი-
ლოდაც აიგდო, ამ საკითხს არავითარი სერიოზული მნიშ-
ვნელობა არა აქვსო და გვიკვირს ნარ-დონისაგან რომ
მოუცლია მისთვისაო. 1) ასე რომ ჩვენთვის სამკვდრო-სასი-
ცოცხლო კითხვად გადაიქცა გამორკვევა იმისა, თუ რა გზას
უნდა ადგეს ჩვენი ახალგაზდობა. მეოთხმოცე წლებში ეს სა-
კითხი უკვე სავსებით იყო მომწიფებული და მის შესახებ სა-
ყურადღებო სჯა-ბაასიც იმართებოდა ქურნალ-გაზეთობაში.

გ. მაიაშვილი, პირშეო შვილი „რუს-ნაროდნიკობისა“,
წინააღმდეგი იყო ქართველ ახალგაზდობის განცალკევებისა
რუსეთის ახალგაზდობისაგან.

„ჩვენი პირდაპირი მოვალეობაა, ამბობს იგი თავის საყუ-
რადღებო წერილში „ძველი და ახალი თაობა“, ფხიზლად და
თვალ-გაფაცოცებით ვაღყვებდეთ თვალ-ყურს და ვიძიებდეთ
რუსეთის ცხოვრების ვითარებას და შეძლებისა დაგვარად,
ჩვენც ხელს ვუმართავდეთ რუსეთში და მით ჩვენშიაც კეთი-
ლის ზნეობისა და უკეთესის ცხოვრების დამყარებას.“ 2)

და ჩვენი ახალგაზდობაც ერთხანად სწორეთ ამ გზაზე
იყო. მაგრამ გ. მაიაშვილი უკმაყოფილოა. ორ ინტელიგენ-
ციათა შორის თითქოს გასწყდა სოლიდარობაო:

„წინად ერთი და იგივე ღმერთები სწამდათ, ერთსა და
იმავე ხატებს ეთაყვანებოდნენ. ამგვარად ჩნდებოდა ერთნაირი
ჰაერი, წმინდა და მარგებელი, იბადებოდა მტკიცე და ყველა-
სათვის სასარგებლო ამხანაგობა და კავშირიო.“ 3)

მართლაც იცვლებოდა გარემოება. სოლიდარობა, ნა-
მდვილი კავშირი შესაძლებელია ორ სწორ-უფლებიან ადა-
მიანთა შორის. და თუ ეს სწორ-უფლიანობა არ არის, არც
ნამდვილი სოლიდარობა არის. ჩვენმა ინტელიგენციამ თით-
ქოს იგრძნო ეს გარემოება და თვით გამორკვევის კითხვაში
იყო გართული. ჯერ კიდევ 1881 წელს ქურნალ „იმედ-

1) იხ. „ივერიის“ და „ნოვ. ობოზრენიე“ ნომრები 1889 წლისა.

2) „ივერია“ N 226. 1889 წ.

3) იქვე.

ში“ გრ. ყიფშიძე თავის წერილში „თავიდგან თუ ბოლოდგან“**) სადად, ჭარკვეულად და კატეგორიულად აყენებს საკითხს: „ჩვენის აზრით აქ ორი გზა არისო, ამბობს იგი, ან ჩვენმა სტუდენტობამ აიღოს ხელი თავის სამშობლო ქვეყანაზედ, შეუერთდეს რუსეთის სტუდენტობას სულით და გულით, დაჰკარგოს თვისება თავისა და განსაკუთრებითი სულიერი სახე, გაუერთოს სიხარული და სევდა რუსეთის ახალგაზდობას: იტანჯებოდეს იმით, რითაც იგი იტანჯება და უხაროდეს ის, რაც მას ახარებს; ან და გასდგეს განზედ მისგან, გასდგეს როგორც მიუდგომელი დამკვირვებელი და შემსწავლელი უცხო ცხოვრებისა, უცხო მოვლენათა და აკვირდებოდეს მათ იმდენად, რამდენადაც ეს საჭიროა თავის ხალხის ცხოვრების შესასწავლელად. ორში ერთი: ან შეერთდეს რუსეთის ახალგაზდობასთან და სწიონ ერთი ქაპანი, ან შეადგინოს თავის საკუთარი წრე, რომელსაც თავისი საკუთარი ინტერესები ექნება, თავისი ცხარე, გულის-დამწველი საქმეები და მისთვის კეთილსინიდიანი მზადებანი, როგორც ეროვნების წარმომადგენელს ჯგუფს, მის ხორცს ხორცთაგან და ძვალს ძვალთაგან. ზოგნი ამ ორ გზის შუა საშუალო გზას ჰპოულობენ. შეიძლება ძალთა-მძლეობით ეს გზა შეესაბამებოდეს ეხლანდელს ჩვენს დროებითს მდგომარეობას, მაგრამ საბოლოოდ საშვილი-შვილოდ რომ ვილაპარაკოთ, ჩვენი უღრმესი რწმენაა, რომ ჩვენ ხათრისთვის აღარ გვცხებლა, თუ ძალადობა არ იქნება და მით უკეთეს მსხვერპლის მიტანა აღარავისთვის არ შეგვიძლიანო“.

გზა ეროვნულ პოლიტიკის გამოსარკვევად ოდნავად იწალდებოდა. ეს პოლიტიკა კულტურულ თავისებურობის აღიარებიდან იწყება. მომავალში იგი უნდა დამთავრებულიყო ეროვნულ უფლებების აღიარებით. ხოლო კულტურული საფუძველი, რომლისათვისაც საჭიროა ახალ-გაზდობისათვის განცალკევებულის ფიზონომიის გამოსახვა, მკვიდრი და საპატრიო საფუძველია და მასზედ უნდა დასდგომოდა და დადგაკიდგვაც ერთი ნაწილი ჩვენი ინტელიგენციისა. გრ. ყიფშიძე განაგრძობს: „მათი მთის მწვერვალებამდე ასული ევროპული განათლება არ იყო დაფუძნებული და დამყარებული მშობლიურს ნიადაგზე, ე. ი. იმ განათლებას არ ჰქონდა საფუძ-

**) „იმედი“ N 5. 1881 წ.

ვლად სამშობლო ქვეყნის და ხალხის შესწავლა, მისი წარსული ისტორიული ცხოვრებისა ვრცლად დათანამედროვესი ეთნოგრაფიული, ეკონომიურად, სოციოლოგიურად და სადაურადაც გნებავსთ. მოღვაწე ახალგაზღვრებამ სუყველაფერი იცოდა, თვინიერ თავისი სამშობლოსი და ქვეყნისა. ეს ისეთი უბედურება იყო ჩვენ თავს რომ მარტო ბრძეები თუ ვერ ხედავდნენ და ვერ „გრძნობენ მის საშინელს ნაწყვეტებს დღესაც“. დღესაცო! ე. ი. ოთხმოციან წლებში. ხოლო ვინა სთქვა, რომ მეოცე საუკუნეშიაც ამგვარივე უბედურება არ დასტრიალებს ჩვენს საზოგადოებას და ნაწილი ჩვენის ინტელიგენციისა იმგვარივე სენით არ ყოფილიყოს დაავადებული იმ განსხვავებით კი, რომ ახლა ეს სენი უფრო ფართო წრეებშია მოღებული და მის განსამართლებლად და დასაცავად განსაზღვრული სოციალ-პოლიტიკური თეორიაც არის დამზადებული.

მაგრამ უნდა ვსთქვათ, რომ გ. შაიაშვილი, მიუხედავად იმისა, რომ იგი თითქმის დასტირიდა სოლიდარობის დაკარგვას ინტელიგენციათა შორის, არასოდეს არ ეკუთვნოდა რმ გუნდს ახალგაზღვრებისას, რომელთაც ჰგულისხმობს გრ. ყიფშიძე. ბევრი განსაცდელის და ტანჯვა-ვაების შემდეგ დაუბრუნდა თუ არა იგი სამშობლოს, იგი გახდა დარაჯად საზოგადოებრივის და ქართულ კულტურის ინტერესებისა და ხან მწერლობაში და უფრო კი პრაქტიკულ მოღვაწეობის დროს ყოველთვის იჩენდა ღრმა ცოდნას და დაკვირვებას ჩვენი ქვეყნის როგორც წარსულის, ისე აწმყო მდგომარეობისას. ამას ჩვენ დავინახავთ მის ნაწერების განხილვიდან.

V

მეოთხმოცდაათიან წლებში, როგორც მკითხველს მოეხსენება, სამწერლო ასპარეზზე გამოვიდა ახალი ჯგუფი, რომელსაც შეცდომით „მესამე დასს“ უწოდებენ. ამ დასის დამის ორგანო „კვალის“ შესახებ ქვემოლ გვექნება საუბარი. აქ კი უნდა აღვნიშნოთ ის გარემოება, რომ დასელებმა აითვალისწინეს საზოგადო მოღვაწენი და მწერლები, რომელნიც მათ სოციალ-პოლიტიკურ აზროვნებას არ თანაუგრძნობენ. ამ გარემოებაში გასაკიცხი არაფერია. ჯგუფებსა და მიმართულებას შორის იდეური შეტაკება და ბრძოლა პა-

ტივსადები საქმეა. მაგრამ საუბედუროდ ამ შეტაკებას ყოველთვის არა ჰქონდა იდეური ხასიათი. და მსხვერპლად მიღგომილ და უსამართლო კრიტიკის და დაფასების ობიექტად გახდა იმ ხანებში გ. მაიაშვილიც. ჩვენ მოვალენი ვართ დღეს, გ. მაიაშვილის დახასიათების და მის პროვინების გამორკვევის გულისათვის, ავხადოთ მას ის უსამართლო ბრალდება, რომელსაც სდებდა მას „კვალი“ თავის ლიდერის ნ. ჟორდანიას პირით.

ნ. ჟორდანიას რჩეულ ნაწერებს ვათვალიერებდი აშას წინად და, სხვათა შორის, გადავიკითხე ის, რასაც სწერდა იგი „შუათანა თაობის“ შესახებ, რომლის წევრადაც სთვლიდა იგი მ. მაიაშვილს. მ. მაიაშვილს წინადაც ვიცნობდი, წაკითხულიც მქონდა მისი ნაწერები და ეხლა ნ. ჟორდანიას წერილი რომ გადავიკითხე, გაოცებული დავრჩი, ისე მეუცხოვა ყოველივე, რასაც ამბობს ბ. ჟორდანია გ. მაიაშვილის შესახებ. აქ რაღაც სიყალბე უნდა იყოს, ვიფიქრე გულმტკივნეულობით. საჩქაროდ გადავხინჯე გ. მაიაშვილის ნაწერები და გაშტერებული დავრჩი იმის წინაშე, რა უსამართლოდ და არასაკადრისად დაფასებული და დამახინჯებული იყო მისი აზრები. მაგრამ ბ. ჟორდანია ხომ ცნობილი ან-ია, რომელსაც მეც კარგად ვიცნობ და ჩემს გაკვირვებასაც ბოლო მოელო, ხოლო ჩემს ნაღველს კი მეტი საზრდო მიეცა. ეჭვს გარეშე ხდება ის გარემოება, რომ ქართული საზოგადოებრივ აზროვნებას გასუფთავება და განწმენდა სჭირია, რადგან იგი ხშირად იკვებება იმგვარ მოტივებით და მიდრეკილებით, რომელიც არც საზოგადოებრივ სამსახურთან, არც მწერლობასთან არავითარი კავშირი არ უნდა ჰქონდეთ.

ნ. ჟორდანია გაბედულად ამტკიცებს, ვითომ ა. მაიაშვილი ჯერ „გლახთა მოსარჩლეთ გამოდის, ხოლო რამდენიმე წლის შემდეგ, თავაჯი-აზნაურობას ურჩევს: იხსენ თავი შენი გლახთა შემოსევისაგანაო. და ასე მან დატოვა „გლახური“ შეხედულება და შეითვისა ფეოდალურიო“.1) როგორც ხედავთ ჩვეულებრივი დაღეჭილი და გადაღეჭილი მოტივი — ფეოდალი, ფეოდალური, ფეოდალობა, ფეოდალიზმი! იმ ქვეყნებში, სადაც ნამდვილი ფეოდალური წყობილება არსებობდა, ასე ხშირად, ასე უადგილოდ, ასე უტყინოთ არასოდეს

1) ნ. ჟორდანია — რჩეული ნაწერები გვ. 250.

არ უხმარიათ და არ უთრევიათ ეს ლექსიკონი, როგორცდაც ჩვენში, სადაც ხშირად ჩვეულებრივ წოდებრივობას ფეოდალიზმის სახელით ჰნათლავენ, ხოლო სადაც თკით ფეოდალური წყობილების არსებობა ჯერ კიდევ საცილობელ ისტორიულ პრობლემად არის აღიარებული.

მაშ ჩვენი „ნაროდნიკი“ გაფეოდალებულა. თურმე ამისი დამამტკიცებელი საბუთებიც არის. და ნ. ჟორდანიას მოჰყავს გ. მაიაშვილის ნაწერებიდამ მის გაფეოდალების დამამტკიცებელი ადგილები. 1891 წელს მაიაშვილს დაუწერია თურმე: „ზენა-თესვისა და მიწად-მფლობელობის საქმეში ამ ქამად მედგარი და ყრუ ბრძოლა-ქიდილია გამართული თავად-აზნაურობის და გლეხკაცობის შორის. ყოველივე იმედი გამარჯვებისა ამ ბრძოლაში ჯერჯერობით გლეხკაცსა აქვს. თან-და-თან უფრო ძლიერდება გლეხ-კაცი და, თუ საქმე კვლავ ასე წავიდა, თუ თავად-აზნაურობამ დროზე არ იზრუნა და არ იხსნა თავი, მალე სრულიად დამარცხდება“. მართალია, ამ სიტყვებში ჯერ კიდევ არა სჩანს გ. მაიაშვილის „გაფეოდალების“ ამბავი, მაგრამ მაინც რაღაც უხერხულობას ჰგრძნობთ, აზრი დაბოლოვებული არ არის და ექვში იმყოფებით. თვით ის გარემოება კი, რომ წოდებთა შორის ქიდილი იყო და არის დღესაც, უტყუარი ფაქტია. უტყუარი ფაქტია ისიც, რომ გლეხთა მამულის მფლობელობის სივრცე ამ უკანასკნელ ოცდაათის წლის განმავლობაში, მიუხედავად ყოველგვარ დამაბრკოლებელ მიზეზებისა, შესამჩნევად არის გაზდილი, ხოლო თავად-აზნაურობისა კი შესამჩნევად შემცირებული. ასე რომ როდესაც კრიტიკოსი ზემოდ აღნიშნულ სიტყვების გამო ოხუნჯობს და ამბობს: გამოდის, რომ ჩვენ მემარჯულე და გაგებულ „კნიაზს“, უმამლო და ლატაკი „ტეტია“ ამარცხებსო,—ეს ოხუნჯობა უადგილოდ გეჩვენებათ და გინდათ მოსთხოვოთ კრიტიკოსს სხვა რამ საბუთი საბრალმდებლო ოქმის დასაცავად. სხვა რამ საბუთი? და განა ეს საბუთი არ არის, კაცი აშკარად ამბობს, თავად-აზნაურობა მარცხდება, უნდა იზრუნოს და იხსნას თავი დამარცხებისაგანაო. ეს საბუთი მაინც არ გაკმაყოფილებთ, რადგან აქედან მაინც არა სჩანს, როგორ უყურებს ადაპიანი წოდებრივობას და თავად-აზნაურობის მომავალს. მოყვანილი სიტყვები თითქოს უხერხულია, ხოლო

ეს უხერხულობა აზრის დაუმთავრებლობისაგან წარმოსდგება. მაშ თუ არა გჯერათ, გაიძახის კრიტიკოსი, ნახეთ, რა ქებას ასხავს ბატონყმურ დროინდელ თავად აზნაურობას მშრომელი და გამჭირახი იყოფო და ახლა კი, გლეხის მიერ, დამარცხებული ჩვენი სიყვარულის და მზრუნველობის საგნად უნდა გახდესო. და ნ. ჟორდანიას მკითხველის დასარწმუნებლად კიდევ ერთი განცალკევებული ადგილი მოჰყავს გ. მაიაშვილის წერილიდან და ფრჩხილებში ავტორის შესარცხვენად თავის შენიშვნებსაც უკეთებს. აი ეს ადგილი ნ. ჟორდანიას განმარტებითურთ: „მხნეთა და მტკიცე შეურყეველის ზნეობის კაცთა თაობას (ბატონ-ყმობის დროინდელი) მოჰყვა თაობა უსაქმურთა და მოცლილთა; შრომის და გამრჯელობის მოყვარულმა მამებმა (სწორედ ასეთი არ იყო თათქარიძე) დაუტოვეს ქვეყანას შვილნი მუქთა-მჭამელნი. მოდით ახლა და ბძანეთ, რომ ფრხად სამწუხარო სამკვიდრობელი არ არის ამისთანა სამკვიდრობელი. მოდით ახლა და ბრძანეთ, ასეთი ყოფა დიდი მუქარა არ არის ჩვენი მერმისისათვისო“. აჰა, ეხლაც არ დაიჯერებთ, ვინც ბრძანდება ბ. მაიაშვილი! ხომ აშობს პირდაპირ, „გლეხის გამარჯვება და აზნაურის (და ისიც მუქთა მჭამელის) დამარცხება დიდი მუქარა ყოფილა ჩვენი ქვეყნისათვისო“. აკვირდებით საგანს და აშკარად ხედავთ, რომ ზემოდ აღნიშნულ სიტყვებიდამ ეს დასკვნა არა სჩანს. იქიდან სჩანს მხოლოდ ის, რომ მუქთა მჭამელთა გამრავლება მუქარაა ქვეყნისათვისო. და ეს მართალიც არის. გარდა ამისა ეს ორი ციტატა, რომელზედაც ემყარება ბ. ჟორდანია, სხვა და სხვა საგნის შესახებ არის ნათქვამი, კრიტიკოსი კი მათ ლოდიკურად აერთებს, თითქოს ერთი აზრი გაგრძელება ყოფილიყო მისი. ამისთან, უკანასკნელ ციტატაში, სადაც „ძველების“ შრომის უნარზეა ლაპარაკი, ავტორს განსაზღვრული მოვლენა ჰქონდა სახეში. თუ ან მოვლენის შესახებ მკითხველს არა უთხარით რა, გაუგებარი დარჩება ნამდვილი აზრი ავტორისა. და არც ამის შესახებ აქვს კრიტიკოსს რაიმე განმარტება. ასე რომ ამ წესით, როდესაც საუბარის საგანი დამალულია და მხოლოდ მის სიტყვებს იყენებს და ხმარობს კრიტიკოსი ხან განცალკევებულად და ხან ლოდიკურის კავშირის წინააღმდეგ, ამ წესით ყველაფრის დამტკი-

ცემა შეიძლება, შეგიძლიანთ გამოიყვანოთ ავტორი ავაზაკად, უზნეო პირად, შანტაჟისტ-აგნტიურისტად. და რომ ნ. ჟორდანიას სწორეთ ასე იქცევა, ამას მკითხველი შემდეგ განმარტებიდამ დაინახავს.

გ. მიაშვილმა კი დასწერა ფრიად საგულისხმო და ღრმად მოაზრებული წერილი დედაკაცის შესახებ „ჩვენი დედაკაცი და ახალი დრო“.1). ავტორი აკვირდება როგორც წარსულს ისე აწმყოს, როგორც თავად-აზნაურობის წრის ქალს, ისე ხალხის წრიდამ გამოსულს. თავად-აზნაურულ ქალის შესახებ ავტორი იმ აზრასაა, რომ ძველს დროში ქალის ტიპი უფრო მტკიცე, უფრო სალი, გამრჯელი და დამაფრებელი იყო, ვიდრე დღევანდელ პირობებში. ამის მიზეზსაც არკვევს იგი.

„როგორც ვიცით, ამბობს გ. მიაშვილი, ჩვენებურ თ.-აზნაურთა ოჯახებში მისდევდნენ წარმოებას ბამბა-შალეულობისა და აბრაშუმეულობისას, რომელიც საჭირო იყო შინ სახმარებლად. ამასთანავე ოჯახებში დიდად მისდევდნენ აგრეთვე შინაურ ფრინველის გაზდას და ყოველ გვარის საქონლის მოშენებას, როგორც საკლავად, ისე სამუშაოდ საჭიროს. ბელღეულობა და ბოსტნეულობაც ერთი უმთავრესი დარგი და შტო იყო მებატონის მეურნეობისა, რომლის ნატვრა და სურვილი, სრულიად წინააღმდეგ ეხლანდელის ნატვრა-სურვილისა, ის იყო, რომ ყოველივე შინ სახმარი და საჭირო საგანი მაშინდელ მეურნეობას თვით თავის ძალითა და ღონით მოეხერხებინა. ასეთ სხვა და სხვაობასა და სამეურნეო ცხოვრების პირსავსეობას, ცხადია ესაჭიროება შრომა არა მარტო მამაკაცისა, არამედ დედაკაცისა... რად ვან პირვანდელის ბატონ-ყმურის წარმოების ხელმძღვანელობისათვის არ აყო საჭირო არც განსაკუთრებული სამეურნეო განათლება, არც განსაკუთრებული მზრუნველობა, ამიტომ ეს შრომა ხელმძღვანელობისა ადვილად შეეძლოთ გაენაწილებინათ ერთმანეთში ცოლ-ქმარს, მით უფრო, რომ ცოლ-ქმარნი მომზადებით და განვითარებით ძალიან ნაკლებად განირჩეოდნენ ერთმანეთისაგანაო“.

საუბრის საგანი ეს არის. როდესაც ძველების გამრჯელობას და შრომის უნარზე ლაპარაკობს ავტორი ეს მოვლე-

1) „ივერია“, № 121. № 1891 წ.

ნა აქვს სახეში და არა ლუარსაბ თათქარიძეების ქება, და როდესაც თანამედროვე „მუქთა-მქამელღებზე“ კვითითებს, სახეში აქვს ისიც, რომ პატრიარქალური წესი დაირღვა, უფასო შრომა გადავარდა და რადგან ამ ახალ პირობებით თავად-ზნაურობამ არ მოინდომა ცხოვრებისათვის საჭირო ახალ იარაღის მოპოებისათვის ეზრუნა, ამიტომ იგი დაძაბუნდა და ქალის ფიზიანომიაც შესამჩნევად დაქვეითდა და ეს მუქთა-ხორა ხალხი ქვეყანას აწვება ტვირთად და მის მომავალისათვის მუქარაც არისო. ეს არის აზრი ჩვენი ავტორისა. საუბარის ეს საგანი კი, რომელიც ნათელს ჰფენს კრიტიკოსის მიერ მოყვანილ ციტატების შინაარსს, სრულიად დაუმალა თავის მკითხველებს ნ. ჟორდანიამ და მით შეცდომაში შეიყვანა ისინი გ. მაიაშვილის საზოგადოებრივ ფიზიანომიის გამორკვევის საქმეში. ხოლო ჟარესი დანაშაულობა ჩაიდინა მან მაშინ, როდესაც ერთი სიტყვაც არ მოიყვანა იმის გამოსარკვევად, თუ როგორ უყურებს ჩვენი მწერალი საზოგადოთ თავად-აზნაურობას და მის მომავალს. გ. მაიაშვილი კი ამის შესახებ გადაქრით აი რას ამბობს:

„მართლაცა და როგორ უნდა იცოცხლოს დიდხანს ისეთმა წოდებამ, რომელიც არას აძლევს ქვეყანას და ქვეყნის საერთო ნაშრომ ნაღვაწვევიდამ კი საკმაოდ დიდს წილს თხოულობს ქონება-ღოვლათისას ყოვლად უსაყიდლოდ და სრულიად მუქთად?! ისტორიას არასდროს არ შეუწყნარებია უფლებანი უვალდებულოდა და უმოვალეობოდ, ხოლო ვალდებულება-მოვალეობანი უუფლებოდ. არავითარს ქვეყანას, არავითარს საზოგადოების წეს-წყობილებასა და აგებულებას არ შეუძლიან მოითმინოს, რომ რომელიმე წოდება, გინა კრებული საზოგადოებისა სცხოვრობდეს და კეთილდღეობდეს ისე, რომ არავითარი მოვალეობა არ აწვეს ტვირთად ქონება-ღოვლათის წარმოების საქმეში, ან ერის ზნეობა-სულიერს ცხოვრებაში“.

ამ სიტყვებს, მგონი, განმარტება არა სჭირიათ. არა სჭირია განმარტება არც იმას, თუ რა სახელი უნდა დაერქვას იმ ხერხს ადამიანის დამცირებისათვის, რომელსაც მიჰმართა ამ შემთხვევაში ჩვენი ავტორის კრიტიკოსმა. ხოლო აქ სავაგლახო ის არის, რომ ამ ყალბ და სათაკილო იარაღით იბრძვის იგი ბოლომდე. ბოლომდე სცდილობს ან დამალოს ავ-

ტორის აზრი, ან დაამახინჯოს ის, ან კიდევ გამოჰტლიჯოს მის ნაწერიდან ცალკე სიტყვები, რომელნიც საჭირონი არიან კრიტიკოსას განზრახვისათვის, ხილთა სწულიად არ შეესაბამებინან ავტორის მსოფლ-შედეგელობას. იმავ წერილის გამო დედაკაცის შესახებ ბ. ჟორდანიას სწერს: „მაგრამ შეიძლება „მაგრელის“ (თუ ჩაგრულის?) გლეხების დედებია უკეთეს მდგომარეობაში, ამ წოდებამრალა დაგიშავათ, რომ ყურადღებას არ აქცევთ? თუ ერთი წოდება დაბლა მიდის, მეორე ზომ მაღლა ამოდის და მაშასადამე, თან ამოჰყავს თავისი „დედებიც“. ამას კი ბ. მაიაშვილი აღარ ეხება და პირდაპირ აღიარებს: ქართველი დედა უკან-უკან წავიდაო. ერთი სიტყვით, ბ. მაიაშვილი ქვეყანას თავად-აზნაურულ თვალთ უცქერის და სადაც ამ წოდებას ვერ ხედავს, იქ სხვას ველარავის ამჩნევსო *). ნამდვილად კი ყოველივე ეს როგორც სხვაც ბ. ჟორდანიას მიერ თქმული სიყალბეა. როგორც ვსთქვი, გ. მაიაშვილი ხალხის ქალსაც ეხება და მის შესახებაც ამბობს თავის აზრს და აი როგორ:

„ხალხში ქორწინდებიან ისეთნი, რომელნიც თანაბარის ერთგულობით მუშაობენ თავიანთ საერთო ოჯახის საკეთილდღეოდ. ამისთანა ცოლ-ქმრობაში ცოლი ტვირთი კი არ არის ქმრისათვის, ისეთი ტვირთი, რომელიც წელსა სწყვეტავს და სისხლს უშრობს ქმარსა, პირიქით, ცოლი ისეთივე მშრომელი წევრია ოჯახისა, როგორც თვით მამაკაცი. ამიტომ მუშაკაცი როდი ერიდება ცოლ-შვილობის მოკიდებას, რადგან დედაკაცი აქ ის საფრთხობი არ არის, რომელსაც ვერ მიეკარები, თუ ან გულადი არა ხარ, ან თავქარიანი და დაუდევნელი. აქ დედაკაცი ყოვლად საჭიროა, ოჯახი აუცილებელია, მეტადრე სოფლად, მხენელ-მთესველ ხალხში... აქ ქმრის აზრით, ცოლი უკეთესი მეგობარია და თანაშემწე, შვილები ღვთის-წყალობაა და არა წყევლა... ხალხში ყველა თავ-თავისს საქმეს აკეთებს და ამიტომ ყველანი ერთიანად საჭირონი არიან, ქმარიცა, ცოლიცა, შვილიცა... რა გასაკვირველია ამის შემდეგ, რომ ასეთი საოჯახო კავშირი მტკიცეც არის, სასურველიცა და სასიხარულოცაო.“ **)

ასეთია ჩვენი „ფეოდალის“ აზრი როგორც თავად-აზნა-

*) რჩეული ნაწერები, გვ. 249.

**) „ივერია“, № 140, 1891 წ.

ურობის, ისე ხალხის „დედების“ შესახებ. ამის განმარტებაც მგტია!.. ვიტყვი თხოლოდ, რომ თუ ამისთანა „კრიტიკა“ რომელიმე ჯგუფს თუ დასს ღირსებას უმატებს, აფსუს ეს დასი და აფსუს ეს ღირსებაც!

გ. მაიაშვილის მდგომარეობა, როგორც საზოგადო მოღვაწისა, ადვილი არ იყო. მის მოუხდა ყოფნა ქუთაისში იმ ხანაში, როდესაც იქ გახურობული „ბანკობიდა“ იყო გაჩაღებული. მკითხველს მოეხსენება აღიბად, რა იყო ჩვენებური „ბანკობიდა“. თუ დავიწყებული აქვს, გავახსენებ ერანის ამონაწერით ეურნალ „იმედი“-დან, რომლის დაარსების დროს ბანკის გარშემო ატეხილი გმინვა და ხმაურობა თავის განვითარების დასაწყისში იყო მხოლოდ. ერთ ქუთაისის ბანკის კრების გამო უურნალი ამბობს: „კრება გაგრძელდა დიდ-ხანს იმიტომ, რომ თავად-აზნაურობა იკრიბებოდა ნაყიმ-ნაყიმად. ბევრი მეკენქეები და მაყურებლები იყვნენ... ნამეტანი გაგრძელებული ბაასი ჰქონდათ კრებაზედ, სატევრების ტრიალი და ლანძღვა-გინება კიდევ იმიტომ, რომ პარტიობა და ინტრიგობა თამაშობდნენ უპირველეს როლს, როგორც თვითონვე „დროება“ ვეატყობინებს. დაუმატეთ ამაებს ისიც, რომ იმერეთის თავად-აზნაურობის უმეტეს ნაწილს ბევრი არაფერი ეხარჯება თავის ჯიბიდან ქუთაისში ჩამოსასვლელათ. და კრებაზე დასასწრებლად, რადგან, როგორც „დროებავე“ ვეაუწყებს, გზის ფული ბანკის სამოსამსახურო პირების კანდიდატების მხრით ეძლევა და იმათგანვე მუქთი სადილ-ვახშანი და თეატრის ბილეთები მოელის. და ერთი მიბძანეთ, თუ ღმერთი გწამთ, რას ხედავთ აქ საიმედოს მომავალისათვის?“**)

ესეთი ფიზონომია ჰქონდა ბანკის კრებებს. და თუმცა მის მოქმედების დასაწყისში ბანკის საქმეები თითქოს კარგადაც მიდიოდნენ, მაგრამ წლითი-წლობით ბანკის საქმეების გარშემო ბრძოლა და ვნებათაღელვის ფაფაში იზრდებოდა და საქმის კეთება შეუძლებელი ხდებოდა. გაჩაღდა აშკარა მოსყიდვა „მეკენქეთა“ და საზოგადოებრივი ატმოსფერა მთლად წაიბილწა და მოიშხამა. საქმე ჯერ რევიზიამდე მივიდა, რონელიც დაინიშნა გურიის თავ. აზნაურობის თაოსნობით და შუამდგომლობით და რევიზიის შედეგი ის იყო, რომ კრებას

**) 1881 წ. N 6.

უფლებები მოაკვეციეს და ბოლო მოუღეს უთავბოლო ხალხის უთავბოლო შფოთვის და ღრიანცელს.

1896 წელს ყველა ამის შესახებ ჟურნალ „მოამბეში“ დაიბეჭდა დასაბუთებული წერილი გ. მაიაშვილისა „ქუთაისის სათავად-ახნაურო ბანკი და მისი მნიშვნელობა“. *) უნდა ვსთქვათ, რომ ჩვენს მწერლობაში საადგილ-მამულო ბანკების შესახებ სხვა ამაზე უფრო დინჯი, ცოდნით სავსე, მარტივი და გარკვეული წერილი არ წამიკითხავს. ხოლო ამ წერილის მნიშვნელობა მარტო მის სპეციალურ საგნის ცოდნაში არ არის. ავტორი ეხება საზოგადო საკითხებს, ინტელიგენციას და მის მნიშვნელობას ბნელ ძალებთან ბრძოლის საქმეში. არკვევს რა იმ კრების ფიზიონომიას, რომელსაც უნდა მიეცა განსაზღვრული მიმართულება ბანკის საქმეებისათვის, გ. მაიაშვილი ამბობს:

„აქ შეუძლებელი იყო გულ-დამშვიდებული და საქმიანი განსჯა და განკითხვა საგნებისა, აქ სწარმოებდი არა ბრძოლა აზრთა და შეხედულებათა, არამედ ბრძოლა ინტერესებისა და ალტყინებულ მადისა... უნდა გენახათ გამძვინვარებულნი, აღეწილი სახენი და ბარბაროსული მიხვრა-მოხვრა წეგრთა, უნდა გაგეგონათ ამათი უთავბოლო ყვირილი, უნდა თვალყური გედევნებინად, როგორ სცდილობდნენ ხელი შეეშალათ ყოველ ორატორისთვის, რომელიც კი გაჰხედავდა რისამე თქმას ბანკის საფინანსო საგნების შესახებ, რომ დაგესკვნათ ის სამწუხარო აზრი, რომ ასეთი კრება მოკლებულია არამც თუ უნარს თვისის საქმეების თვით-განგებისას, არამედ იმ კაცთა ცნობიერად არჩევისასაც, რომელნიც მოვალენი არიან ალასრულონ ბანკის ორგანოთა ფუნქციები და რომელნიც ღირსნი იყვნენ ამისი, რომ მათ დაეკისრათ სამსახური საზოგადოებრივის მოვალეობისა... უმეტესობა კრებისა წარმოადგენდა შემთხვევით შეგროვილ ხალხის ბრბოს, მორეკილს კრებაზედ საბანკო მოხელეების მოტრფიალეთაგან, ერთად თავმოყრილს არა განსახილველად და განსახველად საბანკო საქმეთა, არამედ განსაკუთრებით კენჭის საყრელად... უმრავლესობის ბარბაროსული ქცევით შეშინებული კეთილ-გონიერი და კეთილ-მოაზრე ნაწილი საზოგადოებისა იძულებული იყო ხოლომე თითო-ორიოლი ინტელიგენტ კაცთან ერთად დადუ-

*) «მოამბე» N 12. 1896 წ. და NN 1—2 1897 წ.

მებუღიყო და მოჰრიდებოდა ბანკს. ქუჩა, ბრბო — უღესას-
წაულობდა, ლხინსა და ხადილს ეძლეოდა, ბარბაროსნი ძირს
ამხოზდნენ რომსა და მის ცივილიზაციას...“

ამ სურათის დახატვის შემდეგ, ავ უორი არკვევს „საზოგა-
დოების“ და „ბრბოს“ მცნებათ. იგი ამბობს:

„საზოგადოების და ბრბოს შორის ის განსხვავებაა, რომ
პირველი ცოტად თუ ბევრად გაწვრთნილი ერთიანი რამ
არის, იმიტომ რომ პირველს თავისი განსაზღვრული აზრი და
ჩვეულება, გარკვეული სურვილები აქვს, იმის-დაშესაბამი,
რადღენადაც წინ წასულია ესა თუ ის საზოგადოება; მაშინ
როდესაც ბრბო შემთხვევით შეერთებული და ერთმანეთს
შორის შეკოწიწებული კაცთა კრებულია, ერთად თავ-მო-
ყრილი, გაერთიანებული არა საზოგადო ინტერესების ერთ-
გვარობითა. არამედ იმ კაცთა ნებითა, რომელთა კ შეუგრო-
ვებით ისინი ერთს განსაზღვრულს ადგილას და ერთის გან-
საზღვრულ პრაქტიკულის აზრითა“... რათა ამ მცნებათა გან-
საზღვრის შესახებ ექვი არავის შეეპაროს, გ. მაიაშვილი და-
სძენს: **„როგორც საზოგადოება ისე ბრბოც შესაძლებე-
ლია ერთნაირად შესდგებოდეს განათლებულ და გაუნა-
თლებელ წევრთაგან, (კურსივი ჩვენია) იმ განსხვავებით მხო-
ლოდ, რომ ის ინტელიგენცია, რომელიც არის წარმომად-
გენელი საზოგადოებისა, იმავე დროს გამომთქმელია საზო-
გადოებრივის აზრ-სურვილისა და დამცველი საზოგადოებრივ
ინტერესებისა; ინტელიგენცია კი ბრბოსი გამომთქმელია მხო-
ლოდ საკუთარ თავისის აზრ-სურვილისა, იცავს მხოლოდ თა-
ვის საკუთარ საქმეს, რადგან იმისი მომხრე ბრბო შემდგარია
მხოლოდ გასაძლიერებლად იმ თითო ოროლა ინტელიგენტის
კერძო აზრ-ფიქრისა და კერძო საქმისა, რომელნიც მოსწყვე-
ტიან ქემშარიტს საზოგადოებრივს ინტელიგენციას და შე-
სდგომიან საკუთარის ხეირისა და გამორჩენის გზას“*).**

ჩვენ იძულებულნი ვიყავით შეგვეჩერა მკითხველის ყურა-
დღება ამ საკმაო მოზდილ ციტატაზე, რადგან ეს მასალა
მისმა კრიტიკოსმა გამოიყენა ისეთის სამარცხვინო დემაგოგი-
სათვის, რომ მკითხველი არც კი დაიჯერებს, თუ მისი სიტ-
ყვები არ წარფუდვინე საბუთად. გ. მაიაშვილის წერილში
ნახსენებია სიტყვები „ბრბო“, „ქუჩა“ „ხალხი“ და ნ. ეორ-

*) „შოაბჰე“ N 2. 1897 წ.

დანია ფეხზეა წამომდგარი. ჰაა, „ქუჩას და „ხალხს“ დასცი-
ნო, ვინდათ მასზე გაბატონდეთ, ვინდათ ინტელიგენციის
მეფობა დაამკვიდროთ „ბრბოს“ ზურგზედა, მაშ გაჩვენებთ
თქვენ სეირსაო. მკითხველი არ დამიჯერებს, ამას ვერ იტ-
ყოდა პატიოსანი ადამიანიო, ამიტომ აი თვით ბ. ჟორდანიას
სიტყვებიც: „ბ. მათაშვილი ძალიან შეაწუხა იმ გარემოებამ,
რომ ქუთაისის საადგილ-მამულო ბანკის კრებებზე ბევრი ხალ-
ხი (კურსივი ჩემია) ესწრებოდა და გამარჯვებას მის მოწინაა-
ღმდეგეთ ანიჭებდა. და აი ის, იმის მაგიერ, რომ მარტო ამ
უკანასკნელთა წინააღმდეგ ამხედრებულყო, ამხედრდა კიდევ
უფრო მედგრად ხალხის წინააღმდეგ და მოითხოვა ამ დაუბა-
ტიყებელი სტუმრების ფრთების შეკვეცაო“. როგორ მოგ-
წონთ? გ. მათაშვილს თავად-აზნაურთა კრებაზე აქვს ლაპარა-
კი. როცა ხალხს იხსენიებს, სახეში აქვს თავად-აზნაურნი და
არა ვინმე სხვა, პროლეტარები და გლეხები. ბ. ჟორდანი-
ა, რომელიც სხვა დროს იმ „ხალხს“, რომელიც სახეში ჰყავს
მათაშვილს, თავზე ლაფს სიაჰოვნებით გადაასხამდა, აქ მის
მოსარჩლედ გამოდის და თავის მოპირდაპირეს თავზედ ახვევს
არა მოსყიდულ მეკენქე თავად-აზნაურთა არამედ ხალხის
წინააღმდეგ გალაშქრების სურვილს. მაგრამ ყური უგდეთ ამ
აღფირ აშვებულ დემაგოგიას: გიორგი მათაშვილმა ხალხი გაყო
სამ ნაწილადაო: „უმდაბლესი — „ბრბო“ ანუ „ქუჩა“. უმა-
ღლესი — „საზოგადოება“ და უუმაღლესი — ინტელიგენცია.
ინტელიგენცია თავის მხრით იყოფა ორათ: „კემარტი“ და
არა-კემარტი, სადაც კი გამოჩნდება „ქუჩა“, იქ ყოველივე
აირევ-დაირევა და „კემარტო“ გზა არ ეძლევა. ხალხი სა-
დაც მარტო „საზოგადოება“, იქ „კემარტნი“ ბატონობენ
და ყოველივე ჩინებულად მიდის. აშკარაა, ქუთაისის ბანკის
მოსაწესრიგებლად, აუცილებელია კრებისაგან „ქუჩის“ გარეკა,
რაც თან გაიყოლიებს „არა-კემარტო“ და დარჩება „საზო-
გადოება“ და მისი კემარტი წარმომადგენელი — ინტელი-
გენციაო“ 1), ძირს ხალხის მტერი გ. მათაშვილიო.

მართლაც როგორ არ აშფოთდეს გული ამ გულსაკლავ
სურათის წინაშე! ბრძოლაა ხალხის და ბატონებ შორის.
ხალხს სწყურია განთავისუფლება, ბედნიერება. და ბატონი-
ინტელიგენტები კი, ნილაბ ჩამოფარებულები, ხალხის შებორ-

1) რჩეული ნაწერები, გვ. 255.

კვის ცდაში არიან, „ქუჩის“ უპირებენ ომს და მის უფლებებს ჰკვეცავენ. სოციალურ-რევოლუციის დასაწყისია, მაშ სხვა რა უნდა იყოს ყოველივე ეს? ამ რევოლუციის შიშით თუ ირახმებიან „ბრბოს“, „ქუჩის“ და „ხალხის“ მოწინააღმდეგე ინტელიგენტები..

სასაცილოც არის, მოსაწყენი და მოსაბეზრებელიც ამ საკანზე ლაპარაკის გაგრძელება. ჩვენ შევჩერდით მასზე იმის დახასიათების გულისთვის, თუ რა პირობებში უხდებოდა მოქმედება იმ ხანებში იმ საზოგადო მოღვაწეთ, რომელნიც ერთის მხრივ, ჩვენი ცხოვრების ძველი წესწყობილების წარმომადგენლებთან უხდებოდათ შეტაკება და ანგარიშების გასწორება, ხოლო მეორეს მხრივ, ახლად აღმოცენებულ „მარქსისტულ დასის“ ბელადთა დემოკრატიული მოპყრობა განიცადეს თავიანთ თავზედა. მოუფიქრებელი და შემცდარი ნაბიჯებით დაიწყია თავისი მოქმედება იმ ჯგუფმა, რომელსაც მოეთხოვებოდა მეტი აზრი, მეტი ჰუმანიური გრძნობა, მეტი გამჭირახობა და მეტი გულახდილობა, რადგან მას ჰქონდა პროლეტარიატის წარმომადგენლობის ამბიციები. და ამ გარემოებამ პირველ ხანშივე დაჩრდილა და დაამდაბლა ახალი, სამართლიანი და ჭეშმარიტი მისწრაფებანი და მიდრეკილებანი იმ ჯგუფისა, რომელსაც ჩვენს სოციალ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში შესამჩნევი სამოქმედო ასპარეზი ჰქონდა მიზომილი.

გ. მაიაშვილს და მის თანამოაზრეთ და ამხანაგებს წილად ხვდა იმ საზოგადოებრივ მოვალეობის ასრულება, რომელიც მდგომარეობდა ბოროტების და უკუუღმართობის მხილებაში ყველგან, სადაც კი ამ ბოროტებას ფესვი მოუკიდნია, თავადაზნაურთა წრეებში თუ დემოკრატიულ ჯგუფებში. ვ. მაიაშვილი, ლალი და სხვანი იყვნენ პიონერები იმ სოციალურ-ეროვნულ მიმართულებისა, რომელმაც მეოცე საუკუნეში ფრთა გაშალა ჩვენს ცხოვრებაში და განსაზღვრული სოციალ-პოლიტიკური პოზიცია დაიჭირა.

ყოველივე ეს უფრო ნათლად გამოჩნდება მეოთხმოცდაათე წლების საზოგადოებრივ მოძრაობის შესწავლის შემდეგ.

VI

სრულიად გაუგებარი დარჩება ჩვენთვის ნ. ჟორდანიას გალაშქრების საფუძველი გ. მაიაშვილის წინააღმდეგ, თუ რომ არ დავუბრუნდით მეოთხმოცდაათე წლების დასაწყისს და არ

განვმარტეთ საყურადღებო მოვლენანი, რომელთაც ჰქონდათ ზღვრილი ამ ხანაში. 1893 წელს გ. წერეთელმა დაარსა კვირეული სურათებიანი გაზეთი „კვალი“. პირველს სარედაქციო წერილში, რედაქტორი ახალს გაზეთისა, აუწყებდა მკითხველებს, რომ „სწავლის უქონლობა ცალკე გვაწუხებს, ქონების შემცირება ცალკე და ამ ორივე ნაკლუთევენებას უნდა შეიძლებისამებრ შევლა და აცილებოა“. ამასთან დასძენდა, რომ „შემუცდარი არავინ არის. ჩვენც შეიძლება ბევრში შევსცდეთ, მაგრამ როდესაც კი ჩვენს შეცდომას დაგვიმტკიცებენ, ახლავ აღსარებასა ვდებთ, ამ შეცდომას გულწრფელად აღვიარებთო“¹⁾ (თუ ვაღიარებთ?). კარგი და პატიოსანი. იწყო „კვალმა“ ჩვენი ცხოვრების შესწავლა და განმარტება. გაზეთში ბევრი წერილები იბეჭდებოდა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ხასიათისა. რაიც შეეხება თანამედროვე კითხვებს, აღმოჩნდა, რომ გ. წერეთელი თავისი ზოგიერთი თანამშრომელითურთ რადიკალურად არ ეთანხმებოდა გაზ. „ივერიას“ ბანკის, სათავად-აზნაურო სკოლისა და სხვა ზოგიერთ ეკონომიურ და საზოგადოებრივ საკითხის გარკვევის საქმეში. ბანკისა და სკოლის შესახებ უმთავრესად გ. წერეთლის წერილები იბეჭდებოდა და ჩვენ ქვემოდ ვნახავთ, რაში მდგომარეობდა ამ წერილების ღირსება-ნაკლულევანება. ხოლო გ. წერეთლის გვერდით, თანდათან, ჩნდებიან სხვა მწერლებიც, რომელთაც შეაქვთ მწერლობაში ახალი მოტივები სოციალურ ცხოვრების განსამარტავად. ამ მხრივ საყურადღებოა რამდენიმე ბ. ხომლელის წერილები, რომელიც სალიტერატურო ისტორიის კრიტიკოსად გამოდის „კვალის“ ფურცლებზე. ბ. ხომლელს, სხვათა შორის, არაფრად მიაჩნია ის საზოგადოებრივი მოძრაობა, „ნაროდნიკობა“, რომელზედაც ჩვენ გვქონდა ლაპარაკი წინა წერილებში. „ლიბერალების, შემდეგ (მესამოცე წლების), ამბობს იგი, ჩვენ ლიტერატურას ახალი სახელმძღვანელო აზრი არ შეუბუშავებია, ინტელიგენციის ცხოვრებას არასფერი არ დასტყობია და მხოლოდ გაკვრით და ისიც მიბაქვით ოდნავ-და აღინიშნა ჩვენში გლეხობის გაღმერთება და ტრფიალი“²⁾. ასე რომ ბ. ხომლელი ოთხმოცდაათ წლამდე ჩვენს ცხოვრებაში არავითარ ახალ მოძრაობას არა ხედავს. ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ეს აზრი საფსებით მისაღები არ არის,

1) „კვალი“, 1893 წ. № 1.

2) № 10.

თუმცა მართლაც და შესანიშნავი და ორიგინალური რამ არ აღმოცენებულა ქართულს ცხოვრებაში. ბ. ხომლელი განაგრძობს: „შემცდარ არის, ვინც იხმარს ქართული ლიტერატურისა და ინტელიგენციის ვითარების კვლევის დროს სიტყვებს—ძველი და ახალი თაობა. არავითარი ახალი-თაობა არ იცის ჩვენმა ცხოვრებამ ჯერო²⁾“. როგორც ხედავთ, დასთაკლასიფიკაციის საკითხს ახალი ვარიანტი ჰქონია და შემდეგში დავრწმუნდებით, რომ ამ ვარიანტს სხვა ვარიანტებიც მოსდევენ, ერთ-ერთმანეთის წინააღმდეგი და უარ-მყოფელი. ბ. ხომლეთელის აზრით, ახალი თაობა მხოლოდ მის დროში გაჩენილა. „აქ უკანასკნელი ათის წლის განმავლობაში, ამბობს იგი ესე იგი, მას აქეთ, რაც დაიწყო და აყვავდა სამი ძლიერი რთული წარმოება: ქვა-ნახშირისა, შავი-ქვისა (მარგანეცისა) და ნავთისა, რაც რკინის-გზების გაყვან-გამოყვანამ გააჩაღა საქართველოში აღებ-მიცემობა პურისა, სიმინდისა, ღვინისა და სხვა და სხვა ლითონებისა, რომელთაც უმნიშვნელო სახელი არ დაუმსახურებიათ მსოფლიო ბაზარზედ—ეკონომიური ყოფა ჩვენი ერისა სრულიად შეიცვალა, წინ წავიდა და საქართველოში, ვისაც კი აჩნდა სიცოცხლისა, სიფხიზლისა და ნიჭის ნასახი, ყველა „გავეროპიელების“ გზას დაადგაო“ (იქვე).

1894 წელს 29 აპრილს კვდება ახალგაზდა ნიკიერი ბელეტრისტი ეგნატე ნინოშვილი (ინგოროყვა). ამ უდროვოდ გარდაცვალებულ მწერლის დასაფლავების დღეს ასე ახასიათებს „კვალის“ კორესპონდენტი ბ. დამსწრე: „ერთი რამ შესანიშნავი მოვლენა აღმოჩნდა, ამბობს იგი, ნინოშვილის დასაფლავებაზე. მის კუბოს გარს შემოკრბნენ, ასე ესტქათ, მესამე დასი ახალგაზდობისა, ე. ი. სულ უკანასკნელი წლების თაობა—ისინი, რომელნიც გამოსულან ასპარესზე მეოთხმოცდაათე წლებიდან... ესენი უარს-ჰყოფენ ძველ ჩვენ ინტელიგენტებს—მეთაურებს და მათი მოქმედება უკვე მავნებლად მიაჩნიათ ჩვენი საზოგადოების წარმატებისათვის, რადგან ისინი განხეთქილან და გაუყვიათ საზოგადოება პირადი ინტერესის გულისათვის, ებრძვიან ერთმანეთს უწმინდური საშუალებით, დაპირებით, ქრთამით და სხვანაირი თვალთ-მაქცობით.“

²⁾ იქვე.

საგანი კი მათის მისწრაფებისა არის სიმდიდრეს მოხვეჭა, პირადი სარგებლობის ძიება და პირზე ნილაბები ქვეყნის მოღვაწეობისა ჩამოუფარებიათო; ხოლო ცხოვრებაში გარდა პირადი კეთილ-დღეობისა არა უჩანთ-რაო და როდესაც ჩვენი ეროვნების მავნე ცუდი ნიშნები გამოჩნდება იმის მაგიერ რომ ერს სათავეში უდგნენ და ეცადნონ საქმის გარკვევასო, ისინი შეიკეტენ კარებს და ჰყოფენ უარს მამაცურად მოქმედებასო. ამ სახით ეს მესამე დასი ჰხდება დაუძინებელ მტრად ახლანდელი ჩვენი ინტელიგენტ-მეთაურებისა და მათი მოქმედება მიაჩნიათ მავნებლად ჩვენი ქვეყნისთვის... ნინოშვილის საფლავზე პირველად წარმოსთქვეს ამათ თავისი პროგრამა მოქმედებისა და თითქოს რაზმად დაეწყვენ, რომ ხალხში შეიტანონ განათლების შუქი და ზურგი შეაქციონ იმ ინტელიგენტს, რომელიც დღეს თავს იხჩომს ბანკისა და ქალაქის არჩევნებშიო“.⁴⁾ ასე არკვევდა დამსწრე კოორესპონდენტი „მესამე დასის“ ფიზიონომიას. ხოლო ამის დასამატებლად იმავე გაზეთში მალე დაიბეჭდა სილიბისტრო ჯიბლაძის საპროგრამო სიტყვა, წარმოთქმული დასაფლავების დღეს. ამ სიტყვაში, სხვათა შორის, ვკოვებთ შემდეგ დამახასიათებელ ადგილებს: „ჩვენი ახალი ბატონი, ამბობს ბ. ჯიბლაძე, ის ნივთიერებაა, რომელსაც ფუღს ეძახიან. ამ ახალი კერპის გასუქებულ თითებზე იხრაკება ურიცხვი მსხვერპლი, მის წინაშე იღრეკენ მუხლს ძველი ყმაცა და ბატონიც, მის უდაურ უფლებებში გადადის ყოველგვარი შრომის იარაღი და აქედან ყველა შრომის წარმომადგენელი, მის ყურმოჭრილ მონად ხდება თვით მეცნიერებაც კი. ამ ახალმა ბატონ ყმაბამ კარგა ხანია დაამთავრა ზრდა მოწინავე ერთა შორის, სადაც საშინელი ბრძოლა გამოიწვია; ჩვენში კი, თუმცა ის ახალდაბადებულია, ბავშვია, მაგრამ სამაგიეროდ ეს ბავშვი საუცხოვო თვისებისაა — შესანიშნავის სისწრაფით იცის ზრდა... (კურსივი ჩვენია). ჩვენი აწინდელი ცხოვრება, განაგრძობს ბ. ჯიბლაძე, წარმომადგენს ორს ანალ, ერთი-მეორის მოწინააღმდეგე წოდებას, ანუ კლასს. ერთი მხრით, ფიზიკური და გონებრივი შრომის წარმომადგენელი, მეორე მხრით, მუქთა-ხორა, ბურჟუა — კაპიტალისტები. პირველთა ხვედრია აუტანელი შრომა გარჯა, მეორეთა კი — დასაკუთრება. ამ შრო-

4) N 21. 1884 წ.

მის წაყოფისა. აი, სად ტყდება ხიდი ჩვენში და ზოგან კი კარგა ხანია ჩატეხილიცაა; აი, სად ირღვევა უფსკრული და ბევრგან კარგა ხანია გარღვეულიცაა. ამ უკუღმართობის დასამარცხებლად არის, ერთის მეცნიერის სიტყვით რომ ვსთქვათ, ორსულად ახლანდელი ჟამთა-ვითარება. ამ მშობიარობის გასაადვილებლად და დასახჩქარებლად იღვწიან და უნდა იღვწოდნენ კიდევაც საუკეთესო წარმომადგენელნი ახალი-თაობისა. ამ ახალ კვალზე დადგომა აშკარად ეტყობა ჩვენს ახალს „კვალსაც“-ო.⁵⁾

ამ სახით გაზეთი „კვალი“ თან და-თან გარკვეულ ნიადაგზე დგება. ნინო შვილის საფლავზე წარმოითქვა სიტყვები, სადაც ნათლად ისახება პროგრამა ახალი დასისა. წვრილმანებს რომ თავი დავანებოთ, ამ პროგრამამ წამოაყენა ორი მთავარი აზრი: ძველ ინტელიგენციის გმობა—უარპყოფა და კაპიტალისტურ წყობილების განვითარება საქართველოში. ამ საგანთა გარ შემო დატრიალდა მაშინდელ ქურნალ-გაზეთობაში ცხარე მითქმამოთქმა, ჩხუბი და სჯა-ბაასი.

ამ პოლემიკის მიუდგომელ დაფასებისათვის საჭიროა ვიცოდეთ, რაგვარი ჯგუფები და ქურნალ-გაზეთები გვქონდა წლების დასაწყისში. თუ ვსთქვით, რომ მაშინ გვქონდა „ივერია“ და მეოთხმოცდა-ათე „მოამბე“ და ამითი დავკმაყოფილდით, ეს ცნობა საქმეს შუქს ვერ მოჰფენს. არც „ივერია“, არც „მოამბე“ ერთ განსახლდრულ ჯგუფის ორგანოდ არ ჩითვლებიან იმ ხანაში. ილია ჭავჭავაძე გაზეთს თითქმის ჩამოეცალა, მეთაურობას უწევდენ 1893—94 წელს ა. ფრონელი და ბ. მეველე, 1895 წლიდან კი ლალი. ლალს განსაკუთრებული პოზიცია ეჭირა, თუმცა „ივერიაში“ დაიწყო თვისი სალიტერატურო მოღვაწეობა. ჩვენებური ქურნალისტი იმგვარ პირობებშია ჩაყენებული, რომ ხშირად უხდება მოქმედება და წერა იმ წრეში და გაზეთში, სადაც მის აზრებს და მისწრაფებას ბევრი რამ ელობება წინ. დასობას ჯერ გარკვეული სახე არ ჰქონდა და ამიტომ უჩხვდებით იმგვარ უცნაურ მოვლენას, როგორც მაგალითად, ნ. ქორდანის წერილების მოთავსებას „მოამბეში“ (ეკონომიური წარმატება და ეროვნება) საზღვარ-გარეთელის (რომელიც იგივე ქორდანიაა) კორესპოდენციების ბეჭვდას „ივერიაში“, ფხას თანამშრომ-

5) № 22.

ლობას „კვალში“ (ფაქტორები ისტორიის განვითარებისა) და და სხვა და სხვა. იმავე „მოამბეში“ სწერდნენ ეგ. ნინოშვილი, ბ. ნანეიშვილი, ნ. ნიკოლაძე და სხვანი. ერთი სიტყვით, ჩვენ არ ვხედავთ იმგვარ ხანებში იმ ქურნალ-გაზეთებს, რომელთაც განსაზღვრული და გარკვეული ფიზიონომია ჰქონოდათ. ამ განსაზღვრულ ფიზიონომიის შემუშავებამდე მხოლოდ „კვალი“ მივიდა 1895 წლიდან დაწყებული. მაგრამ უნდა ვსთქვათ ისიც, რომ მიუხედავად დაქსაქსულობისა და განუსაზღვრელობისა, „ივერიამოამბეს“ აკავშირებდა ის, რომ ამ გამოცემათა მწერლები გალაშქრებული იყვნენ „კვალის“ წინააღმდეგ. მართალია, ეს გალაშქრება სხვა და სხვა მწერალთა მიერ სხვა და სხვა მოტივებით იყო ხოლმე დასაბუთებული და გამოწვეული, ხოლო ამისდა მიუხედავად ეს იყო მაინც საერთო რამ, საერთო ძველი ინტელიგენციის დაცვის საქმეში მაინც. მაგრამ უნდა ვსთქვათ ისიც, რომ „კვალის“ მოპირდაპირეებს აკლდათ სიმძაფრე და გავლენა ერთის ორგანიზაციისა და ერთის შიშართულებისა. შეტაკების პირველ ხანებიდანვე თითქოს აშკარა იყო, რომ ახალ დასს ჰქონდა რაღაც უპირატესობა. რაზედ იყო დამყარებული ეს უპირატესობა და რაში გამოისახებოდა იგი?

ჩვენ უკვე გვქონდა ლაპარაკი იმის შესახებ, რომ ჯერ კიდევ მეოთხმოციან წლებში ისახებოდნენ ნიშნები ძველ მწერლობის მოღვაწეობის კრიზისისა. ჯერ კიდევ იმ ხანებში გაჩნდა საოპოზიციო ჯგუფი, რომელსაც სწადდა კლასიურ პრინციპის აღიარება, ხოლო რომელმაც, როგორც ვიცით, ეს ვერ მოახერხა და მით უანდერძა ამ საქმის გაგრძელება და დამკვიდრება მომავალ ახალ დასს, „კვალის“ ჯგუფს, რომლის ძალა და საფუძველი სწორეთ ის იყო, რომ მან, შეიგნო რა ახალ სოციალურ სტრუქტურის შემუშავების პროცესი ჩვენს ქვეყანაში, მოახერხა თავის პოზიციების გამაგრება ამ ახლად გამოსახულ სტრუქტურის ნიადაგზე. და მაშინ როდესაც ამ ახალ საქმის გარიგებასა და მოწყობაში იყო გაზეთი „კვალი“, „ივერია“ ისევ ძველებურად მარტო და მხოლოდ სოფლის მეურნეობის საკითხის გარშემო დატრიალებდა. გარდა ამისა, მხედველობაში მისაღებია შემდეგი გარემოება.

ჩვენს წერილში ილია ჭავჭავაძის შესახებ (მოამბე 1901 წ.) უკვე აღვნიშნეთ, რომ თუ არის ორი პერიოდი

ქვეყანის მოღვაწეობაში, ეს მეორე პერიოდი 1877 წელს კი არ იწყება („ივერიის“ დაარსებიდან), არამედ ათი წლით უფრო გვიან, თითქმის ოთხმოცდაათ წლებში. თუ გვინდა ვიცოდეთ ის, თუ რაგვარის თვალით უყურებდა ილ. ჭავჭავაძე ამ ხანაში სოციალ-პოლიტიკურ საკითხებს, მოვიგონოთ მისი წერილი ალექსანდრე III გარდაცვალების გამო დაწერილი. ამ წერილში ილია ჭავჭავაძე, სხვათა შორის, ასე აფასებს წარსულ სამეფოს მნიშვნელობის: „... მის (ალექსანდრე III ის) დრომდე საეკონომიო პოლიტიკას რუსეთში წინ მიუძღოდა ის აზრი, რომ ეკონომიური კეთილდღეობა სახელმწიფოსი და ერისა მარტო აღებ-მიცემობისა და ვაჭრობის ძლიერებაზეა დამოკიდებულიო. ამისათვის ყოველივე მოღვაწეობა და მოქმედება სახელმწიფოსი მიქცეული იყო თითქმის მარტო აღებ-მიცემობისა და ვაჭრობაზე... განსვენებულის ხელმწიფობამ შეავსო და შეასწორა ეს ცალკერძოდ მიმართული მზრუნველობა სახელმწიფოსი. ცნობილ და აღიარებული იქმნა, რომ მარტო ერთი აღებ-მიცემობა და ვაჭრობა ვერას უშველის ქვეყანას, თუ სხვა საეკონომიო მოქმედებანიც მასთან ერთად ფეხს მაგრად არ მოიკიდებენ და წინ არ წაიწვიან... მიწათმფლობელობას და მიწათ-მოქმედებას აღმოუჩინა შემწეობა სახელმწიფოსი, აგრეთვე საფაბრიკო და საქარხნო წარმოებასაც. მუშათა საქმეს დაუდო კანონები, მიმართული მასზეა, რომ საქმის პატრონის თვითნებობა დაუმორჩილოს რიგს, და წესს და მუშას უკანონოდ არ მოექცნენ. თავად-აზნაურობას, გლეხობას გაუსხნა საადგილ-მამულო ბანკები, გაულოკარი სახელმწიფო ბანკის მიწათმფლობელს და მიწათ-მოქმედს)“... და სხვ.

მაშინდელი პროგრესიული ნაწილი რუსეთისა სხვა აზრისა იყო ამ საგნის შესახებ. აშკარა იყო და ყველას ესმოდა, რომ ყოველივე ზომა იყო მიღებული თავად-აზნაურობის საშველად და ფეხზე დასაყენებლად. ეხლანდელი თავად-აზნაურული პოლიტიკის და ტენდენციების წყარო და საბაზი სწორეთ ის ხანაა რუსეთის ცხოვრებისა. რაიც შეეხება გლეხებს და მუშებს, მათ შესახებ მზრუნველობას არავითარი შესამჩნევი შედეგი არ მოჰყვა. პირ-იქით ერობის უფ-

*) ივერია. N 224. 1894 წ.

ლებათა შეკვეცით, გლეხებს მოუვიდათ დიდი ზიანი. მუშათა კანონმდებლობა იყო მუშათა მოძრაობასთან გამკლავების იარაღი. ილია ჭავჭავაძე კი ყველა ამას თითქოს არა ხედავდა. მისი აზროვნება შეიძლება კონსერვატორული ელფერისა იყოს იმ ხანებში. თუმცა, ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ ჯერ ამ პერიოდში და სხვა რომელიმეში „ფეოდალობის“ მოსარჩლედ ილია არასოდეს არ გამოსულა. და მის ზოგიერთ, ეროვნულ და საზოგადოებრივ ხასიათის წერილებს (აი ისტორია) ეხლაც დიდი მნიშვნელობა და ღირსება არ დაუკარგავთ.

გარდა ამისა, ეხლა როდესაც ხელში სხვა ფაქტებიცა გვაქვს და ვიცით რა გვარის იმედებით კანიშქვალა ილია ჭავჭავაძე წარსული „მოძრაობის“ დროს, როდესაც სახელმწიფო საბჭოში მემარცხენეთა ჯგუფში ჩაჯდა და როდესაც იგი „ავტონომიის“ პრინციპსაც მიეკედლა, შეგვიძლიან უფრო სამართლიანად დავაფასოთ ამ მოღვაწის წარსული და ბეჭდში არ დავეთანხმეთ იმ უღმობელ კრიტიკოსებს, რომელნიც ყოველ საზღვარს გადააცილეს და ამ დამსახურებულ მოღვაწეში არაფერს სიკეთეს აღარ ხედავდნენ. მაგრამ, ვიმეორებთ, ილია ჭავჭავაძეს პოზიცია მაინც ძირიანად განსხვავდებოდა ახალ დასის პოზიციისაგან და ამიტომ იყო ნიადაგი შეტაკებისათვის. ამ შეტაკებაში ჭავჭავაძეს თითქმის არ მიუღია მონაწილეობა, ხოლო რაც შეეხება იმ მწერლებს, რომელნიც ეკამათებოდნენ „კვალს“, მათი სისუსტე გამომდინარეობდა იქიდან, რომ ისინი განცალკევებულად იდგნენ და არ ეკუთვნოდნენ კარგად დარაზმულ ჯგუფს. მეორეს მხრით, ისინი ყველანი წათლიდ ერთ პოზიციაზე არ იდგნენ და არც ერთ განსახლვრულ იარაღით იბრძოდნენ.

მხედველობაში მისაღებია აგრედვე ის გარემოებაც, რომ ოთხმოცდაათ წლებში თითქმის მთელი ჩვენი ინტელიგენციის ყურადღება ბანკის კრებებისაკენ იყო მიპყრობილი. ბანკებს განსახლვრული საზოგადოებრივი მნიშვნელობა ჰქონდათ, ხოლო არ არის საჭირო ვაზვიადება ამ მნიშვნელობისა და საერთო საქმედ დასახვა იმ მოვლენისა, რომელსაც უმეტეს შემთხვევაში უფრო წოდებრივი ხასიათის მნიშვნელობა ჰქონდა.

ყოველივე ეს თუ შევიღეთ მხედველობაში, უფრო ნათელი გვხდება ჩვენთვის ურთიერთობა იმ ხანის მებრძოლ ჯგუფებისა.

„კვალის“ მოწინააღმდეგე პრესამ იმ თავითვე აღნიშნა და დაასახელა საკამათო საგნები. პირველი საგანი იყო ინტელიგენციის გამოსარჩლება. მეორე საგანი იყო გაკვირვება იმის გამო, რომ გიორგი წერეთელი, ძველი თაობის მოღვაწე, გამოდიოდა ამ ახალ მიმართულების ბელადად. მესამე საგანი იყო, გაურკვეველობა დასობის კლასიფიკაციის პრინციპისა. ხოლო მეოთხე დიდი და მთავარი საგანი კამათისა იყო კაპიტალისტური წყობილება და კლასთა ბრძოლა საქართველოში.

რას წარმოადგენდა გ. წერეთელი? მის ძველ მოღვაწეობის დაჟასეფაშიაც რომ არ შევიდეთ, საკმარისია გადახედოთ რამდენიმე მის სარედაქციო წერილს „კვალში“ დაბეჭდილს, რომ დარწმუნდეთ, რომ ამ მწერალს ადგილი არ ჰქონდა ახალ ჯგუფში. იმ ხანაში მორიგ საკითხებათ ითვლებოდნენ სათავად-აზნაურო სკოლის, ბანკის და საქალაქო აორჩენების (სომეხ-ქართველთა ურთიერთობის) საკითხები. სკოლის შესახებ გ. წერეთელი წინააღმდეგი იყო მისი გადაკეთებისა სამეურნეო სასწავლებლად. კლასიკური ტიპის განათლებისა იყო მომხრე. „სათავად-აზნაურო სკოლებს ნუ შევუვებთო, ამბობდა ის, იმათ ერის ნიშნობლივი თავისებურების დაცვა აწევთ მოვალეობად და ეს ძვირფასი დარგი ყოველი ქართველისათვის წმინდათა-წმინდად უნდა გადაიქცესო“⁷⁾ (კურსივი ჩვენია). ერის ნიშნობლივი თავისებურების დაცვის საქმეს გ. წერეთელი ძველ თაობასთან ერთად ემსახურებოდა სიცოცხლის განმავლობაში. მხოლოდ ეხლა გახდა გაუგებარი, რატომ წაჰკრა წიხლი ამ თავის ძველ თანამშრომლებს იმ საქმეში, რომელიც დღესაც სწამდა მას.

ბანკი? ამის შესახებ გ. წერეთელი ამბობს: „ბანკებმა ნელნელა დაავალიანა ჩვენი თავად-აზნაურობა და ბოლოს თავის ადგილ-მამულზე დააწყებინა ხელის აღება... გაადვილდა საჯაროდ ჩვენი ადგილ-მამულის გაყიდვა, ასე რომ დღეს ჩვენი საადგილ-მამულო ბანკები გარდაქმნილან ქართველი ერის მიწა-წყლის გამყიდველათ და არა შემძენათ. ამ სახით „კვალმა“ გამოარკვია ის აზრი, რომ ჩვენი საადგილ-მამულო ბანკები ერთი იმ კაპიტალისტურ დაწესებულებათაგანია, რომელიც შეუნიშნავად აცლის ხელიდამ

⁷⁾ „კვალი“ № 1 1895 წ.

ერს მიწა-წყალს და ჰხდის ნელ-ნელა თავად-აზნაურობას პროლეტარათ. საადგილ-მამულო ბანკები სხვა მხრითაც შეიქმნენ მავნებელნი ერისათვის“ და სხვა⁸⁾). დაუკვირდით, მარქსისტულ ორგანოში, „მარქსისტი“ გ. წერეთელი დასტირის თავად-აზნაურობის გაპროლეტარებას და კაპიტალისტურ დაწესებულებების (ბანკის) მავნე ზედ-მოქმედებას სოციალურ ვითარებაზე! ახლა ნახეთ, რას ამბობს სომეხ-ქართველთა ურთიერთობის შესახებ! ძმობა, ერთობაო. ძალიან კეთილი. მაგრამ გ. წერეთელს არ უნდა თავის ერის დაჩაგვრა და იგი სჯის ამნაირად: „ჩამოვთვალოთ ის ღონისძიებანი, რომელითაც ჩვენ უნდა ვებრძოლოთ (კურსივი ჩვენია) სომხის კაპიტალს? მიუცილებლად უნდა ვიხმაროთ იგივე იარაღი, რა იარაღითაც სომხები გამდიდრდნენ და ჩვენ მათ ვალში ჩაგვფლეს. ჩვენ უნდა გავხსნათ ჩვენი საკუთარი სამრეწველო და სამეურნეო ბანკები, უნდა დავაარსოთ სამეურნეო და სამრეწველო ასოციაციები, უნდა ვისწავლოთ ვაჭრობა და აღებ-მიცემობა. გავხსნათ ჩვენივე საკუთარის მოთხოვნილებების დუქნებიო“.⁹⁾ სხვანიირად რომ ვსთქვათ, გ. წერეთელი ურჩევდა ქართველობას **ეროვნულ** მრეწველობის განვითარების გზაზე დადგომას, ხოლო ყველასათვის აშკარა იყო, რომ ეს ზრუნვა **ჩვენებურ** ინტერნაციონალ-მარქსისტების ზრუნვას და აზროვნებას არ ეგუებოდა.

ყველა ამას რომ თავი დაანებოთ, გადახედეთ ორი წლის „კვალს“ (1893—94 წ.) წაიკითხეთ მრავალი საისტორიო წერილები, დააკვირდით ქართველ მეფეების, წმინდანების და ღენერლების სურათებს, წაიკითხეთ გ. წერეთლის წერილი ქართულ ეკლესიის შესახებ, სადაც იგი, სხვათა შორის ამბობს: ჩვენ დღეს საქართველოში გვეჭირვება მაოლოდ ქართულ ღვთისმეტყველებაზე და ფილოსოფიაზე განგრძობილი მოძღვარი ჩვენის ძველის ქრისტიანობისა და სამღვთო მწიგნობრობის აღსადგენად... აი როგორის მხრით უნდა იყოს ჩვენი სამღვდლოება საქმეში ჩარეული, თუ იმას არ უნდა რომ ანდრია მოციქულისა და წმინდა ნინოს მიერ რწმუნებული სამწყსო ხელიდან გამოეცალოსო¹⁰⁾. დააკვირდით ყვე-

8) იქვე.

9) N 3.

10) N 34, 1894 წ.

ლა ამას და დარწმუნდებით, რომ უცნაური და საკვირველი იყო ამ კაცის „ძალად-ბელადობა“ მარქსისტულ მიმართულების ჯგუფისა.

ეს გარემოება იყო იმისი მიზეზი, რომ ამ ახალ დასს პირველ ხანებში ვერაფერი გაუგეს და სამართლიანად ამბობდა ბ. ნანეიშვილი, რომ „დიდი უბედურებაა, როცა ერთი მწერალი მთელს ქურნალისა თუ გაზეთისა და მწერალთა მთელის გუნდის დავთრებსა ჰრევს და მით მკითხველს გზა-კვალს უბნევსო“¹¹⁾. მართლაც და აბნეული იყო გზა-კვალი. აქეთ-იქიდან ეკითხებოდნენ. კარგი და ჩინებული. ახალი დასი გაგვიჩნდა, მაგრამ აგვიხსენით, რატომ არის იგი მესამე? „მართალი გითხრათ, ამბობს ნანეიშვილი, ახალ დასს, რომელიც „კვალში“ დაბუდებულა, მესამე რად ეწოდება, დღემდე ვერ გაგვიგიაო“, (იქვე). ამ კითხვაზე პასუხს აძლევს გ. წერეთელი. დასების ისტორიის დასაწყისი მას 1880 წლიდან უვარაუდნია და ათი წლის განმავლობაში სამი დასის გამოსვლა აღმოუჩენია ჩვენს საზოგადოებაში. აი მასი სიტყვები: „ჩვენ მხედველობაში გვაქვს მხოლოდ მეოთხმოცე და მეოთხმოცდაათე წლების თაობანი, რომელნიც პრინციპების მიხედვით სამ დასად დაიყვნენ. უფრო ამ ხანების ინტელიგენციაზე ვლაპარაკობთ ჩვენ, რადგან ყველამ იცის, რომ რუსეთში მეოთხმოცდაათე წლებიდან გადატყდა ერთნაირი საზოგადოებრივ ცხოვრების მიმდინარეობა და იქ ძლიერად წამოიჭყო თავი ისევ ძველებურმა გვაროვნების გამაგრების პრინციპმა, რომელმაც მოითხოვა თავის წოდების ისევ ხელ-ახლად ძლიერ-მოსილობა. ეს მიმართულება ჩვენს ქვეყანაშიაც გადმოინერგა და აი, ამან მეოთხმოცდაათე წლებში გამოიწვია საწინააღმდეგოდ ახალი პროგრესული მესამე დასიო“.¹²⁾ ამაზე ლალაი სამართლიანად უპასუხებდა გ. წერეთელს: „ბ. წერეთელს ერთი დიდი და შეცანიშნავი ისტორიული ხანა ჩვენის განვითარებისა სრულად მხედველობაში არ მიუღია, დავიწყებია. ეს ხანაა—მესამოცე და მესამოცდაათე წლები ჩვენში. მით უფრო საკვირველია ეს გულომაღიწყობა, რომ თვით გ. წერეთელი ამ ეპოქის ერთს უმთავრესს მოღვაწედ უნდა ჩაითვალოს... ხოლო, განაგრძობს ლალაი, ჯერ მესამოცე

11) „ძალად“ III, 1895 წ.

12) N 6. 1895 წ.

წლებზე უფრო აღრე ისმოდა ხელოვნურ ლიტერატურაში საერო ჰანგი, ნაციონალური მოტივი და ამ ჰანგისთვის მაშინდელმა ახალგაზდობამ ფრთებიც შეიტუსაო.¹³⁾ ამ სამართლიან შენიშვნაზე გ. წერეთელი უპასუხებდა: „ჩვენ ამ წარსულ ხანებს ჯერ არ შევხებივართ კრიტიკულად და როცა შევხებით, მაშინ ვეცდებით კიდევ ბ. ლალს დავანახვოთ, ვინ იყვნენ იმ დროებში ნამდვილი ეროვნული პრინციპის დამცველნი და ვინ არაო“¹⁴⁾.

აი ასეთი უცნაური საკლასიფიკაციო პრინციპს იცავდა გ. წერეთელი. თურმე გამორკვეული არა ჰქონიათ, ვინ იყვნენ ერის ნამდვილი მცველები და ვინ არა! მეოთხმოცე წლებიდან მოყოლებული ეს უკვე გამორკვეულია და აქ „თავად-ახანაურულ მიმართულებასაც“ მიანიჭეს განცალკევებულად ასობის უფლება, მესამოცე წლებს კი, რომელიც წყაროა ჩვენის კულტურისა და წარმატებისა, ადგილი ვერ მოუპოვებიათ დასთა ურთიერთობის წყობაში.

ამ წერილების თავშივე მოგახსენეთ, რომ დასთა კლასიფიკაციის საკითხი დომხალივით არეული და აბნეულია ჩვენს მწერლობაში. ამ აბნეულობის სურათი ახლა გარკვეულად ისახება ჩვენს წინაშე. ნ. ჟორდანიას, ხახანაშვილი, ხომლეღი და გ. წერეთელი სულ სხვა და სხვა აღრიცხვას მისდევენ და სხვა და სხვა პრინციპს აღიარებენ.

რაც შეეხება პირ-აღებით მთელ ინტელიგენციის და ძველ მოღვაწეების გამოხას და ბრალდებას იმაში, ყითომ იგი ფულის, ანგარების ქსელში გახვეულიყოს, ეს ბრალდება ფრიად საწყენად მიიჩნია მაშინდელმა ქურნალ-გაზეთობამ. გ. წერეთლას „თავისიანების“ დავიწყება, და ახალი მწერლების მიერ ისტორიული პერსპექტივის აბუჩად აგდება, მართლაც და შემცდარი ნაბიჯი იყო ახალის ჯგუფისა, რომელსაც არც ერთ დროს სამართლიანობის საზრამი ხელოდამ არ უნდა გაეშვა. „ერთი კალმის მოსმა, ამბობს ბ. ნანეიშვილი, საკმაოდ მაინდათ დიდი ხნისნაშრომ ნაღვაწი მრავალის მოღვაწისა დედამიწის ზურგიდან აღსაგველოდ... თქვენი დასის მოძღვარნი ბრძანებენ, განაგრძობს იგი, რომ დასმა „საგნად აიოჩია ისეთი მოქმედება, რომ გაუნათლებელ ხალხში მოკ-

13) «ივერია», № 19. 1895 წ.

14) «კვალი», N 6. 1895 წ.

ფინოს წერა-კითხვა“, ჩვენ სრული საბუთი გვაქვს ვსთქვათ, რომ ძველი თაობა დიდი ხანია ამ ფრიალ საპატიო საგანს ექსახურებაო¹⁵⁾ და აქაც ამ საკითხის წამოყენების დროს ყველაზე უფრო გ. წერეთლის ყალბი პოზიცია მოსჩანდა. ნანეიშვილი ამბობს: „ისტორიკოს-არქეოლოგოსი გ. წერეთელი პუბლიცისტიკას რაკი ხელს ჩასჭიდებს, მოვალეობად არა სთვლის ჩვენს ამ ოცდაათის წლის წარსულს ისტორიულად თვალი გადაავლოს; ისე სჯის, თითქო არც ეს წარსული ახსოვს, არც აწმყოს აკვირდება. ეს სენი რომ არა სჭირდეს, ადვილად შენიშნავდა, რომ ამ ოცდაათის წლის განმავლობაში ჩვენს თვითცნობიერებას ცოტად თუ ბევრად გონებრივი და ხნეობრივი ზრდა და მატება დაეტყო, რომ ამის მიზეზი, სხვათა შორის, ჩვენი მწერლობა და ძველი თაობაა, რომელსაც გ. წერეთელი ეკუთვნისო“ (იქვე).

ჩაუფიქრდით ამ საკამათო საგანს, და დარწმუნდებით, რომ პირველი შემცდარი ნაბიჯი ახალი დასისა სწორეთ ეს იყო. როცა ამას ვამბობთ, ჩვენ არც ერთ წამს არ ვიფიწყებთ, რომ „ახალ დასს“ და დანარჩენ ქართველ ინტელიგენციას ბევრი რამ ჰქონდათ გასარკვევი, ერთი მეორის საწინააღმდეგო სათქმელი. მეტსაც ვიტყვი, ამ ახალ დასს მართლაც და ახალი ისტორიული სიტყვა ჰქონდა სათქმელი და სთქვა კიდევაც მან ეგ სიტყვა, მიუხედავად ამისა, სამართლიანობის საზომის დაცვა დასის თუ ჯგუფის საძრახ და სათაკილო თვისებად არასოდეს არ ჩაითვლება, ხოლო ამ ახალ დასს სწორედ ეს ზომა ჰქონდა სრულიად მივიწყებული და ფეხ ქვეშ გათელილი. და რაკი ასეთის უღმობელის მეომარის იერით იწყო მან მსვლელობა საზოგადოებრივ ასპარესზე, არ უნდა გვიკვირდეს, თუ რამ დაჰბადა ჩვენს მწერლობაში ავანდყოფური და უკადრისი წესი კრიტიკულის მსჯელობისა ჩვენს მოღვაწეთა დაფასების და მათთან კამათის დროს. ფსიხოლოგიურად ჩვენ კარგად გვესმის ახალი საზოგადოებრივ ჯგუფის წარმომადგენელთა ცალმხრივობა, მიკერძოვება და ფანატიკური სურვილი თავის აზრის გატანისა და დაგვირგვინებისა. ამ სულიერი ჰარმონიის დაცვა მხოლოდ კულტურულ საზოგადოების შვილებს შეუძლიანთ. ქართველები კი შფოთიან ბუნების პატრონნი, წყრომის და ვნების ადვილი ამყოლნი, ამ კულტურულ თვი-

15) „მოამბე“ № III, 1895 წ.

სებას მოკლევადიანი არიან. და ამიტომ არის, რომ ჩვენი საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორია ჩვენ ვნებების და გულისწყრომის ისტორიას მიაგავს. მე კარგად მესმის, რომ ახლად გამოსული პროლეტარიატის იდეოლოკები ამაყური გრძნობებით უნდა ყოფილიყვნენ გამსჭვალულნი, რადგან მისია მუშა ხალხისა დიადი და ბრწყინვალეა, განსაკუთრებით ჩვენს პატარა ქვეყანაში, მაგრამ ამ დიადის და ბრწყინვალე მისიის დროსაზე იმ თავითვე არ უნდა დაეწერათ ლოზუნგი, რომ დიდებულ აზრის განხორციელებისთვის ყოველივე საშუალებაა ნებადართული. საშუალების განურჩევლობის ხმარების პრაქტიკამ დიდი ზიანი მოუტანა ჩვენს ნორჩ მუშათა მოძრაობას, ზიანი, რომელიც ეხლა, ამ მოძრაობის მეჩვიდმეტე წლის თავზე, ასე, აშკარად და თვალნათლივ მოსჩანს.

VII

დიდ-მნიშვნელოვანი და საყურადღებო საგანი „კვალის“ მიერ წამოყენებული, ყოველს ექვს გარეშეა, იყო საკითხი კაპიტალისტურ წარმოების შესახებ ჩვენს ქვეყანაში. 1895 წელს ახალ დასს ემატება ახალი ძალა, ნოე ჟორდანია, რომელიც სხვებთან ერთად მარქსიზმის თეორიულ და პრაქტიკულ საკითხების გარკვევა-განმარტებას შეუდგა. ჯერ კიდევ 1894 წელს დაბეჭდა მან, როგორადაც უკვე გვქონდა ნათქვამი, ჟურნალ „მოამბეში“ ვრცელი და საკმაოდ დასაბუთებული წერილი „ეკონომიური წარმატება და ეროვნება“. წერილი საყურადღებო მით არის, რომ იგია აგებული ეკონომიურ-მატერიალიზმის საფუძველზე. ეკონომიურ-მატერიალიზმის მოტივების განმარტებას წინადაც ქონდა ადგილი ჩვენს ლიტერატურაში. გ. მიაშვილი ჩვენს მიერ უკვე განხილული „წერილი საზოგადო მოღვაწეთადმი“, (1881 წ.), ისტორიულ მატერიალიზმის საფუძველზეა დამყარებული, თუმცა ამ წერალის „ეკონომიკა“ მარქსისტული ხასიათის არ არის. მარქსისტული ისტორიული ფილოსოფია, ხოლო არა-მარქსისტულ „ეკონომიკის“ აღიარება ხშირი მოვლენაა ჩვენს მწერლობაში. ამ ხასიათისაა ლალის ნაწერები პირველ პერიოდისა. მეორეს მხრივ კი, არიან ჩვენში იმისთანა მწერლებიც, რომელნიც ეკონომიურ მატერიალიზმის თეორიას უარ-ჰყოფენ, ხოლო

აღიარებენ რამდენიმეთ მარქსისტული ეკონომიკის ფხას ნაწერებია ამ ხასიათისა.

ჩვენ აქ მკითხველის ყურადღებას არ შევაჩერებთ ისტორიულ ფილოსოფიის საკითხების გარკვევაზე. ჩვენს თეორიულ აზროვნობის განვითარების საქმისათვის ამ საკითხების წამოყენებას, რასაკვირველია, დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ხოლო ამ ჟამად გვინდა ხაზი გავუსვათ აზრის იმ მიმართულებას, რომელსაც საგნად ჰქონდა ჩვენი ქვეყნის სოციალურ ვითარების ახსნა განმარტება. ამ საქმეს ემსახურებიან ისტორიულ ფილოსოფიის თეორიებიც. ხოლო რახან ჩვენ აქ უფრო „პრაქტიკულ“ აზროვნების მიმდინარეობას ვაღვწევთ თვალყურს და არა „თეორიულ“ აზრის განვითარებას, ამიტომ ჩვენი მსჯელობის საგნად იქნება არა ისტორიული ფილოსოფია, არამედ საკითხი კაპიტალიზმის მოკიდებისა და განვითარებისა ჩვენს ქვეყანაში.

ბ. ფხა სწერს: „ნ. ჟორდანიას სტატიები, რომელნიც „მოამბეში“ იყო დასტამბული, შეიძლება ორ ნაწილად გავყოთ. პირველ ნაწილში ავტორი, ავად თუ კარვად, ეკონომიური მატერიალიზმის სახელმძღვანელო პრინციპებს თავს უყრია და ამ მოძღვრებას გვიმარტებდა. მეორე ნაწილში კი ავტორი ცდილობს, ეს პრინციპები ჩვენს ცხოვრებას შეუფარდოს და დაგვიმტკიცოს, რომ საქართველოში კაპიტალისტური წარმოება „საოცარი სისწრაფით“ ფეხს იკიდებს. ჩვენს სტატიაში შევხებით ნ. ჟორდანიას სტატიის მხოლოდ პირველ ნაწილს მეორეზე არა გვითქვამს რა. არა გვითქვამს რა იმიტომ, რომ ჩვენც გვჯერა, რომ ჩვენში კაპიტალისტური წარმოება „საოცარი სისწრაფით“ თუ არა, თან და თან მაინც ფეხს იკიდებსო¹⁾“. ერთ-ერთი საკამათო საგანი სწორედ ეს იყო. ერთნი ამბობდნენ, კაპიტალი „საოცარის სისწრაფით“ იკიდებს ფეხს ჩვენში, მეორენი მის ოდნაობასა და სისუსტეზე უთითებდნენ. მაკრამ კამათის პირველ ფაზისში ზოგიერთათვის საექვო იყო არა მარტო კაპიტალის სისწრაფით განვითარების საკითხი, არამედ თვით კაპიტალიზმის არსებობაც კი. და ჩვენც აქედამ დავიწყოთ საგნის განხილვა.

1) იხ. ი. ფანჯავაძე. თხზულებანი, გვ. 95 ვიხაგ აინტერესებს თეორიული ხასიათი იმ დრინდელ პეღემივიხა, ძლიერ გაქოადგებათ ფხას ნაწერებზე გაგნება—ისტორიის ფაქტორები, ცხოვრება და მწერლობა, ეკონომიური მატერიალიზმის მოძღვრება. იხ. ფანჯავაძის თხზულებანი.

„მოამბეს“ პუბლიცისტი ბ. ნანეიშვილი ამბობდა „განა-
შესაწყნარებელია ის აზრი, ვითამ ჩვენში კაპიტალისტური წეს-
წყობილება არსებობს, იმ ქვეყანაში, რომელიც იმაზე ცოტა-
მეტს ნაწარმოებს იძლევა, რაც მისს მკვიდრთ საკვებად ჰყოფ-
ფნის და რაც მოწვევისთანავე იხარჯება... ნუ თუ მესამე და-
სის წარმომადგენელთ ვერ შეუტყვიან, რომ კაპიტალისტური
წეს-წყობილება იქ არის დამყარებული, საცა ერთი წლიდან-
წლამდე თავის თავს ანდომებს სულ მცირე ნაწილს ბუნების
შემომქმედ ძალისას, ხოლო უფრო მეტს ნაწილს კი კაპიტალის
შექმნას ანდომებს... ნუ თუ ჩვენში კაპიტალისტური წეს-წყო-
ბილება არსებობს, როცა ქარხნები და ფაბრიკები არაგვაქვს
და არც ერთს წარმოებაში მაშინებს არა ვხმარობთ დამცირე-
ოდენ რასმე თუ მივალწევთ ხოლმე შინაობაში სახმარებელზე
მომეტებულს, ისიც იმ სახით, რა სახითაც ბუნებას ჩვენთვის
მოუცია, — უცხიანებებს მუქთად უნდა დაუთმოთ? ნუ თუ კაპი-
ტალისტურ წეს-წყობილებამდე მალწეულნი ვართ, როცა ჩვენი-
მა გემამულემ, რომელსაც სივრცით საკმაო მამული აქვს, ლა-
მის არის შიმშილში სული დალიოს და ერთი ავდარი ან გვა-
ლვა რომ ეწვიოს, რამდენისამე წლის კანმავლობაში წელში
ვერ გაიმართოს? ყველა ამის შემდგომ ბ. ჯიბლაძე გვეუბნება:
ჩვენში ბურჟუა-კაპიტალისტები დამკვიდრებულანო და „კვა-
ლიც“ ზანს აძლევსო“¹⁾. იმაზე ს. ჯიბლაძე ასეთ პასუხს აძლევდა:
„აწინდელი კაპიტალისტური წეს წყობილების უმთავრესი ნი-
შანი იმაში კი არაა, რომ ქვეყანამ გაგზავნოს საზღვარ-გარედ
უმეტესი ნაწილი თავის ნაწარმოებისა, არამედ იმაში, რომ
ქვეყნის მკვიდრთა უმრავლესობა იძულებულია უმეტესი ნაწი-
ლი თავის ნაწარმოებისა დაუთმოს უმცირესს ნაწილს „და-
უთმოს“ არა ყმამ, არ მონამ, არამედ იურიდიულ თავისუფალმა
მოქალაქემო“²⁾“. მაგრამ ბ. ნანეიშვილზე ეს არგუმენტი არა
მოქმედობს და იგი განაგრძობს: კაპიტალისტური წეს-წყობი-
ლება ფეხს იქ იკიდებს და იზრდება, სადაც მუშა ხალხი იძუ-
ლებულია თავისი ძალ-ღონე და არა ამ ძალღონის ნაწარმო-
ები ბაზარში გასასყიდლად გაიტანოს... მუშა ხალხი რომ ასეთს
ყოფაში ჩავარდეს, საჭიროა, რომ ბინადრობა, ადგილ-მამუ-
ლი, შრომისა და წარმოების იარაღი, სახსარი ხელიდან გამო-

1) „მოამბე“ X 1894 წ.

2) „კვალი“ N 14. 1895 წ.

ეცალოს: აი, საცა ხალხი ამ გაქირვების ყოფაში მოექცევა, კაპიტალისტური წეს-წყობილება ფეხს იკიდებს. ეს თავი და თავი პირობა კაპიტალისტურის წეს-წყობილებისა ჯერ-ჯერობით ჩვენში არ არსებობს და ჩვენი ხალხი, ღვთის მადლით, ჯერ-ჯერობით მამულთანა და გამამულთანებას ცდილობს, თავისის ძალღონის ბატონი და პატრონია და თავის მცირე ნაწარმოებს თვითონვე ჰყიდის, ჩვენის სამეურნეო კულტურის იარაღი, სახსარი ჯერ-ჯერობით ხელიდან არ გავარდნიაო³⁾“. ს. ჯიბლაძე უხსნის „მოამბის“ პუბლიცისტს, რომ არც ეს არის ნიშნობლივი თვისება კაპიტალისტურ წყობილებისა. „ეს წყობილება, ამბობს ის, ნიშნავს აწინდელ საზოგადოებრივ ურთიერთობას, რომელიც დაყრდნობილია საქონლის წარმოებაზე. სიტყვა საქონელი კი ნიშნავს ყველა შრომის ნაყოფს, რომელმაც უნდა გაიაროს აღებ-მიცემობის ქაზრაკები, მიუხედავად გამოვიდა ეს ნაწარმოები ქარხნის კარებიდან, თუ ტყიდან, დედა-მიწის გულიდან, თუ მისი ზედა-პირიდანო“⁴⁾. რომ როგორმე დაიყოლიოს მოპირდაპირე ს. ჯიბლაძე ამნაირად არკვევს საგანს: „მარტო სიბრძნავს შეუძლიან არ დაგვანახვოს ის ქეშმარიტება, რომ ჩვენი ცხოვრებაც იმავე გზას დაადგა, რომელიც უკვე გათელეს დაწინაურებულმა ერებმა. აქ, როგორც ამბობს მარქსი, უმაღლეს და უმაღლეს განვითარების ხარისხზე კი არ არის საქმე, რომელიც კაპიტალისტურ წარმოების ბუნებრივ კანონებისგან წარმოსდგებიანო, საქმე თვით ამ კანონებშია, მათ მიმართყაშია, რომელიც რკინის გულსავით შეუბრალებლად მოქმედებენო. აი ეს ტენდენცია, ეს თვისება ჩვენი ცხოვრების მიმდინარეობისა გვქონდა ჩვენ მხედველობაში და აწა მისი განვითარების რაოდენობაო“⁵⁾“.

დღეს დანამდვილებით შეიძლება იმისი თქმა, რომ ამ კამათში სიმართლე ს. ჯიბლაძისა და მის ამხანაგებისა კენიყო. ბატონ-ყმობის განთავისუფლების და მოქალაქობრივ წყობილების დამყარების შემდეგ ჩვენი ცხოვრების ტენდენცია სწორედ რომ ამ ხასიათისა იყო. ოთხმოცდაათ წლამდე იგი ბუნდოვანად სჩანდა, იმ დროს კი, როდესაც რკინის გზები გაიყვანეს ჩვენს მხარეში, მადნეულობის და ნავთის წარმოება დაიწყო, როდესაც ჩვენს სოფელში, თვით

3) „მოამბე“ X 1895 წ.

4) „კვალი“, 1895 წ. № 13.

5) იქვე.

გლებ-კაცობაშიაც კი დიფერენციაციის ნიშნები დაეტყო და რომ ქალაქებშიაც წვრილ-ვაჭრებმა მოიკიდეს ფეხი— ტენდენცია კაპიტალისტურ განვითარებისაკენ აშკარა გახდა და შისი არ დანახვა ჰნიშნავდა ჩვენი ცხოვრების ნიშნობლივ თვისებების არ დანახვას. სხვათა შორის, აქ არის საზოგადოებრივი მნიშვნელობა ახალის დასისა, რომელმაც ეს ახალი სიტყვა სთქვა ჩვენს ცხოვრებასა და მწერლობაში.

ქვემოდ ვნახავთ, რომ 1895 წლის „ივერიის“ ხელმძღვანელნი ლალი და ვ. წ. ამ დებულებას არ ეკამათებოდნენ. ისინიც აღიარებდნენ კაპიტალიზმის შემოსვლას ჩვენში, ხოლო მათი პოზიცია იყო სხვაგვარი და მათი საბუთებიც სხვანაირი. ხოლო ამ მწერლების აზრთა გაგებისათვის საჭიროა ვიცოდეთ, რომ მარქსისტული ბანაკი ფაქტის და ტენდენციის აღიარებაზე არ გაჩერებულა. მის აზროვნებას თანდათან ევოლუცია ეტყობა და ეს ევოლუცია გაცალებით უფრო ჩქარის ნაბიჯით მიექანებოდა წინ, ვიდრე კონკრეტული სინამდვილე იცვლიდა თავის იერს და ფერს. აქედან იწყება, როგორც აშკარა შემცდარ აზრთა ქადაგება, ისე კამათის განცხოველება და გამწვავება.

როგორც ვსთქვი, ახალ დასს ჰქონდა სათქმელი ხასიათის სიტყვა. და ეს ახალი სიტყვა მარტო თეორიული ახალია არ იყო. ამ ხანაში პირველად გაისმა ლაპარაკი მუშა ხალხის შესახებ, პირველად აღნიშნეს პროლეტარიატის გაჩენა საქართველოში, პირველად იწყეს ლაპარაკი ამ ახლად გაჩენილ ჯერ კიდევ ნორჩ კლასის ბრწყინვალე მისიაზე. და თუ რაიმე ჩასაწერია ისტორიის წიგნის ფურცლებზე სწორეთ ეს ახალი მოვლენაც უნდა იყოს ჩაწერილი. სხვა საკითხია ამ მოვლენის განვითარების და წინსვლის საფეხურების შესწავლა და განმარტება. აქ შეგიძლიანთ ბევრში არ დაეთანხმოდით, ბევრი რამ უარ-ჰყოთ, მავნებლადაც აღიაროთ. ხოლო თვით ფაქტი ახალი მოვლენის არსებობისა და მნიშვნელობისა ჩვენს ცხოვრებაში უტყუარი ფაქტია და, ვიმეორებ, აქაც კვალის ჯგუფს ეკუთვნის დაფნის გვირგვინი. მაგრამ საქმე მარტო მოვლენის აღმოჩენასა და დასახელებაში არ ყოფილა. საქმე იმის გამოცნობაშია, თუ რა ადგილი უჭირავს ახალ მოვლენას სხვა მოვლენათა რიგში და რა ძალა და მნიშვნელობა ეკარგება ამ მოვლენას იქ, სადაც მის განვითარები-

სათვის საჭირო მატერიალური პირობები არ არის. როცა ამ ხასიათის ცოდნა დაჩრდილულია, ადვილად შესაძლებელია გზის დაკარგვა და ცხოვრების დაფასებისათვის საჭირო აღლოს შესუსტება. ჩვენს დასს, მეტ-ნაკლებობით, ეს საქმე დაატყდა თავს. აზრი უკვე მომწიფებული იყო, ცხოვრება კი ჯერ დაუმუშავებელ მასალას მიაგავდა, ახალი სოციალ-პოლიტიკური სისტემა მზად იყო, როდესაც მის განხორციელებისათვის ჯერ კიდევ საჭირო ელემენტები არ მოიპოვებოდა. აზრი უსწრობდა სინამდვილეს და რადგან იგი (აზრი) მეტად ლამაზი და მომხიბლავი რამ იყო, ამიტომ სინამდვილის მაგიერობას იგი უწევდა...

მაგრამ მიუხედავად იმისა ჩვენს წყაროებს. დიდ ბანკს არ გავიდა, რაც ს. ჯიბლაძე არწმუნებდა თავის მოკამათებებს, საქმე კაპიტალიზმის განვითარების სიძლიერეში არ არის, საქმე ამ განვითარების ტენდენციაშია, რომელიც ჩვენს ცხოვრებაშიაც აღმოჩნდა—და მალე, კამათით გატაცებულმა, აღიარა: „ჩვენში არამც თუ მომზადებულია კაპიტალიზმის უმაღლეს საფეხურზე ასავალი ნივთიერი ნიადაგი, ჩვენ კიდევ აფეთქების ამ საფეხურზე“¹⁾. რაიკ შეეხება პროლეტარიატს, ჩვენი პროლეტარიატი, ამბობდა იგი, არეულს ხეულს წარმოადგენს. აქ უმეტესობას მცირე მამული აქვს, რომელიც მხოლოდ მესაკუთრის სახელს აძლევს, ნამდვილად კი გალატაკებულ ბოგანოა. ესენი მუშა ხალხია, რომლის ბედ-იღბალი დამოკიდებულია, როგორც საქონლის, ისე მუშათა ხელის ბაზარზე. ესენი სრულს გაპროლეტარების გზას დაადგენენ“ (იქვე). აზრის დასამთავრებლად კიდევ აიარა: „ცხოველ-მყოფელი ძალა ახალი ხანისა, მისი სპეციალური თვისება იმ გარემოებაში იხატება, რომ როგორც დაბა-ქალაქებში, ისე სოფლებშიაც იბადება სავანშო კაპტალიზმი, რომ ერთი (ზრით ეს თანხა და მეორე მხრით—ლარბ გლეხის ხელიდან შრომის იარაღის, მამულის გამოცლა, —შეადგენენ *Conditio sine que non* სამრეწველო თანხას, რომ ეს მოვლენა ჩვენში დღე-დღეზე ვითარდება და მით ნიადაგი ეწმინდება უმაღლეს ფაზის კაპიტალიზმის განვითარებისას“²⁾.

ერთის სიტყვით, ლაპარაკია უკვე კაპიტალიზმის უმაღლესს განვითარებაზე, ლაპარაკია გლეხების მიერ მამუ-

1) კვალი N 14. 1895 წ.

ლის დაკარგვაზე და რომ ეს პროლეტარიზაცია აუცილებელი პირობაა სამრეწველო კაპიტალის განვითარებისა. პროლეტარიზაციის სიკითხა გადაწყვეტილია, მაშასადამე, გადაწყვეტილია სხვა დანარჩენი საკითხებიც. სწორეთ ეს აჩქარება ჰქონდა მხედველობაში ბ. ფხას, როდესაც აგონებდა მარქსისტებს მარქსის მიერ გამოთქმულ გაფრთხილებას: „სანამ პროლეტარიატი განვითარებული არ არის იმდენად, რომ ცალკე კლასი შეადგინოს; სანამ; მაშასადამე, თვით ბრძოლას პროლეტარიებისა და ბურჟუებს შორის პოლიტიკური ხასიათი არა აქვს და სანამ ბურჟუაზიული მრეწველობის ნაიდაგზე მწარმოებელი ძალა იმდენად ვერ განვითარებულა, რომ პროლეტარიატის განსათავისუფლებლად და ახალი უმაღლესი საზოგადოებრივი წეს-წყობილების დასამყარებლად საჭირო მატერიალური პირობანი გამოჩნულ იქმნენ, — მანამდის თეორეტიკები მხოლოდ უტოპისტებს წარმოადგენენო“. (Misère de la philosophie.)¹⁾ ამ ხასიათის უტოპიზმი მუდმივი თანამგზავრი იყო ჩვენი „დასვლებისა“. ვნახოთ ახლა, რას ჰფიქრობდნენ ამის შესახებ „ივერიის“ მეთაურნი ვ. წ. და ლალი.

ვ. წ. კაპიტალიზმის შემოსვლას ჩვენს ქვეყანაში არ უარჰყოფს, თუმცა მას უფრო ჩვენი მეურნეობის ნატურალისტური ხასიათი აგონდება ხოლმე. იცის, რომ ნატურალისტური მეურნეობა კაპიტალიზმს ვერ გაუძლებს, თანაც ეშინიან, ვაი თუ უარესი დღე დაგვაყენოს კაპიტალიზმმაო. „დიად, ძნელია მდგომარეობა ნატურალისტურის წარმოებისა ამბობს ვ. წ.: ვერ გაუძლებს იგი კაპიტალიზმს, ამიტომ შეუძლებელი იქნება ჩვენთვის ნატურალისტური წარმოების დაცვა კაპიტალიზმისაგანაო²⁾... ჩვენში კაპიტალიზმი არ არის თქო, რომ ვამბობთ, ამითი იმას კი არ ვამბობთ, რომ ეს ჩვენთვის კარგია, გასახარელია-თქო. პირიქით, აღვიარებთ, რომ ჩვენს ნატურალისტურ ყოფაში ძნელია კაპიტალიზმთან ბრძოლა. და ვაი თუ კაპიტალიზმმა, მოსპოს-რა ჩვენი ნატურალისტური წარმოება, სანაცვლოდ მხოლოდ ცუდი მხარეები შემოიტანოსო³⁾“. ეს შიში მომავალისა თან სდევს ვ. წ. ნაწერებს. ამ შიშის საფუძველი

1) № 13.

2) ი. ფანცხავა, თბულებანი, გვ. 47.

3) იქვე.

ის იყო, რომ ჩვენი ავტორის აზრით „კაპიტალიზმი ცდილობს დაქვეითებული და პოლიტიკურად დაუძლეველი ქვეყნები თავის მეწველ ფურად გადააქციოს. იგი ცდილობს და ეცდება, რომ გაგვადარიბოს, გაგვადატაკოს და თითონ გამდიდრდეს; ეცდება, რომ მანქანებში შეგვრეკოს, ჩვენს სახნავ-სათესზე ხელი აგვადებინოს და პლანტაციები გააშენოს; ეცდება ყოველიფერი ხელიდან გამოგვაცალოს და ცარიელზე დაგვსვასო⁴⁾“.

ეს მოსაზრება არც ისე უნიაღვრო იყო. ჩვენში ჯერ კიდევ არ იყო „მესამე წოდება“. თუ დატრიალდა კაპიტალი, ეს იყო უცხო ენების კაპიტალი. და უცხო კაპიტალის მნიშვნელობა ეროვნულ ცხოვრების ფარგალში გაცილებით უფრო საშიში და მავნებელია ვიდრე ეროვნულ კაპიტალის მნიშვნელობა. მართალია, კაპიტალი-კაპიტალია. მასი საექსპლოატაციო ძალა არა მკირდება იმის გამო, რომ იგი მშობლიური ხასიათისაა. ხოლო ეროვნული კაპიტალის უპირატესობა გამოისახება, განსაკუთრებით დაქვეითებულ ერთა ცხოვრებაში, იმაში, რომ იგი ხდება იმ საჭირო ორგანოდ ეროვნულ სხეულის ორგანიზაციაში, ურომლოდაც შეუძლებელია ორგანული განვითარება ეროვნულ ცხოვრებისა.

მაშ ვ. წ. არ უარ-ჰყოფს კაპიტალიზმს. ხოლო ამასთან არკვევს იმასაც რომ ჩვენში უფრო „შოვნითი მრეწველობაა (добывающая промышленность) და არა „მკეთებელი“ მრეწველობა (обрабатывающая). „იმ ქვეყანაში, სადაც მარტო შოვნითი მრეწველობაა, ცხოვრება უფრო მოდუნებული, უცვალვებელი, გაშეშებულია, ვიდრე იქ, სადაც მკეთებელი მრეწველობა არის. ამიტომ შოვნითი მრეწველობა წარმოადგენს უმდაბლეს ფორმას კაპიტალიზმისასო“..¹⁾ „ჩვენში ახლა გარდამავალი დროა... აი ამიტომ ვხედავთ ჩვენში ნასახს კაპიტალიზმისას, ფულითს ეკონომიას და ნატურალიზმს, ერთად შეერთებულთო“. (იქვე).

ვ. წ.—ს, მიუხედავად იმისა, რომ იგი ნანეიშვილისავით არ უარ-ჰყოფდა ახალ ეკონომიურ ცხოვრების ფორმების შემოსვლას ჩვენში, ისეთივე სიცხარით დაეტაკნენ მარქსისტები, როგორც საზოგადოთ ყველას, ვინც მათ აზრს ეწი-

4) იქვე.

1) „ივერია“, № 148. № 1895 წ.

ნააღმდეგებოდა. აქ შეტაკება აუცილებელი იყო იმიტომ, რომ „სად დასელების საკვირველის სისწრაფით“ კაპიტალიზმის ზრდა და სად ვ. წ—ის „მხოლოდ ნასახი კაპიტალიზმისა!“ მაგრამ შეტაკების საბუთი სხვაც იყო. რაკი ვ. წ—ს აზრით ჩვენში მხოლოდ ნასახი კაპიტალიზმისა იყო, ამიტომ „კლასთა შორისი ბრძოლა ჩვენში არც შეიძლება და არც საჭიროაო. ჩვენ უნდა ვეცადოთ, ამბობდა ის, ერთი და იგივე იდეალი მომავლისა გავავრცელოთ ჩვენის ერის ყველა ნაწილებში“ 2). ვ. წ. ჰგულისხმობდა, რასაკვირველია, ეროვნულ იდეალს, რომელიც ერს უნდა ჰქონდეს წამოყენებული. მაგრამ ეროვნულ იდეალის წამოყენება შეუძლიან მხოლოდ ერის იმ ელემენტებს, რომელთაც აქვთ მომავალის იმედი. ჩვენს წოდებრივ წყობილებაში კი ყველას არ ამხნევებდა ამ მომავალის იმედი, ერის ერთი ნაწილი (თავად აზნაურობა) დაქანებულის ნაბიჯით უკან-უკან მიდიოდა და ფრიად ძველი იქნებოდა ამ უდღეო ელემენტებზე მომავალ იდეალის აშენება. ასე რომ ამ მხრივ პრინციპიალური სიმაართლე „კვალის“ ჯგუფისკენ იყო. თუმცა, მეორეს მხრივ უნდა იყოს აზნიშნული ისიც, რომ, გატაცებულნი წმინდა ეკონომიურის ბრძოლით და საკითხებით, ეს ჯგუფი შორს იყო ეროვნულ იდეალების შემუშავებასა და ეროვნულ პოლიტიკურ ფორმულის წამოყენებაზე. აქედამ გამომდინარეობდა მისი ტაქტიკური შეცდომი, კლასთა ბრძოლის სიმკაცრის დაცვის დროს იმ შემთხვევაშიაც, როდესაც ეს აშკარად ხალხის ინტერესებს ეწინააღმდეგებოდა. მაგრამ რაკი ეგონათ, რომ კაპიტალიზმი „საოცარის სისწრაფით“ იზრდებოდა, საკვირველი არ არის, რომ კლასთა ბრძოლის გააწვავებასაც ამ თვალთ უყურებდნენ.

სწორეთ ეს გარემოება ჰქონდა მხედველობაში ლალს, როდესაც იგი გამოვიდა სალიტერატურო ბრძოლის მოედანზე „კვალის“ წინააღმდეგ. მან ხაზი გაუსვა პოლიტიკურ-ეროვნულ მომენტს, რომელსაც ჩვენს ცხოვრებაში ჯეროვანი აღიღლი უნდა ეჭიროს და რომელსაც უნდა ჰქონოდა გავლენა თვით კლასთა ბრძოლის პრინციპის ვითარებაზე.

VIII

ლალის სალიტერატურო მოღვაწეობის ყოველმხრივ დახასიათებას ჩვენ ამ ჟამად ვერ შევუძლებით. ლალს ჩვენი საზო-

2) „ივერია“, № 142.

გადოებრივი ცხოვრების ორს სხვა და სხვა ისტორიულ მომენტში მოუხდა მოღვაწეობა. ჩვენ მიერ განსაზღვრული საგანი მსჯელობისა მეოცე საუკუნის ვითარებას არ ეხება. ასე რომ ჩვენ ვერ შევცხებით ამ უმად მთავარ ძარღვს ლალის პოლიტიკურ მსოფლ-მხედველობისას. ხოლო ისიც, რასაც ვიტყვით მის აზროვნების შესახებ მეოთხმოცდაათიან წლებში, სხვა და სხვა პიზეზების გამო, შეკვეცილი და შემოკლებული იქნება.

ლალის მსოფლმხედველობაში აშკარად მოსჩანს ორი მომენტი. ერთი — პოლიტიკო-ეროვნული თავისუფლება. მეორე სოციალური თანასწორობა. მისის აზრით „უახლობელესი საფეხური“ პოლიტიკო-ეროვნული თავისუფლება უნდა იყოს, ხოლო შემდეგი — სოციალური თანასწორობა. ამის მიხედვით ლალი უპირატესობას აძლევდა ბრძოლის პოლიტიკურ მომენტს და ეს წითელის ხახსავით ატყვია ყველა მის ნაწერებს. ლალს „ნაროდნიკის“ სახელი აქვს დამკვიდრებული ჩვენს მწერლობაში. რომ ეს ასე არ არის ამას ვნახავთ მის ნაწერების გარჩევიდამ. სინამდვილესთან უფრო ახლოა ის აზრი, რომ მის ისტორიულ კონცეპციას იმ ხანებში ეკონომიური მატერიალიზმის ელფერი ჰქონდა, და მისი პოლიტიკო-სოციალური კრიტერიუმიც სრულიადაც არ იყო ის, რასაც „ნაროდნიკულ მსოფლ-მხედველობას“ უწოდებენ. ლალის მნიშვნელობა იმითი კი არ გაიზომება, რომ იგი იყო განსაზღვრულ სოციალოგიურ სკოლის მიმდევარი, არამედ მის პოლიტიკურ ხასიათის აზროვნებით. ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ჩვენს საზოგადოებრივ მწერლობაში, გარემოების მიხედვით თუ სხვა პირობების ზედგავლენით, პოლიტიკურ საკითხების გარკვევას აგრე რიგად არ ეტანებოდნენ. ამ მხრივ ლალი გამონაკლისს წარმოადგენს და რამდენადაც შეეძლო სწორედ ამ საკითხისაკენ აბრუნებდა მკითხველის ყურადღებას.

თავის წერილში „უახლობელესი საფეხური და ინტელიგენციის შოვალეობა“ ლალი მოგვითხრობს იმბრძოლას, რომელიც „ნაროდნიკებსა“ და მარქსისტებს შორის არსებობდა რუსეთში და ამბობს: „ამ გვარად „ნაროდნიკების“ და მათ მიმდევარ დასის, ერთის მხრით, და მარქსისტების მეორეს მხრით, დავაში მართალნი ისტორიულ მატერიალიზმის მიმდევარნი არიან. ამას გვიმტკიცებს რუსეთის დღევანდელი ეკოა

ნომიური მდგომარეობის განხილვა, რადგან რუსეთი უკვე და-
დგა ევროპის გზაზედ, ფიქრი იმის შესახებ, ვითომ ვინმეს
შეუძლია ამ გზას გადაახვევინოს, მხოლოდ ოცნება იქნება
და როგორც ყოველი ოცნება ცხოვრებასთან პირველ შეტა-
კებაშივე განქრება. ეს ერთი. მეორე ღასკვნა, რომელსაც
ჩვენ დღეს დავადექით ის არის, რომ „გარეშე გარემოებანი“
სრულიად შეუძლებლად ხდიან საზოგადოებრივ ელემენტების
შეგნებულს მოღვაწეობას. აი ეს უკანასკნელი გარემოება აერ-
თებს დღეს რუსეთის პარტიებს და ამ მხრით კანონიერი იქნება
ვსთქვათ, რომ დღეს ბუნებრივ მოთხოვნილებას არ შეადგენს
რუსეთის დასებად დაყოფა და სხვა და სხვა პროგრამის არსე-
ბობაო¹⁾. ამავე აზრს უფრო გარკვევით ასე ხსნის: „კაპიტა-
ლიზმის ზრდას თან მუხდევს პროლეტარიატის ზრდა. პრო-
ლეტარიატი ის ელემენტია, რომელმაც უნდა ააგოს მომავალ-
ში შენობა. კაპიტალისტური წესწყობილება თვით თავის
ევოლუციით ითხრის სამარეს და უკაფავს გზას მომავალს. დამ-
ყარებული კერძო საკუთრებაზედ კაპიტალიზმი იმავე დროს
სკოცხლობს მხოლოდ იმითი, რომ ართმევს უმრავლესობას
კერძო საკუთრებას. მაგრამ იმისთვის, რომ პროლეტარიატმა
თავისი დანიშნულება სავსებით შეასრულოს, საჭიროა მასში
თვითწინადაც აღიძრას. გარდა ამისა კაპიტალიზმის განვი-
თარქმის დროს უმრავლესობა იჩაგრება, ხოლო ინტელიგენ-
ციის მოვალეობაა გაუადვილოს ჩაგრულთ ვარამი და გაუა-
დვილოს მომავალის „მშობიერების ტკივილები“. მაგრამ ამგვარ-
ის ბრძოლისათვის საჭიროა უფრო ფართო კალაპოტი, ვინემ
ახლა არსებობს რუსეთში... მაშასადამე, ბურჟუაზიის ლი-
ბერალთ, „ნარკოდნიკებს“ და მარქსისტებს ერთი და იგი-
ვე „ზედ-შენობა“ წინ ეღობება (კურსივი ჩვენია). ამგვარად
რუსეთის ინტელიგენცია უბრუნდება კვლავ მეოთხმოცე წლე-
ბის პრაქტიკულს პროგრამას. ეს ერთ-პარტიობა იმას კი არ
ნიშნავს, რომ რუსეთში ნიადაგი არ იყოს სხვა და სხვა დასე-
ბის არსებობისათვის, არამედ იმას, რომ ამ ნიადაგზე შესაფე-
რი მოღვაწეობა გარემოების ძალით შეუძლებელიაო²⁾: რა
არის ეს „ზედშენობა“, რომელიც გზაზე ეღობება პროგრესი-
ულ დაბთა მოღვაწეობას, მკიხხველი იმიხვედრილი იქნება. და

1) «ივერია», № 65. 1895 წ.

2) იქვე

უნდა ვსთქვათ, რომ ამ ტერმინს ლალი შემთხვევით არა ხმარობს. მისი აზრით პოლიტიკური ფორმა მმართველობისა თანამედ მარქსისტულ აზროვნებისა, ზედშენობაა განსაზღვრულ ეკონომიურ საფუძველზე აღმოცენებული. „როგორც ვიცით, ამბობს ლალი, ეკონომიური ორგანიზაცია, ერის წარმოებიძი ძალა, ის საძირკველია, რომელზედაც შენდება პოლიტიკური, იურიდიული და სხვა მხარე ერის ცხოვრებისაო“ (იქვე). ამას აღვნიშნავთ იმათ საყურადღებოდ, ვისაც ლალი „ნაროდნიკობის“ წარმომადგენლად მიაჩნია, როგორც ვიცით, ესენი სულ სხვა საბუთებით სხნიან საზოგადოების სოციალ-პოლიტიკურ სტრუქტურას.

ასეთია ლალის აზრი რუსეთის პარტიათა ურთიერთობის შესახებ წინაშე „ზედ-შენობისა“. ჩვენში რა არის? ჩვენშიაც „გლეხობის განთავისუფლების შემდეგ ჩვენი ცხოვრება ახალს გზას დაადგა. როგორც რუსეთისათვის, ისე ჩვენის ქვეყნისათვის, ეს ახალი ხანა ევროპის გზა-კვალია. ფეოდალურ-პატრიარქალური წეს-წყობილება დაირღვა და მომზადდა ნიადაგი ბურჟუაზულ ხანისთვის“ 3). ამბობს რა ამას ლალი, იქვე უმატებს, რომ ჩვენს წინსვლას ამ კაპიტალისტურ გზაზე ბევარი რამ ეღობება, — პოლიტიკური ჩამორჩენა, ბაზრის უქონლობა და სხვა და ამიტომ ლალსაც საეჭვოდ მიაჩნია, ვითომ ჩვენი კაპიტალიზმი „საშინელის სასწრაფით“ წინ მიექანებოდესო. და რაკი ეს ასეა და ჩვენის ქვეყნის მცხოვრებთა დიდი უმრავლესობა სოფლად სცხოვრობს, ამას დახმარება სჭირია. „იქვე არ არის, რომ ამ მხრით ინტელიგენცია ვერავითარს სასწაულს ვერ მოახდენს, ე. ი. ვერ შესძლებს ახალის ეკონომიურის ორგანიზაციის შექმნას (კურსივი ჩვენია), მაგრამ შესძლებს დღიურ ვარამის გაადვილებას და რაც ყველაზედ უსაქიროესი, ეკონომიურის თვით-ცნობიერების გაწვრთნას“ (იქვე). ამავე აზრს, ე. ი. ინტელიგენციის მოვალეობის შესახებ, უფრო გარკვეულად ამგვარად მსახავს: „ჩვენის ხალხის ჯანმრთელობის დაცვის საქმე მარჩიელთა ხელშია, ჩვენის მშრომელის ელემენტის სწავლა-განათლების საქმე აღმინისტრაციის ხელშია, ჩვენს სოფელში შემნახველ გამსესხებელ კასების დანიშნულებას ჩარჩები ასრულებენ, ყოველ მხრივი შესწავლა ჩვენის სოფლისა გციჩვენებს, რომ მამასახ-

3) ივერია N 69. 1895 წ.

ლისებისა და მათის მწერლების ანაბარზეა მოგდებული ყველაფერი, გლახების იურიდიულ უფლებების დაცვა „აბლაკატებს“ აუღიათ და სხვა მრავალი!.. გავიხსენოთ ყოველივე ეს და ვიკითხოთ ვისი მოვალეობაა დაეხმაროს ქართულ სოფელს ამდენ ვარამთან და გაჭირვებასთან ბრძოლაშიო“ (იქვე). სოფლის უმწეობას აქცევს ლალი თავის ყურადღებას და აქედამ თუ წარმოსდგა ლეგენდა მის „ნაროდნიკობის“ შესახებ.

ხოლო იკითხავთ, რაგვარად უნდა მოგექცეთ იმ „ზედშენობას“, რომელზედაც ლაპარაკობდა ლალი, როდესაც რუსეთის საქმეებს იგონებდა.. ამის გამო გადაწყვეტილი პასუხია, ხოლო ჩვენში გართულებული ეროვნული პირობების მიხედვით. „საზოგადოდ უნდა ვსთქვათ, ამბობს ლალი, რომ შესამოკვე წლების მოღვაწეების მეოხებით ეროვნულის თვითცნობიერების საქმემ მტკიცე ნიადაგი მოიპოვა ერის ბევრად თუ ცოტად განვითარებულ ნაწილში, ახლა კი საჭიროა, რომ ამ იდეებმა უფრო ფართო ნიადაგი მოიპოვონ, გავრცელდნენ და გახდნენ მთელი ერის საკუთრებად. მაგრამ მამულის მოყვარულთ ამგვარ მოღვაწეობას წინ ეღობება იგივე „ზედშენობაო“ (იქვე). აქ უკვე მოსჩანს პოლიტიკური მხარე ეროვნულ პრობლემისა. ხოლო ეს უფრო აშკარავდება შემდეგს სიტყვებში: „რომ ხალხმა შეიგნოს ეს იდეალი (ეროვნული), საჭიროა მას სარჩულად დაედვას არა მარტო პლატონისებური და გვარიანად ბუნდოვანი იდეები, არამედ მტკიცედ განსაზღვრული რეალური ინტერესებიო“ (იქვე). მაშასადამე, ეროვნული მისწრაფება უნდა იყოს გადაწნული ხალხის მატერიალურ ინტერესებთან ერთად. „ამისთვის საჭიროა, განაგრძობს ლალი, რომ ჩვენს ინტელიგენციასა და ხალხს შუა დამკვიდრდეს დიდი ზნეობრივი კავშირი და ურთიერთობა. მაგრამ, როგორც ვიცით, ამგვარის კავშირის ჩამოგდებისთვის საჭიროა უფრო ფართო კალაპოტის არსებობა, ვინემ ახლა გვაქვს მოაზრულიო.“

ერთის სიტყვით, როგორადაც გინდათ მოუარეთ საქმეს, ეროვნულის, თუ ეკონომიურის მხრივ, ყოველთვის იმავე „ზედშენობას“ წააწყდებით, რომელიც აფერხებს ერთსაც, მეორესაც. ამ მოსაზრების ძალით ლალი ამბობს: „ჩვენის ქვეყნის ყველა პროგრესიულ დასების ნაყოფიერსა და თვალსაჩინო

მოღვაწეობას აფერხებს ერთი ჯა იგივე გარემოება და ამის მიხედვით ჩნდება საერთო ასპარეზი, საერთო პოლიტიკურის მოღვაწეობისათვის. როდესაც ცხოვრება შესდგამს ფებს პირველს საფეხურზე, მხოლოდ მაშინ დაიწყება ნაყოფიერი მოღვაწეობა ერის ამოთუ იმ ელემენტისა, მხოლოდ მაშინ ექნება აღილი პარტიები. ხალხს და ლიტერატურას ჰყოფს მრავალ პარტიათ მხოლოდ თავისუფალი პოლიტიკური ცხოვრებაო“ (იქვე). ლალის, როგორც მწერლის, ფიზიონომია ამ ხასიათისაა ოთხმოცდაათიან წლებში.

მაგრამ „კვალმა“ არ შეიწყნარა არც ერთი ლალის ქიერ წამოყენებული დებულება. ლალის „პოლიტიკას მან თავისი „ეკონომიკა“ წამოუყენა წინ. და თუ იყო ცალმხრივობა ლალის პოზიციაში, არა ნაკლები ცალმხრივობა მოსჩანდა მის მოპირდაპირეთა აზროვნებაში.

ლალის უბედურება ის იყო, რომ იგი გ. მათაშვილსავე ითუ, როგორღაც განმარტოვებულად იღვა სალიტერატურო ასპარეზზე. წერა მოუხდა გაზეთ „ივერიაში“ და „ივერიის“ ყველა „ცოდვებს“ თავზედ აყრიდნენ მოპირდაპირენი. ასე, ნ. ჟორდანიამ დაიწყო თავისი წერილების ბეჭდვა „ივერიის“ შესახებ გაზეთ „კვალში“ 1895 წელს („ივერია“ და ეროვნობა) და ის, რაც მის თვალში „ივერიის“ შეცდომები იყო, ლალის შეცდომებადაც გამოიყვანა. იგი ელაპარაკება არა ლალს, როდესაც მის ნაწერებს არჩევს, არამედ „ივერიის“ და ხშირად სხვა მწერლების მიერ გამოთქმულ აზრების პასუხისმგებლად ხდის ამ უკანასკნელს.

ბ. ჟორდანიას ვერ გაუგია დედააზრი ლალის პოზიციისა. ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ლალის აზრით მკაცრი წინააღმდეგობაა „ზედ-შენობასა“ (პოლიტიკურ რეჟიმსა) და რუსეთის პროგრესიულ პარტიათა მისწრაფებათა შორის და აგრეთვე ამავე „ზედ-შენობასა“ და ქართულ ეროვნებასა და ქართველ პროგრესიულ მისწრაფებათა შორისაც. ვიცით ისიც, თუ რას ავალდებს, ლალის აზრით, ეს გარემოება როგორც რუსეთის, ისე ქართველ პროგრესიულ ინტელიგენციას. ბ. ჟორდანიას კი ჰგონია, რომ პოლემიკური ხერხია ლალის მხრივ ის აზრი, რომ მან ხაზი გაუსვა პოლიტიკურ მხარეს ეროვნულ პრობლემისას. ნ. ჟორდანიას უკვირს კიდევ, რა ნაირად შეიძლება პოლიტიკური ბრძოლა იქონიო მხედველობაში, როდესაც

ეროვნების შესახებ ლაპარაკობო. „ეროვნული თავის დაცვა და ზედ-შენობა“ ამბობს ბ. ჟორდანიას, ეს ორი სხვა დასხვა კითხვა, მათი ერთმანეთში არევა, ერთის მაგიერ მეორის ჩასმა პოლემიკური ხერხია და მეტი არაფერი. ჩვენ ინტელიგენციაში ჯერ კიდევ სადავოა, ამ ორ კითხვის შორის არსებობს რაიმე გავშრბი თუ არა. თვითონ „ივერიას“ არა ერთხელ გამოუცხადებია, რომ ჩვენ სრულებით არ გვინტერესებს ის, რაც რუსეთის ძხალგაზღობას ამოძრავებსო 4).“ და მოჰყავს 1903 წლის „ივერიადამ“ ბ. მეველეს ერთი მეთაურიდან აღვილი, სადაც ნათქვამია, რომ „რაც შეუძლია და შეშვენის დიდ ოჯახს, პატარა ოჯახი იმას ვერ აიტანს და ახირებული იქნება ასეთი პრეტენზია დიდ-კაცობაზე პატარისაგანაო“. და აი ეხლა 1905 წელში ლალმა უნდა აგოს პასუხი იმის გამო, რაც 1903 წლის „ივერიაში“ იბეჭდებოდა! როგორც ხედავთ, პოლემიკა იყო დაწყებული უწესრიგოთ. და ამ უწესრიგობის ინიციატორი იგივე ნ. ჟორდანიასა, რომელსაც ჩვენ უკვე საკმარისად გავეცანით გ. მაიაშვილის წერილების განხილვის დროს.

ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ლალის აზრით ეროვნული იდეალი უნდა იყოს დამყარებულ მკვიდრ ეკონომიურ და სოციალურ საფუძველზე. ნ. ჟორდანიას განმარტებით კი „ეროვნული განვითარება, ლალის შეხედულებით, ყოფილა ერის ყოველ-მხრივი ვითარება, ეკონომიური განვითარების გამოკლებითა“ 5).

ლალი გადაჭრით იწვევს პროგრესიტლ ინტელიგენციას პოლიტიკურ ბრძოლისაკენ. ბ. ჟორდანიას კი სასაცილოდ არ ჰყოფნის ეს გარემოება. დანაშაულობა ლალისა თურმე ის ყოფილა, რომ მან სთქვა, „ჩვენში მშრომელი ხალხი სოფლად არის და არა ქალაქად, მაშასადამე ინტელიგენციაც სოფელში უნდა წავიდეს, მას კი გარეშე გარემოება ეღობება წინა“. — „მოდით და გაიგეთ ეს, დაცინვით კასკახებს კრიტიკოსი. ქალაქში საჭირონი ათ არიან. სოფლად კი ვერ წავლენ, მაშ სად უნდა იმიღვაწეონ? მეორე პლანეტაზეო? 6) ჰო სწორეთ იქ უნდა იყოს!

4) რჩეული ნაწიგები, გვ. 72.

5) იქვე, გვ. 73.

6) იქვე, გვ. 75.

ლალის პოზიციის დედა-აზრი—საერთო მტრის წინააღმდეგ საერთო იერიშის მიტანა და კლასთა ბრძოლის პრინციპის შეგუება ამ საერთო საქმის მოთხოვნალებასთან. და საყურადღებო ის არის, რომ ნ. ჟორდანიაც არსებითად ამ აზრისაა ამ საგნის შესახებ, ხოლო როდესაც მას აგონდება „ივერია“ და მისი თანამშრომელნი მყისვე მეომრის გუნებაზე დგება და ბრძოლაშეტაკების ქადაგებაშია. აი რას ამბობს ჩვენი ავტორი „ერთობის“ და „განხეთქილების“ შესახებ ერის ცხოვრებაში: „ეკონომიურ განვითარებას თან მისდევს ერის ერთობა (კურსივი ჩვენია) იმ კითხვებზე, რომელნიც ეხებიან მთელი—ერის პოლიტიკო-ეკონომიურ ცხოვრებას (მხარე ეროვნული) და ერის დაყოფა იმ კითხვებზე, რომელნიც ეხებიან მის შემადგენელ ნაწილების პოლიტიკო-ეკონომიურ ცხოვრებას (მხარე პოლიტიკო-სოციალური). ერი ერთდება, იმავე დროს იყოფა. სხვა და სხვაობა ერთობაში, ერთობა სხვა და სხვაობაში. თანხმობა განხეთქილებაშია.“ 7)

მშვენივრად და ნათლად არის გამოთქმული, რაც მართლა ასეა. ეს ფორმულა მოჰგავს ლალის ფორმულას, ხოლო უფრო სრული და ღრმა იგი. ლალი უფრო ერთობის პრინციპს აწვება და კლასთა ბრძოლა დაჩრდილული აქვს. მას პირველ საფეხურად „ერთობის“ საშუალებით „თავისუფლების“ მოპოვება მიაჩნია, ხოლო კლასთა ბრძოლა კი თითქოს მეორე საფეხურია. ნ. ჟორდანიას ფორმულაში ~~არც~~ ერთად სწარმოებს და მიმდინარეობს. და არ არის შიში დარღვევისა და დაქსაქსვისა, რადგან „ერთობა სხვა და სხვაობაში და თანხმობა განხეთქილებაშიაო“.

ლიად, ასე მარტივად და საბუთიანად სჯის ნ. ჟორდანიამაშინ, როდესაც მას მხედველობაში ქართველი ინტელიგენტები და ქართველი მწერლები არა ჰყვანან. ხოლო უბრაუნიდება თუ არა იგი ლალს ისევ ირევა და იხლართება საქმე. აქ უკვე ერთობაზე არ არის ლაპარაკი, ლაპარაკია მხოლოდ განხეთქილებაზე და წინააღმდეგობაზე. თუ ლალი ერთს უკიდურესობაში ვარდება, მეორე უკიდურესობაში იფლებოდნენ. ჟორდანიამ და მისი ამხანაგები. და სასურველი სინტეზი სოციალურისა და პოლიტიკო-ეროვნულისა უფრო იჩრდილებოდა.

7) იქვე, გვ. 80.

ჩვენ უკვე ვიცით, თუ რა მნიშვნელობას აკუთვნებდნენ ლალი ინტელიგენციას საზოგადოებრივ ცხოვრების მოძრაობაში. ინტელიგენცია, მისი აზრით მოწოდებულია, გაადვილოს „მშობიერობის ტკივილები“, ხოლო სასწაულთ-მომქმედი სრულიადაც არ არისო. მაგრამ ერთ თავის წერილში ლალი ლაპარაკობს მომავალ სამართლიან სოციალურ წეს-წყობილებაზე და იმის შესახებაც, რომ ჩვენი ერი შეგნებულ ინტელიგენციის დახმარებით შეითვისებს ამ ახალ წყობილებასო. ხოლო რაში უნდა გამოისახოს ეს დახმარება და როგორ უნდა გვესმოდეს ეს, წერილში ნათლად აქვს კარკვეული—ისე, როგორც ჩვენ გავაცანით მკითხველს. მაგრამ ნ. ჟორდანიას ოხუნჯობა უკვე მზად არის! შეგნებულნი, ინტელიგენცია, „ჯგუფი მთელ ერს პატრიარქალურ წყობილებიდან კოლექტიურზე გადახტუნებსო. ფენმარდობაც ასეთი უნდაო“⁸⁾. კი, მაგრამ, ერთის ფრაზით რომ არაფერი დამტკიცდება! ნუ თუ ამის შესახებაც არის კიდევ საჭირო ლაპარაკი?

ჟორდანიას შეცდომა ლალის ნაწერებში დაფასების დროს განსაკუთრებით იქიდან წარმოსდგება, რომ მას ლალი „რუს-ნაროდნიკობის“ მიმდევრად მიაჩნია, ნამდვილად კი ლალს ამ „ნაროდნიკობა“-სთან საერთო მხოლოდ ის აქვს, რომ მას არა სჯერა აუცილებელი საჭიროება სოფლის გაქალაქებისა. იგი ხედავს დიდ სარბიელს სოციალ-პოლიტიკურს მოქმედებისათვის სოფელში და მისი ყურადღება აქეთკენ უფროა მიმართული, თუმცა იგი სრულიადაც არ უარ-ჰყოფს ქალაქებისა და მრეწველობის მნიშვნელობასა. მართალია, მის თვალში კლასთა ბრძოლის პრინციპი პოლიტიკო-ეროვნულ მთლიანობას არ უნდა ეხებოდეს; მაგრამ ლალის შეცდომა ის იყო, რომ ამასთან მან საფეხურებათ დაჰყო სავალი გზა. ჯერ ერთობა და მერე სხვა და სხვაობაო. მაშინ, როდესაც ცხოვრებაში ეს ორი ელემენტი ყოველთვის გაერთიანებულია. „კვალი“ თითქოს ამ ნიადაგზე უნდა დამდგარიყო და იდგა კიდევ, როდესაც ამბობდა: ცხოვრების განვითარებას საფეხურები აქვს, ხოლო ამ საფეხურებზე კლასთა ბრძოლის პრინციპის აღიარებით ავიდეთ და არა მისი დამალვითო. ხოლო, საუბედუროდ, აქ, ამ პოზიციაზე თავი ვერ შეიმაგრეს და ზომა ვერ დაიცვეს და კლასთა ბრძოლას და განხეთქილებას

8) იქვე, გვ. 83.

შესწირეს „ერთობის პრინციპიც“ და ეროვნული ინტერესიც. ამგვარივე გადაჭარბება გამოიჩინეს პროლეტარიზაციის და „გაქალაქების“ პროცესის საკითხშიაც.

„სოფელი ნელ-ნელა ქალაქდება, ამბობს ნ. ჟორდანიანი... უკანასკნელი ოცი წლის განმავლობაში საქართველოს ეკონომიურ ვითარებაში ისეთი ცვლილება მოხდა, რაც არ მომხდარა გავლილ ოცი საუკუნის განმავლობაში. ნუ თუ ეს არ არის სწრაფი. ჩვენი ოცი წლის ეკონომიური განვითარება უდრის ინგლის-საფრანგეთის რამდენიმე საუკუნის განვითარებას... კაპიტალიზმი დღეს ჩვენში უფრო ჩქარა აძლევს პატრიარქალურ ურთიერთობას და ათახსირებს ხალხის უმრავლესობას, ვინემ ეს მოხდა წარსულ საუკუნეებში ინგლის საფრანგეთში...“⁹⁾ ამ სიტყვების დაწერის შემდეგ განვლო 16 წელიწადმა. და დღეს თავის რჩეულ ნაწერების წინასიტყვაობაში ბ. ჟორდანიანი სულ სხვა რამეს აღიარებს: „ამ 12—15 წლის წინად, ამბობს სგი, გვეგონა, რომ ქართული კაპიტალი და ქართველი ბურჟუაზია უფრო სწრაფად გამძლავრდებოდა, ვინემ ეს ნამდვილად მოხდა. ცხადია, მაშინ ინტერნაციონალური კაპიტალის როლი კავკასიაში საზოგადოდ და საქართველოში კერძოდ — ნათლად არ გვექონდა წარმოდგენილი (კურსივი ჩვენია). მე მგონია შეუძლებელიც იყო იმ დროს ასეთი წარმოდგენის შედგენა, ვინაიდან უცხო კაპიტალის ძლევა-მოსილი მსვლელობა შემდეგ დაიწყო“¹⁰⁾“.

საგულისხმო აღსარებაა! და სწორედ მადლობის ღირსია ბ. ჟორდანიანი, რომ დღეს მაინც სთქვა ის, რაც საჭიროა ცხოვრების ნამდვილ განმარტებისათვის და აგრედვე, რაც საჭიროა იმის გარკვევისათვისაც, თუ სხვა პატრისადებ საკითხთა შორის, რა იყო მიზეზი შეუთანხმობისა მოპირდაპირე მწერალთა შორის ამ 15 წ. განმავლობაში. დღეს თვითონ გვეუბნება, რომ ეხლა დავინახე მხოლოდ ის, რაზედაც მითითებდნენ მოპირდაპირენილ. გმადლობთ გულწრფელობისათვის!

აქ უნდა შევდგეთ. შემდეგი განვითარება საზოგადოებრივი აზროვნებისა, რომელიც მეოცე საუკუნეში დაიწ-

⁹⁾ იქვე, გვ. 105 და 107.

¹⁰⁾ იქვე, წინასიტყვაობა IV—V.

ყო ჩვენს მწერლობაში, მოთხრობილი მაქვს სხვა წერალებში, („შეთანხმების იმედი“), რომელიც ჩართულია ჩემს თხზულებათა კრებულის პირველ წიგნში.

ის კი, რაც ამ წერილებში შევისწავლეთ და აღვნიშნეთ, უფრო გვიადვილებს ახლა ვრცელ ისტორიულ პერსპექტივის გათვალისწინებას. ეს პერსპექტივი მოსჩანს ამ სახისა. მესამოცე წლებში ჩვენმა ლიბერალებმა ეროვნული, კულტურული და სოციალური პრობლემები წამოაყენეს. ოთხმოციან წლებში სცდილობდნენ სოციალურ პრობლემების უპირატესობის აღიარებას, მაგრამ წოდებრივობას ვერ სცილდებიან. ხოლო ამავე დროს მოსჩანს პოლიტიკური აზროვნების პირველი ნაბიჯები. ოთხმოც-და-ათიან წლებში წოდებრივობა დაჩვეულია. კლასიური საზოგადოების გამოსახვა აღიარებული. ჩნდება იდეოლოგია კლასიური, რომელსაც ღრმა საზოგადოებრივი მნიშვნელობა ენიჭება. მაგრამ კლასიურ იდეოლოგიას უჩნდება ოპოზიცია. ერთნი უარსაჰყოფენ მის არსებობას, მეორენი ამ სოციალურ მოვლენის შედეგებს უფრთხიან, მესამენი, პოლიტიკო-ეროვნულ დროშით ხელში სცდილობდნენ „ეროვნულ მთლიანობის“ დაცვას გაზვიადებულ კლასთა განხეთქილების წინააღმდეგ.

ამ აზრთა შეტაკებიდამ და შეჯახებიდამ მეოცე საუკუნეში აუცილებელივ ახალი სოციალ-ეროვნული სინტეზი უნდა დაბადებულიყო. ამ „სინტეზს“ ერთი თვალი ლახისაკენ აქვს მიჩერებული, მეორე „კვალისაკენ“. ხოლო ამასთან ლახლი არის ეტაპი, თუ რგოლი, რომელიც აკავშირებს მეოცე საუკუნეში აღმოცენებულ სოციალეროვნულ მოძრაობას მესამოცე წლებთან.

ამგვარად მესამოცე წლებიდან დღევანდლამდე ჩვენს წინ იშლება ჩხოლოდ სამი დიდი ორგანული მოვლენა ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრებისა—ნაციონალური ლიბერალიზმი მესამოციან წლებისა, მარქსიზმი მეოთხმოც-და-ათიან წლებისა და სოციალიზმ-ფედერალიზმი მეოცე საუკუნის დასაწყისისა. 11) ყველა სხვა მიმართულებას ან დამოუკიდებელი,

11) ამ საზოგადოებრივი მოვლენათა ჩამოთვლით ჩვენ არა ვწყვეტთ «დახობის» ხაკითხსა. დახი თუ ჯგუფი მეტი იყო ჩვენს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, ვიდრე ზემოდ აღნიშნულ ორგანულ მოვლენათა რიცხვი.

ზრდა-დამთავრებული ხასიათი არა ჰქონდა, ან კიდევ გარდა-
მავალი იყო მათი საზოგადო მსოფლ-მხედველობა. არც მარქ-
სიზმს, არც სოციალ-ეროვნულ მიმართულებას არ უთქვამთ
ჯერ თავიანთი უკანასკნელი სიტყვა. მოსალოდნელია ამ
იდეურ მოვლენათა ევოლუცია მახლობელ მომავალში. რაც
შეეხება ნაციონალ-ლიბერალებს, მათ ჯერ ხნობით ნამდვი-
ლი ღირსეული მემკვიდრენი არ გაუჩნდათ. და ჩვენს საზო-
გადოებრივ ცხოვრებაში ეს არის დიდი უკუღმართობა და
ღრმა ანომალია.

ჰუბლიცისტი—ილია ჭავჭავაძე ¹⁾

1901 წ.

I

როდესაც წარსულ ცხოვრების გაგება-დაფასების სურვილი იბადება ხოლმე საზოგადოებაში, ეს იმის ნიშანია, რომ ამ საზოგადოებას თავის თავის დანახვა და გარკვევა მოუნდომებია, რადგან აწმყო შედეგია წარსულისა. როცა ჩვენ ნათლად გავიგებთ იმას, თუ რითიცა ვართ დაკავშირებულნი ძველ თაობასთან, რა გვაქვს მასთან საერთოდ და რა არა, მაშინ, და მხოლოდ მაშინ, შევიგნებთ იმას, რა გზით უნდა ვიაროთ მომავალში, დავინახავთ ჩვენს საკუთარ პიროვნებას, გამოჩნდება ახალი თაობის ცხოვრების ახალი პროგრამა. ჩვენში ბევრს ლაპარაკობენ „დასებზე“ „პარტიებზე“, ლაპარაკობენ აგრეთვე ძველ და ახალ თაობაზე, მხოლოდ ამ საგნებზე ლაპარაკისათვის ჩვენ არა გვაქვს ერთად ერთი აუცილებელი საჭირო იარაღი—ჩვენ არა გვაქვს იმისი ცოდნა, რაზედაც ჩვენა ვსჯით, არა გვაქვს შესწავლილი ძველი თაობის ვინაობა, მისი აზრი, გრძნობა, ლტოლვილება, მისი იდეალი. ჩვენს ლიტერატურაში ჯერ ჯერობით არ გამოჩვენდება ქართულ აზრის წარმატების ისტორიის საჭიროება. ამ ფრიად ვრცელ და დიდმნიშვნელოვან საგანს ჯერ კიდევ თავისი მომავალი მოელის. მხოლოდ ჩვენი სურვილია ცოტად მაინც შევეუმსუბუქოთ შრომა მომავალ ისტორიკოსს და ამ წერილების საშუალებით მივცეთ მას საჭირო მასალა საგნის მიუდგომელ დასაფასებლად. ჩვენ წინდაწინვე ვიცით, რომ ამ ჩვენს წერილებს თავისი ნაკ-

¹⁾ ეს წერილი, 1901 წელში დაწერილი, არ გვაძლევს სრულ სურათს ილ. ჭავჭავაძის პუბლიცისტურ მოღვაწეობისა. აქ არ არის აღნიშნული არც „საქართველოს მოამბეს“ დაარსების ხანა, არც უკანასკნელი პერიოდი ჭავჭავაძის მოღვაწეობისა. ხოლო რადგან ის, რაც არის ამ წერილში, ერთგვარ სინათლეს ჰფენს წარსულ საუკუნის ერთ-ერთ საყურადღებო ხანას, ამიტომ ვათავსებ ამ წერილს ჩემს თხზულებათა მეოთხე წიგნში, სადაც შევავროვე მასალები ქართველ ინტელიგენციის საზოგადოებრივ აზროვნების ისტორიისათვის.

ლუღევანება ექმნება, ვიცით, რომ სისრულით ვერ შევასრულებთ ჩვენს შრომას და საგანს ვერ შევცხებით სრულის სივრცესიგანით. მიუხედავად ამისა, იმედი გვაქვს, რომ ჩვენი სურვილი ძველი თაობის დაფასებისა უნაყოფო არ იქნება, რადგან შეიძლება, მან გამოიწვიოს ჩვენს ლიტერატურაში ლაპარაკი ამ თვრიად საგულისხმიერო საგანზედ.

ამ წერილში ჩვენ შევცხებით ილია ჭავჭავაძეს, როგორც ეროვნულ პუბლიცისტს. ვეცდებით დავახსიანოთ ამ მწერლის პირველ ხანის გონებრივი ვითარება, ის, თუ რას ემსახურებოდა ჩვენი მწერალი, რასა სცემდა იგი თაყვანსა, რაში იყო იმისი ძალა და რაში — სისუსტე. და რადგან ჩვენში ზნედ შემოვიდა ყოველი საზოგადო მოღვაწის ლიბერალად, კონსერვატორად ანუ დემოკრატად მონათვლა, ამისათვის ჩვენც ვეცდებით განვმარტოთ ის, თუ რომელ ბანაკს ეკუთვნის ილია ჭავჭავაძე. ამ განმარტებიდგან გამოაშკარავდება ისიც, თუ რა გონებრივი დამოკიდებულება ჰქონდა ბ-ნ ჭავჭავაძეს მასზე უფროსს და მის თანამედროვე მწერლებთან და ამასთან ერთად გამოაშკარავდება მისი ადგილი ქართულ მწერლობაში. ჩვენს დახასიათებაში არ გამოვუდგებით მისი ნაწერების ქრონოლოგიურ აღნუსხვას, ვეცდებით მხოლოდ მივცეთ პასუხი ორს უმთავრესს კითხვაზედ: რა ნაირი, რა თვისებისა იყო ილია ჭავჭავაძის პოლიტიკური მოძღვრება? რა მიმართულებას ადგა ის საზოგადოებრივ და ეკონომიურ კითხვების განმარტებაში? ამ ორს კითხვაზედ პასუხის მოცემა გაგვიადვილებს ჩვენს მიზნის სისრულეში მოყვანას, ილია ჭავჭავაძის დახასიათებას, როგორც საზოგადოებრივ მწერლისას.

ყოველი მწერლის პოლიტიკურ მოძღვრების ახსნას ჩვენ ვპოულობთ იმ დროში, იმ პოლიტიკურ ცხოვრების პირობებში, რომელშიაც ესა თუ ის მწერალი სცხოვრობს და მოღვაწეობს. ილია ჭავჭავაძის პოლიტიკურ მოძღვრებასაც ამ მხრით სჭირია შესწავლა. მე-XIX-ე საუკუნის პირველ ნახევარში საქართველოს მდგომარეობა დიდ რყევაში იყო. სხვა-და სხვა პირობების გამო, თითქმის შესწყდა ყოველი კავშირი ძველ საქართველოს ისტორიასთან, იმის კულტურასთან, ტრადიციებთან. ახლმა პოლიტიკურმა ძალამ მთლად ძირიანად შეარყია საქართველოს თავისებური ხასიათი. ზარდაცემული, უთანასწორო ბრძოლით მოქანცული, ქართველი ერი როგორღაც

მიდუმდა, მიყუჩდა. მან ჯერ ვერ შეითვისა, ვერ შეიგნო საჭიროება ახალ პირობებში ძველ ეროვნულ ცხოვრების გაგრძელებისა, განმტკიცებისა. მისი მომავალი გამოურკვეველი შეიქმნა, მისი წარსულიც თითქმის სამუდამოდ აღმოიფხვრა იმის გონებიდამ. მე-**XIX**-ე საუკუნის პირველ ნახევარში ჩვენ არ ვხედავთ **შეგნებულ** დაკავშირებას ძველის ცხოვრებისას ახალთან, შეგნებულს განმარტებას ეროვნულ პრინციპისას. ჩვენს ლიტერატურაში ჩივილი და გოდება ისმოდა დაკარგული თავისუფლების გამო, მხოლოდ ამ ლიტერატურის უილაჯო, უიმედო და ურწმუნო კილო სასოწარკვეთილებაში აგდებდა ჩვენს გადაგვარების გზაზედ დამდგარ საზოგადოებას და მას თავის ეროვნულ ვინაობის აღდგენის სურვილს უკარგავდა. ასე რომ მე-**XIX**-ე საუკ. მეორე ნახევარი რომ დადგა, ჩვენ სრულებით მოუმზადებელნი ვიყავით მოქალაქობრივ ცხოვრების ეროვნულ ნიადაგზედ გადმონერგვისათვის. აუცილებლად საჭირო იყო გაგვეგო, შეგვეწევს თუ არა. ღონე ახალ ცხოვრებისათვის, საჭირო იყო იმისი ცოდნა, რომ ეს ახალი ცხოვრების დენა არ ჩანთქავს ჩვენს პიროვნებას, რომ ჩვენ გავუმავრდებით გარემოებათა ცვლილებას და რომ ხალხს აქვს თავისი მომავალი. ყველა ამისათვის საჭირო იყო ორის აზრის გამტკიცება: ბატონ-ყმობის უარ-ჰყოფა და ეროვნულ ვინაობის განმარტება. ილია ჭავჭავაძე ერთი იმ მწერალთაგანი იყო, რომელიც სწორედ ამ გზას დაადგა, თუმცა უნდა ვსთქვათ, რომ ჩვენი ცხოვრების ეროვნულ მხარეს იგი უპირატესობას აძლევდა. ეროვნულ და ეკონომიურ ცხოვრების ერთმანეთთან დაკავშირება მას ჰქონდა შეგნებული, ამისათვის ჩვენ არ შეგვიძლია მის ეროვნებას „უნიადაგობა“ დაეწამოთ. იგი იყო ბატონ-ყმობის წინააღმდეგი და მისს ეროვნებაში მონობისაგან განთავისუფლებული კაცი იგულისხმებოდა. რასაკვირველია, შეიძლება არ დავეთანხმოთ ილია ჭავჭავაძეს ჩვენის ცხოვრების ეკონომიურ პროცესის ახსნაში, შეიძლება არ დავაკმაყოფილოს ამ მწერლის ეკონომიურმა მოძღვრებამ, მხოლოდ, მიუხედავად ამისა, ჩვენ წინააღმდეგი ვართ იმ აზრისა, ვითომ ილია ჭავჭავაძე „უშინაარსო“ ეროვნებას ჰქადაგებდა, ვითომ მას არა ჰქონდა გათვალისწინებული ის უბრალო აზრი, რომ კულტურა და ხალხის მატერიალური მდგომარეობა ვიწროდ არიან ერთმანეთთან დაკავშირებულნი. ჩვენი მოვალეობაა აღვნიშნოთ,

რომ ჭავჭავაძეს ჰქონდა შეგნებული ეს კავშირი, მხოლოდ ამავე მოვალეობის მიხედვით, ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ მისი ეკონომიური პროგრამა აღარ გვაკმაყოფილებს და რომ ამისათვის ჩვენა ვართ მონდომებულნი იმის ეროვნულ პროგრამას სხვა ეკონომიური, ჩვენი დროის შესაფერი, საფუძველი დაუდვით და ამ სახით განვმარტოთ ის გზა, რა გზითაც გვესაჭიროება სიარული. მხოლოდ უწინარეს ყოვლისა მივაქციოთ ყურადღება ილია ჭავჭავაძის ნაწერებში პოლიტიკურ კითხვებს, სწორედ იმ კითხვებს, რასაც არავითარი ყურადღება არ მიაქცია ბ-ნმა ჟორდანიამ თავის „ქართულ პრესაში“.

პოლიტიკური სიმბოლო ილია ჭავჭავაძისა გამოისახება ეროვნულ ცხოვრების აღორძინების საჭიროებაში. რა საშუალებით შეიძლება, იმის აზრით, ამ ეროვნულ ცხოვრების აღორძინება, ამას ჩვენ ქვემოთ დავინახავთ, ეხლა კი ისა, ვსთქვათ, რომ ეროვნული პიროვნების აღდგენა აუცილებელი პირობა იყო ჩვენი საზოგადო წარმატებისათვის. ეს მით უფრო საჭირო იყო, რომ მე-XIX-ე საუკუნის პირველ ნახევარში, როგორც ჩვენ უკვე ვსთქვით, ქართველობა მეტად დაძაბუნდა, დაწვრილმანდა, განთვითვეულდა და თითქმის დაჰკარგა მამული-შვილობის აზრი და გრძნობა.

„სად არის ქართველი და ქართველობა?... სწერს ჭავჭავაძე¹⁾. აჩქარებული კაცი... ადვილად გვიპასუხებს და გვეტყვის: ბრმანი ყოფილხართო. ეს ჩვენი დედა-ქალაქი და ეს შავის ზღვიდან კასპიის ზღვამდე გუნდ-გუნდათ მორიგებული მისი შვილი—სოფლები, ქართველები არ არიან? ქალაქი იქნება დედა იყოს, სოფლებიც იქნება მისი შვილები იყვნენ, მაგრამ საქმე იმაშია, რომ დედის ძუძუ დიდი ხანია გაშრა და დედის ძუძუს შვილი აღარა სწოვს“.

ავტორი, აღნიშნავს რა პოლიტიკურ დაკარგვის მნიშვნელობას ჩვენთვის, განაგრძობს:

„ქართველები არ არიან, მაშ რა არიანო? არიან თავდაზნაურნი, მღვდელნი, ვაჭარნი, გლეხნი, ჩინიანნი და უჩინონი—ყველანი არიან და ქართველი კი არსად არის. თავდაზნაური სძულს, აზნაურს თავადი, გლეხს—ორივე. ნუ თუ: ესენი ქართველები არიან ერთის დედის საქართველოს ოჯა-

¹⁾ „დროება“ № 27. 1876 წ.

ხის შვილნი? თავადის აზრია სათავადო, აზნაურისა—სააზნაურ-
როა, გლეხისა—საგლეხო, ვაჭრისა—სავაჭრო, ნუ თუ ესენი
ქართველნი არიან, ერთს თესლზედ აღმოსულნი“¹⁾?...

უნდა გვახსოვდეს, რომ ამ სიტყვებში პოლიტიკურ ერ-
თიანობის დარღვევის აზრი აქვს ავტორს გატარებული და არა
ეკონომიურ განხეთქილებასზედ აღმოცენებული ქართველობის
განთვითობა.

„ქართველი საყოველთაო სახელია და ამათში (ამ განკერ-
ძობაში) რა არის საყოველთაო!.. თვითო-თვითოდ ერთს გა-
წყვეტილს ჯაჭვის რგოლებივით... ცალ-ცალკე და თავ-თავად
დავგორავთ ზოგი აქეთ, ზოგი იქით. თქვენ მე მიჩვენეთ ის
ადგილი; საცა მაგ თვითვეულის გზები ერთად იყრება საყო-
ველთაო საქართველოს სიკეთისათვის, მაშინ მეც ვიტყვი:
ქართველი აგერ აქ არის მეთქი. ის საერთო ნიშანი მიჩვენეთ,
საითკენაც თვითვეულის ჩვენგანის ჰკუა, გონება, ფიქრი,
გრძნობა, სურვილი ერთად ხალისიანად და შეუპოვრად მი-
იწვედეს საყოველთაო საქართველოს კეთილდღეობისათვის,
მაშინ მეც ვიტყვი: ქართველი აგერ აქ არის მეთქი... ის შემ-
კრებილობითი, დიდებული, ერთიანი აზრი, რომელსაც ყო-
ველი ჩვენგანი ქართველობაში უნდა ჰხედავდეს, ის სახელი,
რომელიც ყველას გვერქვა—დიდი ხანია დაირღვა, ჩვენის გო-
ნებიდან ამოშრა... ვაი იმ ხალხს, რომელსაც საერთო ძარღვი
გაუწყდა; ვაი იმ ქვეყანას, საცა საერთო ძარღვში სისხლი
გაშრა, საცა ყველაში თვითო არ არის და თვითოში—ყვე-
ლა, საცა თვითვეული ყველასათვის არ ჰფიქრობს და ყვე-
ლა—თვითვეულისათვის, საცა „მე“ ხშირია და „ჩვენ“
იშვიათი!“

ამ რიგად გვიხატავს ავტორი ჩვენს ოდესღაც გაერთიან-
ებულ პიროვნების დამხობას. მხოლოდ, შედის რა ავტორი
ამ საგნის ძირითად განხილვაში, მისი კილო უფრო ნალღლი-
ანდება, მისი სიტყვა უფრო მკაცრდება, მხოლოდ ნალველს
და სიმკაცრეს ცრემლიანი დაცინვაც თან ახლავს.

„მამული!.. ეხლა ეს დიდებული სიტყვა თვითვეულის
ჩვენგანის გათავთავებულის უძრავს ქონებას ჰნიშნავს და არა
მთელის ხალხის სამშობლოს ბინას... დასძენს ავტორი¹⁾ მამუ-

¹⁾ ibid.

ლის ხსენებაზედ ეხლანდელს ქონდრის კაცს: თავისი ნებზე დაყრბილი სახნავი მიწა წარმოუდგება ხოლმე! მამულისათვის ბრძოლა ეხლა. სასამართლოში შეტანილი ღერბიან ქალაღდზედ სადაო საჩივარია; მამულისათვის ძღვევა-მოსილობა—მოგებულის საქმის განაჩენის პირია, ჯეროვნად შემოწმებული; მამულის სიმაგრე—ტრუუშრლი ღობეა, ვენახ გარშემო შემორტყმული; მამულის პატივი—ნებვია, სახნავ მიწაზედ სასუქად დაყრბილი; მამულის შვილობა—მხვნელობა და მთესველის სახელი-ღაა!.. განთვითვეუღდით და თვითვეულის ზურგმა ვეღარ ზიღა ის ღიღი აზრი მამულისა, რომელიც ყვეღასთვის აღვიღად საზიღია. თვითვეუღობით ტვინი ამოშრა, შვევიწროვღა და მაგ სიტყვის ღიღი მნიშვნეღობა ვეღარ იტვირთა... დავაქციეთ მამათა ჩვენთა სამარე; შვიღთა ჩვენთა აკვანი, ღიღი „მამული“ დავშაღეთ, პატარები გავიკეთეთ!“...

ასე ათავებს ავტორი თავის ნაღვლიან საუბარს. ჩვენს პატრიოტულ ლიტერატურაში ამ სიტყვების ბაღალი არა ვიღით-რა. ავტორი აღიარებს სინამღვიღეს, იმას, რის უარ-ყოფა შეუღღებელია. ეს სინამღვიღე მას გულსა სწვავს და მას გესღიანი სიტყვა ებაღება, სიტყვა, მწარე ნაღვეღში გატარებული, მწუხარე გულიღან ამონახეთქი. ეს იყო ჩვენი გათახსირების, დაძაბუნების აღსარება. მხოლოდ ამაზედ, უღიღაჯობაზედ შეჩერება შეუღღებელი იყო. ჩვენს მღგომარეობას შვეღლა უნღოღა, ჩვენს სუღის კვეთებას—ახსნა. და აი ავტორი გვაღღევს ჩვენი მამუღის სიყვარუღის ფსიღოღოღიურ ფორმულას.

„მამუღის სიყვარული ემგზავსება ნაზს კაკღის ხესა, ამბობს ავტორი ²⁾, რომღისათვისაც საჭიროა შესაფერი ნიღაღი, შეზავებული ჰაერი, რომელიც ვერ იმშვენებს დამჩავრეღს ხეებს, რომელიც ღიღხანს იზრღება... ეროვნულს, პატრიოტულს გრძნობასაც ღიღი ხნის ზრუნვა, მოვღა, ყურის გღება და ერთგუღება ეჭირვება. იგი არის ნაზი, როგორც კაკღის ხე, ღრმა, როგორც მისი ფესვები, მაღალი, როგორც მისი წვერი, მის ტოტებსავით განიერი და მის კოკრებსავით ნაყოფიერი“...

¹⁾ ibid.

²⁾ ივერია № 1. 1882 წ.

ამ სიტყვებში ჩვენა ვხედავთ ავტორის მხატვრობითი ნიჭს, მოხმარებულ ფაქიზ ნაზი გრძნობის გამოსახატავად. და მისს სიტყვებს შიით უფრო ძლიერი და ნათელი გამომეტყველება ეძლევა, რომ ის მეტად სკდლილობს ჩვენს პატრიოტიულ გრძნობას ჰუმანური, ადამიანური ხასიათი მისცეს.

„ჩვენში მამულის სიყვარული, განაგრძობს ავტორი ¹⁾, სხვა თვისებისაა, სხვა გვარის ხასიათისაა: იგი იპყრობს მხოლოდ წმინდა გრძნობას. ამ გრძნობაში თავის თავის მეტი არა ურევია. ვისიმე სიძულილი, ვისიმე დათრგუნვის სურვილი, ვისიმე გაუბედურების წადილი მასში სრულიად არ არის. ჩვენს მამულის შვილებს ჰსურთ წარმატება ჩვენის ეროვნებისა და ვინაობისა, რომელთა გარეშე არა ხალხს არ შეუძლიან სიცოცხლე და ადამიანური არსებობა... როგორც წარსულში ჩვენი ერი იბრძოდა არა სხვა ხალხების დამონავეებისათვის, არამედ თავის საკუთარის დამოუკიდებლობის დაცვისათვის, ისე ეხლა ჩვენი მამულის შვილები მოღვაწეობენ არა იმ განზრახვით, რომ სხვანი დავთრგუნოთ და მათის დამცირებით ვისიამოვნოთ, არამედ იმისათვის, რომ ჩვენს ერსაც გაუფუკლიოთ გზა გონების განვითარებისა, ზნეობის ამაღლებისა და კეთილ-დღეობისა ¹⁾“.

ამ ნაირად ავტორმა ჩვენს საკუთარ თვალში გაასამართლიანა პატრიოტიული გრძნობა, დააკანონიერა იგი, ჩამოაცალა ყველაფერი, რაც კი ჰუმანურ გრძნობებს ეწინააღმდეგება, რაც კი სჩაგრავს კაცურ კაცობას და რაც ხდის მას მყვირალა კაცთ-მძულვარე გრძნობად. ჩვენ მისი აღარა გვრცხვენთან, რადგან მასში გამოისახება ჩვენი ადამიანური უფლება, ჩვენი კანონიერი წადილი ბედნიერებისა და სიცოცხლისა. ამ საგანზედ ლაპარაკი ფრიად საჭირო იყო ჩვენში, სადაც „კაცობრიობის“ მოსარჩლე, ჩვენი უნიადაგო ახალ გაზდობა თითქოს ჰთაკილობდა თავისს-პატარა სამშობლოს, რომელიც ვითომ და ელობებოდა მისს „კაცობრიობისადმი“ ლტოლვილებას. ამ სახით, ეროვნულმა გრძნობამ ბუდე გაიკეთა ჩვენს გულში. მხოლოდ საჭირო იყო ამ გრძნობის გაგონიერება. საჭირო იყო „ლიბერალიზმს“ ნიადაგი მოეპოვებინა ჩვენში, იმ „ლიბერალიზმს“ რომელიც მესამოცე წლებიდან ჩვენშიაც გა-

¹⁾ ibid.

მოვიდა საზოგადოებრივ ასპარეზზე და რომელმაც ჩვენშიაც დაჰბადა უთანხმოება „მამებსა და შვილებს“ შუა. რასაკვირველია, რუსეთის ცხოვრებას დიდი გავლენა ჰქონდა ჩვენსაზე, მხოლოდ რუსულ ლიბერალიზმს ერთი შინაარსი ჰქონდა ჩვენსას — მეორე, თავისი განსაკუთრებული. მხოლოდ ეს განსხვავება ყველასათვის ცხადი არ იყო და სწორედ ამ განსხვავების გამოსარკვევად სწერდა ავტორი ¹⁾:

„ჩვენებური დღევანდელი დღე სულ სხვასა თხოულობს, სულ სხვასა ღაღადებს და მაშასადამე ჩვენებური ლიბერალიზმა სულ სხვა რაზედმე უნდა მიიქცეს მთელის თავის ძალღონითა. და თუ აქაც ბედის წერას ისე არ გადავჩებოდით, რომ „მამა-შვილობა“ არ გამართულიყო ბრძოლის საგნად, ის „სხვა რამე“ უნდა ყოფილიყო და „მამებს და შვილებს“ შუა მიჯნად დადებული. ის „სხვა რამე“ იყო ჩვენის დაცემულის ვინაობის აღდგენა, ფეხზედ დაყენება და დაცვა ყოველის მოსალოდნელის ფათერაკისაგან. რომ ეგ ფათერაკი მოსალოდნელი იყო და დღესაც თავიდან არ აგვცდენია — ყველასათვის ცხადზედ ცხადია... მართალია, ჩვენის „ვინაობის“ აღსადგენად მაგ ახალს გუნდს ბევრი არა უქნია რა („საქართველოს მოამბე“, „მნათობი“, „დროება“, „ივერია“) მაგრამ ისიც დიდი საქმეა, რომ მაგ მიმართულებას მიაგნეს და ჩვენს ცხოვრებაში ცოტად თუ ბევრად ფეხი მოაკიდებინეს... რაც ვერ ჰქმნეს ამათ, იქმონენ სხვანი, ოღონდ ამ მიმართულებამ თავი დაიჭიროს ჩვენს ცხოვრებაში, ღრმად გაიკეთოს ძირი და იმოქმედოს, ვიდრე საჭიროება მოითხოვს... ეგ მიმართულება იქმნება ახალი იმ დრომდე, სანამ ჩვენი ვინაობა თავის შესაფერს და კუთვნილს ადგილს არ დაიჭერს ჩვენს ცხოვრებაში და საზოგადო საქმეთა სათავეში არ მოექცევა. სხვა საგანი ამაზედ უმძიმესი, ამაზედ უსაჭიროესი არა აქვს ეხლანდელს შვილს: ამ მიმართულების ქვეშ უნდა მოიყაროს თავი და ერთად ძმურად იმოქმედოს. ყოველივე საქმე, ყოველი საგანი, რაც ჩვენის ცხოვრების მიმავლობაში თავისით თუ სხვისით აღმოჩნდება, სულ ყოველისფერი ჩვენს ვინაობის საქმეს უნდა შეეფურჩინოთ, ქვეშ დავეყენოთ. სკოლაა, ბანკია, თუ თეატრი, ყველაფერს სულ მაგისაკენ უნდა მოვუბრუნოთ თავი. ვაყენებთ სადმე

¹⁾ ივერია 1881 წ. № 5.

კაცს მარშლად, თუ ბანკის გამგებლად, თუ მასწავლებლად, თუ რადმე სხვად, მაგ მიმართულების სასწაოზედ უნდა ავწონოთო¹⁾“.

აქ ავტორი ჩვენი ცხოვრების დედა ძარღვს მოეჭიდა და საფუძველი დაუდო ჩვენს ეროვნულ პროგრამას და ამასთან ისიც გამოარკვია, რომ ეს საფუძველი იქმნება „იმ დრომდე, სანამ ჩვენი ვინაობა შესაფერს და კუთვნილ ადგილს არ დაიკერს ჩვენს ცხოვრებაში“, სანამ სხვის პატივცემას არ მოიპოვებს. ყველა ამისათვის საჭიროა შინაურ საქმეების მოწესრიგება, საჭიროა აგრეთვე მოქალაქობრივი გამბედავობა გარეშე მტრის მოსაკერებლად. და უნდა სრული სიმართლე მივცეთ ილია ჭავჭავაძეს, რომ ის იყო ერთად ერთი პასუხის მგებელი ყოველ შემთხვევაში, როცა კი საჭიროება მოითხოვდა და როცა გაჩუმება შეუწყნარებელი რამ იქნებოდა. ამ გარემოების შეგნებამ დაჰბადა ორი ვრცელი წერილი—ბ. კავკასიის სამოსწავლო ოლქის მზრუნველის იანოვსკის პასუხად და „МОСКОВ. ВѢД.“-ის რედაქტორის კატკოვის წინააღმდეგ. ორივე წერილი იმ გვარი შინაარსისაა, რომ საჭიროა იმისი გაცნობაც, მით უმეტეს, რომ პირველი წერილი ეხება მწვავე სწავლა განათლების კითხვას, ხოლო მეორე—ჩვენის ეროვნების პატივის ცემას. ორივე წერილს ჩვენთვის ის მნიშვნელობა აქვს, რომ ავტორი ესაუბრება იმ გავლენიან კაცს—ერთს მათგანს ჩვენი სწავლა-განათლების სვე-ბედი ეჭირა ხელში, მეორე იყო რუსეთის რეაქციის წარმომადგენელი და მისს სიტყვას ერთ დროში დიდი გასაველი ჰქონდა რუსეთში. პირველი წერილი გამოწვეული იყო ოლქის მზრუნველის იანოვსკის წერილით. (დაბეჭდილია „კავკაზში“ 1881 წელს). სხვათა-შორის, ბ. იანოვსკი იმას ამტკიცებდა, რომ საერო სკოლაში (ჩვენში) რუსულს ენაზედ უნდა იყოს სწავლაო. ილია ჭავჭავაძემ უპასუხა:²⁾

„...ჩვენ რომ ეგრე დაჟინებით და უკან დაუხედველად ვთხოულობთ დედა-ენისათვის სრულს და დაუბრკოლებელს გზას სასწავლებელში—ეგ მარტო დედა-ენის სიყვარულით არ მოგვდის. ვთხოულობთ და ვნატრულობთ იმიტომაც, რომ

¹⁾ ibid.

²⁾ „დროება“ № 33 1881 „ბ. იანოვსკის წერილის გამო“.

უდღედად გონების გახსნა ბავშვისა ყოვლად შეუძლებელია. მაშინ სკოლა გონების გახსნის სახსარი არ არის, გონების დახშვისაა, დათრგუნვისაა, გათახსირებისაა—და განა ეს სურვილია ვისთვისმე?... მეორე აუცილებელი საგანი საერო სკოლისა ადგილობრივი, ერობრივი ელემენტი არის, ესე იგი, ის ბუნება, ის ერი, ის ყოფა ცხოვრება, რომელიც გარს არტყამოზარდსა და რომელთ შორისაც ბავშვი ტრიალებს და სცხოვრობს სულითა და ხორციითა დაბადების დღიდანვე... თუ ესეა, რომ სამი წელიწადი დედა-ენის შესწავლებასაც არა ჰყოფნის, როგორც საქვეყნოდ აღიარეს თვითონ რუსეთში საერო სკოლის ოსტატებმა, თუ ესეა, რომ ახალი ძველის შემწეობით უნდა ისწავლებოდეს, შორეული—მახლობელით, უცნობი—ცნობილით, მაშ ნუ თუ ერთსა და იმავე დროს რუსულის ენის და ჯერ კიდევ თითქმის უცნობის დედა-ენის სწავლება ჩვენს საერო სკოლებში უქმად დროს დაკარგვა არ არის, არამც: თუ ურგები, როგორც სამართლიანად ამბობს თვითონვე ბატონი იანოვსკი, არამედ მავნებელიცა“.

ამ გვარად ავტორი სამშობლო ენის საჭიროებას მეცნიერულ საფუძველზედ აყენებს და ამ ნიადაგზედ მდგარი ესაუბრება ოლქის მზრუნველს.—მეორე წერილი კატკოვის პასუხად გამოწვეული იყო რუსულ გაზეთის „МОСК. ВѢД.“-ის გალაშქრებით ქართველებზედ და ქართულ დროშის სასაცილოდ აგდებით. 1882 წ. ტფილისში გაიმართა „სამშობლოს“ წარმოდგენა. ამ წარმოდგენას დიდძალი ხალხი დაესწრო და პიესას მზურვალე თანაგრძობა გამოუტყადა.

ამის შესახებ კატკოვის გაზეთმა სთქვა, რომ „სამშობლოს“ წარმოდგენაზედ დიდი ხარჯი მოუვიდათ ქართველებსაო და **ქართული დროშები** რომ გოდფრუას ცირკს მიჰყიდონ, კარგს იზმენო. ამ სიტყვებმა დიდი აღიაქოთი მოახდინეს ჩვენს საზოგადოებაში. ქართველობამ შეურაცხ-ყოფილად სცნო თავისი თავი. ამ აღშფოთებულ გრძნობას ღირსეული დამშვიდება უნდოდა, საჭირო იყო ხმის ამოდება და ილია ქავჭავაძემ შეიგნო ამ გვარი საჭიროება და დასწერა¹⁾:

1) „დროება“ № 40 1882 წ. უნდა აღვნიშნოთ, რომ ილია ქავჭავაძის გარდა კატკოვსვე გასცა პასუხი ერთ რუსულ გაზეთში თ. ლ. მალაშვილმა, მაშინდელმა მარშალმა..

„გაცვეთილის კაცისაგან ყველაფერი მოსალოდნელია, მაგრამ ეგრე უკადრისად ხსენება მისი, რასაც ყოველი პატიოსანი, ყოველი ერი თაყვანსა სცემს, როგორც ემბლემას ერის პატიოსნებისას, ერის ღირსებისას, რომლის შეუმწიკვლელად დაცვისათვის არამც თუ ცალკე კაცი, არამედ მთელი ერი ყველგან დედა-მიწის ზურგზედ სიცოცხლეს არ ჰზოგავს და მისთვის სიკვდილი სახელად და დიდებად მიაჩნია იმისი ეგრედ უკადრისად ხსენებას არ ვიცით რა სახელი დავარქვათ... ქართული დროშა ორი ათასის წლის განმავლობაში ქართველობას სახელით და დიდებით ხელში ჰსჭერია, თავის სისხლში ამოუვლია... ეგ დროშა, რომელიც ეგეთის სასოებით და პატივით უტარებია იმოდენა ხანს უწინდელს ქართველს, ეგ დროშა, რომელიც წინ დახვედრია... მტერს... და ძლიერ-მოსილობით ომიდან გამოუტანია... დღეს ეგ დროშა საცირკოდ გაგვიხადა ერთმა ვილაც კორესპონდენტმა და ბნმა კატკოვმა ბანი მისცა“.

ამ რიგად ჩვენ ვხედავთ, რომ ილია ჭავჭავაძე დიდის ყურადღებით აღევნებდა თვალს ჩვენს ეროვნულ ცხოვრებას და ამ ცხოვრების მოწესრიგებას და დაცვას უპირატესს მნიშვნელობას აძლევდა. რასაკვირველია, მისი ყურადღება იყო მიქცეული აგრეთვე ეკონომიურს კითხვებზედაც, მხოლოდ მაინც მისის შეხედულობით, პირველთ მეტი ადგილი უნდა ეჭიროთ ჩვენს ლიტერატურაში.

უნდა გავტყდეთ და ვაღვიაროთ, ამბობს ავტორი¹⁾, რომ სოციალურის და ეკონომიურის კითხვების შემუშავება ტოლად არ მიდიოდა ეროვნული კითხვების განვითარებასთან და თვალსაჩინოდ უკან რჩებოდა. ეს აიხსნება იმ გარემოებით, რომ ეროვნული მდგომარეობა უფრო საშიში იყო ვიდრე ეკონომიური; ეროვნული მხარე ჩვენის არსებობისა უფრო ძლიერ გეტკიოდა, გვალონებდა, ვიდრე სოციალური. ქონებით ჩვენი გლახობა უკან არ ჩამორჩება რუსეთის გლახობას; მაგრამ აბა შეადარეთ ჩვენის ენის, ლიტერატურის, ჩვენის მეცნიერების და სხვა ეროვნული ძალთა უფლებანი რუსეთისას და თქვენ მათ შორის დაინახავთ გაუზომელს მანძილსაო“.

1) „ივერია“ № 2 1882 წ

ამ გვარად ილია ჭავჭავაძე ეროვნულ საქმეების ბელადად და მოსარჩლედ გამოდის—არ შეიძლება არა ვსთქვათ, რომ მისი პირველ ხანის ეროვნული პროგრამა არამც თუ არ ეწინააღმდეგება ჩვენს დღევანდელ პოლიტიკურ მდგომარეობას, პირ-იქით, იგი სრული გამომსახველია ამ მდგომარეობისა.

ამისათვის ჩვენ თითქმის შეუცვლელად ვიღებთ მას სახელმძღვანელოდ. მხოლოდ ამ პროგრამას უნდა დავუმატოთ მის (პროგრამის) და ჩვენ დროის შესაფერი ეკონომიური მოძღვრება, იმგვარი სოციალურ ცხოვრების განმარტება, რომელიც ხშირად ეწინააღმდეგება ილია ჭავჭავაძის ეკონომიურ შეხედულებას.

საყურადღებოა, რომ ბ-ნ ჟორდანიას წიგნში „ქართული პრესა“-ში, რომელიც ჩაითვლება ნიმუშად მიდგომილ და ცალმხრივ ლიტერატურულ ნაწარმოებისა, და რომელშიაც მიუხედავად ამისა ზოგიერთი მართალი მოსაზრებანიც არის გატარებული, ერთის სიტყვით არ არის აღნიშნული ეროვნული მხარე ილია ჭავჭავაძის ნაწერებისა. ამ მხარის მიმალვა შეუწყნარებელია მიუდგომელ კრიტიკისათვის, მით უმეტეს, რომ მასში გამოისახება საუკეთესო ნაწილი ჭავჭავაძის პუბლიცისტურ მოღვაწეობისა. აქ ავტორი თითქმის იმდენადვე ძლიერია, როგორცაა ის თავისს ხელოვნულს ნაწარმოებში. და, ვკითხულობთ რა ამ გულწრფელ, გულის სიღრმიდან გადმონაჩქეფ სიტყვებს, ჩვენდა უნებლიეთ გვაგონდება გლახის ნაამბობში დაწერილი სამი სტრიქონი, რომელიც ჩვენს მოვალეობას სამშობლოსადმი გვაცნობებენ: „სიცოცხლე ჩვენი ჩემო ძმაო, არც დედისაა, არც მამისა, ქვეყნისა არის. ჯერ ქვეყანა, მერე დედა და მამა, მზე რომ ამოდის, ვარსკვლავები მაშინ არა სჩანანო“...

II

წინა წერილში ჩვენ აღვნიშნეთ ერთი შესამჩნევი მოვლენა. ერთი ნაწილი ქართველ ახალგაზდობისა (სამოცდაათ-ოთხმოც წლებისა) სამშობლოს გაურბოდა და თავის მოვალეობადა სთვლიდა რუსეთის საშუალებით კაცობრიობის მოძრაობაში ჩარეულიყო. რამდენად გულწრფელი იყო ამ ახალგაზდობის მისწრაფება, იმდენად უნაყოფო იყო მისი მოქმედება და ეს მხოლოდ იმიტომ, რომ ჩვენმა ახალგაზდობამ, ასცდა რა

იგი სამშობლო ნიადაგს, კაცობრიობის სამსახური მოინდომა. უშუაშაველო ეროვნულ ჩარჩოების გარედ.

ბევრი რამ იყო ჩვენს ცხოვრებაში იმისთანა, რამაც დაჰბადა ჩვენში ეს „უნიადაგო“ ტიპი. ერთის მხრით ჩვენი ცხოვრება ვერ აკმაყოფილებდა განვითარებულ გონებას, მეორეს მხრით, ვიწრო პატრიოტულმა მიმართულებამ, რომელიც თანდა-თან ფეხს იდგამდა ჩვენი საზოგადოების ერთ ნაწილში და რომლის დამახასიათებელი თვისება იყო თავმოწონება, წარსულ გმირთა და ცხოვრების თაყვანის ცემა, განურჩევლად იმისა, თუ რა იყო ამ წარსულში სათაყვანებელი და რა გასაკიცხი, როგორღაც დააფთხო, დაქსაქსა ჩვენი ახალგაზდობა და ამ დაქსაქსვასაც გარემოება ხელს უწყობდა—ჩვენი განათლებული ახალგაზდა თავის სიჭაბუკეს უცხო ქვეყანაში ატარებდა. რამდენისამე წლის განმავლობაში იგი ეცლებოდა ჩვენს დაქვეითებულ ცხოვრებას და ატარებდა რუსეთის დიდ ცენტრებში, საცა შედარებით ცხოვრება სდულდა, საცა ახალგაზდა კაცი ადვილად ჰპოულობდა გონების საზრდოს და თავის გულის პასუხსაც აკმაყოფილებდა. ყველა ამან დასტოვა ჩვენს ცხოვრებაში შესამჩნევი კვალი. გამოიწვია ერთგვარი მოძრაობა, რომელსაც ჩვენ „უნიადაგო“ მოძრაობას ვუწოდებთ. ამ მოძრაობას უნიადაგობის სახელს იმითომ კი არ ვაძლევეთ, რომ იგი ვითომ ჩვენის ცხოვრებიდან წარმოშობილი არ ყოფილიყოს, არამედ იმითომ, რომ მან უმგზავსი, უსამართლო და მიდგომილი ხასიათი მიიღო.

ჩვენებურმა ვიწრო პატრიოტობამ რეაქცია გამოიწვია. ეს რეაქცია გამოისახა კაცობრიობის ფართო, ფრთებ-შეუკვეციელ სამსახურის სურვილში. ახალგაზდა ქართველი ჰშორდება ეროვნულ ნიადაგს და ამ დაშორებით თანდა-თან სულიერ კავშირსაც. ჰკარგავს იმ წრესთან, რომელშიაც იგი აღიზარდა. ამ სულიერ კავშირის გაწყვეტასთან მის გულში სამშობლოსადმი გულ-გრილობამ და უსამართლობამ დაისადგურა. არც წარსულში, არც აწმყოში, არც მომავალში ის არა ხედავდა საწუგეშოს, საწუგეშოს, გამახალისებელს და გულის გამკეთებელს. ბარბაროსობა წარსულში, ბარბაროსობა აწმყოში და მომავალი ბურუსით მოცული—აი ის დასკვნა, რომლამდინაც მივიდა ერთი ნაწილი ჩვენის ძველი თაობისა თავის ახალგაზდო-

ბაში. ამ მიმართულების¹⁾ ტიპიური გამომსახველი იყო ბ-ნი ნარ-დონი, „Письма о Грузии“-ს ავტორი.

„Письма о Грузии“-იმ თავზარი დასცა ჩვენს საზოგადოებას. შთაბეჭდილება მით უფრო ძლიერი იყო, რომ ამ წერილების ავტორი შემოსილი იყო მეცნიერების სამოსელით და მისი მკაცრი მსჯავრი თვით სამართლიან უღმობელ მეცნიერების მსჯავრს მოაგონებდა კაცს. ამ წერილებში დამცირებულ იყო არამც თუ ის, რაც მართლა დასამცირებელი იყო, არამედ ისიც, რითიც თავი მოგვეწონდა და რითაც გაჭირვებაში თავს ვინუგეშებდით. ავტორმა თავის სურვილისამებრ გადააკეთა ჩვენი ისტორიის დასაწყისი მისი მიმდინარეობა, ჩამოაცალა ჩვენს თვალში ყოველი ღირსება და ჩვენს სულ მოკლეობას საზრდო მისცა. ამ მიმართულების წინააღმდეგ გალაშქრება იყო საჭირო, საჭირო იყო პასუხის გაცემა, საზოგადოების დამშვიდება, აღგზნებულ ცუდ ვნებათა ჩაქრობა. ერთის სიტყვით, დრო მოითხოვდა ჩვენი ისტორიის უმთავრესს მომენტების გადასინჯვას, ცრუ მეცნიერულ დასკვნების დარღვევას. საჭირო იყო ჩვენს თავზედ მოგროვილ ღრუბლების გაფანტვა, ჩვენი არე-მარის მზის სხივებით მოფენა და განათება. აქაც ილია ჭავჭავაძე გამოდის და სწერს თავის ყოველის მხრივ შესანიშნავ „აი ისტორია“-ს²⁾.

საკვარველია! მგონი, არსად არ უნდა იყოს გავრცელებული ესოდენ ცალმხრივი უსამართლო დაფასება კაცი-სა, როგორც ჩვენში. თუ ერთ რამეში არ მოგვეწონს კაცი, ჩვენ ვცდილობთ, ყოველ ღონისძიებასაც ვხმარობთ დავაქვეითოთ, დავსცეთ და ფეხ ქვეშ გავთელოთ ადამიანი. სწორედ ამავე მიდგომილობასვე ვიჩინთ იმ შემთხვევაშიაც, როდესაც კაცს ვაქვებთ და როდესაც მისი აზრები მოგვეწონს—აშკარა სისულელე და უგუნურებაც რომ წამოროშოს ამ კაცმა, ჩვენ ვერ დავინახავთ ამ უგუნურებას. მეტის-მეტის სიფიცხით, ვნებათა ღეზვით და აჩქარებით მოგვდის ყველა ეს.

აი თუნდა ჭავჭავაძის მაგალითი ავიღოთ. ეს არის დავი-

1) СѢВ. ВѢст. 1889 г. Февраль и Мартъ.

2) ამ ნაწარმოებს დღევანდელი განვითარებული ისტორიოგრაფიის თვალთ რომ შევხედოთ თავისი ნაკლულევანებაც აქვს, ხოლო მიუხედავად ამისა მისი საზოგადოებრივ-ეროვნული მნიშვნელობა დღესაც დიდია.
აპტორი 1911 წ.

წყვეთ ჩვენ ამ მწერლის დაფასება, დაგბეჭდეთ წერილი, რომელშიაც თანხმობა გამოვუცხადეთ ეროვნულ კითხვების განმარტება-გარკვევაში და ამასთან ისიცა ვსთქვით, რომ მისს ეროვნულ პროგრამას სხვა ეკონომიური საფუძველი უნდა დაედო. ამის შესახებ „კვალის“ 10 №-ში ვკითხულობთ: „ჩვენ გვაკვირვებს მხოლოდ ის გარემოება, თუ რად უღალატა ბ-მა ჯორჯაძემ თავის მანერას, თუ რად შესცვლა მან წერის კილო? ესე იგი თანახმად თვისი ეკონომიური პროგრამისა, პირდაპირ, შეუკიბ შემოუკიბავათ, რად არ უარჰყო ილია ჭავჭავაძის ეროვნული პროგრამა?“ ყოველივე ეს ამ სიტყვების ავტორს იმისთანა დანაშაულობად მიაჩნია, რომ იგი გულმტკივნეულად დასძენს: „ჩვენ ძლიერ ვწუხვართ ბ. ჯორჯაძისთვის, რომ იგი ასე ჩქარა დამდგარა თავდაღმართ გზაზე“...

როგორც ხედავთ, „თავდაღმართ გზაზე“ დადგომა ყოფილა სწორედ ის შემთხვევა, როდესაც თქვენ გაბედეთ და სთქვით, რომ ამა და ამ კაცის ერთი აზრი მომწონს, ხოლო მეორე არა. ეს შეუწყნარებელია, ორივე აზრი ერთად ან უნდა მოგწონდეთ, ან არ მოგწონდეთო. ასე ვსჯით ჩვენ და ამ აზრებით ანუ უკეთ ამ „ენებით“ საჯაროთაც გამოვდივართ. რაც შეეხება ილია ჭავჭავაძის დაფასებას, აქ ჩასაფრულია სხვა მოსაზრებაც, რომლის დარღვევა აუცილებელ საჭიროებად მიგვაჩნია. — „კვალი“ უმთავრესს და განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს ცხოვრების ერთ მხარეს ეკონომიურ ურთიერთობას და ამას სდებს ეროვნულ და პოლიტიკურ ცხოვრების საძირკვლად: თუ ამ აზრზედ დავდექით და ყოველი ჩვენი კითხვა ეკონომიურ ურთიერთობიდან გამოვიყვანეთ, მაშინ, რასაკვირველია, თქვენი ეკონომიური პროგრამა იმავე დროს თქვენი ეროვნული და პოლიტიკური პროგრამაც იქმნება. მხოლოდ, თუ ამაში არ დასთანხმდით და ის აზრი გამოსთქვით, რომ ეკონომიური ურთიერთობა მხოლოდ ერთი მხარეა ცხოვრებისა და ამ ცხოვრების მეორე მხარესაც ისეთივე დიდი გავლენა აქვს ცხოვრების მომდინარეობაზედ, თუ მხედველობაში მიიღეთ „განსაკუთრებული“ პირობები, რომელშიაც პოლიტიკურმა ცვლილებამ ჩვენი ერის სვებედი ჩააყენა, და თუ ამ მოსაზრების ზედ გავლენით, თქვენ შეიმუშავეთ იმგვარი ეროვნული პროგრამა, რომელიც ჩვენი განსაკუთრებულ პირობების დავარი იქმნება, — მაშინ ეროვნულ

და ეკონომიურ პროგრამების გაერთიანება არ არის საჭირო, უკეთ ვსთქვათ, მაშინ ეროვნული პროგრამა თავისს შინაარსით ეკონომიურ ურთიერთობის განმარტების პროგრამად აღარ ჩაითვლება და ამისათვის, ამ შემთხვევაში, სხვა და სხვა საზოგადოებრივ ჯგუფებს შეიძლება ჰქონდეთ სხვა და სხვა გაგება ეკონომიური ცხოვრებისა, მხოლოდ ერთი განმარტება ეროვნულ კითხვებისა. აი ჩვენ სწორედ ამ მოსაზრების ძალით ვამბობთ, რომ ილია ჭავჭავაძის (პირველ ხანის) ეროვნული პროგრამა არც ჩვენ ეროვნულ კითხვების განმარტებას ეწინააღმდეგება, არც უნდა ეწინააღმდეგებოდეს თვით „კვალი“-ს პუბლიცისტებისასაც.

„აი ისტორია“-ში ილია ჭავჭავაძე გვაძლევს იმ საზომს, რომლითაც უნდა ვიხელმძღვანელოთ ქართულ ისტორიის უმთავრესს მომენტების დაფასებაში. ავტორს აქვს მხედველობაში პოლიტიკური და კულტურული მხარე ჩვენის ისტორიისა. ჩვენ არ გამოვუდგებით აქ იმის აღნუსხვას, თუ რა და რა აზრი დაუბრუნებია ჭავჭავაძემ „Письма о Грузии“-ის ავტორს. ჩვენ მოკლედ აღვნიშნავთ ჭავჭავაძის მოსაზრებას ქართველების ძველებურ გარეშე პოლიტიკაზე, ქრისტიანობის მნიშვნელობაზედ საქართველოში, ჩვენს ძველ ხუროთ-მოძღვრებაზედ, ქართულ ენის გავრცელებაზედ და სხვა. დი ამასთან ვეცდებით გამოვავაშკარავოთ ავტორის საზოგადო შეხედულება ისტორიაზედ, კრიტიკაზედ და სჯულის ევოლიუციაზედ. „აი ისტორია“ იმგვარ ნაწარმოებთაგანია, რომელიც, ერთის მხრით წარსულ ისტორიის ვითამდა უნაყოფობის აზრს აქარწყლებს, მეორეს მხრით, გვაძლევს მასალას ავტორის ფილოსოფიურ შეხედულების გათვალისწინებისათვის.

ჰქონდა თუ არა ქართველობას ისტორიის მსვლელობაში განსაზღვრული პოლიტიკური იდეალი და ამ იდეალის მისაღწევად შესაფერი მოქმედებაც, თუ იგი მოკლებული იყო პირველსაც და მეორესაც და მისს პოლიტიკურ ცხოვრებას არავითარი გონიერი აზრი არა ჰქონდა? აი რას გვეუბნება ავტორი ამ კითხვაზედ:

...„მას შემდეგ, რაკი სომხეთი შეიმუსრა, სამხრეთი ჩვენი ღია დარჩა მტერთათვის შემოსასევად. ამ მიზეზის გამო, სომხეთის შემუსვრის შემდეგ, არც ერთი მეფე არ ყოფილა ღირსეული ამ სახელისა, რომ თვალი სამხრეთისაკენ არ სჭე-

როდეს და აქედ საბრძოლველად არ გამოსულიყოს, რომ ან ჩვენი მიჯნა სამხრეთისა საქართველოზედ შორს გაედგა მოსვენებისა და უშიშროებისათვის, ან მტრისათვის იმისთანა ზარი დაეცა, რომ დიდხანს აღარა შემოებედა—რა საქართველოსთვის. ეს პოლიტიკური საჭიროება, რომელიც ეთავდებოდა ჩვენს მშვიდობით ყოფნასა და არსებობასა... განასულელები იყვნენ დავით აღმაშენებელი და მისნი შემდგომნი თამარამდე და თამარის შემდეგ სხვა მეფენიც, რომ სულ აქედ იწევდნენ საომარად. ქართველებს ამ მხრით რომ გამაგრება მოესწროთ—ვინ იცის—საქართველოს ბედი როგორ დატრიალებულიყო საუბედუროდ ეს ვერ მოასწრეს და ამისი მცდელი კი სხვათა შორის თამარი ჩვენმა ავტორმა (ბ-ნმა ნარდონმა) გამოაკლო დიდებას და სახელსა ¹⁾“.

ამრიგად, ავტორის შეხედულებით, ჩვენი ძველი დროის პოლიტიკური ცხოვრება სტიქიონს არ მოაგავდა, მისი მსვლელობის შინაარსი შემთხვევაზე არ იყო დაფუძნებული, პირიქით, გონივრულად გამოანგარიშებულ მოსაზრებაზედ. ჩვენი შეფიქვები სულ სამხრეთისაკენ იწევდნენო, აქ იყო საჭირო ჩვენი დამაგრება, რადგან აქედან გვაწვებოდა ის ძალა, რომელმაც ჩვენს პოლიტიკურ დამოუკიდებლობას ბოლო მოუღო. დავით აღმაშენებელი და თამარი ამ აზრებით ხელმძღვანელობდნენ, ის თამარი, რომელზედაც ჩვენს ავტორს მოჰყავს ერთი გერმანელის სიტყვები: თამარ მეფე იმისთანა სახელია საქართველოში, რომ კლდე, ღრე, ქვა, რასაც ხელს ახლებ და თვალს მიაკარებ, ყველა იძახის ამ სახელოვანის მეფის სახელსა...

პოლიტიკურ ცხოვრების განმტკიცებაში საქართველოს დიდ სამსახურს უწევდა ქრისტეს სჯული. ერთ ჩვენ წერილში ჩვენ აღვნიშნეთ ეროვნული ხასიათი ქართულ ძველ ეკლესიისა—ეს ჩვენი მოსაზრება სასაცილოდაც არ ეყოთ ჩვენს ცრუ თავისუფალ მოაზრეთ. „სამღვდელოებას ანიჭებთ დიდ ნაციონალურ როლსა და ხალხს კი მარტო შრომას და გაჩუმებას უქადაგებთო“. ამ ჟამად თავი დავანებოთ იმას, რასაც ჩვენ ხალხს ვუქადაგებთ, მხოლოდ მივაქციოთ ყურადღება ჩვენი ავტორის მოსაზრებას იმის შესახებ, თუ რა მნიშვნელობა ჰქონდა მისის შეხედულებითაც სარწმუნოებას ჩვენი პოლიტიკურ საძირკვლის გამაგრებისათვის.

¹⁾ „ივერია“ № 90, 1889 წ.

„ქრისტეს სჯული ქართველებისათვის, ამბობს ავტორი, მარტო სარწმუნოებრივი აღსარება კი არ იყო, იგი ამასთან პოლიტიკური ქვითკირიც იყო საქართველოს მრავალ ნაწილების გასაერთებლად და შემოსაკრებად. ერთობა სარწმუნოებისა ერთობა ერისას მოასწავებდა. დრო იყო ამისთანა და სხვა არა-რა ელემენტი მაშინ შემძლებელი არ იყო ეს ჩვენის ისტორიის დასაბამიდან სასურველი ერთობა დაედგინა. სხვათა შორის, ქართველი ერი ამისათვის უფთხილდებოდა თავის სჯულს, რომელიც თავის შინაგან ღირსების გარდა, დულაობას უწევდა ერთობასა ¹⁾“. ამნაირადვე სამართლიანად მსჯელობს ავტორი შესახებ რელიგიურ ხუროთ-მოძღვრებისა. „ჩვენ, რა თქმა უნდა, გვეუბნება ავტორი, ჩვენს ხუროთ-მოძღვრებას საქვეყნო მნიშვნელობას არ ვაძლევთ, მხოლოდ ვამბობთ, რომ ერს შეხვდება ხოლმე დრო, როცა—თუნდ მონასტრებისა და ტაძრების შენებით—წყურვილს სულისას იკლავს ხოლმე. ეს საპატიო წყურვილია, იმიტომ, რომ სათავე წარმატებისა ეს წყურვილია და სხვა არა“.

მხოლოდ ყველა ეს საკმარისი არ არის ისტორიულ სინამდვილის აღსადგენად. ერის კულტურა და მისი სულიერი ძალა, სხვათა შორის, იმითაც გაიზომება, რამდენადაც გავრცელებულია მისი ენა. ორი მეზობელი ხალხი ხშირად ითვისებს ხოლმე ერთი ერთმანეთის სიტყვებს. მხოლოდ ის ერი, რომლის ენაში ნაკლებია. უცხო ერის სიტყვები, კულტურით შედარებით მალლა უნდა იდგეს. მაგრამ მას, რაც ჩვენდა სასარგებლოდ ღალადებს, ჩვენი კულტურის დამცირებისათვის ხმარობდნენ ბევრი და მათ შორის „Письма о Грузии“-ის ავტორიც. ჭავჭავაძეს მოჰყავს ლენორმანის და გატტერიასის— ორი დიდ მეცნიერის მოწმობა ამ საგნის შესახებ. გატტერიასი გადაწყვეტით ამბობს, რომ თუ მომეტებული ნაწილი ქართულ სიტყვებისა იპოვება სომხურ ენაში, ეს იმას ამტკიცებს, რომ იგინი სომხურს ენას შეუთვისებია ქართულის ენისაგან, რომელიც ოდესღაც დიად გავრცელებული უნდა ყოფილიყო დიდს სომხეთში, ვიდრე არიელები შემოვიდოდნენ ²⁾). ასე რომ ქართულ ენას კი არ შეუთვისებია სომხური სიტყვები, არამედ სომხურ ენას ქართული. და ეს აგრეც უნდა ყოფილიყო, რად-

¹⁾ „ივერია“ № 90, 1889 წ

²⁾ „ივერია“ 1889 წ. № 106.

გან, იმავე მეცნიერების აზრით, როდესაც პირველად მოვიდნენ სომხები დიდ სომხეთში (გეოგრაფიული ტერმინია - ჰაიასტანს არ ნიშნავს), ქართველებს, იქ დასახლებულებს, უკვე შესამჩნევი კულტურა ჰქონდათ.

რაც შეეხება თვით ქართულის ენის ჩამომავლობას, ავტორი არა სწყვეტს გადაჭრით ამ კითხვას (მეცნიერებაში არ არისო გადაწყვეტილი). მხოლოდ „Письма о Грузии“-ის ავტორის შესახებ ამბობს: „ავტორს ჰსურს ქართული ენა არიულის, სემიტურის და თურანულის ნაბიჯვრად გაჰხადოს ჩამომავლობით და ღირსებით ხომ მიწასთან გაასწოროს, როგორც ყველაფერი, რასაც კი ქართული სახელი ჰქვია“.

ამ გვარად ჩვენ ვხედავთ, რომ ილია ჭავჭავაძის მოსარჩლეობა მყვირალა, ცრუ-პატრიოტული მოსარჩლეობა არ არის. ყოველი მისი დასკვნა დაფუძნებულია დაფიქრებაზე, ფაქტების ცოდნაზე და მეცნიერულ ჭეშმარიტებაზედ. მას აქვს სახელმძღვანელოდ მეცნიერული კრიტიკა და ამ კრიტიკის საშუალებით იკვლევს იგი გზას. „არის კრიტიკა, რომელსაც მეცნიერული კრიტიკა ჰქვია, — ამბობს ავტორი, — იგი „ჰო“-ს სათქმელსაც და „არა“-ს სათქმელსაც ერთ ნაირს აწონდა-წონვით ეპყრობა, იგი იმითია ღირსეული, რომ „ჰოს“ სათქმელსაც და „არა“-ს სათქმელსაც ერთ ნაირს სიფრთხით ეპყრობა. იგი იმითია ღირსეული, რომ „ჰო“-ს საბუთსაც ისეთისავე გულმოდგინებით იძიებს, როგორც არა“-ს საბუთს, რადგანაც სახეში მართო მართალი აქვს და სხვა არა-რა. იმისთანა კრიტიკა მართლ-მოყვარე გამოძიებელია და მართლ გამკითხავი სასწორი“¹⁾).

გავიცანით რა ჭავჭავაძის შეხედულება კრიტიკაზედ, ჩვენ თან-და-თან მიუუახლოვდით ავტორის ფილოსოფიურ აზრებს. ჩვენს ეხლანდელ მწერლობაში ბევრს ლაპარაკობენ სხვა-და-სხვა სოციოლოგიურ თემებზე, სხვათა შორის, იმაზედაც, თუ რა ჰქმნის ისტორიას, რა არის იმისი მმოდრავი ძალა და საფუძველი. ამ კითხვების გადაწყვეტაში ჩვენში თან-და-თან ფეხს იდგამს „მარქსისტიული“ შეხედულება ისტორიულ პროცესის მსვლელობაზე. „მარქსისტიული“ შეხედულება, როგორც მოეხსენება მკითხველს, იმაში მდგომარეობს, რომ მწარმოებელი

¹⁾ „ივერია“ 1889 წ. № 106.

ძალა და ხალხის ეკონომიური ურთიერთობა იგულისხმება, როგორც ისტორიის უმთავრესი ფაქტორი—იგია ისტორიის შემქმნელი ძალა; სხვა, დანარჩენი, ამ ძალის შედეგია ანუ „ზედნაშენი“; ამ გვარ ისტორიის განმარტებას უწოდებენ ეკონომიურ მატერიალიზმს. საინტერესოა, რა გვარად ხსნიდა ამ კითხვებს ჩვენი ავტორი? ამის შესახებ აი რას ვკითხულობთ იმავე „იბისტორია“-ში¹⁾.

...„ცივილიზაცია ანუ წარმატებულობა ადამიანისა მიზეზი კი არ არის, არამედ შედეგია ყოველ იმ ძალ-ღონისა **ერთად**, რომელნიც **ერთად კრებულად** მოქმედობენ კაცობრიობაში საზოგადოთ და თვითვეულ ერში ცალკე. (ხაზს ჩვენ ვუსვამთ ყველგან). ამგვარს ძალ-ღონებს სოციოლოურ ძალ-ღონეს ეძახიან. ცოდნა, გონებრივი და ზნეობრივი აღმატებულება, მრეწველობის, სიმდიდრის მეტ ნაკლებობა, რწმუნება (Вѣр-ванія) იმ საგნების მიმართ, რომელნიც ადამიანისათვის უდიდესად მისაჩნევია, მართველობა, წეს-წყობილება ოჯახური, საზოგადოებრივი, სამოქალაქო; კანონები, ჩვეულებანი, ზნე-ხასიათი და სხვა ამისთანა **სულ ერთად** ჰქმნის იმას, რასაც რომელისამე დროის მდგომარეობის ერისას, თუ კაცობრიობისას ეძახიან, ანუ ცივილიზაციას თავის მეტ-ნაკლებობით“.

ასე რომ, როგორც ვხედავთ, სოციოლოგიურ კითხვების გადაწყვეტაში ჩვენი ავტორი უფრთხის ცალ-მხრივ დოკტრინალურ მოძღვრებებს. იგი ერიდება ცალ-მხრივ მოძღვრების საშუალებით რთულ და მრავალშტოიან ისტორიულ ცხოვრების განმარტებას. ამისთვის, ავტორი უარ-ჰყოფს სოციოლოგიაში როგორც აბსოლიუტურ იდეალიზმს, ისე აბსოლიუტურ მატერიალიზმს. მისის აზრით, მრეწველობის, სიმდიდრის მეტ-ნაკლებობა (ეკონომიური ურთიერთობა და მწარმოებელ ძალთა ვითარება), ოჯახურ, საზოგადოებრივ წეს-წყობილებასთან, ცოდნასთან და ზნეობრივ განვითარებასთან **ერთად** ჰქმნიან ისტორიას.

არა ნაკლებ საყურადღებოა ჩვენი ავტორის მოსაზრებანი პირველ ყოფილ რელიგიასზედ. ეს კითხვა თეორეტიულადაც ფრიად საინტერესოა ქართველების პირველ-ყოფილ რელიგიის გარკვევისათვისაც. ბევრსა ჰგონია, ვითომ თავდაპირველად

¹⁾ „ივერია“ 1889 წ. № 77.

ქართველები კერპებს ემსახურებოდნენ და კერპთ-თაყვანის-მცემლობა პირველ-ყოფილ რელიგიად მიაჩნიათ როგორც ჩვენში, ისე სხვაგანაც. ჭავჭავაძე იმ აზრისაა, რომ „თავდაპირველად ქართველები ერთს ღმერთს სცემდნენ თაყვანსა... მას მერმე ქართველებს, ჩვენის მატთანეს სიტყვით, მრავალღმერთობა შემოუღიათ და ბოლოს ხომ კერპთ მსახურებაო¹⁾“. ამ აზრის დასასაბუთებლად ავტორს მოჰყავს ფრიად საყურადღებო მოსაზრება. და ეს მოსაზრება მით უფრო საყურადღებოდ მიგვაჩნია, რომ იგი ეთანხმება თანამედროვე, ჩვენი დროის სოციოლოგიურ გამოკვლევებს- მაქს მიულერისას, რიზ დევიდსისას და სხვებისას.

„პირველ-დაწყებით სჯულად მეცნიერებაში ცნობილია თაყვანის-ცემა ცისა: ეს ცის თაყვანის-მცემლობა ერთ ღმერთობას მოასწავებდა, არა იმისთანას, რომ ეპირისპიროს მრავალ-ღმერთობას, რადგან მრავალ-ღმერთობის აზრიც არ იყო ჯერ იმ ხანში. ამ პირველ ყოფილ ერთ-ღმერთობას მოჰყვა მრავალ-ღმერთობა... ამ ორ ხანაში ადამიანს წარმოდგენილი აქვს ღვთაება განყენებულად; აქ ღვთაება იდეაა, აზრია და მას არავითარს ნივთიერს სახეს არ აძლევს ადამიანი არც გამოსახვით, არც გამოქანდაკებით. დიდი დრო გადის, ვიდრე ადამიანი ცალკე გამოარკვევს ხილულ ბუნებისაგან უხილავ, ხორც-უსხმელს ღმერთებს და ხილულად და ხორცეულად გარდაჰქმნის სალოცავად. კერპები, რომელნიც წარმოდგენენ უხილავთა ღმერთთა ან გამოხატულობით, ან გამოქანდაკებით, ახალს ხანას მოასწავებენ სარწმუნოების განვითარებისას და წარმატებისას და ძალიან წინ წასულია, პირველ დაწყებით ბუნების სჯულს რომ შეადაროს. ადამიანს დიდი და ხანგრძლივი დრო მოუწია, დიდი წინ წაწევა განვითარების გზაზედ, ვიდრე კერპთ მსახურებამდე მიაღწევდა“²⁾).

ეს მეცნიერთა გამოკვლევაზე დამყარებული შეხედულება ფრიად გამოსადეგია ჩვენი ისტორიის დასაწყის ხანის შესწავლისათვის, მეტადრე იმ აზრის დარღვევისათვის, რომელიც გვაუწყებს, ვითომ ის ხანა ჩვენი ისტორიისა, რომელსაც „მცხეთის ხანას“ უწოდებენ, პირველ დაწყებითი ხანაა და

1) „ივერია“ № 130. 1889 წ.

2) „ივერია“ № 120. 1889 წ.

კერპთ მსახურება, ეგრე გავრცელებული საქართველოში ქრის-
ტეს რჯულის გავრცელებამდე, პირველ-ყოფილი რელიგია-
ყოფილიყოს ქართველებისა.

ამ სახით, ჩვენ გავითვალისწინეთ ილია ჭავჭავაძის გო-
ნიერული ფიზიონომია. ჩვენ ჯერჯერობით გვინტერესებდა
ჩვენი ავტორი, როგორც ეროვნული მწერალი და ამ მწერ-
ლის გასაცნობად, იმის გონების ავლა-დიდების გასაზომად სა-
ჭირო იყო გადაგვესინჯა ავტორის შეხედულებანი სხვა-და-სხვა
სოციოლოგიურ კითხვებზედაც. ჩვენ უნდა ვიცოდეთ, თუ რა-
იარაღით არის შეიარაღებული ჩვენი მწერალი, ჩვენ მოკლედ
აღვნიშნეთ მისი მეცნიერული მომზადება. ამ კითხვებს შემდეგ-
ში კიდევ დავუბრუნდებით. ამ ჟამად კი ავტორის დასახასია-
თებლად, იმისს ეროვნულ გრძობათა გამოსახავად გვინდა
შევაჩეროთ მკითხველის ყურადღება ავტორის „მგზავრის წე-
რილებზე“.

მწერლის ნამდვილი ხასიათის გასაგებად ძალიან გვშვე-
ლის იმისი სულიერ ცხოვრების გაცნობა. საუკეთესო წყაროდ
ამ სულიერ ვითარების გასაცნობად თვით მწერლის ნაწერები
უნდა ჩაითვლებოდეს, რადგან სხვა, გარეშე პირო, ვერ გამო-
სახავს ნათლად და მარტივად კაცის საიდუმლო სულის მდგო-
მარეობას.

ილია ჭავჭავაძის „მგზავრის წერილები“ (1861 წ.)—ეს
ხელოვნური ნახევრად პუბლიცისტური ნაწარმოები—მდიდარ
მასალაა ავტორის დაფარულ ვინაობის გასარკვევად, იმის აზ-
რების, გრძობების და მისწრაფების ასახსნელად. თუმცა ჩვენ
ემყამად არ ვეხებით ავტორის ხელოვნურ ნაწერებს, მაგრამ
არ შეგვიძლიან არ მივაქციოთ მკითხველის ყურადღება ავტო-
რის „წერილებში“ ზოგიერთ ხელოვნურ ადგილებზე, სწორედ
იმ ადგილებზე, რომელნიც გვიხატავენ ავტორის საზოგადოებ-
რივ ხასიათს, იმისს მოქალაქობრივ ენერგიას და ბრძოლის-
უნარს. მაშ ყური დავუგდოთ თვით ავტორს.

„მყინვარი!.. დიდებულია, მყუდრო და მშვიდობიანი,
მაგრამ ცივია და თეთრი. დანახვა მისი მაკვირვებს და არ მა-
ღელვებს, მაციებს და არ მათბობს—ერთისსიტყვით მყინვარია.
მყინვარი მთელის თავის დიდებულებითა საკვირველია და არა-
შესაყვარებელი. აბა რად მინდა მისი დიდება? ქვეყნის ყაყანი,
ქვეყნის ქარიშხალი, ქროლვა, ქვეყნის ავ-კარგი მის მაღალ-

შუბლზედ ერთ ძარღესაც არ აატოკებს. ძირი თუმცა დედა მიწაზედ უდგა, თავი კი ცას მიუბჯინებია, განზედ გამდგარა; მიუკარებელია. არ მიყვარს არც მაგისტანა სიმაღლე, არც მაგისტანა განზედ გადგომა, არც მაგისტანა მიუკარებლობა. დალოცა ღმერთმა ისევ თავზედ ხელ-აღებული, გიჟი, გადარეული, შეუპოვარი და დაუმონავი მღვრიე თერგი. შავის კლდის გულადამ გადმომსკდარი მიდის და მიბლავის და აბლავლებს თავის გარეშემოსა. მიყვარს თერგის ზარიანი ხული, გამაღებელი ბრძოლა, დრტვინვა და ვაი-ვაგლახი. **თერგი სახეა ადამიანის გაღვიძებულ ცხოვრებისა**, ამაღელვებელი და ღირს-საცნობი სახეც არის. იმის ღვრიე წყალში სჩანს მთელის ქვეყნის უბედურების ნაცარტუტა. მყინვარი კი უკვდავებისა და განცხრომის დიდებული სახეა: ცივია, როგორც უკვდავება და ჩუმია, როგორც განცხრომა. არა, მყინვარი არ მიყვარს, მით უფრო, რომ მიუკარებლად მალაღია. ქვეყნიერებას ბედნიერების ქვა-კუთხედი კი ყოველთვის ძირიდან დადებულია, ყოველი შენობა ძირიდან ამაღლებულია, მალლიდან კი შენობა არსად არ დაწყებულა. ამიტომაც მე, როგორც ქვეყნის შვილს, **თერგის სახე უფრო მომწონს და უფრო მიყვარს**. არა, მყინვარი არ მიყვარს: მისი სიცივე ჰსუსხავს და სითეთრე აბერებს! მალაღიო! რად მინდა მისი სიმაღლე, თუ მე იმას ვერ ავწვდები და ის მე ვერ ჩამომწვდება! არა, არ მიყვარს მყინვარი. მყინვარი დიდ გეტეს მაგონებს და თერგი კი მრისხანე და შეუპოვარ ბაირონსა. ნეტავი შენ თერგო! იმითი ხარ კარგი, რომ მოუსვენარი ხარ. აბა პატარა ხანს დადევ, თუ მყრალ გუბედ არ გადაიქცე და ეგ შენი საშიშარი ხმაურობა ბაყაყების ყიყინზედ არ შეგეცვალოს. **მოძრაობა და მარტო მოძრაობა არის, ჩემო თერგო, ქვეყნის ღონისა და სიცოცხლის მომცემი**“¹⁾...

ამ პატარა ხელოვნურ ნაწყვეტში მკაფიოდ გამოიყურება ავტორის სულიერი ვითარება, მისი საზოგადოებრივი ტემპერამენტი, მისი ცხოვრებისადმი სიყვარული. აქ ჩვენ გვაქვს საქმე ევროპიელ ქართველთან, რომელსაც უარ-უყვია, უკუუგდია აღმოსავლეთის უსაქმობა და უმოძრაობა.

„მოძრაობა და მარტო მოძრაობა არის, ჩემო თერგო,

¹⁾ თხზულებანი ილია ჭავჭავაძისა, II „მგზავრის წერილები“.

ქვეყნის ღონისა და სიცოცხლის მომცემი, — ამბობს ავტორი, რომელიც ეტრფიალება თერგს, — რადგან იგია სახე ადამიანის გაღვიძებული ცხოვრებისა“, ცხოვრება მდინარეს მიაგავს. შეჩერდება თუ არა მისი მოძრაობა, იგი „მყრალ გუბედ“ გადაიქცევა ხოლმე. მოქმედება, დაუღალავი მოძრაობაა თავდები ცხოვრების წინ-მსვლელობისა, წარმატებისა. ავტორი თვითონვე გვაძლევს თავის სულიერ ცხოვრების გასაღებს, საზოგადო მოღვაწე, გატაცებული საქმით, მოქმედებით, თვით ცხოვრების მიმდინარეობით არ უნდა გრძნობდეს სულის ობლობას, ცხოვრებისაგან ჩამორჩენას, გამორიყვას“. არის იმისთანა წუთნი მარტოობისა, გვიხსნის ამ აზრს ავტორი, როცა ბუნებას შენ თითქო შენსას აგებინებ და იგი თავისას შენ გაგებინებს. ამიტომაც შეგიძლიან სთქვა, რომ მარტოობაშიაც არსად მარტო არა ხარ, ჰოი ორ-ფეხო ცხოველო, რომელსაც ადამიანს ეძახიან. (ibid.) ასევეა საზოგადოებრივ ცხოვრებაშიაც, ჩვენ თითქოს ჩვენსას ვაგებინებთ და იგი თავისას ჩვენ ვაგებინებს. აჩვენარი მჭიდრო კავშირია კაცისა და ცხოვრების შორის. და ამ კავშირზე გვესაუბრება თვით ავტორიც: „ამ ღამეს ვგრძნობ, გვეუბნება ის, რომ ჩემის ფიქრებისა და თერგის ჩივილის შუა არის რაღაც იღუმალი კავშირი, არის რაღაც თანხმობა. გული მიტოვს და მკლავი მითრთის. რისთვის? დროს დავაცადოთ ამის პასუხის მიცემა“. (ibid) ამ სტრიქონების დაწერის შემდეგ ბევრმა წელმა გაიარა — ეს იყო დრო ჭავჭავაძის სალიტერატურო და საზოგადო ასპარეზზე მოქმედებისა. და აი დღეს სწორედ ამ „დრომ“ მოგვცა პასუხი ავტორის მიერ დაყენებულ კითხვაზედ. ეს პასუხი მისი მოღვაწეობაა, მისი ნაწარმოები, რის დაფასებას და გარჩევას ჩვენ ვკისრულობთ დღეს.

ამ რიგად ჭავჭავაძე გვიწვევს ჩვენ ცხოვრებაში საბრძოლველად, ის არ გვიმალავს, რომ ეს ცხოვრება „ტანჯვაა, წვალება, ბრძოლა და ვაი-ვაგლახი“. სხვა გზა, სხვა ხსენა არ არის. ან ბრძოლა, ან სიკვდილი. მხოლოდ ბრძოლისათვის მომზადება უნდა; ცხოვრებას ჩაფიქრება ესაჭიროება და გამოაშკარავება ყველა იმისა, რაც მისს ვარამს შეადგენს. და აი ჭავჭავაძე სცდილობს დაგვანახვოს ჩვენი ნამდვილი მდგომარეობა, ის, თუ საიდან წარმოსდგება ჩვენი საერთო უბედურება, უნუგეშობა. ყური დავუგდოთ.

„ერთი მითხარ, თუ ღმერთი გწამს, — ვუთხარი მოხვევს, როცა მე დამეწია: აი სტეფან-წმინდის პირდაპირ რა მონასტერია?

— თერგ-გალმით?

— დიად.

— გიწყალობნოსთ ცოცხალთა, შეგინდოსთ მკვდართა წმინდა სამების სახტარი არნ, უწინართ განძთა საფარი, **ერთა საბჭო** (კურსივი ჩვენია ყველგან).

— როგორ თუ განძთა საფარი, ერთა საბჭო?

— ქართველთა მეფეთა განძი აქაიდ უფარვენ მტრიანობას, მცხეთაიდ საუნჯე საფარად აქ ზიდულა მრავალჯერ.

— საბჭო რალა არის?

— საბჭოი? იქაიდ არნ სენაკ, სად სამართალი ბჭეთაგან იბჭოდის. რაიცა მძიმა საქმე ხეფი ავარდის, მუნ იბჭობიდნეს.

— ვერ მეტყვი, როგორ იყო ეგ ბჭობა და რაზედ უფრო მოხდებოდა ხოლმე.

რაიდ ვერ გეტყვი? რაიც ვუწყი შეგასმენ. როდის ასტყდის ერობაჲი დიდ-დავა, დიდ-საქმე, დიდ-არჩევანი, ერობას აქაიდ გამართვინ, არჩივინ ბჭედა ბრძენ-ბერ-კაცნი, პეიტრობით ¹⁾ სახელდებულნი, დასხმიან მათ იმ სენაკი საბჭობად. რაიც მერედ სამების სახელით, ხთისგან მათხაენილ მადლით იგინ ბჭენის თქმიან, გადასჭრიდიან, არვინ შეშლიან, არვინ გადავლიან.

— შენ მოსწრებხარ მაგისტანა ბჭობას?

— რაიდ შევესწროდი? ადრინდალ თქმულობას გიზრახვენ.

— **ეხლა რატომ აღარ არის ევა?**

— **აწინა?..**

ჩათიქრდა ჩემი მოხვევე და პასუხი კი არ მომცა. ცოტა ხანს შემდეგ თითონ მკითხა მე:

შენ რაი მილეთის ხარნ?

— ქართველი ვარ, განა ვერ შემატყე?

რაიდ შეგეტყვის? ტალავარ ²⁾ არა გაქვენ ქართველთა: რუსად მორთულხარნ.

— კაცს ქართველობა მარტო ტანისამოსზედ შეეტყობა?

¹⁾ პეიტრობით—მეტის გონებით სახელ-განთქმულნი.

²⁾ ტალავარი—ტანისამოსი.

-- თვალთათვის ტყობად სამოსელ არნ.

— ენა და საუბარი?

— ქართველ ენად ბევრი საუბრობს: სვამეხიცი, ოვსიცი, თათარიცი, სხვა მილეთიცი.

— ტანისამოსს ქართველისას კი ცოტან იცმენ?

— ქართველის ტალავრის იერი ¹⁾ სრულად სხვაია. რუსული ქართველ კაცს მეუცხოვების.

— ქართველი გულით უნდა ქართველობდეს, თორემ ტანისამოსი რა არის?

— მართალ ხარნ, მაგრამ გული ვინ ჩაიხედნის? გული შიგნიდ არნ, უხედველ, ტალავარ გარედ არნ, სახედველ.

— თუმცა მე რუსული მაცვია, დამიჯერე, რომ გულით ქართველი ვარ.

— იქნების.

არ ვიცი, ჩემმა მოხვევებ დამიჯერა, თუ არა. ეს კია, რომ ამის შემდეგ ამისთანა ბაასი გავაბით.

წელანდელ სიტყვაზედ რომ პასუხი არ მომეცი, — დავიწყე კვლავ მე: — მე გკითხე, **ენლა რატომ აღარ ბჭობენ-მეთქი სამების სენაკში.**

— აწინა?.. ერობა სადა არნ? რუსობაჩი ვარნ, აწინა ყველაი გაცუდდის, ყველაი გაუქმდის. სამების ძირჩი სოფელ გერგეთ არნ. იქაველ კაცთა მეფეთა შეუთქვეს სახტრის დარაჯობაი. მის მაგიერ მეფეთა თანხმობა მიანიჭის სრულ სოფელს, გუჯარიცი მაჰსცის საშვილი-შილადა. ყვაველ ღამ აწინაც გერგეთიდ სამ-სამ კაც დარაჯად იგზანების. გერგეთელნ აწინაც სახტრის დარაჯობას თავ-დებულობენ, მაგრამ რუსობაჩი თანხმობა გაცუდდის, მეფეთ გუჯარს რუსობამ ყური არ ათხოვის. გერგეთი აწინა სხვაეთა ბეგრობს. გაუქმდის აღრინდელ დაწყობაი, ხთის მათხანელ მადლით ბჭობაც სამების გაღავარდის“.

ავტორი ძველ ისტორიულ ცხოვრების წესის ერობის დარღვევაზედ გვითითებს. აქედან იწყობა ჩვენი ჩამორჩენა. „აწინა ყველაი გაცუდდის, ყველაი გაუქმდის“, როგორც ამბობს გულ-უბრყვილო მოხვევე. როგორ? იკითხავს მკითხველი, ამ მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისიდან, პოლიტიკურ ცვლილე

1) იერი — შეხედულება.

ბის შემდეგ, ამოდენა სიკეთე გაკეთდა ჩვენში და ავტორი კი მაინც ძველ დროს ეტრფიალება? რითი აიხსნება ეს? ერთმანაწილმა ჩვენის საზოგადოებისამ უკვე განმარტა და ახსნა ილია-ქავჭავაძის სიყვარული წარსულისადმი. ავტორი ამ წარსულში „ფეოდალურ“ წეს-წყობილებას ეთაყვანებაო და აი მიზეზი მისი გულ-ჩვილობისაო განვლილ დამოუკიდებელ ცხოვრებისადმი. ჩვენ სრულიად უარ-ვეყოფთ ამ განმარტებას. დავუგლოთ ისევ ყური თვით ავტორს. ამ შემთხვევაში ჩვენ მისს სიტყვებს დიდ ფასს ვაძლევთ. ეს მისი სიტყვები აგვიხსნიან ავტორის ნამდვილ მისწრაფებას და შემდეგ დაგვანახვებენ, რომ ამ სახით, მისი აზრი შესამჩნევად იცვლება. მხოლოდ ამაზე შემდეგ, ეხლა კი მოვისმინოთ ავტორის მოხვედსთან საუბარი.

— მაშ უწინდელი დაწყობა და დრო უკეთესი იყო?

— რაიდ არა?

— რით იყო უკეთესი?

— **ადრიდა ავად თუ კარგად ჩვენ ჩვენი თავნი ჩვენადვე გვეყუდნეს, მით იყვის უკედ.** ადრიდა ერთი ერობდის, გული-გულობდის, ვაჟი ვაჟობდის; ქალაი ქალობდის. ადრიდა? ერთ-ერთს დავეყუდნით, ერთ-ერთს ვიხვეწებდით. ადრიდა? ქვრივობოლ ვიფარევდით. ერთ-ერთს ლალ მტერთან ჩავეფარვიდნით, დაცემულ ვიურვებდით, ატირდომილს ვიხოიშნიდით და ესრედ იყვის ბრალეობა კაცისა, ერთ-ურთობა. აწინა ერობა დაიშალის, მეძაღ-მრუშობაი ჩამოვარდნის, ხარბობაი, ანგარი გვერივნის, ერთ სულობაი დავარდნის, მტრობა მძარვაი გახშირდის. აწინა ქვრივ-ობოლ ვინ განიკითხოს, ატირდომილ ვინ გაიციინის, დაცემულ ვინ აღადგინის? აწინა არა არნ კაცნი და თუ არნ, პირად და გულად ჯულღურ არნ. **ერთი დავარდნილ გალახულ არნ, ვრდომილ-კრთომილი.** წარბდა ქართველთა სახლი, ქართველთა წესთ-ყობაი. ადრიდა ჩვენობა იყვისე წარბდა, მოისხნა ქვეყანაი, რათა აწინა ჩვენი დარჩენა?

— ეხლა რომ მშიდლობიანობა არის.

— **რაის ვაქნევ ცარიელ მშვიდობას, ცარიელ სტვა-მაქით.** რაი არნ მშვიდობა? უხმარ სატევარს ენგი დაედვის, უსსარბოლო წყალში ბაყაყნი, ჭია-ჭუაი, ქვემძრომი გამრავლდის. უდევარ უსვენარ თერგჩი კი კალმახი იცის? რაი არნ.

მშვიდობა ცოცხალ კაცთათვის? რაი არნ მტრობა თუ ერი ერობს? ცარიელ მშვიდობა მიწაჩიც გვეუოფის...

ასე ამ შარტივ სიტყვებით ხსნის მოხვევე ჩვენს პოლიტიკურ ფილოსოფიას. „მიგიხვდი, ჩემო მოხვევე, რა ნესტარითა ხარ ნაჩხვლეთი, — დასძენს ბოლოს ავტორი, — ჩვენი თავი ჩვენადვე გვეკუთვნისო“ სთქვი შენ და მე გავიგონე თუ არა, რაღაც უეცარმა ტკივილმა ტვინიდან გულამდე ჩამირბინა, იქ, გულში გაითხარა სამარე და დაიძარხა. როდემდის დამჩჩეს ეგ ტკივილი გულში, როდემდის? ოხ, როდემდის, როდემდის? ჩემო საყვარელო მიწა-წყალო, მომეც ამისი პასუხი!“...

ყველა ამის ასახსნელად ერთი სიტყვის მომატებაც ჩვენ საჭიროდ არ მიგვაჩნია.

III

ჩვენი წარსული ისტორია მთელ ქართველ ხალხის კუთვნილებათაა. ქართველი ხალხი, საერთოდ აღებული, ჰქმნიდა თავის ისტორიას, იცავდა თავის ვინაობას. ამისათვის, ვინც ამ ისტორიის ღირსება-ნაკლულეფანების დაფასებას შეუდგება, ის შეეხება მთელ ხალხის ღირსება-ნაკლულეფანებას, მისს ცხოვრების უნარს, ისტორიულ მომზადებულობას და ნაყოფიერებას.

მხოლოდ ჩვენში საქმე სხვა ნაირად ესმით. თუ გამოე-სარჩლეთ იმას, რაც მთელმა ხალხმა შეჰქმნა — ისტორიულ ნაშთებს — ტაძრებს, ხელთ ნაწერებს, მატიანებს, თუ გაჰკადნიერდით და ისტორიის მიმდინარეობის და ფაქტების დამახინჯების შესწორებას შეუდექით, იცით რა სახელით მოგნათლავენ ჩვენში, იცით, რას დაგწამებენ? წოდებრივ უპირატესობის მცველს დაგიძახებენ და კლასიურ გრძნობებს და მისწრაფებებს აღმოაჩინენ თქვენს გულში. ჩვენა გვეგონია, რომ ნაშთი, ხელ-ნაწერი და მატიანე და სხვა ამ გვარი, ერთ წოდების კუთვნილება არ არის, გვეგონია, რომ ქართულ ისტორიის დამახინჯებამ არ უნდა შეჰკლახოს მართო ერთ წოდების თავმოყვარეობა და ხალხს სასიკადულოთ არ უნდა მიაჩნდეს ამ გვარი დამახინჯება, ამ შეხედულობაში ჩვენ მხოლოდ ხალხის უპატივისცემლობას ვხედავთ და მეტს არაფერს. როგორ, ხალხმა სისხლი ჰღვარა, ტანჯვით და ვაებით დაიცვა ის, რასაც „ისტორიას“ უწოდებენ, ხალხმა შრომა დახარჯა, ჩვენ კი არც ამ

შრომას და ღვაწლს, არც დანთხეულ სისხლს არაფრად ვაგ-
დებთ. ხალხს არ უნდა ეწყინოსო, როდესაც ყალბი მეცნიე-
რები გამოდიან და საქვეყნოდ ჰყვირიან, საქართველო არასო-
დეს არ არსებულაო, ქართველებს დამოუკიდებელი ცხოვრება
არ ჰქონიათო, ქართული კულტურა და ძველი ლიტერატურა
არაფრად ჩასაგდებიაო და სხვა ამ ნაირი. თუ ვისმეს ეხება ყვე-
ლა ეს, თავად-აზნაურობა უნდა იყოს, ან ბურჟუაზია; მათ
უნდა მოხვდეს გულში უსამართლო ისტორიის დაფასება. ხალხს.
კი ყველა ეს არ ეხება, ხალხი ისტორიის გარეშე რჩება, არა-
ვითარ მონაწილეობას არ იღებს მის მოძრაობაში. რა არის
ყოველივე ეს, თუ არ ხალხის დამცირება, მისი არაფრად ჩაგ-
დება და გაბათილება?

მართლაც, როდესაც ჩვენს ლიტერატურაში დაიწყეს ლა-
პარაკი სომხის ერთ გვარ ჯგუფზედ, რომელმაც ქართველების
დამცირება მოინდომა, როდესაც ამ ჯგუფს უსამართლობა და
მიდგომილობა დასწამეს, ერთმა ნაწილმა ჩვენის საზოგადოე-
ბისამ აღიარა, რომ ეს აღიარებითი ჩაღად არა ღირს, რომ
ყველა ამაში გამოისახება ორ გაბატონებულ წოდებათა შო-
რის (სომხების და ქართველების) ანგარიშის გაწევა, რომ ამ
კამათს აქვს წოდებრივი ხასიათი და ამისათვის ხალხს ის არ
შეეხება ¹⁾. ასე მოუფიქრებლად სჯიან ჩვენში. თითქოს საკა-
მათო საგანი რომელიმე საგვარეულო ისტორია ყოფილიყოს
და არა მთელი ხალხის ისტორია, თითქოს „ქართლის ცხოვ-
რება“ საგვარეულო სიგელი იყოს და არა მთელი ხალხის ის-
ტორიის მატთანე, თითქოს „ვეფხვის ტყაოსანსში“ ერთი წო-
დების სიბრძნე იყოს ჩართული და არა მთელი ერისა.

როდესაც ილია ჭავჭავაძემ თავის „სომეხთა მეცნიერნი
და ქვათა ღალადის“ წერა დაიწყო, მხედველობაში ჰქონდა,
ერთის მხრით, ქართველ ხალხის, ქართველ ეროვნობის ინტე-
რესი, მეორეს მხრით, ყალბ ლიბერალიზმის დარღვევის სურ-
ვილი. ღირს შესანიშნავია აგრეთვე ის, თუ ვინა ჰყავს ჭავჭა-
ვაძეს ამოჩემებული სომხებში. სიმართლეს მოკლებულია ის
ბრალდება, ვითომ ჭავჭავაძე მთელ სომხის ერს ემტერება და
ემუქრება. ყველა ამაზედ თვითონ ავტორი ავალაპარაკოთ და
ვეცადნეთ მკითხველის ყურადღების მიქცევა იმაზედ, თუ რამ

¹⁾ იხილ. „Сѣв. Куп.“ 3. გ—ის წერილი.

ალაპარაკა ილია ჭავჭავაძე და ვინ არიან მისი მოპირდაპირნი.

„ჩვენისთანა დაბრიყვებული, დაბალ ლობედ მიჩნეული ერი, ჩვენისთანა სახელგატეხილი, ძნელად თუ სხვა მოიპოვება დედამიწის ზურგზე, ამბობს ავტორი. ვინც გნებაეთ, ან ზედ გვაბოტებს. ან გვქელავს და მიწასთან გვასწორებს. ლამის კავკასიის ქედს აქედ ჩვენი ხსენება გააჩანაგონ, ქართველების სახელი დედამიწის ზურგიდამ აღგავონ და ჩალასავით ქარს გაატანონ. თითქო არც ოდესღაც ვყოფილვართ, არც დღეს ვართ... სულით დაბალნი, ჭკუა-გონებით ჩლუნგნი, ზნეობა დაცემულნი, სულელნი, უსწავლელნი, გაუნათლებელნი, გალატაკებულნი, ფლიდნი, პირის-გამტეხნი—აი ჩვენის სულიერ და ხორციელ ავლადიდების სურათი! აი რანი ვყოფილვართ, რანი ვართ დღეს იმათის სიტყვით, ვისაც ასე თვისდა სასარგებლოდ მიუჩნევია ჩვენის სახელის გატეხა, ჩვენი მიწასთან გასწორება... ვისი უნარია ყოველივე ეს—განაგრძობს ავტორი. ეს რა შავი ყორანია, რომ თავს დაგვეტრიალებს, ზედ დაგვეყფეს და დაგვიხზავის? ჩვენ ადრეც გვითქვამს და ეხლაც ვიტყვით: **ღმერთმა გვაშოროს იგი ბრალი, იგი ცოდვა მთელს ერს სომხისას შევწამოთ, რომელიც მარტო ერთს გვარს გუნდს სომხებისას და იმ გუნდის მწიგნობარ-მეცნიერთ ეკუთვნის.** თუმცა ასეა, მაგრამ მინამ კალამს ხელში ავიღებდით ამ წერილის დასაწერად, დიდხანს ჩავუფიქრდით ერთს ჩვენთვის დიდ-მნიშვნელოვანს გარემოებას: **როგორ ჩამოგვართმევს წერილს მთელი ერი სომხებისა?** ეს საკითხი უქში საკითხი არ არის, როგორც ვნახავთ. ერი, რეგორც კრებულნი ისტორიით შედუღებულ ერთ-სულ და ერთ-ხორც მკვიდრთა, ყოველ პატიოსნისა და ჭკუათა მყოფელ ადამიანისაგან უნდა პატივცემულ იყოს ყოველ შემთხვევაში და მისი ასე თუ ისე გაუპატიურება, ავად ხსენება დიდად სათაკილო საქციელია. ყოველს ერს თავისი საკუთარი სახე აქვს, თავისი საკუთარი გულთა-თქმა, თავისი წადილები, თავისი სულთა-სწრაფვა, თავისი ღირსება. ამაების შეგინება ერთი იმისთანა სიბრიყვეა, რომელიც გონება გახსნილს ადაძიანს არ ეპატიება, არ შეენდობა. ეს ჩვენ კარგათ ვიცით და ღმერთმა გვაშოროს იქ მთელი ერი ვიგულისხმოთ, საცა მარტო ერთ გვარი გუნდია ცოდვილი. აი საფრთხე სწორეთ აქ არის.

აი აქედამ მოველით იმ მტვერ-ბუქსა, იმ კუდიან—ქარსა, რომლის აყენებას არ მოერიდება იგი ერთგვარი გუნდი, რომ კაცს თვალები დაახუჭვინოს, თვალები აუბას... მთელი ერი სომხებისა აქ არაფერს შუაშია. იგი, ვითარცა მშვიდობიანად მშრომელი და გამრჯელი, თავისს საქმეს ადგია—ვაჭრობაა, თუ ხვნა-თესვა-და ფიქრადაც არ მოსდის და არც ეჭირება პასუხის მგებელი იყოს იმ ზოგიერთა ცოდვების გამო, რომელნიც არა-მკითხვე მოამბესავით მეტიხარობენ და გარს დასტრიალებენ, როგორც მუმლი მუხასა... დროა ჭკუას მოვიდეთ, გვირჩევს ავტორი, და არ შევეუშინდეთ იმ ცრუ-პენტელა ლიბერალებს, იმ ჭეშმარიტის ლიბერალობის ბერიკეებს, რომელნიც განგებ პირში ბურთსა გვიჩიან, რომ თავისი ოინბაზობა და ცალ-გულობა მიაფუჩიჩონ და ზედ ლიბერალობის წმინდა კალთა გადაათარონ. ნუ გვამხილებთო ჩვენს ცუდლუტობას, ოინბაზობას, თორემ ეროვნულ შფოთის აღდგენას დაგწამებთ, რეტროგრადობის ბანაკში თავს ამოგაყოფინებთ, რადგანაც მეცხრამეტე საუკუნის დასასრულს ეროვნულ შფოთის ატეხა, ერთა შორის ღვარძლის შთამოთესვა სიბრიყვესა და გონების სიბნელეს მოასწავებსო და ლიბერალობის შეგინებასაო... ხოლო ლიბერალობა განა მალვია, — გვეკითხება ავტორი, — ანუ ხელის წაფარება ტყუილებისა, ოინბაზობისა, თაღლითობისა, თვალთმაქცობისა და ყოველგვარ ნამუს-ახდილობისა, და არა მხილება ყოველ ამისი?... საბუთიანს, მართლს მხილებას, თუნდა მთელის ერისას, გონიერი ერი მადლობით ეპყრობა და არა რისხვითა და შფოთითა. ჭეშმარიტი ლიბერალობა ის არის, რომ ჭეშმარიტება არავის წააწყმედინო, არავის გააქელვინო, ბოროტს ბოროტი ამხილო, მსჯავრდადებულად არ შეირჩინო... თუ აქაო-და შფოთი ასტყდება — დასძენს ავტორი, და ლიბერალობის დაღადებით ჩვენ, ქართველებს, ხმას გვაკმენდინებენ და თუ მარტო ბაღლების საცდენად და საფრთხობლად არ მოაქვთ აქ უადგილოდ ლიბერალობა, რატომ ზმავე მიზეზით იმ გუნდს სომხებისას პირში კაპს არ ამოსდებენ, რომელთა მეცნიერნი, საცა გინდათ თუ არ გინდათ, მთელს ქართველს ერს—დიახ, მთელს ქარ-

თველს ერს თავზე ლაფს ასხმენ ქვეყნის წინაშე და საფლავს უთხრიან“¹⁾).

ამ გვარ შესავლით იწყობს ილია ჭავჭავაძე სომხების ცრუ-პატრიოტთა აზრების გადასინჯვას. ჩვენ აქ არ გამოვუდგებით იმ საკამათო საგნების გარკვევას ვინ არის მართალი, ვინ არა, ამ კითხვებს მომავალი კრიტიკოსი მოელის. ჩვენ გვინტერესებს ამ კითხვის ერთი მხარე, სახელდობრ ის, თუ რა პრინციპით ხელმძღვანელობდა ილია ჭავჭავაძე, საბრძოლველად რომ გამოვიდა, და ის, თუ რა სულის მიდრეკილება ამოძრავებდა მის კალამს. პატრიოტული ფანატიზმი და სიძულვილი კი არ აღაპარაკებდა ავტორს, არამედ დამცირებული და შელახული ადამიანობა, ავტორის წყრომა და ჯავრი კანონიერი წყრომაა თავხედობის და თავ-გასულობის წინააღმდეგ. სომხის ერი არაფერ შუაშია, ავტორი პირდაპირ ამბობს, რომ სახეში აქვს ერთგვარი ცრუ-პატრიოტთა და მწიგნობართა გუნდი. ეს კარგათ უნდა დავიხსოვოთ და სომხებმაც უნდა მიიღონ მხედველობაში. ამ საქმეში თვით სინიდისიერმა სომხებმაც უნდა მისცეს მხარი ავტორს, თუ სცნობს, რომ მისი საბუთები შეურყეველ საძირკველზედ არიან აშენებულნი. აქ არ უნდა ჰქონდეს ადგილი გაუგებრობას. ავტორს ვერავინ დასწამებს სომხის ერის უპატივისცემლობას. ვიმეორებთ, ავტორის დახასიათებისათვის, უნდა კარგათ გვახსოვდეს ამ კითხვის პრინციპიალური მხარე.

აქ ჩვენ წერტილს ვუსვამთ. აქ თავდება ილია ჭავჭავაძის ის ეროვნული და პოლიტიკური მოძღვრება, რომელსაც არამც თუ თანავეუგრძნობთ, პირიქით, ჩვენს ეროვნულ მოძღვრებადა ვსთვლით. ვუსვამთ წერტილს და ვამბობთ, რომ აქ თავდება საზღვარი, როდემდინაც ჩვენ ფეხ-და-ფეხ მივდევდით ავტორს.

აშკარაა ავტორის სულიერ ცხოვრებაში რაღაც ცვლილება ხდება²⁾, რწმენა ეკარგება და გულიც უტყდება. და ეს გუ-

¹⁾ ივრია 1899 წ. №№ 202, 204, 1886 წ. №№ 246 და 273; 1897 წ. № 21 და 1889 წ. № 255.

²⁾ აქ ამოღებულია ცენზურისაგან (1901 წ.) ის ადგილები სადაც აღნიშნული იყო ჩვენი ავტორის პოლიტიკური აზროვნების ცვლილება, შენიშვნაში აღნიშნულია მხოლოდ ის წერილები, რომელთაც დაეტყუოთ ამ აზროვნების ცვლილება.

ლის გატეხა და რწმენის დაკარგვა იმაში გამოისახება, რომ ავტორი აღარ ხედავს თვით საზოგადოებაში და ხალხში აღორძინების და გაღვიძების უნარს, მისი ზნეობრივი ძალა სუსტდება და ეროვნულ თვით მოქმედების ქადაგების სურვილი ეკარგება. ფსიხოლოგიური კანონია, რომ სუსტი და ღონემიხდილი სხვას შეჰყურებდეს და სხვისგან მოელოდეს მოწყალებას და დახმარებას. ასე ემართება ილია ჭავჭავაძესაც. თვალი გადაავლეთ „ივერიის“ ნომრებს 1887 წლიდან დაწყებული კითხულობთ და არა გჯერათ, რომ შესაძლებელია ამგვარი ცვლილება. ამ ჟამად ჩვენ არ შევჩებებით ილია ჭავჭავაძის ახალი „ტიპის“ ნაწერებს. მომავალი ისტორიკოსი უფრო ზედ მიწევნით გამოარკვევს ამ კითხვას. ვიტყვით მხოლოდ, რომ ავტორს სხვა პოზიცია ეჭირა წინად ეროვნულ კითხვების განმარტებაში, და ეს ცვლილება მარტო ილია ჭავჭავაძის დამახასიათებელი არ არის, იგი თითქმის მთელ ძველ თაობას ეხება. ამას ჩვენ შემდეგში უფრო ნათლად დავინახავთ.

IV

აქამდის ჩვენ გვქონდა მხედველობაში მხოლოდ ერთი (ეროვნული) მხარე ილია ჭავჭავაძის ნაწერებისა. გზა-და-გზა ჩვენ გავეცანით ავტორს, როგორც ეროვნული ცხოვრების წინამძღოლს, როგორც ჩვენს ეროვნულ ჭირ-ვარამის გამომსახველს და ამასთან გავითვალისწინეთ ავტორის პოლიტიკური იდეალი და დავუკვირდით იმის საზოგადო ფილოსოფიის მოძღვრებას. ავტორის დასახასიათებლად საჭიროა გავითვალისწინოთ აგრეთვე მისი საზოგადოებრივი ფილოსოფია და ჩვენი ეკონომიური ცხოვრების განმარტება. მხოლოდ შემდეგ ამისა წარმოგვიდგება სრული სურათი ილია ჭავჭავაძისა, როგორც პუბლიცისტიურ მწერლისა, წარმოგვიდგება აგრეთვე არსებითი, დამახასიათებელი თვისებები „ძველი თაობისა“, რადგან ჩვენი ავტორი უნდა ჩაითვალოს თუ არ წინამძღვრად, ამ თაობის ერთ საუკეთესო წარმომადგენლად მაინც.

საზოგადოებრივ მწერლის მოვალეობაა ახსნა და განმარტება ეკონომიური ცხოვრების პროცესისა. მწერალმა უნდა აგვიხსნას სოციალური წეს-წყობილება, წოდებათა ურთიერ-

თობა და ერთმანეთთან დამოკიდებულება. ეს იპიტომ არის საჭირო, რომ ხშირად ამ ურთიერთობაზედ და დამოკიდებულებაზედ არის აშენებული ხალხის კეთილ-დღეობა ანუ შევიწროება.

ჩვენში ძველი დროიდან დამყარდა წოდებრივი წყობილება. ამ წყობილების კვალს დღესაც ვხედავთ ჩვენს ცხოვრებაში. ამისათვის, თანამედროვე ეკონომიურ პირობების დაფასებისათვის საჭიროა ვიქონიოთ ნამდვილი აზრი და შეხედულება ჩვენს წარსულზედ (ჩვენ ვგულისხმობთ ამ წარსულის სოციალურ მხარეს). არის თუ არა ჩვენს წოდებათა შორის ინტერესთა წინააღმდეგობა, ეს არის მთავარი კითხვა, რომელზედაც საზოგადოებრივ მწერალს უნდა ჰქონდეს განსაზღვრული პასუხი. მწერლის დახასიათება, სხვათა შორის, იმაზეა დამყარებული, თუ რა პასუხს იძლევა ამ კითხვაზედ, თუ როგორ ხსნის ეკონომიურ ცხოვრების აგებულებას. მხოლოდ, რათა მწერლის აზრი ამ საგანზე უფრო ნათელი და გარკვეული იყოს, საჭიროა განმარტება მეორე კითხვისა, სახელდობრ იმისა, თუ როგორი განწყობილება იყო ამ წოდებათა შორის ძველ დროში. მათი ურთიერთობა ინტერესთა წინააღმდეგობაზედ იყო აშენებული, თუ სხვა რამ საფუძველზედ. აწმყო შედეგია წარსულისა, ჩვენი ცხოვრების პირობები გამომდინარეობენ ძველ დროის ცხოვრების პირობებიდან. ამისათვის აწმყოს გაგება შეუძლებელია, თუ წარსული არა გვაქვს შესწავლილი.

ილია ჭავჭავაძეს ეს კარგად ესმოდა და ამიტომაც სცდილობდა ხშირად წარსულის განმარტების შუქი მოეფინა თანამედროვე ცხოვრებისათვისაც. თანამედროვე ეკონომიურ პირობებში ავტორი არა ჰხედავს ძირითად ინტერესთა წინააღმდეგობას. და ამ თავის აზრს, სხვათა შორის, აფუძნებს იმაზედაც, რომ ჩვენს ძველ დროშიაც არ იყო ამგვარი წინააღმდეგობა.

„ჩვენს ენაში, ამბობს ავტორი, სიტყვაც არ მოიპოვება იმ აზრის გამოსახატავად, რასაც რუსული სიტყვა *СОСЛОВІЕ*“ ნიშნავს. ეხლანდელი ჩვენი სიტყვა „წოდება“ გუშინდელი სიტყვაა... ჩვენს ძველს ცხოვრებაში დას-დასად დაყოფა ერობისა არ არსებობდა... ჩვენში ყველანი ერთნაირად უხმონი და უფლებას მოკლებულნი იყვნენ წინაშე უმაღლესის მთავრობისა... იმ ბრძოლას და შეხეთქებას წოდებათა შორის უფ-

ლების დასაპყრობათ, გასაფრცობათ, რომელიც ევროპაში იყო და ეხლაც არ გათავებულა და რომელიც უპირველესი მიზეზი იყო ერის წყობ წყობად დაყოფისა, ჩვენში ადგილი არა ჰქონდა... რაკი ბრძოლა არ იყო, ბანაკებად დაყოფაც ერისა არ იქმნებოდა, არ იყო წყობ წყობად განცალკევების მიზეზიც ჩვენს ერობაში, რომელიც, თუ თვის ცხოვრებაში უნიგეზობას რასმეს ჰგრძნობდა, საერთოდ გრძნობდა, რადგანაც ყველანი, როგორც ზევითა ვსთქვით, ერთნაირად იყვნენ უფლებას მოკლებულნი, ერთნაირად უხმონი და უტყვნი ქვეყნის საქმეთა გამგეობაში... ჩვენში თავად-აზნაურობას დღევანდლამდე თითქმის მარტო ის უპირატესობა ჰქონდა, რომ მოკითხვის წიგნში ბრწყინვალეებად იხსენებოდა და გლეხი კი არა. დღეს ჩვენში გლეხიც იმისთანა მფლობელია მიწისა, როგორც თავადი, აზნაური, ეკლესია. თვითონ ბატონ-ყმობის ფლებაც კი არ ყოფილა ჩვენში კუთვნილებათ ერთისა და იმავე წოდებისა. გლეხთაც, როგორც თავად-აზნაურობათა და ეკლესიას, შეეძლოთ ყმების ყოლა... ჩვენ იმაზედ ვართ დამყარებული, რომ წოდებათა შორის უფლების ცილება ეკონომიურის, თუ პოლიტიკურისა, ცილება, რომელიც უაღრესი მიზეზი იყო დაუძინებელის განხეთქილებისა სხვა ქვეყნებში, ჩვენში არ არსებობდა. ამიტომაც არც ზნეობით, არც აზრით, არც გრძნობით, არც მიმართულებით და არც ჩვეულებით ჩვენი თავად-აზნაურობა არ დაჰმორებია გლეხობას, არ შეუკეტია თავი, თავის საკუთარი ინტერესები არ შემოაუხაზავს ისე, როგორც სხვაგან.. ჩვენში გლეხთა და სხვა წოდებათა შორის კეთილ მიდრეკილება სუფევს“*)).

ასე სჯის ავტორი. ასეთის შეხედულობის იყო ის ჩვენს ძველებურ ცხოვრების წეს წყობილებაზედ. წოდებათა შორის თანხმობის დამტკიცება ავტორს სხვათა შორის, იმისთვის უნდოდა, რომ ამ „თანხმობაზედ“ აშენებდა ავტორი სათემო (განურჩევლად წოდებისა) სოფლობის შემოღების საჭიროებას ჩვენში. სათემო საზოგადოება (ВСЕСОСЛОВНАЯ ВОЛОСТЬ) პირველ შეხედვით ლიბერალურ დაწესებულებას მოაგავს. იურიდიულის შეხედულობით რომ შევეხოთ, მართლაც ამ გვარი

*) „ცხოვრება და კანონი“. „ივერია“, 1879 წ.

დაწესებულება არ ეწინააღმდეგება ლიბერალობას, რადგან დაფუძნებულია წოდებათა იურიდიულად გათანასწოებაზე. მხოლოდ, თუმცა ამგვარი დაწესებულება თეორეტიულად ლიბერალიზმს არ ეწინააღმდეგება, პრაქტიკულად გამოუსადეგარია, რადგან ამ „სოფლობაში“ შედიან სხვა-და-სხვა ეკონომიურ ხარისხის წარმომადგენლები (მდიდრები და ღარიბები) და რადგან ამ ეკონომიურ სხვადასხვაობაში უპირატესობა ყოველთვის შეძლებულს ექნება და ღარიბი ყოველთვის დაჩაგრული დარჩება.*) ხოლო ჩვენი ავტორი არა ჰხედავდა ცხოვრებაში იმ ეკონომიურ ბრძოლას, რომელიც უვარგისად ჰხდიდა იმისთანა დაწესებულებას, როგორც არის წოდებათა განურჩევლად, საყოველთაო სოფლობა.

თავის დროზედ ჩვენს ლიტერატურაში მიაქციეს ყურადღება ილია ჭავჭავაძის ამგვარ შეხედულებაზედ ჯერ ხუდადოვმა (1881 წ.), მერე ნოე ჟორდანიამ (1900 წ.) ნათლად გამოაშკარავეს ავტორის ამ კითხვაში შეცდომა. მხოლოდ რადგან ამ კითხვას ცოცხალი თანამედროვე ინტერესი აქვს და დღესაც არიან ჩვენში იმისთანანი, ვინც ფიქრობს, რომ „ჩვენში თავად-აზნაურობას დღევანდლამდე თითქმის მარტო ის უპირატესობა ჰქონდა, რომ მოკითხვის წიგნში ბრწყინვალეებად იხსენებოდა და გლეხი კი არა, ამისათვის ჩვენ შევაჩერებთ მკითხველის ყურადღებას ამ საგანზედ და ისტორიის შემოწმებით გავითვალისწინებთ კითხვას.

ბ-ნი ხუდადოვი საფუძვლიანად უპასუხებდა ჭავჭავაძის და ამბობდა: „როგორც იქ (ევროპაში) ვხედავთ გაუწყვეტელ განხეთქილებას, დავას სიუზერენთა და ფეოდალთა შორის, ისე ჩვენში მოუსვენარნი მთავარნი, ერისთავნი, თავადნი უფრო სასტიკად, ხანგრძლივ, საშვილის-შვილოდ ებრძვიან კანონიერ მფლობელთ... ვინ იცის, რამდენჯერ მოუწვევიათ ამ ფეოდალებს სპარსნი, ხონთქარი, ბერძენი, ლეკი, ოსი და სხვა**).

*) ბ-ნ ხუდადოვს „ივერიის“ № 1 1887 წ. მოჰყავს „недѣля“-ს მოსაზრება ამის შესახებ: „Если осуществится проектъ всеобщей волости, онъ найдетъ твердую точку опоры въ экономической силѣ буржуазіи и приведетъ населеніе къ такому состоянію, которое едвали уступитъ положенію народа до 1861 года.“

**) „ივერია“ 1881 წ. № 7. უსაფუძვლო წადილი, ხუდადოვისა.

ბ. ჟორდანიაც ამასვე ამბობს და უმატებს: „ფეოდალთა თავ-
აშვერილობამ დააქცია საქართველო“.*) მხოლოდ ენახოთ, რას
გვეუბნება მეცნიერება. ისტორიული მასალის შესწავლამ გა-
მოააშკარავა, რომ ყმობა საქართველოში საშვილის-შვილო-
იყო. საყურადღებოა, რომ ყმად ხდებოდა: აყვანილი შვილო-
ბილი, უკანონო შვილი, შეუძლებელი მოვალე, შეუძლებე-
ლი ქურდი (მიეცემოდა გაქურდულს „თავის ცოლშვილით,
ქონებით და ნასყიდით“); ყმად ხდებოდა აგრეთვე გლეხი,
რომელმაც შეირთო ბატონის გოგო, ვინც შიმშილობით გა-
მოჰკვება გლეხი ცოლშვილით, ვინც გამოიყიდა გლეხი ტყვეო-
ბილამ, ვინც გადაუწყვიტა ვალი გლეხს.**)

„გლეხი ორნაირად
ემსახურებოდა ბატონს, ამბობს ბ. ხახანაშვილი: იგი უწყვედა
ქონებრივსა და პიროვნულ სამსახურს. პირველი დამყარებუ-
ლი იყო მამულის მფლობელობისა და იმის შემუშავებელ და-
მოკიდებულებაზედ, მეორე დაიბადა ყმის პირად ხელქვეითები-
დამ ბატონისადმი“ (ИЗЪ ЛИЧНОЙ И ПОЗЕМЕЛЬНЫХЪ ОТНОШЕ-
НИЙ)“.

მიწის მფლობელობის უფლებამ დაადო ყმას შემდე-
გი გადასახადი 1) ღალა (ნაწილი მოსავლისა ბატონის სასარ-
გებლოთ) 2) კულუხი, 3) ნახირის თავი (20 ყომლი თრი-
ალეთზე აძლევდა ერთ ძროხას), 4) საბალახე (ასზე ორი
ცხვარი და ერთი ბატკანი), 5) პირისთავი, 6) კონისთავი (რაც
კონს თევზი მოხვდებოდა, თორმეტისაგან ათი საბატონოდ
უნდა გადაიდვას) 7) ფუთკრისთავი.

ხოლო პიროვნული სამ-
სახურის ძალით გლეხს სხვა მოვალეობა აწევბოდა კისერზე:
1) ბეგარა — ბატონისთვის მუშაობა (შულავერში ბატონთან
მუშაობდნენ ხუთ დღეს) 2) ძღვენი, 3) საჩექმე (გადასახადი
ქალწულის გათხოვების გამო), 4) გასამყრელო, 5) სამარხი,
6) მსახურება (გოგოს მიცემა მოახლედ). ყველა ამის გარდა
სახელმწიფო ბეგარაც უნდა გადაეხადა გლეხს: ათასგვარი
ბაჟი — მარილზედ, ფარჩაზედ, თევსზედ, ენდროზედ, ქონზედ,
მატყლზედ, ბაჟი მამულის გასყიდვისა; გადასახადი — სანაცვლო

*) ქართული პრესა — ჟორდანიასი.

***) ცნობებს ვიღებთ შემდგომ წყაროებიდან: ბატონ-ყმობა — ხახანაშვილისა; აღბუღას სამართალი და ძეგლის დება — ურბნელისა; **ЗАКОНЪ ЦАРЯ ВАХТАНГА.**

სამოხელო, ლაშქარ-ნადირობა, გარდასახადი სათავადო, საზნაურო, საერისთავო, სასპასალარო, საეჯიბო და სხვა და სხვა. ბროსსეს აქვს მოთვლილი 120 გარდასახადის სახელი. საქართველოში საეკლესიო, საბატონო და სახასო ყმები იყვნენ. გლეხს ერჩივნა ეკლესიის და მეფის ყმობა. საეკლესიო გლეხს შეეძლო კათალიკოზის თანხმობით გაეყიდა თავისი მამული, შეეძლო თავისუფლად წასულიყო სავაჭროდ, შეეძინა თავისი საკუთარი მამული. სახასო გლეხიც უკეთეს მდგომარეობაში იყო. საბატონო ყმა ორ ბატონს—მეფეს და პატრონს-ბატონს ერთად ემსახურებოდა, ამიტომ საბატონო ყმა ხშირად სცდილობდა თავი დაეხწია ბატონისთვის და საეკლესიო და სახასო ყმად გამხდარიყო. რაკი გლეხი ისე დაჩაგრული იყო ეკონომიურად და მთელ თავის ღონეს სხვის სარჩენად ანდომებდა, რასაკვირველია, მას იურიდიული უფლებებშიც შეკვეცილი ჰქონდა და მისი პოლიტიკური ძალაც შეჭხუთული. ასეც უნდა ყოფილიყო, რადგან ეკონომიური სიღარიბე და სიმდიდრე იურიდიულ და პოლიტიკურ შევიწროების, ანუ ფრთებ-შესხმულობის მაჩვენებელია. ვინც ღარიბია, ნაკლები გავლენაც აქვს ცხოვრებაში, და კაცის სიცოცხლეს იმჯენად მეტად ფასობს, რამდენადაც მალლა სდგას სოციალურად. ეს სიმართლის ლოლიკა არ არის ეგ არის ცხოვრების და არსებულ წყობილების ფილოსოფია. ჩვენ ძველ დროშიაც აგრე იყო. დაუკვირდით ჩვენს სისხლის სამართალს. მეფე ვახტანგის განმარტებით, თავადის სიცოცხლე ჰფასობდა 15,300 მანეთი, აზნაურის—1920 მან. ხოლო გლეხისა—120 მან. გლეხის ნათესავებს საქონლით უზღავდნენ, აზნაურის ნათესავებს ზოგი საქონლით, ზოგი ოქროთ და ვერცხლით, ხოლო თავადის ნათესავებს—ოქროთ, ვერცხლით, ძვირფასის თვლებით და მარგალიტებით.*) რაც შეეხება პოლიტიკურ უფლებებს, იმისთანას, როგორც ევროპელებს აქვთ მინიჭებული, ჩვენში, რასაკვირველია, არც ერთ წოდებას არა ჰქონდა, მხოლოდ ეკონომიურად ძლიერ წოდებას თავად-აზნაურობას, იურიდიულად დაუმტკიცებელი, პოლიტიკური ძალა ჰქონდა. ჩვენი მთავრები, ერისთავები და თავადები ხშირად ეურჩებოდნენ მეფეებს და მით იჩენდნენ თავიანთ პოლიტიკურ ძლიერებას. გლეხს

*) Сборникъ законовъ царя Вахтанга.

ამოდენა ძალა არ ჰქონდა და ამიტომაც იყო ის უმეტეს შემთხვევაში გაჩუმებული. ამას გვასწავლის ჩვენი წარსული.

თუ ეს ასეა, ნუ თუ ამ წარსულის კარგის მცოდნე ილია ჭავჭავაძე, დინჯი, დამჯდარი აზრის პატრონი ჭავჭავაძე არა ჰხედავდა ჩვენს ისტორიულ წარსულში იმას, რაც ისე თვალსაჩინო იყო? „დიდი შეცდომა იქნება, გვარწმუნებს ავტორი, წოდებათა შორის განხეთქილების მიზეზი თვითონ **წოდებათა წყობას, მის შინაგანს არსებას**, თვისებას, ზნეს და ჩვეულებას და აქედამ წარმომდგარ მიდრეკილებას მივაწეროთ. ამის მიზეზი იგივეა, ჯიუტობს ავტორი, რაც თვითველ კაცთა შორის: ავი გული, ხარბი თვალი, გძელი ხელი და ნამუსის ქულის ახლაო“.*) ავტორს უნდა გაეგო, რომ საქმე სწორედ ჩვენს „წოდებათა წყობაში“ იყო და მის „შინაგანს არსებაში“. წოდებათა წყობა დაედო საფუძვლად ჩვენი სოციალურ ცხოვრების აგებულებას. ყველა ეს ავტორს თამამად უნდა აღეარებინა. ჭავჭავაძემ სხვა გზა აირჩია. ის, რაც აქედამ წარმოსდგა, ამას ჩვენ შემდეგს წერილში გავარკვევთ.

V

რაკი ილია ჭავჭავაძემ, როგორც წინა წერილში აღვნიშნეთ, ვერ დაინახა წოდებათა შორის განხეთქილების მიზეზი „თვით წოდებათა წყობაში და მის შინაგანს არსებაში“, ამისათვის მისი ცდა იყო მიმართული „წოდებრივ წყობილების“ გაუმჯობესებისაკენ და არა მის გაუქმებისაკენ და დარღვევისაკენ. ჩვენი ავტორი „საერთო“ (განურჩევლად წოდების) კეთილ-დღეობის ძიებაშია. მისის აზრით, „თავად-აზნაურობის დღეგრძელობა, კეთილდღეობა, ბედნიერება, სახელი და დიდება“ იმ ნიადაგზედ უნდა იყოს დამყარებული, „რომ თუ სხვანი კარგათ იქნებიან, მარტო მაშინ იგიც კარგათ იქნება“. მხოლოდ ავტორს აზრად არ მოსდის, რა რიგად შესაძლებელია ეგ საერთო კეთილ-დღეობა, როდესაც ერთი წოდების ინტერესი ასე თვალსაჩინოდ ეწინააღმდეგება მეორე წოდების ინტერესებს. განა აშკარა არ არის, რომ რამდენადაც წელში

*) „ივერია“ 1879 წ. № 3.

მაგრდება მწარმოებელი, ხელით მომუშავე წოდება, იმდენად სუსტდება ის წოდება, რომელიც სხვისი ნამუშავერით და შრომით მდიდრდება და ძლიერდება. არა მომუშავე წოდება იმდენად მაგარია, რამდენადაც მკვიდრათ და შეურყეველად უჭირავს ხელში მწარმოებელი. ბატონ-ყმობის გაუქმებამ თვალსაჩინოდ დაგვანახვა, რომ ჩვენი მოწინავე წოდების კეთილ-დღეობა სხვა წოდებათა კეთილ-დღეობაზედ კი არ იყო აშენებული, არამედ დამონავეებაზედ და დაჩაგვრაზედ. ასე რომ არ ყოფილიყო, ბატონ-ყმობის გაუქმების შემდეგ თავად-აზნაურობის სვე-ბედი უკუღმა არ დატრიალდებოდა და სხვა წოდებასთან ერთად მასაც დაეტყობოდა სიცოცხლე და ცხოველ-მყოფელობა. ილია ჭავჭავაძე სხვა აზრისაა. მისი იდეალი წოდებათა თანხმობაა. მთელი ერი თავის სოციალურ აგებულებით (თუნდაც ეს სოციალური აგებულება უვარგისია) მწყობრად უნდა მიისწრაფებოდეს წარმატებისაკენ და არამც და არამც არ დაშალოს ეს მწყობრობა და თანხმობა. წოდებრივი ბრძოლა უარ-ჰყოფილია არამც თუ ჩვენში, მთელს ევროპაშიაც.

„ქვეყანაზედ მარტო იმ ერს გაუძლია, ამბობს ავტორი, მარტო იმ ერს წარუმატნია თავი ათასგვარ განსაცდელისაგან, მარტო იმ ერს წარუმატნია და გაძლიერებულა, რომელსაც თავის ღროზე შეუტყვია და მიუგნია, რომ ერთის რომელისამე წოდების წინ წაწევა არაფრის მაქნისია, თუ დანარჩენი ერიც არ წაწეულა, პირ იქით, ერთის წოდების წინ წაწევას დანარჩენის უკან დაწევა მოჰყოლიაო“¹⁾.

ასე რომ წარმატების მშობრავ ძალად ბრძოლა და მოცი-ლეობა კი არ არის აღიარებული, არამედ მშვიდობა, წოდებათა შორის თანხმობა და ერთობა. თუმცა ავტორი ამბობს, რომ „ერთის წოდების წინ წაწევას დანარჩენის უკან დაწევა მოჰყოლიაო“, მაგრამ ავიწყდება, რომ ყოველთვის ანგარისში მისაღებია ის, თუ „ვინ“ რჩება უკან, რომელი წოდება იმარჯვებს. ავიწყდება აგრეთვე, რომ მსოფლიო ისტორიის მსვლელობაში მწარმოებელი წოდების ფეხის წინ წადგმა ქვეყნის წარმატების მომენტად ჩაითვლებოდა და არა იმის უკანდახვევისა. როცა ჩვენი ავტორი ზემოდ მოყვანილ სიტყვებსა სწერდა, აშკარაა, კეთილი განზრახვა ჰქონდა და გარეგან შე-

1) „ივერია“ 1888 წ. № 231.

ხედულებით მის სიტყვებს რადიკალური ელფერიც ედვა. თავად-აზნაურობას ურჩევდა, იზრუნეთ თქვენის კეთილ-დღეობისათვის, მხოლოდ სხვანიც ნუ დაგავიწყდებათო. თქვენი ბედნიერება სხვის ბედნიერების საზომით გაპზომეთო. ამას ურჩევდა ჩვენი ავტორი, რადგან არა სჯეროდა, რომ ჩვენი ჩამორჩენის უმთავრეს მიზეზს თვით ჩვენს „წოდებათა წყობაში, მის შინაგან არსებაში“ და აქედამ წარმომდგარ ეკონომიურ წინააღმდეგობაში უნდა ვეძებდეთ და არა იმაში, ვითომ ერთი წოდება შეიარაღებული იყოს „ავის გულით, ხარბის თვალით, გრძელი ხელით და ნამუსის ქუდიც ახლილი“ ჰქონდეს. უბედურება ამ ფსიხოლოგიურ თვისებებში კი არ არის, არამედ სოციალურ პირობებში, რომელიც მიზეზად ჩაითვლება ამგვარ ფსიხოლოგიურ თვისებების დაბადებისათვის.

ამრიგად წოდებრივ ურთიერთობას ჩვენი ავტორი ხელუხლებლად სტოვებს. ამ ურთიერთობის დარღვევის საჭიროება არა აქვს წამოყენებული, პირ-იქით, მომავალი ჩვენი ცხოვრების ეკონომიური აგებულება წოდებათა თანხმობაზედ აქვს აგებული. მამული მემამულეს მჭიდროთ უნდა ეჭიროს ხელშიო და არამც და არამც არ წაერთვასო.

„ვსთქვათ ვისმეს მამულში უმამულო კაცს მოვასწარით, — არკვევს ავტორი თავის აზრს, — მამული მემამულეს წავართვით და უმამულოს მივეცით. მას მერმედაც ხომ ისევ იმ გაჭირვებას შეგვახლის დროთა მდინარეობა!.. მაშინ რაღა ვქნათ? კიდევ წავართოთ? ეგრე რომ ვიაროთ, **დღევანდელ მემამულეს ხომ სულ ჩამოერთმევა** მამული და ახლა ის გაგვიხდება თავში საცემიო“¹⁾.

ავტორი პირდაპირ გვეუბნება, რომ არა სასურველია, რომ თანამედროვე მემამულემ დაჰკარგოს თავისი მამული, თუნდა ეს მამული მწარმოებელის, გლეხობის ხელში გადადიოდეს. გალატაკებული მემამულე თავში საცემი გაგვიხდებაო. ჩვენი გვეგონია, რომ გალატაკებულ მემამულეს ორი გზა აქვს — ერთი სულ გადაგვარებისა, მეორე გზა შრომა და წარმოება. შრომა ბაღავს სიმდიდრეს, შრომით სცხოვრობს ხალხი. თუ ამ მეორე გზას დაადგა გალატაკებული მემამულე, თავში საცემი აღარ გაგვიხდება და საზოგადოების საჭირო წევრიც შე-

1) „ივერია“ 1877 წ. № 168.

იქმნება. ავტორს არ აქვს გამოსახული და ნათლად განსაზღვრული შრომაზედ დაფუძნებული და შრომით აგებული ხალხის ეკონომიური წყობილება. ამიტომაც არის, რომ წარსულში და აწმყოშიაც, ცოტა არ იყოს, ამართლებს წოდებრივ წყობილებას და ექომაგება ერთ წოდების ეკონომიურ უპირატესობასაც. ეს იქიდანაც წარმოსდგა, სხვათა შორის, რომ ჩვენს ავტორს არ ჰქონდა ზედმიწევნით შეგნებული თანამედროვე ეკონომიურ ცხოვრების მოძრავი ხასიათი, არა ჰქონდა გათვალისწინებული მრეწველობის მომავალი როლი, მისი მნიშვნელობა პროფესიონალურ კლასების დაარსებაში და ხალხის სიმდიდრის მოძრაობაში. ჭავჭავაძის ყურადღებას მარტო სოფელი იწვევდა. ამას გასამართლებელი საბუთიც ჰქონდა, რადგან ჩვენი ქვეყანა სოფლური ქვეყანაა, მხოლოდ ავტორს უნდა დაენახა, რომ სოფელთან ერთად იბადება და ისახება იმგვარი ეკონომიური ნიადაგი, საიდანაც წარმოსდგება სრულებით ახალი და საქართველოში უცნობი ფაქტორი წარმატებისა და მოძრაობისა—აღებ-მიცემობის გაძლიერება, მრეწველობის აღორძინება, ფულის გაბატონება და ამის საშუალებით სოფლის ძველებურ მებატონის ხარისხის ჩამორთმევა და დაქვეითება. აი როგორა ჰხსნის ავტორი ამ საგანს.

„ჩვენის გულითადის ფიქრით, ქვეყანა იმისია, ვისაც ერთ ხელში ხმალი უჭირავს და მეორეში გუთანნი. ხმალი იცავს გუთანს, ხოლო გუთანნი ასაზრდოვებს ხმალს. გუთანს კი ერთი განსაკუთრებული მშვიდობიანი დანიშნულება აქვს: დედა-მიწის უხვი გული გადაგვიშალოს და იქიდან საზრდოება გვაწოდოს. გუთანნი, ქართველებო, გუთანნი! და ხმალი იყოს ფარი მისი, თავი და ბოლო აქ არის, დამიჯერეთო“¹⁾).

ამას სწერდა ავტორი 1881 წელს. შემდეგის წლების ჩვენი ავტორის ნაწერების გადასინჯვამ დაგვანახვა, რომ ავტორს ამ საგანზედ შეხედულება არ შეეცვალა, თუმც ამას ვერ ვიტყვით, ვითომ მრეწველობის და აღებ-მიცემობის საჭიროება არა ჰქონოდა გაგებული და გათვალისწინებული. ავტორის გონებაში უფრო ჩვენი ძველი ცხოვრების მისწრაფება აღიბეჭდა,— მშვიდობიანობა, ის, რაც ასე სანატრელი იყო ძველ დროში, და ამ მშვიდობიანობის მფარველობის ქვეშ სოფლური შრომა,

1) „ივერია“ № 11 1881 წ.

შრომა გაგონიერებული და ცოდნით გაღონიერებული. ამაში ამ მოსაზრებაში გამოისახა ტიპიური თვისება ძველი თაობის წარმომადგენლისა. აქედამ, ამ „გუთნის“ თაყვანისცემიდან და „სოფლის“ მნიშვნელობის აღიარებიდან აღმოცენდა ჩვენებური „ნაროდნიკობა“, ის ერთგვარი მიბაძვა რუსულ მოძრაობისა, რომელმაც ჩვენშიაც გამოჩეკა ეგრედ წოდებული „ტეტიათა მოტრფიალე გუნდი“. ყველა ამას ამ ჟამად ისტორიული ხასიათი მიეცა, რადგან სხვა დრო დაგვიდგა, სხვა ხალხი გამოვიდა სამოქმედოთ და სხვა აზრი და მისწრაფებაც გამოიყოლია თან.

მხოლოდ უნდა ვსთქვათ, რომ ჩვენი სოფელი მართლაც და დიდის და განსაკუთრებულის ყურადღების ღირსია. ჭავჭავაძის ცალ-მხრივობა იმაში კი არ არის, რომ აქცევდა ყურადღებას ქართულ სოფელს, არამედ იმაში, რომ მარტო სოფლისაკენ იყო მიმართული მისი გულის ყური. იმ ქვეყანაში, სადაც $\frac{3}{4}$ -დი მცხოვრებთა რიცხვისა სოფლად სცხოვრობს და მეურნეობას მისდევს, სოფელი უნდა იყოს შესწავლილი და გამოკვლეული, სოფლის ცხოვრება უნდა იყოს გაუმჯობესებული, შესუმბუქებული, მხოლოდ თვით ამ ცხოვრების გამოფხიზლებისათვის საჭიროა სამრეწველო ცენტრების გაჩენა, საჭიროა სოფლის და სამრეწველო ცენტრის ურთიერთობის გამტკიცება, საჭიროა ქალაქის და სოფლის შუა შრომის განაწილება. და აი ჩვენი ავტორის ნაწერებში არა ვხედავთ ამ ორმაგ ეკონომიურ ცხოვრების დაფასება-განმარტებას.

იღია ჭავჭავაძე, როგორც სოფლის მოსარჩლე, თავის გაზეთის „ივერიის“ საშუალებით თვალყურს ადევნებდა სოფლის ჭირ-ვარამს. ხვნა-თესვა, მევენახეობა, სამეურნეო სწავლა-ცოდნა, სოფლის „ამხანაგობები“ დებო-კასები, ჩარჩები და სოფლის წურბელები, სამკითხველოები და სხვ.—აი ის საგანი, რის გარეშემოც დასტრიალებდა ჩვენი ავტორი და ეს ასეც უნდა ყოფილიყო. ვიმეორებთ, ავტორის დანაშაულობა ამაში არ არის. ძალიანაც რომ თანაუგრძნობდეთ ქალაქურ მრეწველობის გამოფხიზლებას, სოფლის მინებება და მიტოვება მავნებლად მიგვაჩნია. ჩვენ არ ვეთანხმებით ერთგვარ სოციალურ მოძღვრებას, რომელიც გვაუწყებს სოფლის გადაგვარების და გაქალაქების საჭიროებას. სოფლის წარმოებას უოველთვის თავისებური ხასიათი ექმნება და მისი ცვლილება ქალ აქთან ვიწ-

რო და მკვიდრ დაკავშირებაში გამოისახება და არა იმის გადაგვარებაში. სწორედ ამისათვის ბ. ნ. ჟორდანიას დაფასება ჩვენი ავტორის „სოფლურ შეხედულობისა“ უსაფუძვლო დაფასებად მიგვაჩნია, რადგან ჟორდანია „სოფლის ვადასხვაფერებას“ „სოფელთა გაქალაქებაში“¹⁾ ხედავდა და ეს გაქალაქება თანამედროვე ეკონომიურ ცხოვრების უმთავრესს ძარღვად მიაჩნდა. ხოლო ჩვენი უთანხმოება ილია ჭავჭავაძესთან ამ კითხვებში გამოისახება შემდეგში: ავტორი მარტო სოფლის ცხოვრებას აღევნებს თვალ-ყურს, ქალაქი თავის რთულის აგებულებით აქვს სრულებით მივიწყებული. თვით სოფლის ცხოვრების შესწავლაში ჩვენი ავტორი უყურადღებოდ სტოვებს ძირითად ეკონომიურ წინააღმდეგობას, რომელიც ჩაითვლება ჩვენ წოდებათა ურთიერთობის დამახასიათებელ თვისებად. ჩვენი ავტორი კმაყოფილდება ცხოვრების ცალ-მხრივი შესწავლით და მასთან ამ იმის მიერ შემოფარგლულ ცხოვრების ნაწილში არ დაასახელა და არ აღნიშნა ის, რასაც ძველის დროიდან ჰქონდა ჩაგდებული მკვიდრი საძირკველი — არ დაასახელა ძირითადი წოდებრივი უთანხმოება.

და აი სწორედ ამითი აიხსნება, რომ ილია ჭავჭავაძე ყოველთვის იყო და არის თავად-აზნაურთა ბანკების მოსარჩლელ-მართალია, ჩვენებურ ბანკებს საზოგადოებრივი ხასიათაც აქვს, წმინდა მოგებას ხშირად საზოგადოებრივ საქმეს ანდომებდნენ — სკოლა იყო ეგ საქმე, გაზეთი თუ თეატრი — მართალია ისიც, რომ ჩვენს ღარიბ და უფერულ ცხოვრებას „ბანკის კრებები“ ცოტა არ იყოს აცოცხლებდნენ და აღელვებდნენ — ასე თუ ისე სწურთვნიდნენ ჩვენს უნარს საჯაროდ ლაპარაკისას, ავარჯიშებდნენ ჩვენს „წარმომადგენლობას“, ხოლო მიუხედავად ყველა ამისა, ჩვენი სათავად-აზნაურო ბანკები იყო და ალის წოდებრივი დაწესებულება, რადგან უმთავოესი მისი აზრი — თავად-აზნაურობის ეკონომიურ მდგომა-ეობის გაუმჯობესება და გამაგრება — ეწინააღმდეგება უმრავლესობის, ჩვენი მწარმოებელის ინტერესებს. რადგან მწარმოებელ და მემამულეს შორის ძირითადი განხეთქილებაა, ამისთვის ერთის რომელიმე კლასის გამაგრება მეორე მოპირდაპირე კლასის დასუსტება იქნება. ხოლო, რადგან ჩვენ უნდა მივიღოთ მხედველობაში უმ:

1) ქართული პრესა, გვ. 56, ჟორდანია.

რავლესობის ინტერესი, ამისათვის უნდა ვსთქვათ, რომ ყოველი დაწესებულება, ყოველი ზომა, რომელიც უმცირესობის ინტერესს ემსახურება მაწინებელ დაწესებულებად, მაწინებელ ზომად უნდა მიგვაჩნდეს. ილია ჭავჭავაძეს არასოდეს არა ჰქონდა გათვალისწინებული კითხვა ამ მხრიდან და ამითი აიხსნება, რომ „ბანკს“ შეაღია მთელი თავისი ზნეობრივი და გონებრივი ძალა. ეს არ იყო საერო, საყოველთაო საქმე და ძალიან სამწუხაროა, რომ ილია ჭავჭავაძის ჭკუა, ცოდნა-გამოცდილება, მკვერ-მეტყველება, მხნეობა „პატარა საქმეში“ დაიქსაქსა და შთაინთქა ამოდენა სულიერი ძალა რომ მოხმარებოდა ჩვენს დავრდომილ ერს, ჩვენი ავტორის მომდევნო თავობის ერთ ნაწილში აღარ დაიბადებოდა უიმედო წუხილი და სასოწარკვეთილება და ის მავთული, რომელიც ეხლა შეწყვეტილია ახალ და ძველ თავობის შორის, გაბმული იქნებოდა, ჩვენი ძალ-ღონე გაერთიანებული, ჩვენი მოქმედება—შეთანხმებული. მოხდა სხვა ნაირად აღბად ასე იყო საჭირო. აღბად, ჩვენი წადილი დაგვიანებული წადილია და ჩვენი დაღონება—უადგილოა. ასე სჯის ცხოვრება და ჩვენც ნუ ავცილდებით ცხოვრების ნიადაგს...

მაგრამ ყველა ეს არა კმარა ჩვენი ავტორის დასახასიათებლათ. დროთა მსვლელობაში ბევრი რამ დასწამეს ჭავჭავაძეს. კრიტიკის მოვალეობაა სიმართლვით გამოიკვლიოს და ერთხელ და სამუდამოდ აღადგინოს ავტორის დაუმახინჯებელი შეხედულება სხვა-და-სხვა მწვავე სოციალურ კითხვებზე.

ჩვენ უკვე ვსთქვით, რომ ილია ჭავჭავაძის ეკონომიური მოძღვრება „უკიდურესობაზე“ არასოდეს არ მისულა, პირიქით, ჩვენს ავტორს ყოველთვის ჰქონდა დაცული ერთგვარი „ზომიერება“, რომელსაც არსებულ სოციალურ წყობილების გაუმჯობესება ჰქონდა მიზნად და არა მისი დარღვევა. რა საშუალებით, რა ნაირად შესაძლებელია გაუმჯობესება ამ ცხოვრებისა, ევროპაში ამ კითხვამ დიდ ძალი დასები დაჰბადა: პროგრესისტები, ლიბერალები, რადიკალები—ყველანი სკდილობენ გააუმჯობესონ არსებული წყობილება. სოციალისტებისაგან ყველა ესენი იმითი განირჩევიან, რომ მაშინ, როდესაც სოციალისტების მოქმედება არსებულ წყობილების გაუმჯობესებას მიისწრაფვის, ამათ სურთ, პირიქით, არსებული უთანხმოება შეასუსტონ სხვა-და-სხვა რეფორმებით და მით უფრო გაამტკიცონ ეს გარეგნობით განახლებული წყობილება.

ილია ჭავჭავაძე, — ევროპიული საზომით რომ დავათასოთ მისი ნაწერები, — არსებულ ცხოვრების გაუმჯობესების მომხრე იყო, ხოლო იარაღი და საშუალება, რომელსაც ხმარობდა ამ ცხოვრების გასაუმჯობესებლად, იმგვარი იყო, როგორსაც ხმარობენ ლიბერალ-რადიკალები. ერთმა ნაწილმა ჩვენი საზოგადოებისამ, თავის წინამძღოლის ნ. ჟორდანიას მეოხებით, კონსერვატორთა გუნდში ჩარიცხა ჩვენი ავტორი. მკითხველი დაინახავს ამ აზრის უსაფუძვლობას და აკვირებულ მიდგომილ მსჯელობას.

საზოგადოებრივ მწერლის დაფასება თუ გინდათ, გამოიკვლიეთ, რა თვალით, როგორ უყურებს კერძო საკუთრების პრინციპს. ერთნი აღიარებენ კერძო-საკუთრებას, როგორც ხელ-უხლებელ ინსტიტუტს, როგორც ღვთაებრივ დაწესებულებას, რომლის გადასხვაფერება და შეცვლა შეუძლებელია და დიდი ცოდვიც არის. მეორენი ამტკიცებენ, რომ კერძო-საკუთრების ძირითადი პრინციპი შეურყეველი უნდა რჩებოდეს. ხოლო ამ პრინციპის შეკვეცა და შესწორებაა საჭირო, დროის და გარემოების მიხედვით. მესამენი ამბობენ, რომ კერძო საკუთრება ძირიან-ფესვიანად უნდა იყოს აღმოფხვრილი, რადგანაც არის მიზეზი კაცთა, შორის უთანასწორობისა. პირველი შეხედულება თეოლოგიურ-კონსერვატიული წინააღმდეგია ყოველგვარ საზოგადოებრივ ცვლილებისა. იგი ამართლებს მონობას და ბატონ-ყმობას, როგორც ღვთაებრივ დაწესებულებას. ტიპიური წარმომადგენელი ამ მიმართულებისა, ფილარეთი, ბატონ-ყმობის განთავისუფლებას წინააღმდეგი იყო, რადგან, მისის რწმენით, ბატონ-ყმობა, როგორც ღვთაებრივი დაწესებულება, შეურყეველად სამუდამოდ უნდა დარჩენილიყო რუსეთში.¹⁾ მეორე შეხედულება ლიბერალ-რადიკალური, რომელიც კერძო საკუთრების პრინციპის შესწორების და შეკვეცის საჭიროებას აღიარებს, ხელმძღვანელობს საზოგადოებრივ ინტერესით. ასე ამ მოძღვრების მიმდევარნი ამართლებენ მთავრობას, როდესაც რომელიმე სახელმწიფოს ინტერესის მიხედვით (რკინის გზის გაყვანა, მაგალითად,) კერძო საკუთრებას ეხება და ცოტა არ იყოს, არღვევს ამ უფლებას. ამგვარადვე

¹⁾ ფილარეთი „რთხვსაც“ და კაცის ცემასაც ამავე პრინციპით ამართლებდა. იხილეთ — *Джаншиевъ — Изъ эпохи великихъ реформъ*.

ამ შეხედულების მიმდევარნი (რადიკალები) შემოსავალზედ გადასახადის მომხრენი არიან (прогрессивный налог), რაიც აუქმებს, ასე თუ ისე, კერძო საკუთრების შეურყევლობას. მესამე მოძღვრების წარმომადგენელნი (სოციალისტები) სარგებლობენ უოველგვარ რეფორმით ანუ ფავისუფალ მოქმედებით ამ ინსტიტუტის გაუქმებისათვის.

ილია ჭავჭავაძეს ამ სამ მიმართულებაში შუათანა მიმართულების ადგილი ეჭირა. ბატონ-ყმობის წინააღმდეგი, გლეხკაცის მდგომარეობის გაუმჯობესების მომხრე, ჩვენი ავტორი არასოდეს არ გადასცილებია ზომიერებას და არ მისულა ძირითად ეკონომიურ წინააღმდეგობის აღიარებამდე.

„1864 წელს მოხდა ჩვენში ყმების განთავისუფლება, ვკითხულობთ ცნობილ ცხოვრება და კანონში“¹⁾. მოისპო ჩვენში ერთისაგან მეორის ადამიანის გაქელვის მიზეზი, კაცი კაცად აღიარეს... ერთს ჩამოაცალეს ის, რაც სამართლის შეურაცყოფა იყო, მეორეს დაუბრუნეს ის, რაც უმართლოდ წართმეულ ჰქონდა“.

განთავისუფლებულ გლეხს ხელის შეწყობა სჭიროდა. იურიდიული თანასწორობა საკმარისი არ იყო გლეხკაცის ბედის გაუმჯობესებისათვის. ჩვენი პუბლიცისტი იკვლევს ახალი ცხოვრების ეკონომიურ პირობებს, რათა ამ პირობებს შეუწყოს გლეხკაცის ცხოვრება. საჭიროა გამოვიკვლიოთ, სწერს ავტორი:

„რამდენმა კომლმა გლეხმა დააღწია ბატონ-ყმობის მოსპობამ... რამდენმა გამოისყიდა „ნადელი“ და რამდენმა ვერა, რამდენი მამულ-დედული დაჰყიდა თავად-აზნაურობამა, რამდენი გადავიდა გაყიდული მამული გლეხის ხელში და რამდენი ჩაუვარდა სომხებსა, სად და რაოდენი სივიწროვეა მიწისა, რამდენად უჭირს ჩვენს გლეხს თავისუფალს მიწაზედ გადასახლება და სად უფრო მოუხდება ეს გადასახლება და სხვანი“²⁾.

თუ შეეძლო ინტელიგენციას გლეხისთვის დახმარება აღმოეჩინა, სწორედ, ამ კითხვების გარკვევით უნდა დაეწყო. ავტორის აზრით, ის მამული, რომელიც მემამულეს ხელიდამ

¹⁾ „ივერია“ 1877 წ.

²⁾ „ივერია“ № 2. 1882 წ.

ეცლება, გლახკაცს ხელში უნდა ჩაუვარდეს.¹⁾ ამისთვის იაფი კრედიტის დაარსებაა საჭირო გლახისათვის:

„თუ მართლა სოფლის მამული ბევრი-ბევრი ხუთზედ მეტს სარგებელს არ იძლევა... და თუ ფული კი მის სასყიდლად ხუთზედ მეტადაც ძლივს იშოვება, მაშ გლახ-კაცმა, რომლის გამამულიანება ფრიად საჭიროა და სანატრელი, როგორ უნდა მიაწვდინოს ხელი მამულის სასყიდლად... უამისოდ გლახი ხომ ფულის პატრონის მუქთა მუშად, მსახურად შეიქმნება საშვილი-შვილოდ და ის, რაც ასს თუმნიან მამულის გამო ხუთს თუმანზედ მეტი გადახდება, ეგ ხომ იგივე ყმობა იქნება, რომლისგანაც ძლივდღობით თავი უკვე დააღწია“²⁾).

ამ სიტყვებს დღესაც ცოცხალი თანამედროვე ინტერესი აქვს, რადგან ჩვენს ინტელიგენციას ხელიც არ გაუნძრევია და ასე თუ ისე არ დაჰხმარებია გლახს მამულის შეძენის საქმეში არა ნაკლები თანამედროვე მნიშვნელობა აქვს ავტორისაგან აღძრულ გადასახლების კითხვას.

„საქართველოს გლახობას... უფრო მომეტებულად უჭირს თავისუფალი მიწები და გადასახლება, ვიდრე რუსეთისას. რუსეთში ერთს კვადრ. მილ. საშუალო რიცხვით ცხოვრობს 500 სულამდის. ჩვენში—1000 სულ... აღმოსავლეთ საქართველოში ერთს კვადრ. მილ. ითვლება 800 სული, დასავლეთისაში—1200-1300 სული... სამეგრელოში თითო კვადრატის ვერსზედ სცხოვრობს 1800 სული. ამ სივიწროვეს ერთი ორად ხდის ის გარემოება, რომ ნახევარი სამეგრელო ტყესა და ჭაობს უჭირავს, რის გამოც თითო გამოსადეგს კვადრატის ვერსზედ აქ 3600 სული მოდის. ეს ისეთი სივიწროვეა, რომელიც რუსეთის არც ერთ კუთხეში არ გაგონილა... ამაზედ უფრო დიდი ჭირი ჩვენს ქვეყანას ამ უამად არ აღვია. ამაზედ უსაჭიროებს საქმეს ჩვენი მწერლობა და საზოგადოება ვერ აღძრავს“³⁾).

ამ სტრიქონებში, საიდანაც გამოიყურება ძველი დროის

¹⁾ ავტორის აზრით, მემამულეს უნდა შერჩეს მამული, ხოლო თუ მაინც და მაინც ეცლება ხელიდამ, გლახის ხელში უნდა გადავიდეს. ჩვენ სხვანაირად ვაყენებთ კითხვას. მამული არ უნდა შერჩეს ერთ წოდებას, ხოლო უცხოელების ხელში გადასვლას მასვე დარჩეს.

²⁾ „ივერია“ № 144 1887 წ.

³⁾ „ივერია“ № 2. 1882 წ.

ჭავჭავაძე, შორს-მკვრეტელი და ქვეყნის მოყვარე მწერალი, ჩვენ ამოვიკითხეთ დღეს რაღაც საყვედურის მსგავსი—ისე უცვლელი დარჩა ის, რაც ამ თხუთმეტი წლის წინად ასე აშინებდა ჩვენს ავტორს. საკვირველია, რომ არც ერთ კეთილ განზრახვას და ავტორის ნაყოფიერ აზრს არ გამოუჩნდა მიმდევარი, იმისთანა საქმის კაცები, რომელნიც დღეს პრაქტიკულად განახორციელებდნენ იმას, რაც წინად მხოლოდ აზრი და წადილი იყო. რად მოხდა ეს? კარგ აზრს მიმდევარი უნდა გამოსჩენოდა, თავისი ნაყოფი უნდა გამოეღო. ან იქნება ამ ნაყოფის გამოღების დრო არ დაგვიდგა ჯერ-ჯერობით? თუ ეს ასეა, ახლო მომავალი პასუხს გაგვცემს ამაზედ.

ახლა ვიკითხოთ, რა აზრისა იყო ჩვენი ავტორი კერძო-საკუთრებაზედ? როგორცა ვსთქვით, ამ საგნის განხილვამ უნდა დაგვანახვოს ავტორის ნამდვილი მიმართულება. ხიზანთა კითხვის გარკვევაში ავტორის აზრი შეუწყვეტლივ ტრიალებს საკუთრების პრინციპის გარეშემო.

„საკუთრებას ორი ნაწილი შეადგენს, გვეუბნება ავტორი: ერთი პირადი, მეორე ზოგადი, რადგანაც იგი არსებობს არა მარტო ცალკე კაცის-სარგებლობისათვის, რომ ნამაგი მისის შრომისა მასვე მოახმაროს, არამედ საზოგადოების სარგებლობისათვისაც, რომ შესაძლოთ და დღევრძელად ჰქმნას არსებობა თვით საზოგადოებისა.“¹⁾

ასე რომ, ჭავჭავაძის აზრით, საკუთრებას აქვს მიზნად საზოგადოების სარგებლობა და არსებობაც კი. ხოლო ამას ემსახურება საკუთრება თავისის „ზოგადის“ ნაწილით. ამისათვის ავტორი ყოველთვის უსვამს ზახს. ამ საკუთრების ზოგადს მხარეს. ამითი აიხსნება ძველ ხიზანთა ადათის გამართლება ავტორისაგან, იმ ადათისა, რომელშიაც გამოსახულია ზოგადი მხარე საკუთრებისა.

„ხიზნობა სხვა არა არის რა, გარდა იმისა, რომ ერთგვარი სახეა მიწის ხმარებისა, **გაძლიერება საკუთრების ზოგადის ელემენტისა...** რჯულს, კანონს, პირად საკუთრების ხელ-შეუხებლობაზედ აგებულს, (ეკითხულობთ სხვაგან) როგორღაც თვალში არ მოდის და ეხამუშება ვადა-დაუდებელი ხმარება სხვის მიწისა, ერთისა და იმავე ლალითა და მერე იმი-

1) „ივერია“ 1877 № 168.

ტომ, რომ ხელ-შეუხებლობა პირადის საკუთრებისა—მართლაც
თუ ტყუილად — მერმისის ქვა კუთხედათ აღიარებულია და ყო-
ველი, რაც ჰზღუდავს ამ ხელ-შეუხებლობას, კანონი ძნელად
იშენვეს, ძნელად იწყნარებს“¹.

აშკარაა, ჩვენი ავტორი არა სთვლის კერძო საკუთრებას
შეურყვეველ დაწესებულებად და, მისის აზრით, კანონი ხში-
რად ჰზუთავს საზოგადოებრივ მოთხოვნებთან. დავუგდოთ
ყური თვით ავტორს:

„მიდრეკილება ხიზნობისა, რომ ხმარება მიწისა საშვილი-
შვილოდ იყოს და ღალა თუ გადასახადი ერთს და იმავე
ქდებედ იდგეს უცვლელად—ეს ისეთი იერიშია საკუთრების
პირადს და კერძო ელემენტზედ მიტანილი, ეს ისეთი ნაღმია,
რომ საკუთრების ხელშეუხებლობის მოძღვრებას ძირეულად
არღვევს, მთელს რჯულიერებას საკუთრებისას ფერს უცვლის
და ზოგადს ელემენტს მისას გზას უხსნის სამერმისოდ ცხოვ-
რებაში ადგილის დასაჭერად... პატრონი ხიზნობის წესით ნე-
ბა-მოკლებულია: 1) აპყაროს ხიზანი უიმისოდ, რომ არ უზ-
ღოს ყველაფერი, რასაც ხიზანი მის მამულში სტოვებს და 2).
მოუმატოს ღალა-გადასახადი. ამ სახით მამულის პატრონი ღო-
ნე-მიხნდილია მოიხმაროს თავისი საკუთრება თავისის სურვილი-
სამებრ და ეს რა არის, თუ არ შერღვევა იმ მაღალის კე-
დელისა, რომელსაც პირადს საკუთრებას ეძახიან“²).

თუმცა ჩვენი ავტორისათვის ფრიად სიმპატიურია საკუთ-
რების ზოგადი მხარე, ესე იგი, თუმცა მის თვალში საკუთრე-
ბა ხელ-უხლებელი არ არის, პირ-იქით, ზოგიერთ პირობებში
მისი უფლების შეკვეცაც არის საჭირო, ხოლო ამ კერძო სა-
კუთრების უფლების შეზღუდვას, ავტორის შეხედულებით, აქვს
აუცილებელი საზღვარი, რომელსაც არც კანონი, არც ჩვეუ-
ლება არ უნდა გადასცილდეს. ამითი აიხსნება, რომ ჩვენი ავ-
ტორი ასე თანაუგრძნობს ხიზნობის ადათს, სადაც, მიუხედა-
ვად საკუთრების უფლების შეკვეცისა, განსაზღვრულია ამ შე-
კვეცის საზღვარი. ამითი აიხსნება, რომ იქ, სადა დაცულია
ზოგადი ხასიათი საკუთრებისა, ავტორის შეხედულებით, აღარ
არის შრომის და საკუთრების წინააღმდეგობა და განხორციე-
ლებულია სასურველი ეკონომიური თანხმობა. ავტორი არა

¹) „ივერია“ № 170 1877 წ.

²) „ივერია“ № 191. 1877 წ.

ხედავს, რომ ამგვარი საკუთრების უფლების შეზღუდვა მხოლოდ ერთი ნაბიჯია შრომის და საკუთრების წინააღმდეგობის კითხვაში და სწორედ ამითი აიხსნება მისი სიტყვები:

„იმგვარი მფლობელობა მიწისა, რომელსაც ჩვენ ხიზნობას ვეძახით, არის უხელო მიწის და უმიწო ხელის ერთმანეთთან მორიგება **კეთილ-ნებური**, ეკონომიურს ანგარიშზედ აშენებული“¹⁾.

აქ ღირს-შესანიშნავი სიტყვაა „კეთილ-ნებური“. ჩვენის აზრით, „კეთილ-ნებობაზედ“ ლაპარაკი მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება, როდესაც ორივე მხარე, ვინც ხელშეკრულობასა სდებს, თანაბარ და ერთგვარ პირობებში იმყოფება. წინააღმდეგ შემთხვევაში სუსტი მხარე ყოველთვის დაემორჩილება ღონიერ მხარის წინადადებას და მათ ხელშეკრულობას „კეთილ-ნებური“ ხასიათიც დაეკარგება. სწორედ ამ მოსაზრებიდამ გამომდინარე მოპირდაპირენი ვერც წოდებულ ბურჟუაზიულ ვითამ „შრომის თავისუფლების“ პრინციპისას—(liberté du travail). თავისუფლებაზედ და კეთილნებობაზედ შეუძლე ბელია ლაპარაკი იქ, სადაც მუშა ხალხი—გლეხია იგი, ხიზანი თუ ქარხნის მწარმოებელი—**ძულლებულია** დაემორჩილოს კანონის. და ადათის წინადადებას, იმ კანონის და ადათის, რომელიც ეკონომიურ უთანასწორობაზეა აგებული.

სიმართლე მოითხოვს აღვნიშნოთ, რომ ილია ჭავჭავაძე თითქოს გრძნობდა ამ შეუთანხმობლობას. აქა-იქ ჩვენი ავტორი სცილდება „ბურჟუაზიულ“ მოძღვრების საზღვარს, ხოლო სცილდება გაუბედავად, კრძალვით. და ისევ საჩქაროდ უკან ბრუნდება.

„ცხოვრების წალმა-უკუღმად მსვლელობამ საქმე ისე მოაწყო, გვეუბნება ავტორი, რომ მაჯის პატრონს და გარჯის გამძღოლს მარტო იმოდენა მოუთალა მის მიერ შექმნილ ავლადიდებისაგან, რაც ძლივ-ძლიობით საკმარისია მარტო იმისათვის, რომ დღე-დღიურად თავი იკვებოს. ძნელად, ძალიან ძნელად გამოსარჩომი მაჯით მცხოვრებისა ამ ხაზს გადასცილდება; პირ-იქით, ხშირად დასცილდება კიდევ ხოლმე და მაშინ მუშა-კაცი ნახევარზედ მშვიერია, თუ სულ ულუკმა-პურად არ არის დარჩენილი.“²⁾

1) „ივერია“ № 176. 1877 წ.

2) „ივერია“ № 111. 1887 წ.

თუ ეს ასეა საზოგადოთ, ხიზანიც უკეთეს მდგომარეობაში არ უნდა ყოფილიყო, რადგან ისიც არის „მაჯის პატრონი“ და „ვარჯის გამძღოლი“ და ამ მაჯის საშუალებით იკვებავს თავს.

აქ აზრთა წინააღმდეგობა აშკარაა და ამ წინააღმდეგობის დასაფარავად ავტორი აღარ უბრუნდება ეკონომიურ ძირითად წინააღმდეგობის მაჩვენებელ კითხვებს.

რა დასკვნა უნდა გამოვიყვანოთ ყველა ზემო ნათქვამიდან, ამას შემდეგ წერილში დავინახავთ.

VI

ჩვენ გადავავლეთ თვალი ილია ჭავჭავაძის იმ ნაწერებს, რომელნიც ავტორის დამახასიათებელ ნაწერებათ მიგვაჩნდა. რასაკვირველია, ავტორის დახასიათება სრული ვერ გამოგვივიდა—ვგონებთ, უდროვოც იქნებოდა ამგვარი დახასიათება, რადგან, იმედი გვაქვს ჩვენს მწერალს არ დაუმთავრებია ჯერჯერობით თავისი სალიტერატურო მოღვაწეობა. ჩვენ შევაჩერეთ მკითხველის ყურადღება იმ მწვავ და გამოურკვეველ კითხვებზე, რომელნიც დღესაც, — როგორც გუშინ, როგორც იმდროს, როდესაც ილია ჭავჭავაძემ პირველად წერა დაიწყო, — გვადლევებენ, გვაწუხებენ და უთანხმოების მიზეზად ხდებიან ჩვენს საზოგადოების სხვა-და-სხვა დასთა შორის. ჩვენ ხაზი წავუსვით ავტორის იმ აზრებს, რომელთაც თანავუგრძნობთ დღეს, და რომელზედაც უნდა აშენდეს შეუწყვეტელი და შეთანხმებული მოღვაწეობა ძველის და ახლის თაობისა. ხოლო სიმართლე ითხოვდა, აღგვენიშნა, რომ ჩვენი თანხმობა სრული არ არის და ამიტომ იქ, საცა სწყდება ჩვენ შორის თანხმობის ძაფი, უნდა გამოირკვეს და გამტკიცდეს „რალაც ახალი“ სწორედ ის, რაც ახალ თაობის საზრუნველ საგნად გადაიქცევა. ეს ასე უნდა იყოს. ცხოვრება განუწყვეტელი მოძრაობაა. ძველი თაობის გონიერების დამამტკიცებელი საბუთი, სხვათა შორის, იმაშიაც იმალება, რომ მომავალ თაობას წინსვლის სურვილს უბაძავს, უბადავს აგრეთვე ახალ აზრებს, ახალ მისწრაფებას, ყოვლად შეუძლებელია, რომ ოცდაათი წლის განმავლობაში საზოგადოებრივ ცხოვრებაში არავითარი აზრის

ცვლილება არ მომხდარიყო, ახალი კითხვები არ დაბადებულ-
ლიყო, ახალი საქმე არ დაწყებულიყო. ასე რომ არ იყოს
ჩვენში, ეს იმისი მომასწავებელი იქნებოდა, რომ ძველი თაობა
უნაყოფოა და უძრავი, რომ მასში არ არის სიცოცხლე და
ცხოველ-მყოფლობა. ხოლო ჩვენში მოხდა ისე, როგორც უნ-
და მომხდარიყო. ძველი თაობის უკეთესი წარმომადგენელი,
ილია ჭავჭავაძე, მესამოცე წლებიდან მოყოლებული მოღვაწე-
ობს სალიტერატურო ასპარეზზედ. ჩვენ უკვე ვნახეთ, რომ
ის მოძრავი ძალა, რომელიც ამოქმედებდა ჩვენს მწერალს,
ქართულ ეროვნების დაცვის, გამოთბიზლების და სხვა ერთა
შორის გათანასწოების აზრი იყო. ეროვნება აღფრთოვანებ-
და ავტორს, ეროვნება სამართლიანობის კითხვად მიაჩნდა. და
ამ კითხვის ზნეობრივ მხარეში ჰპოულობდა ჩვენი მწერალი
მოქმედების და წერის საფუძველს. სანამ ავტორი ადგია თა-
ვის დამოუკიდებელ ეროვნულ პროგრამას, ჩვენი მისდამი თა-
ნაგრძობა სრული და შეურყეველი არის და იქნება. ხოლო
იქ, საცა ავტორს თითქოს რალაცა უკუმანი და გაუბედავობა
დაეტყო, იქ სწყდება ჩვენშორის შემაერთებელი მავთული.
ჩვენ ხაზს უსვამთ იმ გარემოებას, რომ ძველ და ახალ თაო-
ბას, ილია ჭავჭავაძის მეოხები, გამორკვეული დარჩა საერ-
თო მოქმედების ასპარეზი და ეს სწორედ ის ასპარეზია, — ნა-
ყოფი პოლიტიკურ ცხოვრებისა, — რომელზედაც თავისუფლად
მოთავსდებიან ძველის, ახლის და მომავალ თაობის წარმო-
მადგენელნი. ჩვენ ვამბობთ, რომ ამ საერთო შრომის საქირო-
ებას ილია ჭავჭავაძემ ჩაუგდო საძირკველი და ხუ ამ ბოლო
ხანებში ჩვენმა მწერალმა თითქოს აუხვია თავისივე ფეხით გა-
თელილ ბილიკს, ეს ჩვენ არ უნდა გვაშინებდეს. ვიქონიოთ
სრული პატივი იმისი, რაც პატივისადებია, ხოლო ნუ შევ-
დრკებით და თამამათ გამოვეცალოთ ჩვენს მწერალს იქ, საცა
ჩვენი გზები ერთმანეთს შორდებიან. ამას გვავალეებს ცხოვრე-
ბა, ძველი თაობის ანდერძი, ილია ჭავჭავაძის მიერ გამორკვე-
ული ეროვნული იდეალი. ახალი თაობა თავის დანიშნულებას
მხოლოდ მაშინ აასრულებს, როდესაც სამართლიანად დაათა-
სებს და განმარტავს ძველ თაობის ნაანდერძევს, ქართულ ვი-
ნაობას აღადგენს და ეროვნებას წარმატებისთვის გამოსადეგ
იარაღად გადააქცევს. ხოლო ყველა ამისათვის, ცოდნის და
ცხოვრების ერთგვარ განმარტების გარდა, საქიროა მხნეობა

და გაბედულება, რასაც იჩენდა ჩვენი ავტორი პირველ ხანაში.

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ დაწვრილებით, რაში ვეთანხმებით ილია ჭავჭავაძეს და რაში არა. აღვნიშნეთ ჩვენი ავტორის ძალა და შეურყეველი ღირსება, ხოლო ისიც, რაც, ჩვენის მოსაზრებით, მის სისუსტეს და ნაკლულევანებას შეადგენს. გამოაშკარავდა, რომ უმთავრესი საგანი ჩვენის უთანხმოებისა ეკონომიური ნიადაგია. ჩვენი ავტორი წოდებათა წყობილების გაღონიერების ზრუნვაშია, რადგან ჰგონია რომ ამ წყობილების დაურღვევლად შესაძლებელია საერთო ეკონომიური კეთილდღეობა. ჩვენ კი გვგონია, რომ საერთო კეთილდღეობა მოითხოვს ახალ საზოგადოების დაფუძნებას, იმგვარ საზოგადოებისა, რომლის არსებობა **შრომაზედ** იქნება დამყარებული და ამისათვის, რაც უფრო მალე დაირღვევა ჩვენებური წოდებრივ ურთიერთობაზედ აშენებული საზოგადოებრივი აგებულება, იმდენად მეტს მოიგებს ჩვენი ხალხი და ჩვენს ეროვნებასაც უფრო მკვიდრი შეურყეველი ნიადაგი ექმნება საფუძვლად. ილია ჭავჭავაძეს არა აქვს მკაფიოდ დაყენებული დემოკრატიული პრინციპი. ჩვენ არ ვამბობთ, რომ ის შეურიგებელი მტერია დემოკრატიზმისა, არც იმას ვამბობთ, რომ ხალხის მტერია ჩვენი ავტორი—ჩვენ ვნახეთ, რომ ჭავჭავაძე მუდამ ხალხის კეთილდღეობის ზრუნვასა და ფიქრშია. ჩვენ მხოლოდ იმას ვამბობთ, რომ ის ფარ-ხმალი, რომლითაც ესარჩლება ავტორი ხალხს, ომში გამოუსადეგარია, რადგან არა ჰკლავს ნამდვილ მიზეზს ხალხის დაქვეითებისას და ძირიან-ფესვიანად არ არღვევს წოდებათა შორის ქონებრივ უთანასწორობას. ახალმა თაობამ, თუ რაიმე მომავალის იმედი აცოცხლებს, უნდა აიცილოს ეს შეცდომა და თუ, ხალხთან ერთად ჰსურს მოქმედება, უნდა დემოკრატიულ ნიადაგზედ ააშენოს ეროვნული კეთილდღეობა.

ხოლო ამ აზრის განსახორციელებლად ახალი თაობა არ უნდა უარ-ჰყოფდეს საერთო შეთანხმებულ მოქმედებას იქსაცა კი შესაძლებელია ამგვარი სხვა-და-სხვა წოდებათა შორის შეთანხმებული მოქმედება. ამ შემთხვევაში ილია ჭავჭავაძის ნაწერები დიდ დახმარებას აღმოუჩენენ ყველა იმას, ვინც კი მოისურვებს, თანახმად საქართველოს პოლიტიკურ პირობებისა, ქართველ ხალხს რაიმე სარგებლობა მოუტანოს.

ჩვენ ვათავებთ ამ წერილს. ილია ჭავჭავაძეს კვლავაც დავუბრუნდებით, როდესაც შევეხებით ნ. ნიკოლაძის ნაწერების დაფასებას. ჩვენ გვსურს, შეძლების დაგვარად, გადავავლოთ თვალი ძველი თაობის უმთავრეს წარმომადგენელთ. თვითვე-
ულ წარმომადგენელის პიროვნება და ხასიათი უფრო ნათლად
გამოჩნდება საერთო ჯგუფში.

ნ. ნიკოლაძე¹⁾

1901 წ.

(ნაწყვეტი)

I

არა ჩვეულებრივის აღელვებით ვიწყებთ ჩვენ ნიკო ნიკოლაძის ნაწერების დაფასება-განმარტებას. ძველი გაზეთების და ჟურნალების გადაფურცვლამ, დავიწყებულ ძველ ამბების მოგონებამ, წარსულ ცხოვრების, მოღვაწეობის და თაობის გადაშინჯ-გადათვალიერებამ რაღაც გაურკვეველ აღელვებით აავსო ჩვენი გული, ააშფოთა ჩვენი გონება და ჩვენს ოცნებასაც მისცა მდიდარი საზრდო. საკვირველია კაცის სულიერი თვისება! ჩვენ ყოველთვის ის გვიზიდავს, რაც მოწყვეტილია, შორს არის ჩვენგან. კარგათ ვიცით, რომ წარსული ცხოვრება ხშირად უვარგისი და ფუჭია, რომ აწმყო შედარებით მდიდარი არის, ნაყოფიერიც, მიუხედავად ამისა, წარსულ განვლილ ცხოვრების მოგონება როგორღაც გვასიამოვნებს, გვალღვებს, ესტეტიურ სიამოვნებას გვიბადავს გულში. ის, რაც საწყენია, აღარ გვაგონდება, რაც სატირელი, არ გვატირებს. ყველაფერს, ყველა საგნებს და მომქმედ პირებს რაღაც სხვანაირი ელფერი ედებათ და თქვენც დაჰყურებთ ამ წარსულს შორიდან, გულდამშვიდებული და ჩაფიქრებული. თქვენ ტვინში გაგების სურვილი იბადება, თქვენს გულში პატივის ცემა იმ მოღვაწეებისადმი, რომელთაც ავად თუ კარგათ შეუსრულებიათ თავის მოვალეობა. ამგვარადვე გვიყვარს და ვოცნებობთ ჩვენ მომავალზედ. აწმყო არ გვაკმაყოფილებს, არ აჯერებს აღშფოთებულ სულს. და თუ წარსულში არ ვიყურებით, მომავალი გვეზმანება, გვიზიდავს, გვეალერსება. დაუდგომელია კაცის გული, დაუცხრომელი მისი სულის

¹⁾ საუბედუროდ ეს წერილი დაუმთავრებელი დამრჩა. ვათავსებ მას, რადგან შიგ მაინც მოიპოვება რამდენიმე ცნობა წარსულ საზოგადოებრივ ცხოვრების შესახებ.

მოძრიობა. მომავალი და წარსული — ორივე ერთნაირად იზი-
დავს კაცს გამოსარკვევად, გასაგებად, განსამარტავად. ჩვენ
ამ უამად წარსულისაკენ გვიჭირავს თვალები. იქ გვინდა მოვ-
ნახოთ კლიტე ახალი ცხოვრების ასახსნელად. ნ. ნიკოლაძის
ნაწერები ამ შემთხვევისათვის კარგ იარაღს გვაძლევენ ხელში,
რადგან ჩვენი ცხოვრების სახე მკაფიოდ არის დაჩნეული ამ
მწერლის გულში, რადგან ყველაფერმა, ცხოვრების სიხარუ-
ლმა და ტანჯვამ ერთის ღონით, ერთნაირის ძლიერებით და-
ასვა დალი მის სულიერ პიროვნებაზედ.

როდესაც ქავექავაძე, ნიკოლაძე და სხვა ძველი თაობის
წარმომადგენლები გამოვიდნენ სამოქმედოთ, ჩვენი ცხოვრების
სურათი, შედარებით თანამედროვესთან, სხვა იყო. საზოგა-
დოებრივი განწყობილება სხვა ნიადაგზედ იყო აშენებული,
ლიტერატურას და მწერლობას სხვა საგანი ჰქონდა გასარკვე-
ვად და ჩვენს პარტიათა ბრძოლასაც სულ სხვა ნიადაგი ედვა
სათუძველად. ეს ის დრო იყო, როდესაც ფეოდალური წყო-
ბილება ჯერ-ჯერობით შეურყეველი იდგა, როდესაც, აღნიშ-
ნულ მიზეზის გამო, ჩვენმა ცხოვრებამ ჯერ არ გამოსახა სხვა
და სხვა პროფესიონალური კლასები და როდესაც მწერალი
დამონავებულ, უმიწა-წყლო ყმის მოსარჩლედ გამოდიოდა და
ომს უცხადებდა მათ, ვინც ძველ ცხოვრების წესს ებლაუქე-
ბოდნენ და უსამართლობას ეტრფიანობოდნენ. ეს არ იყო
მაღალ და დაბალ წოდებათა შეტაკება. მშრომელ ხალხს ჯერ
კიდევ არ ყვანდნენ თავიანთი წრის და წოდების იდეოლოგე-
ბი. ამ მშრომელ ხალხის მოსარჩლედ თავად-აზნაურობის გა-
ნათლებული პატარა, სულ პატარა ნაწილი გამოვიდა და ამ
რიგად ატყდა ბრძოლა ერთის წოდების (თავად-აზნაურობის)
ორ თაობათა შორის — ძველ წესის, ბატონ-ყმობის მომხრეთ
და მის მოპირდაპირეთ, ახალ წყობილების მქადაგებელთ შო-
რის. ამ გარემოებას კარგად უნდა დავაფიქრდეთ. იმ ხანის
„პარტიათა“ ბრძოლას თავისებური ელფერი და ხასიათი ჰქონ-
და. ეს იყო ბრძოლა-მამათა და შვილთა, ძველსა და ახალ
თაობას შორის.

ნ. ნიკოლაძე არა ერთხელ უბრუნდება ამ კითხვას და
ნათელს ჰტენს ამ ჩვენს მწერლობაში გაურკვეველ საგანს. მი-
სის შეხედულობით ძველი თაობის დამხობა აუცილებელი იყო.

„რა სამკვიდრებელი დარჩა ჩვენ ძველ თაობას?“¹⁾ იკითხება ჩვენი ავტორი. „**ეკონომიურის მხრით**“²⁾ იმას გაღარიბებული და გატყავებული ხალხი და უმოქმედო, უხეირო აზნაურობა ლუპავს, ამბობს იგი. **პოლიტიკური მხრით**—ზნე დაცემული, გაცალცალკევებული საზოგადოება, რომელსაც არა თუ ძველი გმირების სული დაუკარგავს, მათი სახელიც არ ახსრავს. **ზნეობის მხრით**—გაფლიდებული უხასიათობა, დაცემული ხელის ლოკვა, ძლიერის თაყვანისცემა, სამართლიანობის დავიწყება. **ლიტერატურული მხრით** დაცემული მწერლობა, დავიწყებული ენა, დაფანტული და დამახინჯებული ძველი ლიტერატურა. **გონებითი მხრით**,—სრული უაზრობა, ძველი ჩვენი ისტორიის უცოდინარობა, ახალი ცხოვრების გაუგებრობა. რომელ დიდებაზედ მიგვითითებს ჩვენ ძველი თაობა?—განაგრძობს ავტორი იმან თვითონ თავისი საკუთარი ხელით დაამხო და მტვერი წააყარა ამ დიდებას და იმაზე უფრო გულმწველათ იხსენებს ამ დიდებას ჩვენი, და არა მათი თაობა. რა საუნჯეს დაგვანახვებს, რომელ გმირს წარმოგვიდგენს, როგორ ლიტერატურულ მოძრაობას, რომ ჩვენი გაკიცხვა და გაახლების სურვილი წალაგმოს? არაფერს, არც ერთს. ის ხელცარიელია, „გაკოტრებულია“. „კარგი იქნებოდა:—ამბობს ჩვენი ავტორი იმავე წერილში, რომ მომავალს თაობების სამაგალითოდ, ძველი თაობის მოთავე პირებს რომ ძველი აუშენოს ჩვენმა ხალხმა და ზედ ეს ზედ-წარწერა ამოსკრას: „აქ მარხია თაობა, რომელსაც საკუთარი სარგებლობა ღმერთად მიაჩნდა, რომელიც ბრმად ატარებდა თავის სიცოცხლეს და დაბრმავების გამო ახალი ცხოვრების ფეხ-ქვეშ გაითელაო“.

საინტერესოა, რა ადგილი ეჭირა ძველ ცხოვრების დამხობის კითხვაში მის მოპირდაპირე ახალგაზდებს, მესამოცე წლებში ცხოვრებაში საბრძოლველად გამოსულ ახალ თაობას? ამაზედ აი რას გვეუბნება ნიკოლაძე: „შესანიშნავი და დაფიქრების ღირსი ის გარემოებაა, რომ ძველ თაობის ჩაქოლვის და დამხობის მიზეზი უფრო ცხოვრების და გარემოების ძალა იყო, ვინემ ახალი თაობის მოქმედება და ბრძოლაო“³⁾. ჩვენ იმდე-

1) ახალი ახალგაზდობა—ნ. სკანდელისა—კრებული № 1, 1873 წ.

2) ხაზს ჩვენ უსვამთ.

3) *ibid.*

ნათ პიროვნული და გულწრფელი უნდა ვიყოთ, რომ ჩვენი (ახალი თაობის) საკუთარი მოქმედების და გავლენის დაფასება უნდა შეგვეძლოს სწორედ იმ თვალთ, როგორითაც დაგვაფასებს ჩვენ შემდეგი თაობა და მომავალი ისტორია. ამ თვალთ რომ შევხედოთ ჩვენ იმ ახალ თაობას, რომელიც ჩვენი ხალხის ცხოვრებაში 1861 წ. გამოვიდა, დავინახავთ, რომ **ამ თაობას ძლიერ მცირედი გავლენა და მოქმედება ჰქონია** არა თუ მარტო ხალხის ბედზე და ცხოვრებაზე, არამედ მის გონებაზე და ძველი თაობის დამხობის მიზეზებზედაც... 1861 წლის ახალი თაობა ჩვენ ცხოვრებაში პატიოსანი გრძნობით აღვსებული შემოვიდა, გვიხსნის თავის აზრს ავტორი. იმას კეთილი მიზანი ჰქონდა, პატივსაცემი მიმართულება, შრომისა და ბრძოლის სურვილი და ახალგაზღვური აღტაცება, მაგრამ, როგორ ან რისთვის დავმალეთ, რომ ამ თაობას, ახალ რაზმს შეადგენდა თითქმის მარტო ერთი კაცი, — ილია ჭავჭავაძე, რომელიც წინამძღოლიც იყო და რაზმიც, ან, უფრო სწორეთ რომ ვსთქვათ, ურაზმო წინამძღოლი იყო იმ ახალი თაობისა, რომელსაც ჩვენ ცხოვრობაში ფეხი უნდა შემოედგა“¹⁾.

როგორ მოხდა, რომ ახალი თაობა ასეთი სუსტი და მოუზადებელი გამოდგა, რომ მისი წინამძღოლი „ურაზმო წინამძღოლი“ დარჩა? ვალაპარაკოთ თვით ავტორი. „ახალმა თაობამ არც საზოგადოებრივი მეცნიერება იცოდა თეორიითა¹⁾“, არც პრაქტიკული მდგომარეობა ჩვენი ხალხისა, არც ჩვენი საზოგადოების საჭიროება და სურვილი. **იმას მარტო კეთილი გული და პატიოსანი სურვილი ჰქონდა**, და გონების იარაღთ იმას მარტო ორიოდ მეტნაკლებათ ნათელი აზრი მოუძღვიდა: გლეხების განთავისუფლების სამართლიანობა, ბატონყმობის უვარგისობა, მამულის სამსახური... და თუ ამ მცირედი იარაღით და ბარგით, ამ გამოუყვლეველი, ნისლიანი აზრებით მაშინდელმა თაობამ მაინც თავი გამოიჩინა და საზოგადოების თვალში უწინდელ თაობაზე უფრო მაღლა დადგა, დასძენს ავტორი, ეს, ერთის მხრით, ძველი თაობის განუკურნველ სიძაბუნეს გვიმტკიცებს და მეორეს მხრით გვიჩვენებს, რა ადვილი იყო მაშინ ახალი მიმართულების გამარჯვება და ამაღლება“¹⁾.

1) ibid.

მაშასადამე, უმთავრესი მიზეზი მაშინდელ ახალ თაობის სისუსტისა იყო, ავტორის აზრით, მისი მეცნიერული მოუზნადებლობა. „კეთილი გული და პატიოსანი სურვილი“ არ კმაროდა ცხოვრებაში საბრძოლველად. ამას ისიც უნდა დაუმატოთ, რომ პატარა ჯგუფი განათლებულ ახალგაზდობისა განცალკევებულად იდგა. თავად-აზნაურობის უმრავლესობასთან კავშირი ჰქონდა გაწყვეტილი, ხოლო ხალხსაც იყო იგი დაშორებული, თუმცა ხალხის კეთილდღეობის ზრუნვაში იყო. ეს ზრუნვა და ეს ფიქრი უფრო განყენებული იყო, ვიდრე პრაქტიკული. ჟურნალ-გაზეთობაში იწერებოდა სხვა და სხვა წერილები ლიბერალურ შინაარსისა, იყო ლაპარაკი ძმობაზედ და ერთობაზედ, მაგრამ ყველა ეს მწიგნობრული იყო, სალიტერატურო კამათობას მიაგავდა. ვიწრო ამხანაგურ და ქართულ ჟურნალების პატარა მკითხველ საზოგადოების ფარგალში ტრიალებდა. **ხალხი** შორს იდგა, მის ყურამდე არ აღწევდა მანუგეშებელი სიტყვა. ხალხმა არც კი იცოდა, რომ მას ჰყავს მოსარჩლე, რომ მისი ტკივილი სხვას აღონებს და მისი გაჭირვება სხვას აფიქრებს. არ ვიცით, გარემოების ბრალია, თუ მაშინდელ ახალგაზდობისა, ხოლო მესამოცე წლების დემოკრატიული მოძრაობა ცარიელ **სიტყვად** გამოდგა. იგი არ გადასცილებია თვით მოთავეების ვიწრო წრეს, არ გახდა უმრავლესობის მმოდრავ ძალად და არ შეჰქმნა ის რაზმი, რომელზედაც სჩივის ნ. ნიკოლაძე. იქნება აქ იმალება იმისი მიზეზიც, რომ ჩვენი თანამედროვენი, ის შეგნებული ნაწილი ჩვენი **ხალხისა**, რომელიც ჰფიქრობს და აზროვნობს, კეთილის, სიტყვით არ იხსენიებს ჩვენს ძველ მოღვაწეებს და თითქმის თავიანთ მოპირდაპირებულ სთვლის მათ. ამ საყვედურში მხოლოდ ის არის სამართლიანი, რომ მართლაც ამ ჩვენს ძველ მოღვაწეებს ვერ მოუგიათ ხალხის გული, ვერ დაუმახურებიათ მისი პატივისცემა, რადგან ისინი, მიუხედავად იმისა, რომ მათი გული და გონება ხალხისკენ მიისწრაფვიდა, საქმით, მოქმედებით შორს იყვნენ ხალხზედ. და ამიტომაც დარჩნენ ისინი განმარტოვებულნი, თითქმის გაუგებარნი. ამ მხრით რომ განვსაჯოთ კითხვა, უფრო გავიგებთ იმას, რაც წინა წერილებში არ გვესმოდა. ეხლა ჩვენ გვესმის, რატომ არ გამოუჩნდა მიმდევარი ილია ჭავჭავაძის კეთილ განზრახვას და აზრს-გვესმის, რატომ დარჩა ურაზმოდ არამც თუ ჭავჭავაძე, არამედ

იმისთანა „წინამძღოლიც“, როგორც იყო თვით ნ. ნიკოლაძე. ამ კითხვას შემდეგში კიდევ დავუბრუნდებით.

ასე იყო თუ ისე, 1860 წლიდან ახალი თაობა გამოვიდა ცხოვრებასა და ლიტერატურაში. ჩვენ ვიცით უკვე, როგორი ტიპის პუბლიცისტი იყო ილია ჭავჭავაძე. ამ მწერლის დაფასებაში ჩვენ ვცდილობდით თეთრი თეთრად აგველიარებინა და შავი შავად. ჩვენ ვსთქვით და ვამბობთ, რომ ჭავჭავაძის ღვაწლი პუბლიცისტიკაში დაუფასებელია, რადგან მის ნაწერებში ვპოულობთ ჩვენი ცხოვრების განმარტებას. ხოლო ამასთანვე ჩვენ ვსთქვით და ვამბობთ, რომ ეს განმარტება ცალმხრივი იყო, რომ რამდენადაც წინად ავტორი ჩვენი საზოგადოებრივ მოძრაობის სათავეში იდგა, იმდენად ამუკანასკნელ ათი თორმეტის წლის განმავლობაში ვერ აიღო ალღო ახლად დაბადებულ მოთხოვნილებებისა და როგორღაც ცხოვრების ნაპირზედ ჩამორჩა. ეხლა ვნახოთ, რა შესძინა ჩვენს ლიტერატურას და საზოგადოებრივ ცხოვრებას ნ. ნიკოლაძემ? უნდა ვსთქვათ, რომ ამ მწერლის დაფასება მეტად საძნელოა. ნ. ნიკოლაძეს ქართულის გარდა, ბევრი რაუწერია რუსულადაც, ზოგი აქაურ პრესაში, ზოგი პეტერბურგის ჟურნალებში. ამასთან საზღვარ-გარეთ ყოფნის დროს მას მონაწილეობა მიუღია ფრანგულ გაზეთებში (შვეიცარიაში) და აგრეთვე ცნობილ ჰერცენის „კოლოკოლში“. ყველა ამ მასალის შეგროვება მეტად მოუხერხებელია და იქნება შეუძლებელიც ამ ჟამად. ამისათვის, ჩვენ წინ და წინვე ვამბობთ, რომ ამ ჩვენს წერილებს ბევრი ნაკლულევანებაც ექმნება და სასურველი სისრულეც აკლდება. მხოლოდ არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ჩვენი ავტორის არა—ქართულ ნაწერებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს. აქაურ რუსულ ჟურნალ გაზეთობაში ნ. ნიკოლაძე ხშირად სწერდა ქართულ კითხვებზე. მათ ჰქონდათ მნიშვნელობა რუსებისათვის და ქართველ ინტელიგენციისათვის. ხოლო ყველა იმათთვის, ვისაც რუსული კითხვა ეძნელება—და მათი რიცხვი ჩვენში პატარა არ არის—ავტორის ამგვარ ნაწერებს არავითარი მნიშვნელობა არა ჰქონია. რაც შეეხება რუსეთში და სამზღვარ-გარეთ დაბეჭდილ ნაწერებს, მათი მნიშვნელობა უფრო განსაზღვრულია: ისინი უფრო ავტორის სულიერ პიროვნობის დასახასიათებლად გამოდგებიან. სხვა მნიშვნელობა ქართველ

საზოგადოებისათვის და ლიტერატურისთვის მათ არ ჰქონდათ. ჩვენც ამისდა კვალად მოვეყიდეებით საქმეს. თავდაპირველად მივაქციოთ ყურადღება ავტორის ქართულ ნაწერებს. ისინი არამც თუ იმას დაგვანახებენ, რა შესძინა ნიკოლაძემ ქართულ ლიტერატურას, არამედ როგორ ჰსახავდა და ამტკიცებდა ავტორი თავის აზრებს. მწერლის ენა, მისი „სტილი“ საუკ თესო საშუალებაა მისი გონება-მანვილობის, სულიერ მოძრაობის გაგებისათვის. მკაფიო სიტყვა ხშირად აზრის სიმწიფის მაჩვენებელია და ლექსიკონის სიმდიდრე აზროვნების სიმდიდრეს მოასწავებს.

როგორც წინა წერილებში, ეხლაც, ჩვენ აზრთა მიმდინარეობა და მნიშვნელობა გვეჩვენა სახეში. ვიდრე ქრონოლოგიური აღნუსხვა წერილებისა. ამ უკანასკნელს მით უფრო არ ამოვუდგებით, რომ ჩვენი მწერლის ბიოგრაფია სრულიად შეუმუშავებელია და უამისოდ ჩვენ არ ვბედავთ ქრონოლოგიურ წეს-რიგის დაცვას ჩვენი მწერლის სალიტერატურო მოღვაწეობის კვი ხვაში. ამ წერილის სათავეში ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ნ. ნიკოლაძე იმ ახალგაზდათაგანი იყო, რომელმაც ზურგი შეუქცია მესამოცე წლებში ძველ თაობას და ძველ საზოგადოებრივ წეს-წყობილებას. მისი აზრი, გრძნობა, მისწრაფება — სულ მომავლისაკენ იყო მიქცეული და მიმართული. ამისათვის იგი მკაცრ და მკვახე მსჯავრს სდებდა არამცთუ გადაბირებულ მოღვაწეებს, ახლებსაც და ხშირად ვერ ეწყობოდა და ვერ ურიგდებოდა თავის მკდროვე ახალ თაობას. მომქმედმა, დაუღალავმა, შორს მჭვრეტელმა ნ. ნიკოლაძემ იმ თავითვე შეივსო ერთგვარი ცხოვრების ხასიათი, იგი სდევნიდა ყოველგვარ გაუბედაობას, ლაჩრობას, „სენტიმენტალობას“. ავტორის აზრით, „ვინც გაიმარჯვა — ის ჭკვიანი და საქები, თუნდ გაემაჯოს მარტო გარემოების შემწეობით. და ვინც წაიქცა, ვისაც ანგარიში შეეშალა, ან ვისაც მიზნის მიღწევის ნება არ მისცა სრულიად წარმოუდგენელმა გარემოებამ, ის ყველასთვის სასაცილო და ტალახით გასათქერი ხდებოა“¹⁾). ნიკოლაძის მკვახე სიტყვა ბევრს ჭკუაში არ მოსდისოდა. მისი „რეალიზმი“ აფრთხობდა და აშინებდა. ხოლო ჩვენი ავტორი მაინც თავისას იძახოდა.

1) „დროება“ № 44. 1873 წ.

ცხოვრებასთან ხუმრობა ლაჩრობად ეჩვენებოდა. ცხოვრება არ უნდა იყოს მოცული ბურუსით. უნდა ვიცოდეთ, რა ამოძრავებს ადამიანს, ამოქმედებს მის აზრს, გონებას, გულს. „სანამ ქვეყანა ქვეყანად დარჩება, კაცის მოქმედების მიზეზი ყოველთვის შიმშილი და სიყვარული იქნებაო, ე. ი. კაცზე მარტო სტომაქს და ქალს ექნება გავლენაო“¹⁾. მესამოცე წლების მატერიალიზმი, ბიუხნერის, მოლესოტის, სპენსერის და დარვინის მოძღვრება და ფილოსოფია გამოიყურება ამ სიტყვებიდამ. რომანტულ პოეზიაზედ აღზრდილ თაობას ვერაფრად ექაშნიკებოდა ამგვარი აზრები, პატრიოტულ ყმაწვილ კაცობას, რომელთაც სამშობლო მამული სათაყვანებელ საგნად მიაჩნდათ, სტომაქის და სქესობრივ მიდრეკილების გაღმერთება შეურაცხყოფადაც არ ეყოფოდათ. ნ. ნიკოლაძის პირდაპირობა, მოუწიდებლობა, ბევრ უსიამოვნობას ჰბადავდა თვით ახალგაზრდობის წრეებშიაც. ხშირად ზომიერებას აცილებდა ხოლმე ჩვენი ავტორი, უსამართლობასაც იჩენდა საზოგადოებრივ მოვლენის აწონ-დაწონაში. ყური დაუგდეთ, როგორ ხდის ახალ თაობას (თავის თანამედროვეებს): „ყოველ საზოგადოებაში თვითოეულ თაობას თავისი საკუთარი ტვირთი აწევს და ისტორიულ ცხოვრებაში ყოველ თაობას უნდა შეეძლოს თქმა: ჩემი მხრით მე ეს ახალი სარგებლობა მოუტანე ჩემ ხალხს, ეს ახალი სინათლე ვაჩვენე, ახალი ძალა შევძინე და ახალი გზა გაუხსენი უკეთესი ცხოვრებისაკენ, — შეუძლია ჩვენ ახალგაზრდობას გულზე ხელი დაიდვას და სთქვას ეს სიტყვები? მე დარწმუნებული ვარ, რომ არა, მაშ ნუ დავივიწყებთ, რომ იმ თაობას, რომელსაც ამ სიტყვების თქმის უფლება არა აქვს, ისტორია სწორეთ იმგვარად სთვლის, როგორც ცხოვრების ჯოჯს, რომელიც მხოლოდ მით ასარგებლებს ქვეყანას, რომ მოძოვებულ მინდორზე ნაკელს ჰყრის“²⁾. აშკარაა, ამ სიტყვების შემდეგ ბევრი არ შერჩებოდა ჩვენს ავტორს გულის შემატკივარი მეგობარი, ნიკოლაძე თითქმის ყოველთვის განცალკევებულად მოქმედებდა, ყოველთვის თავის საკუთარს გზით მიდიოდა, დამოუკიდებლად და უშიშრად. ყმაწვილ კაცობას,

1) კრებული № 4 1871 წ.

2) ახალგაზრდობაზე „კრებული“ № 1 — 3 1871 წ.

სხვათა შორის. „ბანკის“ თაობაზედაც შემოუწყრა. ამას ჩვენ შემდეგ დავუბრუნდებით. ეხლა კი უნდა ვსთქვათ, რომ შემდეგში თვითონ ჩვენმა ავტორმა აღიარა, რომ ცოტა არ იყოს უსაძართლოდ ჰკიცხავდა ახალგაზდობას. ბესარიონ ლოლობერიძე, რომელთანაც მკაცრი შეტაკება მოუვიდა ქუთაისის ბანკის წესდების შესახებ, არც ისე დანაშაული იყო საზოგადოების წინაშე. კაცი არ არის შეუცდომელი. რაც შეეხება გულწრფელობას და ზნეობრივ პატიოსნებას, ამაზე წუნს ვერავინ დასდებს ბესარიონ ლოლობერიძეს, რომელსაც ამაგი მიუძღვის მაშინდელ ახალგაზდობის წინაშე¹⁾. აი რას სწერს ამის შესახებ ათი წლის შემდეგ ჩვენი ავტორი. „ახალი თაობა გვიდგა წინ, განახევრებული, ამტერებული, გადაკიდებული ერთმანეთზედ... რომ იცოდეთ, რა ნაირად გვახარებს, — განაგრძობს ავტორი, — რამდენად გვაბედნიერებს ის აზრი, რომ შემცდარი ვყოფილვართ... ეხლა გულ დამწვიდებულად შეუძლია სთქვას კაცმა, რომ ისინი (ახალგაზდები) შემცდარნი იყვნენ მარტო, და არა მოყიდულნი წუთიერის ანგარიშებით. აი ეს აზრი გვასხამს ფრთას, გვაიმედებს, ძველ შხამს გვავიწყებს და ახალ ძალას გვაძლევს“²⁾. აღრე თუ გვიან ეს აუცილებლად უნდა აღიარებინა ნიკოლაძეს. წინააღმდეგ შემთხვევაში მოძავალი თაობა მიკერძოებდას და პირადის ანგარიშების გასწორებას დასწამებდა მას. ამ თავის „შეცდომის“ აღიარების შემდეგ მეტი ფასი ეძლევა იმას, რაც დაუწერია ნიკოლაძეს წინად თავის თანამედროვე ახალგაზდა მოღვაწეებზე, განსაკუთრებით ილია ჭავჭავაძეზე. და აი რა აზრისა იყო 1873-ში ამ უკანასკნელზე. „რაც კი რამ იყო ჩვენში ახალგაზდა, მხნე, ახალი წესის დაცხოვრების მოყვარე, ყველამ იცნო ის პატიოსანი მომავალის დროშა, რომელიც მხნედ ეკავა ილია ჭავჭავაძეს. ძველმა წესმა, ძველმა კაცობამ თავი შეაფარა „ცისკარში“ და ამ ნაირად იმ ბრძოლაში, რომელიც გაიმართა „საქართველოს მოამბეს“ და „ცისკარის“ შუა, სჩნდა ის ნამდვილი და ძლიერ

1) ბესარიონ ლოლობერიძე მესამოცე წლების ახალგაზდობის წრეს ეკუთვნის, თუმცა წლოვანობით იგი უფროსი იყო თავის ამხანაგებზე. ბ. ლოლობერიძემ არა ერთი და ორი ყმაწვილი მოამზადა უნივერსიტეტისათვის. მანვე შეიმუშავა ქუთაისის ბანკის წესდება.

2) „ზრომა“ № 24 1882 წ.

რი ბრძოლა, რომელიც იმ დროს სდებოდა ძველს და ახალს შუა ჩვენს ცხოვრებაში¹⁾. მაშ არც ისეთი უძლიერი და სუსტი ყოფილა ის ახალგაზდობა, რომელსაც დრო გამოშვებით შოლტავდა გულზედ მოყვანილი, გაცეცხლებული ჩვენი ავტორი. „განა ამ სტრიქონების დამწერი, — განაგრძობს იგი, — ყველაფერში ეთანხმება, მაგალითად, გ. წერეთელს, ილია ჭავჭავაძეს, აკაკი წერეთელს ან ს. მესხს? ან განა ესენი ყველაფერში ეთანხმებიან იმას? არა. ზოგიერთ საქმეში, ზოგიერთ კითხვებზე ჩვენ სხვა-და-სხვა აზრისანი ვართ. მაგრამ ჩვენ საზოგადო მიზანი ყველას ერთი და იგივე გვაქვს და უნდა გვქონდეს. ამ საზოგადო მიზანს ჩვენ ყველანი, ჩვენი ძალისა და ცოდნის მიხედვით, ერთგულად ვემსახურებით.“²⁾ ესეც დავიხსომოთ და ამ ადგილზედ მივუთითოთ ყველა იმათ, ვისაც ჰგონია, რომ ამ ორ მწერლის შუა (ჭავჭავაძე და ნაკოლაძე) არსებითი განსხვავებაა და რომ ისინი ორ სხვა-და-სხვა ბანაკს ეკუთვნოდნენ — ჭავჭავაძე კონსერვატიულს, ნაკოლაძე — ლიბერალურს. ერთსაც და მეორესაც ერთი მიზანი ჰქონიათ, ხოლო სხვა-და-სხვა გზებით აღწევდნენ ამ მიზანს. რამდენად მართალია ეს მოსაზრება, ამას თან-და-თან უფრო თვალსაჩინოდ დავინახავთ.

II

სანამ შევეცებოდეთ ნ. ნაკოლაძის საზოგადო შეხედულებას, დავინახავდეთ, როგორ სხნის ავტორი ჩვენს სოციალურ ცხოვრებას, დაუგდოთ ყური, რას გვეტყვის ავტორი ჩვენი ხალხის ხასიათზედ, მის ისტორიულ წარსულზედ, როგორ დამჩნეულა და გამოსახულა ეს წარსული საქართველოს სხვა-და-სხვა ტომთა ფსიხიურ თვისებებზე. ამ საგანზე ავტორი გვაძლევს კობტად დაწერილს ფსიხოლოგიურ ეტიუდს, რომლის საშუალებით სცდილობს გადაგვიშალოს დაფარული, საიდუმლო ხალხის გული. მაშ ყური დაუგდოთ. „ქალი რომ შემიყვარდეს, — ამბობს ავტორი, — მე ვეტყოდი, ჩემი თუ ხარ, ორივე ლოყით და ორივე ტუჩით ჩემი იყავი, თუ არა და ღმერთმა მთლად ერთიანად სხვას მოახმაროს შენი თავი. თუ

1) „კრებული“ 1873 წ.

2) „კრებული“ 1873 წ.

რემ რა საქციელია, ერთი თვალთ მე მილიმოდე და მეორეთი ჩემს მეგობარს მეთქი¹⁾). თფილისს ეკადრება ამნაირი სიტყვა: კეკლუცი ქალივით, ის ხან ევროპის ცხოვრებას და ევროპიელებს ექალაჩუნება, ჩვენ გვიღიმებს, ხან იმ სპარსელების ცხოვრებისაკენ ბრუნდება, რომელნიც დამეკეკებული ხელებით მის წვრილ შვილს ბინძურ და უგემურ „ლულა—ქებაბს“ აძღვევენ... ესრეთია თფილისი... „როგორც ბევრ ხელში ნამყოფი ტურფა ქენება და ლაზათს და სიცოცხლეს ჰკარგავს, განაგრძობს ავტორი, როგორც მისი მოწყვეტილი ყელი და ჩავარდნილი თვალები ნიადაგ უამბობს კაცს მის დაბნეულ ცხოვრებას, ისე, ამ საუკუნის დაწყებამდე, საქართველოს მინდვრების იშვიათი წელ-მოხრილი და უშნო ბუჩქები და სრულიად უმცენარო მიწა გულმწუხარეთ თითქო ბუტბუტებდა: აქ, ჩვენზე, ბევრ ურჯულოებს გადაუვლია და მათი გულ-მკერდი ისე მაგრათ დაგვხუტებია, რომ ყველაფერი, რაც კი გვებადა, გასრესილი და გაღეწილი დარჩაო... ჩვენი ქვეყნის წარსული ცხოვრება ათასნაირად ამტკიცებს, რომ ჩვენი ხალხი ყოფილა „ერი პურადი, გულადი მებრძოლი შავის ბედისა“, მაგრამ ამ მშვენიერი ხალხისაგან დღეს ჩვენ რა დაგვრჩენია, პურადობის გარდა? ან პურადობა რაა, თუ კი პური არსად მოიძებნება ამ ჩვენ გადატყავებულ მინდვრებზე? ქართველს ტანში (აშკარაა, ავტორი იგულისხმებს ქართლ-კახეთის აზნაურობას) დღეს ისეთი დაზანტებული სული უდგას, რომ მისი კეთილი სურვილი ნიადაგ ფუჭ და მიუწვდენელ სურვილად რჩება. თავის სპარსული ხალიჩით და სპარსული მუთაქით მორთულ ტახტზე ქართველი დილიდამ საღამომდე წევს; თითქო მამა-პაპების გმირობას მისი სხეული დაუძალავს, წევს და დაძინებაც ეზარება. ნატვრის მეტი იმას არაფერი რომ არ სჭირდეს, დარწმუნებული იყავით, რომ ის მთელ ქვეყანას გაასასუფეველებდა... სპარსეთის ვარჯიშობამ ჩვენ მინდვრებში და დარბაზებში, მათმა გამარჯვებამ ჩვენ ციხეებზე და ქალბატონებზე, ასე დაამცირა ჩვენი ხალხის ხასიათი, ასე ამოჰკაფა მის გულში მხურვალე და პატიოსანი სიმადლე და ამისთანა უბრალო, პაწია გრძნობა ჩათესა ჩვენ ძარღვებში... დააკვირდით ქართველი კაცის ხასიათს (ავტორს ქართლელი ჰყავს სა-

¹⁾ „კრებული“ № 4 1871 წ.

ხეში), ქართველ ბუნებას, ღვინოს, ერთი სიტყვით, რასაც კი ვსურდეთ, და მაშინვე დაინახავთ, რომ სპარსელის ხელი და თესლი ყველაფერს დაჩნევია, ყველგან ჩაფარულა, ყველაფერი გაუსპარსელებია“).

აქ ჩვენი ავტორი სულ უბრალო საგნებზედ გვიწყებს ლაპარაკს—ღვინოზედ, სიყვარულზედ და სხვ. „იმერული ღვინო ახალისებს, ახტუნებს, აყმაწვილებს, ან, ერთი სიტყვით რომ ვსთქვათ, „აჭიკჭიკებს“ კაცს, მოგვითხრობს ავტორი, კაცს მარტო კახური ღვინო ათრობს. მძინარე ზანტი კაცი უხალისოდ სვამს მძიმე და მაგარ ღვინოს, რომელიც ზორბა ცხენის ნალივით აჯდება მის გულს. პირველივე ყანწი გულ-მომაკვდინებელ სპარსულ კილოზე გამოთქმულ სიმღერას გვგვრის, რომელშიაც ყოველნაირი ხმა და გრძობა ისმის, ქართულის ხმისა და გრძობის გარდა. ამ სიმღერაში ქართული სიტყვების მეტი, არა არის რა. ის დაღონებული სიმღერაა, ნათქვამი მომაკვდავი ხმით, ზანტად ტანის მრხეველი კაცისაგან... მოუმატეთ ამას სპარსული ყურთმაჯა, ბუხრული ქუდი, განიერი სპარსული შალვარი, და პირისახე, რომელიც სანახევროდ კახურს ჩამოგავს და ნახევარ სპარსულს, მიბლანდული, დაღალული თვალები და თქვენ ძნელად შეგეძლებათ სთქვათ, საქართველოში ხართ, თუ სპარსეთში, ქართული ლხინია თქვენ წინ, თუ სპარსული მეჯლიში“ ²⁾).

ღვინის დაფასებაში არ შევალთ, რაც შეეხება ქართულ ხასიათის გადასხვაფერებას და გასპარსელებას, ამაში ეჭვი არ არის. რაც ორიგინალურ ქართულ-კახელის თვისებად მიგვაჩნია, ხშირად სხვისია; უცხოეთიდან გამოსული, სპარსეთის ზედგავლენის ნაყოფია. ზოგიერთ ჩვენ „პატრიოტებს“ გული უკვდებათ ხოლმე, ხედვენ რა ქართულ ხასიათის გადაგვარებას, და იმას ვერ ატყობენ, რომ დასტირიან სხვის ორიგინალობას. ქართული ხასიათი მიმალულა, დაფარულა, მას გამო-ნახვა სჭირია, მისი თვისების აღდგენა და გასუფთავება. ჩვენი ავტორის სიტყვებს სწორეთ ამგვარი მნიშვნელობა ჰქონდათ და ექნებათ. დაუგდოთ ყური, კიდევ რას გვეტყვის საგულისხმოს, „სიყვარულშიაც ქართულს და იმერელს შუა ამნაირი-

¹⁾ „კრებული“ № 4 1871 წ.

²⁾ ibid.

ვე განსხვავებაა^{*)}). ქართლელ კაცს უყვარს ქალი, როგორც ცოლი. ის მძიმეთ ეარშიყება, მძიმეთ უახლოვდება ქალს, ცდილობს ჯვარის დაწერას და სახლში დამწყვდევას... რაკი ქართლელი ჯვარს დაიწერს, მისი ყოფა-ქცევა იმნაირათვე მძიმე, უხალისო და თითქო უნდომია, როგორც მოვალეობის ასრულებაა. იმერელ კაცს უყვარს ქალი სიყვარულისათვის. ის ეარშიყება, ეთამაშება, ეხუმრება თავის საყვარელს, თამაშობს და ათამაშებს ხალისით, კასკასით, ტრფობით. კაცს ეგონება, აი ნამდვილი გრძნობაო. მაგრამ მისთვის ძნელი არაა, დაივიწყოს ხვალ დღევანდელი ტურფა და ზეგ მეორეს უძღვნას თავისი ალერსი, სიხარული, სიყვარული და კასკასი... როგორც სიყვარული, იმნაირია ენა, საუბარი,—განაგრძობს ავტორი. ქართლელი ლაპარაკობს პტყლად, ნელა, დამჯდართ, დალაგებით. მისი სიტყვა ზანტად შორდება თავის დაჩვეულ ყელს, თითქო გარეთ გამოსვლა ეხარებაო... მთელ საუბარს სპარსული დალი, რითმი ატყვია... სულ სხვანაირად ლაპარაკობს იმერელი. მის პირში სიტყვები ცეკვავენ, თითქო ერთი მეორეს ასწრებს დაბმულ ყელიდგან თავისუფალ ჰაერში გამოსვლასო... ხოლო ყური მიუგდეთ, რას გვეუბნება ქალებზე. „ქართლში და კახეთში ქალი მეტის-მეტათ ჩუმი და მოსვენებული ქმნილებაა. მის სიცოცხლეში და მის თვალში სიყვარული, ალერსი და გრძნობა იმნაირივე მომბეზრებელი და აუცილებელი სენია, როგორც ყვაფილი ან ხურება. რაკი იმას ამ სენის „მოხდის“ დრო დაუდგება, ცდილობს როგორმე მალე აიცილოს მისი „ბატონობა“, თავაზიანათ დედაბებიებიდან ნასწავლ სიტყვებს და გალობას ხმარობს და რაც შეიძლება მალე უბრუნდება თავის მოსვენებულ ტახტს, რაც შეიძლება მალე შედის თავის ნაჩვევ ცხოვრების კალაპოტში... იმერელ ქალს ხალისი, სიცხოველე, კეკლუცობა და სიმარდე დედის მუცლიდანვე ებადება. რაგინდ ოსტატურათ თავდაკავებული იყოს იმერელი ქალი, მის ხტომია თვალეზე და სქელი ტუჩების რხევაზე, მისი სხეულის მიხვრა-მოხვრაზე... აშკარად აჩნია, რომ ეს საუკეთესო არსება ღმერთს სიყვარულისთვის გაუჩენია. მეოჯახობის, ავათმყოფის მოვლის იმერელ ქალს თავი არა აქვს, ამ საქმისთვის გაჩენილია ქართლელი

^{*)} ibid.

ქალი. მაგრამ საყვარლის, კავშირისა და შვილების ტრფობაში, ხალისში, საზოგადოებაში იმერელი ქალი სწორეთ ნამდვილი დარდიმანდია... იმერელ ქალს რომ ქართლელი ქალის შინაურობა, საოჯახო თვისება დაუმატოთ, ან ქართლელს — იმერელი ქალის ალერსი და ხალისი, თქვენ მაშინ ხელში სრული არსება გეყოლებათ. საუბედუროთ, ბუნებას არ შეუზავებია ამ ჩემი პლანით ქართლელი და იმერელი ქალის ხასიათი და ეს განხეთქილება ქართლსა და იმერეთს შუა ჩემი აზრით, მეტის მეტად სამწუხაროა“, დასძენს ავტორი.

ლვინოსი არ იყოს, სიყვარულის და ქალების კითხვაშიაც ვერ შეუდგებით იმის ვარაუდს, რამდენად არ ეწინააღმდეგება სინამდვილეს ამგვარი დახასიათება, ვერ ვიტყვით, აგრეთვე იმერულ თუ ქართლელ ქალებს უფრო უნდა სწყენოდათ ამნაირი დასურათება. გამოცდილი კაცების სიტყვით კი, ჩვენი ავტორი არ უნდა სკდებოდეს თავის დახასიათებაში ამგვარივე აზრისაა, მაგალითად, ჩვენი პოეტი აკაკი, თუმცა ამ უკანასკნელს ქართლელ ქალში მეტი ღურსება უპოვნია¹⁾. კითხვა იბადება, რამ დაჰბადა ამგვარი ხასიათის განსხვავება ორ ერთის ოჯახის შვილებს შუა? სად, რაში უნდა ვეძებდეთ ამ განსხვავების მიზეზს? ხალხის ფსიხოლოგიის კითხვა თუ გაინტერესებთ, ამაზედ დამზადებული უნდა გქონდეთ პასუხი. ნ. ნაკოლაძესაც რაც დაუწერია ამ საგანზედ გასართობათ არ დაუწერია, მან ხელოვნურის ნიჭით გააცოცხლა მძიმე და

1) ქართლელ ქალმა სიყვარული ტრფიალებით გამოხატა, კაცის გული რკინათ სახა, თვისი მასზედ ანდამატა, იმერელმა კი ამ გრცნობას ანგარიშიც დაამატა, — სიტყვა: თუ კაცი თავი არის, ქალი უნდა იყოს კატა: რომ კუდ ქნევით და კრუტუნით შეაცდინოს, დაიჭიროს, ხან შეიპყრას ხან გაუშვას, ხან აცინოს, ხან ატიროს, არც მოკლას და არც არჩინოს, მის მჭვრეტელი გააკვირვოს, რა დასკლექდეს მისი მსხვერპლი, მერმე სხვებზედ ინადიროს!

რთული პრობლემა. განყენებულს საგნებზე ლაპარაკს, ცოცხალ, მარტივ მაგალითების დასახვა ირჩია. ზოგს აწყენინა, ზოგი გაახარა. ხოლო ამასთან ყველს ჩააფიქრა. საქმე და ძალა სწორედ ამაშია. მწერლის წერის უნარი, სტილი ამსუბუქებს, აადვილებს გასარკვევ საგანს. და ეს დიდი ღირსებაა ჩვენი ავტორისა. მაშ რა პასუხს იძლევა ავტორი ზემოდ დაყენებულ კითხვაზედ. „რაც უფრო მეტს აკვირდება კაცი ამ განსხვავებას ქართლსა და იმერეთს შუა, იმით უფრო და უფრო გაკვირვებულია ის ერთიანათ. რას მოუხდენია ეს საკვირველი განსხვავება, რას დაუდევს ამნაირი ორპირი დალი ჩვენი ქვეყნის ცხოვრებისათვის?.. ძველ დროში ოსმალები დასავლეთით დაბრძანდებოდნენ იმერეთში და როგორათაც სპარსელები, აოხრებდნენ ქართლსა და კახეთს. ოსმალოს ხასიათი ცოტათი ნაკლები დარჩა იმერლების ძარღვებში, მაგრამ მაინც დარჩა, **ქართლსა და იმერეთს შუა, შედარებით, სწორეთ იმნაირივე განსხვავებაა, როგორიც ოსმალოს და სპარსეთს შუა.** ოსმალო ქეიფის, ალერსის და ხალისის მოყვარეა. ამას მაჰმადი სწამს, მაგრამ მაჰმადზე უფრო მტკიცეთ მისგან დაპირებული „გურიები“ სწამს, მათი მშვენიერი გრძელი თმით, მათი ყუყუნა, მოცინარე თვალებით, ნაზი ტანის რხევით და სიყვარულით მოშაქრული ტუჩებით. ის მაჰმადის სარწმუნოებას ავრცელებს, მაგრამ უფრო იმისთვის, რომ ამ გავრცელებას მოსდევს ამ ქვეყანაშივე გურიების მსგავსი ქალების მითვისება, მათი ალერსით დატკობა, მათი სიყვარულით გათფობა... სპარსელი კი უფრო ცხელ ქვეყანაში დაბადებული და აღზრდილია, იმას უფრო სჩვევია ფანატიზმი, სხვისი ცხოვრების მტვრევა, სხვისი რწმუნების ამოკვეთა. — როგორც კაცი, სპარსელიც ემონება ხოლმე სიამოვნებას, მაგრამ ის ყოველთვის გრძნობს მის უკანონობას... ის სიამოვნებას როდი ეძებს, მაგრამ, როცა სიამოვნება მის წინ დგას, იმოდენა ღონე არ აქვს, რომ სიამოვნებას მოშორდეს... სპარსელებს იშვიათად მიჰყავდათ ქართლელი ქალი. ოსმალოებმა კი გაზიდეს იმერეთიდან ახალგაზდა ლამაზი ქალები. ამის გამო... იმერეთის ხასიათის, იმერეთის სისხლს ნაკლებათ დატყობია ოსმალოების დალი. სპარსელების ხასიათის ბეჭედი კი მუდამ ჩვენ ოჯახებში რჩებოდა, ჩვენ სახლებში იზრდებოდა — და დღესაც სჩანს ქართულ ცხოვრებაში... მაგრამ იმერეთის ცხოვრებას ერთი-

საშინელი დალი დასმია, რომელიც, საქართველოს საბედნიეროდ, ასცილებია ქართულ კაცის ყოვლად დატანჯულ და ყოვლის ამტან წარსულ ცხოვრებას. ეს დალი დაუკრავს იმერეთის ხასიათზე ოსმალოების და მათში გარეული ბერძნების ქალაჩუნობას, პირმოთნეობას და ფარისევლობას!.. როცა მე მშვენიერს, ბუნებით ჭკუიანს, ბასრი გამჭრიახე გონების და გამბედავი ხასიათის იმერლებს ვაკვირდები... ვფიქრობ, რა საჭიროა ამისთანა ჩინებული და გონიერი ხალხისთვის ეს ორპირი ენა, ეს ქალაჩუნობა, ურომლოდაც იმას წინაღვე აქვს მოგებული ყოველი კაცის გული და გრძნობა, პატივისცემა და სიყვარული. რას უმატებს იმათ, ვითომ, ეს პირმოთნეობა, სიყვარულის თხოვნა, როცა უიმისოდაც მზათაა კაცი შეიყვაროს ეს მშვენიერი ხალხი და პატივის ცემით, რითაც კი შეუძლია ხელი გაუწყოს მის მოძრავ და მხიარულ ცხოვრებას?.. ასე ხშირათ, მშვენიერი, სიცოცხლით და სილამაზით სავსე იმერელი ქალი, ჟინუღილივით ანთებული, ვარდისფერი ეშხით და ლაზათით, დაუზოგველათ იცხებს თავის ახალგაზდა პირისახეზე საძაგელ ყვითელ უმარილს და აგურისფერ, უხეირო, უშნო ფერს, რომელიც სრულიად ღუპავს მისი მშვენიერი თვალების სხივს და პირის სახის სიცოცხლეს...“¹⁾

ასე ათავენს ნიკოლაძე თავის პატარა ფსიხოლოგიურ ეტიუდს. აქ, რასაკვირველია, მეცნიერულ გამოკვლევას ვერ იპოვნის კაცი, მეცნიერულ დასაბუთებას ვერ ნახავს ამ კობტა წერილში. აქ ჭკვიანი კაცის დაკვირვებაა და ამ დაკვირვების ოსტატური გადაცემაა. აქ თქვენ გასიამოვნებთ ადვილად გამოთქმული სიბრძნე და დაფიქრება, და გატკობთ ცოცხალი „სათამაშო“ ენა და კილო ავტორისა. ჩვენ განგებ შევაჩერეთ მკითხველის ყურადღება ამ წერილზედ, რომელიც საუცხოვოდ არამც თუ წერის საგანს გვისურათებს; თვით ავტორსაც კარგათ ახასიათებს. შემდეგი წერილებიდან სულიერი პიროვნება ჩვენი ავტორისა უფრო გამოირკვევა, რადგან გვეცოდინება, რა გამოიტანა ჩვენმა მწერალმა ევროპიდან და როგორ და რანაირად განმარტა ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრება.

¹⁾ ibid.

თ.-აზნაურულ ინტელიგენციის პო- ლიტიკური აზროვნება მე-XIX საუკ.

რომორ მოხდა?

1919 წ.

ორ დიდ მოვლენას ჰქონდა მნიშვნელობა ქართველ ინტელიგენციის ფსიხიურ ფიზიონომიის შემუშავებისათვის. წარსულ საუკუნის დასაწყისში ეს იყო, ერთის მხრივ, გაუქმებულ ეროვნულ-პოლიტიკურ ცხოვრების ტრადიციები, მეორეს მხრივ, საქართველოში თითქმის ძალით შემოჭრილი ახალი პოლიტიკური და საზოგადოებრივი ფორმა მმართველობისა. ახალი მთავრობა გზას ცეცხლითა და მახვილით იკათავდა. 1804—1812 წლების შემდეგ მან საბოლოოდ გადასწყვიტა, რომ ჩვენს ქვეყანაში „ეროვნულ-ქართული“ უნდა ძირიანად აღმოიფხვრას და მის ადგილზე დამკვიდრდეს და აყვავდეს „რუსულ სახელმწიფოებრივი“ წესი. კახეთის ამბოხების დამხობის შემდეგ გაჩაღდა ფარული ბრძოლა „ქართულ-ეროვნულისა“ და „რუსულ-სახელმწიფოებრივის“ შორის. სახელმწიფო არაფერს ჰზოგავდა თავის მისწრაფების განსახორციელებლად. იგი არა სჯერდებოდა საქართველოს პოლიტიკო-ეროვნულ ორგანოების მოსპობას. იგი წვრილმანშიაც ერეოდა და სცდილობდა თავისებურობის გარეგნული კვალიც კი აღმოეფხვრა. გიორგი ერისთავის ბიოგრაფი ბ-ნი მეუნარგია, შემდეგ ამბავს იგონებს მწერლის ცხოვრებიდან. 1828 წელს მთავარ-მართველის პასკევიჩის დროს ცნობილ გრიბოედოვის ჯვარის წერა იყო სასახლეში. რადგან გრიბოედოვი თავ. ალექსანდრე კავკავაძის (პოეტის) ქალს ირთავდა, ქორწილში ქარველი თავად-აზნაურობაც იყო მიწვეული და მათ შორის ახალგაზდა გიორგი ერისთავიც. „დანიშნულ დროზე, მოგვითხრობს ბ-ნი მეუნარგია, — გიორგი ქართულის ტანისამოსით მორთული მოვიდა სასახლეში და შეუდგა კიბეს, მაგრამ წარმოიდგინეთ მისი გაკვირვება... კიბეზე ასვლის დროს კალთაში სწვდა მას ერთი

პოლიტიკის მოხელე და ხალაში შესვლის ნება არ მისცა ქართულის ტანისამოსით. გიორგიმ ითაკილა ამგვარი შეურაცხყოფა და შინ დაბრუნდა. თავმოყვარეობამ ნება არ მისცა მას სხვა ტანისამოსი ჩაეცვა და ისე დასწრებოდა ქორწილს“. (იხ. თხზულებანი გ. ერისთავისა).

ეს წვრალმანი ფაქტი ფრიად დამახასიათებელია: ქართველ ცნობილ თავადის და პოეტის ქალის ქორწილში ეპატიუებიან თავად-აზნაურობას და ქართულ ტანისამოსში მოსულეებს უკან აბრუნებენ, რიგიან საზოგადოებაში ქულაჯა არ ჩაიცმისო! პირველ ხანში ამგვარი გარემოება საჩოთირო იყო ქართველებისათვის, ხოლო, თან-და-თან, ამ ხასიათის მოვლენათა გახშირებასთან ერთად, ქართველი ადამიანის ამაყოფა დაცხრა, მის გულში რაღაც შიში შეიპარა, მისი აზრი ორბუნებოვანი შეიქმნა და ბოლოს თითქოს თვითონ მას ეჩოთირებოდა ქულაჯაში სეირნობა. „ეროვნულ“ და „რუსულ-სახელმწიფოებრივის“ შეტაკების ხანაში ირკვევოდა და ისახებოდა ქართველ ინტელიგენციის სულიერი ვითარება. და ამ სულიერ ვითარებას რომ დააკვირდეთ, არა ერთს და ორს დრამატიულ ხასიათის ნაქვთს იპოვნით მასში. შეგნებულ ქართველის გული თითქოს ორად გაიყო, ერთი ეგუებოდა და ემონებოდა გარემოებას, მეორე თავისუფლებას ეძებდა, ოცნებით იკვებებოდა. ქართული აზროვნება გაბრუებულ ყოფაში იმყოფებოდა. ძალა, რომელიც მის შეგნების წინაშე იდგა, უჩვევ ზომისა იყო. და იყო მომენტი, როდესაც ქართველ კაცს თითქოს თავის-თავის დავიწყება სწყუროდა. გადაშალეთ იმ დროინდელ გაზეთის ფურცლები. გაპკვირდებით. გაზეთებში ან მთავრობის განკარგულებანი იბეჭდებოდა, ან კიდევ უცხო ქვეყნების ამბებია მოთხრობილი ¹⁾. „საქართველოს გაზეთში“ (პ. 25) დაბეჭდილია სასამართლოს განცხადებანი (ОБЪЯВЛЕ-

¹⁾ ქრონოლოგია ქართულ ყურნალ-გაზეთების გამოცემისა აქამდის გამოუტკვეველია. გრ. ყიფშიძის აზრით, პირველი გაზეთი იყო „საქართველოს გაზეთი“ 1817 წელს გამოსული. ზაქ ჭიჭინაძის აზრით კი პირველი გაზეთი იყო „ქართული გაზეთი“ (1817.—18) ხოლო „საქართველოს გაზეთი“ (1819.—1820). 1821 წ. „ქართულ გაზეთს“ „წმინდა გიორგი“ სწოდებია რადგან გაზეთზე წმ. გიორგია დახატული. (იხ. ზ. ჭიჭინაძის „ისტორია ქართულის გაზეთების და ყურნალების გამოცემის“ და გრ. ყიფშიძის—„Периодическая печать на Кавказе“).

ნია экспедиции суда и расправы), აგრეთვე განცხადებანი საქართველოს გუბერნატორის ხოვენისა. გაზეთში პეტრე დიადის შესახებ ამბებია მოთხრობილი და სხვა ამგვარი რამ. „ქართულ გაზეთში“, (1821 წ. 16 სექტემბერს) რომელზედაც წმინდა გიორგიც არის დახატული, უცხო ქვეყნის ამბებია მოთხრობილი: „გერმანიიდან, ოსმალის ქვეყნიდან, შერთული ამბავი. აღწერა დღესასწაულებთა, ცერემონია ინგლისის კაროლისა. მოლდავის საზღვრიდან, თრესტიდამ. ინგლისის კარალევას დაგვირგვინება. ვალახიიდან, „საბერძენის ამბავი“. უხომო ინტერესი გარეშე პოლიტიკისადმი: „ინგლისის კაროლის ცერემონიის“ და „ინგლისის კარალევას დაგვირგვინების“ ამბებისადმი! მაგრამ სიმართლეს აცვილდებოდით, რომ ვსთქვათ, ქართველების შესახებ არასა ჰბეჭდავდნენ იმ დროინდელ ქართულს გაზეთებში, „საქართველოს გაზეთის ერთ-ერთ ნომერში (ნოემბერსა ზ დღესა ჩყით წელსა) ვკითხულობთ: „გორის უეზდის სოფელ დგვრისის მცხოვრებნი ბარძიმ მაჩაბელოვის ყმა დათუა კვადენიძე თავის ცოლით და ვაჟით და ქალისშვილებით, ძმისწული ნინიათი და ვენახით იყიდებიან იმ ას სამოცდა სამს რუბლში, რომელიც მართებს მას აზნაურის გაბაშვილის ქალის ელისაბედისი. იმათის გასყიდვის ვადა დანიშნული არს ამა წლის ნოემბრის კ. და დეკემბრის ე. და კ. რიცხვებში“-ო. უეზდი, მაჩაბელოვი, რუბლი!.. აქ უკვე „ახალი სტილის“ მარგალიტებია.

ასე იყო საქმე 1832 წლამდე. აქ გარემოება ცოტათი იცვლება. გაზეთს „ტფილისის უწყებას“ აარსებს სოლომონ დოდაშვილი—პირველი ქართველი ინტელიგენტი, რომელმაც უმაღლესი განათლება პეტერბურგის უნივერსიტეტში მიიღო. გაზეთთან ერთად ჟურნალის მსგავსი სალიტერატურო ნაწილიც იბეჭდებოდა. ერთ ნომერში (№ 3, 1832 წ.) მოთავსებულია შემდეგი: 1) ლექსად „მოწოდება“ ივერია მამულის დაცვისათვის დროსა სპარსთა შემოსავლისასა საქართველოსა საზღვართა შინა—ლ. ლ. თ. გიორგი ერისთავისა; 2) „ირაკლის მეორეს მეფობიდან“—ისა; 3) პოემა „ოსური მოთხრობა“ უცნობისა; 4) კრიტიკა ს. დოდაშვილისა, შენიშვნად დამარხვისსა წესსა ზედა უკანასკნელ მეფეთა ზედა საქართველოსათა, რომელიც დაბეჭდილი იყო პირველსა ნომერსა შინა რუსულთა გაზეთის 1831 ამასა წელსა“. ქართული აზრი ისევ თავ

ვის თავს უბრუნდება, „კარალევას და კაროლის ცერემონიები მას აღარ აინტერესებს, იგი იგონებს წარსულს, რათა უკეთ შეიგნოს, რას წარმოადგენს აწმყოში ახლომონ დოდაშვილი, პირველი ქართველი ინტელიგენტი, ამ სიტყვის თანამედროვე მნიშვნელობით, მეტად საყურადღებო პიროვნებაა და მის შესახებ ლაპარაკი კიდევ მოგვიხდება.

დუალიზმი მეტად მძიმე ფსიხიური მდგომარეობაა. პიროვნების ორად გაპოხა ღრმა წყაროა ადამიანის მწუხარებისა და სევდისა. ქართველ ინტელიგენციის პირველი ჯგუფი (ს. დოდაშვილი, ვახტანგ ორბელიანი, გიორგი ერისთავი, გრიგოლ ორბელიანი და სხვანი) ამ მწუხარების და სევდის ატმოსფეროში აღიზარდნენ. მაგრამ ესენი ბედს, პირველ ხანში მაინც, არ დამორჩილდნენ. აუტანელი მდგომარეობაა, როდესაც ადამიანის სინიღისი ანუ ნება მის შეგნებასთან ერთად შეთანხმებული არ არის. ქართველ ინტელიგენციის პირველ ჯგუფის სულიერი დრამა სწორედ აქ იმალებოდა. და ინტელიგენტი სულ იმის ძებნაში იყო, რომ როგორმე სინიღისი და ნება შეგნებასთან შეერივებინა, როგორმე ამოვესო ხერელი, რომელსაც უძირო საფლობსავით გაეკეთებინებინა ბუდე ქართველის გულში. და აი უკვე 1832 წლის შეთქმულობის წინაშე ვდგევართ, როდესაც გამოაშკარავდა ხსენებულ ჯგუფის საიდუმლო მისწრაფება და სურვილი პიროვნების აღდგენისა და გამრთელებისა.

ამბობენ, 1832 წლის შეთქმულობა თავად-აზნაურული ხასიათისააო. თავადებს უკმაყოფილო ბატონიშვილებთან ერთად უნდოდათ ძველი რეჟიმის დაბრუნება, რათა ამ სახით კვლავ აღედგინათ თავიანთ კლასიური უპირატესობაო. ჩვენ არა ერთხელ გვქონდა ამ საგნის შესახებ ბაასი და წინაც ვამბობდით და ეხლაც ვაღვიარებთ, რომ საქართველოს პოლიტიკურ დამოუკიდებლობის საკითხი ყოველთვის არ იყო დაკავშირებული ამა თუ იმ კლასის ბატონობის თუ გაბატონების სურვილებთან. რუსების შემოსვლისთანავე თავად-აზნაურთა ინტერესი უფრო მორჩილებას და იარაღის დაყრას უკარნახებდა. მათ და თუ აჯანყებებში (1803 წ.) და შეთქმულებაში (1832) თავად-აზნაურობას ყოველთვის პირველი ადგილი ექირა, ეს იმას მოასწავებდა მხოლოდ, რომ ხანგრძლივ ისტორიის მიერ შემუშავებულ თავისუფლებისადმი მისწრაფებას თავად-აზნაურ-

რობის ერთის ნაწილის გულშიაც ჰქონდა ადგილი. და 1832 წლის შეთქმულობაში სწორედ ამ გვარ თავადებთანა გვაქს საქმე. შეთქმულთა წრე მარტოოდენ „თავადობით“ არ დახასიათდებოდა, თუმცა „თავადური“ ელფერი ჰქონდა. ეს კარგა ესმოდა ოფიციალურ გამოძიებასაც (იხ. კიტა აბაშიძის „პოლიტიკური რომანტიზმი“ „მომამბე“, № 1, 1905). ამ გამოძიების ცნობებით, შეთქმულთა წრე თანდათან უფრო ლიტერატურულ ხასიათს იღებდა (общество принимает нѣкоторый видъ литературный). ახალ წევრთა შორის (ორბელიანების, გ. ერისთავების და დოდაშვილის გარდა) მწერალნი და მასწავლებელნი იყვნენ. „Вновь поступающіе члены были болѣе званія ученнаго“ — მასწავლებელი ავთანდილოვი, დ. ყიფიანი, რაზმაძე, მთარგმნელი მამაცაშვილი და სხვანი. როგორც ვთქვი, შეთქმულთა შორის ყურადღებას იქცევდა სოლომონ დოდაშვილი — ეს მამამთავარი ინტელიგენტურ აღფრთოვანებისა და უნაგარობისა, ხოლო ამასთან ინტელიგენტურ წინააღმდეგობისა, ორ-სულოვანობისა და თითქმის უპრინციპობისა. დოდაშვილი უნივერსიტეტში ყოფნის დროს სწერს ლოდიკის სახელმძღვანელოს რუსულად, რა თქმა უნდა. პირველი ქართველი ინტელიგენტი თავდა-პირველად რუსი-მეცნიერ-მწერალია. თავის წიგნის წინასიტყვაობაში ავტორი მიმართავს რუსეთის ხელმწიფეს და ივერიის მფლობელს და ამბობს: დღემდე ივერია უყურადღებოდ იყო დატოვებული და ახლა თქვენის მეოხებით მას მზის შუქი ამოუბრწყინდა და გარს განათლების შარავანდედი მოეფინება, თქვენი მეოხებით აღმოსცენდება სწავლა-განათლება და სიბრძნე-მეცადინეობაო“ (იხ. ზ. ჭიჭინაძის „სოლომონ დოდაშვილი“). ქართველ ინტელიგენტის „პოლიტიკური აზროვნება“ თან და თან ირკვევა. 1827 წელს იმპერატორს შესხმას უწერს. 1831 წელს კი შეთქმულობის სამზადისშია და პროპაგანდის მიზნისთვის გაზეთსაც აარსებს 1832 წელს. ამავე დროს ს. დოდაშვილი ადგენს ქართულ გრამატიკას და ქართულ რუსულ ენის „რაზღავორის წიგნს“. ასეთ სახელწოდებას აძლევს თავის შრომას. ასე რომ „რაზღავორის წიგნის“ ავტორი ერთსა და იმავე დროს მწერალიც არის, რედაქტორიც, რევოლიუციონერიც და... (ნუ გაიკვირვებთ), თიანეთის მაზრის უფროსის თანამემწეც. ინტელიგენტის პიროვნების ფიზიონომია თითქმის დამთავრე-

ბულია. მაგრამ ერთი მიუცილებელი ნაკვეთი. ცოტად გარუსებული პოლონელი ჰყავდა დოდაშვილს. და ამ გარუსებულმა პოლონელმა ქალმა მის შვილს ქართული ენა დაავიწყებინა და რადგან მამას ათასნაირი საქმე ჰქონდა კისერზე — „რაზღვაჯორის წიგნი“, რედაქტორობა, შეთქმულობა და დიანზეგობა — ამ გარემოებას ყურადღებას არ აქცევდა. ეხლა კი ჩვენს წინ მთელი თავის სიგრძე-სიგანით და „მშვენიერებით“ სდგას ქართველი ინტელიგენტი. ამ ინტელიგენტმა ოთხმოცის წლის წინად განიცადა თავის სულიერ ვითარებაში ის, რაც დღეს არის ქართველ ინტელიგენტის ფსიხიკის საფუძველი. სოლომონი მამამთავარია ინტელიგენციისა, მისი ნუგეში, ხოლო ამასთან მისი წყევლა და სასოწარკვეთილება!

როგორცა ვსთქვი, ქართველთა აღშფოთებულმა სინიდიდმა „შეთქმულობაში“ ჰპოვა შვება. შეთქმულთ აზრდა ჰქონდათ მოეწვიათ რუსის უმაღლესი ადმინისტრაცია და მოხელენი სათავად-აზნაურო ბაღზე და იქ ყველანი ამოეწყვიტათ, მერე უნდა დაერეკათ ზარები, დაეყენებიათ ხალხი ფეხზე, გამოსვენებინათ. ეკლესიებიდან ხატები და საქართველოს განსათავისუფლებლად ხალხი აეჯანყებინათ. ყველა ამის აღმასრულებლად, ექვს გარეშეა, დიდი ძალა იყო საჭირო. ვიხედ და რაზედ ემყარებოდნენ შეთქმულნი? არ შევცდებით თუ ვსთქვით, რომ მათი მთავარი ძალა და მთავარი იმედი იყო მათი სურვილი და მათი ოცნება. შეთქმულნი ხშირად იკრიბებოდნენ ალექსანდრე ორბელიანთან, თეკლე ბატონიშვილის შვილთან. ოფიციალურ გამომძიების სიტყვით, აქ „სადილს შეძღვე, ღვინით შეხურებულნი და აჯანყების მოთავეთაგან აღელვებულნი, განსაკუთრებით კი ელიზბარისაგან (ერისთავი) სვამდნენ საქართველოს განთავისუფლებისათვის და პირდაპირ მსჯელობდნენ, რომ აჯანყებაც ამა და ამ რიგად უთუოდ საჭიროაო“. შეთქმულნი დიდ მნიშვნელობას აძლევდნენ თავიანთ ორგანიზაციის წესდებებს: მათ ხელში ჰქონდათ ბერებ ფილადელფოს (კიკნაძე) და პორფირის მიერ შემუშავებული წესდება „საიდუმლო მეგობართა კავშირისა“ და წესდება „ფარულის და განუწყვეტელის მეგობრობისა“, „მისტიური ესენაწარმოები, ამბობს გამომძიებელი კომისია: — როგორცა სჩანს, ყველაფრიდან მასონებისა და სხვა რამ საიდუმლო საზოგადოებათა წესდებიდან არის აღებული... კილო ზმ აქტისა სრულ-

ლიად მისტიურია, მაღალი და ბუნდოვანია. გარეგანი აზრო-
კი კეთილზნობრივი და ღვთის მოყვარულია, მაგრამ არსები-
თად მეტად მაწინე განზრახვისა და თვისებითაც თავისს. დრო-
ზე დიდი ვნების მოტანა შეუძლიანო“. ყველა კარგი, — ძალა,
იარაღი, ჯარი?! აქაც სურვილების მეტი არა იყო-რა. ს. დო-
დაშვილი ამტკიცებდა. კახეთი როგორც ერთი კაცი აღდგება.
კახელების აჯანყება ჩემზე იყო. სო. კახეთი კი 1812 წლის და-
შარცხების შემდეგ სულ განაბული იყო და შფოთს არ აპი-
რებდა. აღექსანდრე ორბელიანს ბორჩალოდან თათრები უნ-
და მოეყვანა. იასე ფალავანდიშვილი კინტოების მიმხრობას
სცდილობდა (sic). ხოლო აქაც ცარიელი ლაპარაკი იყო.
იმერეთიც მოაგონდათ. ვინმე ლორთქიფანიძეს ფულიც მის-
ცეს საქმეების მოსაწყობად. ლორთქიფანიძემ ფული ჩაიჯიბა
და სადღაც მიიმალა. ჯარის იმედიც ჰქონდათ. ერთ-ორ აფი-
ცერს გაუზიარეს თავიანთი განზრახვა და ეგონათ საქმე გაკე-
თებულაო. პოლონელებისაკენაც ეჭირათ თვალები. იმ დროს
პოლონეთი ეომებოდა რუსეთს. ხოლო საქმეს პოლონელებ-
თან არავინ იჭერდა. ეს კიდევ არაფერი. რუსის მთავრობის
დამხობას სცდილობდნენ, ამ მთავრობას-კი ეხმარებოდნენ
მთიელებთან (ლეკებთან) ბრძოლის დროს (გიორგი ერისთავი).
დააკვირდით ყველა ამას და აქაც საკვირველის სიცხოველით
წარმოგიდგებათ სურათი ინტელიგენტურ ფუქსავატობისა და
წინააღმდეგობისა, უსაქმო ლაქლაქობისა, სურათი ამასთანა-
ვე თავად-აზნაურულ უდარდებლობა-დარდიმანდობის ფერა-
დებით შემკული.

ასეთი იყო ხასიათი „შეთქმულობისა“ ქართველ. „დეკა-
ბრისტებისა“ — დეკაბრისტებისა, რადგან, რუსეთის პირველ
სარევოლიუციო მოძრაობის მსგავსად (1825 წ.), აქაც აჯან-
ყება უნდა მოეხდინათ დეკემბერში, მაგრამ ოცნება ოცნებად
დარჩა. „შეთქმულნი“ გასცა ერთმა მათმა ამხანაგმა იასე ფა-
ლავანდიშვილმა. დაატუსაღეს ჩვენი „რევოლიუციონერები“
და ჩრდილოეთ გუბერნიებში გაგზავნ-გამოგზავნეს. აჯანყებუ-
ლი სინდისი ისევ შებოჭეს. და ქართველ ინტელიგენტის
გულში ისევ შიში, კრძალოვა და ორჭოფობა შეიპარა. იმედი
ხსნისა დაიკარგა და ხელმეორედ იწყობა პროცესისი შეგუებ-
სა და თავმდაბლობისა. სევდა და კაეშანი კი, ურვა და მწუ-

ხარება გულის სიღრმეში იმალება, თითქო იფლება უძირო უფსკრულში. ვახტანგ ორბელიანი ამბობდა:

მაგრამ რისთვის და რად მინდა მის მოგონება,
რაც რომ ყოფილა, წარსულა და აღარ იქნება,
რაც ფიქრს აწუხებს, გულს აკვნესებს და სულსა სტანჯავს...

და აკი მოახერხა ქართველმა ინტელიგენტმა, გულის კენესა თითქოს გააყუჩა და სისტემად აღიარა ორ-აზროვნება და ორ-სახიერობა.

გრიგოლ ორბელიანიც სჩიოდა:

ან რაღას ველი სოფლისაგან, რა მიხაროან, რა მინდა?
რაც ვიყავ, იგ. აღარა ვარ; ვერც კი ვგრძნობ, რაცა მიყვარდა.
ღღე ყოველი, უამი ყოველი მაკლებს რასმე კეთილსა,
ვჭმხერ მწუხარებით მიმავალს და ვსწყევლი ფუჩად წარსულსა...

და აკი აქაც მოახერხა ქართველმა ინტელიგენტმა და აქაც მონახა მალამო, ერთგვარი ანესტეზია. ტკივილისა. ეს მალამო არის ეროვნული ნილილიზმი, რომელიც ამა თუ იმ სახით იჩენდა ხოლმე თავს ჩვენ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მეცხრამეტე საუკუნის განმავლობაში და რომელსაც ღღესაც აქვს გასავალი ქართველ ინტელიგენტის ზოგიერთ წრეებში.

II

წარსულის გაკვეთილი

1909 წ.

1887 წელს თავად-აზნაურთა წინამძღოლმა თავ. კ. ბაგრატიონ-მუხრანსკიმ ექზარხოსის პალატის მისალმების დროს სთქვა, სხვათა შორის, შემდეგი: „ერს, რომელსაც ჰქონია მრავალ საუკუნოვანი და დიდებული წარსული, არ მოეთხოვება იგი წარსული დაივიწყოს. ანდერძი ჩვენთა მამა-პაპათა, ჩვენის ისტორიისა ერთგულებაა ღმერთისა, ერთგული ქვეშევრდომობაა ხელმწიფე იმპერატორისა და გულმოდგინეობა მამულისათვისაო“. („ივერია“, № 247. 1887 წ.) თავ. ბაგრატიონ-მუხრანსკიმ ამ სიტყვებში სავსებით გამოსთქვა პოლიტიკური credo, რომელსაც აღიარებდა არა მარტო თავად-აზნაურობა, არამედ ქართველ ინტელიგენტის დიდი უმრავლესობაც 1832 წლის „შეთქმულობის“ შემდეგ ხანიდან თითქმის 1890 წლამდე, და რომელსაც აღნიშნულ წრეებში ღღესაც ჰყავს არა ერთი და ორი მომხრე. ეს ფორმუ-

ლა არსებითად რადიკალური ხასიათისა იყო. საქართველოს დამოუკიდებლობაზე ფიქრი და ოცნება, გარემოების მიხედვით, უკუაგდეს. მისი ადგილი დაიჭირა ერთგულ-ქვეშევრდომობის“ გრძნობამ. ხოლო ამ გრძნობას თან სდევდა მეორე გრძნობა— „გულმოდგინეობა მამულისადმი“. რაც შეეხება „ღრმთისადმი ერთგულებას“, შეიძლება ითქვას, რომ ჩვენს საზოგადოებაში რელიგიოზურ გრძნობას მე-19 საუკუნეში ცხოველი ძალა მოკლებული ჰქონდა: და თუ ღმერთსაც იხსენიებდნენ ხოლმე, ეს იმიტომ რომ არ დაერღვია ფორმულის ჰარმონია — ღმერთი, ხელმწიფე, მამული („ხალხის“ ნაცვლად, რომელსაც იხსენიებდნენ რუსეთში სლავიანოფილები და კონსერვატორები). „მამულის შვილობა“ „ერთ-გულ-ქვეშევრდომობას“ გადააბეს და ამ შეუღლებას მისცეს რაინდული ხასიათი. „მამულის“ ინტერესების დაცვისათვის არავითარ გარანტიას არ ითხოვდნენ. ერთგულ-ქვეშევრდომობის გრძნობა კი მუდამ ცხოველი ჰქონდათ გულში. და თითქოს ამ გრძნობის ცხოველმყოფლობაში ჰხედავდნენ გარანტიასაც, ძალასაც უროვნულ ინტერესების უზრუნველსაყოფად.

ის ტრაგიკული ეპოპეია, რომელსაც მე-19 საუკუნის ქართულ ეროვნების ისტორია ჰქვია, ამ საფუძველზე, ამ გულუბრყვილო რაინდობაზე იყო აგებული. და ამ ეპოპეის პირველი დიდი მომქმედი პირი დიმიტრი ყიფიანი იყო.

ამ დიად პიროვნების ბიოგრაფიას არა ვწერთ. ჩვენ გვაინტერესებს დიმიტრი ყიფიანი ამ ჟამად იმდენად, რამდენადაც მისი რთული და მრავალფერადებიანი ცხოვრება შუქს ჰფენს ქართულ საზოგადოებრივ განვითარების აზროვნობის ისტორიას და რამდენად დიმიტრი საზოგადოებრივ ასპარესზე მოღვაწეობის დროს თუ პირად ცხოვრებაში სცდილობდა ზემოდ აღნიშნულ პოლიტიკურ რწმენის სიმბოლოთი (ღმერთი, ხელმწიფე, მამული) ხელმძღვანელობა:

ჩვენ უკვე ვიცით ¹⁾, რომ ჭაბუკობის ხანაში დიმიტრი ყიფიანი თანაუგრძნობდა 1832 წლის „შეთქმულობას“. მაგრამ ვიცით ისიც, ოფიციალურ გამოძიების წყაროებიდან (АРХИВЪ КОММИС., т. 8. იხ. კიტა აბაშიძის უკვე აღნიშნული წერილი, რომ როდესაც საქმე მოქმედებამდე მივიდა, დი-

¹⁾ იხ. წერილი „როგორ მოხდა?“

მიტრიმ შეთქმულთა წრეს თავი დაანება. გრძნობდა, რომ დიდი სისხლის ღვრა უნდა მომხდარიყო და შედრკა. დიმიტრი მწვიდი და ჩაფიქრებული ბუნების კაცი იყო. მემბოხეობა მის გულს არ ეთვისებოდა. თუ იყო ვინმე ჩვენში ინტელიგენტი სარწმუნოებრივ ტრადიციებში აღზრდილი, ეს იყო დიმიტრი ყიფიანი. მაგრამ, როგორც წინა წერილში ვთქვით, მე-19 საუკუნის პირველ მეოთხედში, როდესაც ძველ დამოუკიდებელ სამეფოსთან დაფები გაწყვეტილი ჯერ კიდევ არ იყო, ახალგაზდობის თვალი ამ სამეფოსკენ იყო მიპყრობილი და რაკი ნახეს, რომ სამეფო გააუქმეს და მამული განსაცდელში ჩააგდეს, გულიდან ამოიღეს ერთგულების გრძნობა და „მამულის“ აღდგენის აზრითლა იყვნენ გატაცებულნი. დიმიტრი ამ მოძრაობას ვერ ასცდებოდა, თუმცა წინააღმდეგი იყო სისხლის ღვრისა.

ერთი ამბავი, რომელსაც იგონებს დიმიტრი ყიფიანი თავის ყრობის ხანიდან, საუცხოვოდ გვიხასიათებს მის სათნოიან სულიერ განწყობილებას. „პირველად მე მიმცეს სემინარიაში, ამბობს დიმიტრი თავის „მოკონებებში“. ორის წლის შემდეგ გადამიყვანეს კეთილ შობილთა სასწავლებელში. დამსვენეს მეორე კლასში. მიღების შემდეგ მეორე დღეს შემოვიდნენ კლასში აღმასრულებელი დირექტორის თანამდებობისა, პავლე ივანეს ძე შიპულინი, მასწავლებელი რუსულის ენისა, პეტრე სტეფანეს ძე სტრატინსკი; ამათ თან მოსდევდა რამდენიმე შეგირდი უფროსის კლასებისა, რომელთა შორის, როგორც მახსოვს, იყო წამოსადეგი ახალგაზდა, თავადი ლევან მუხრანსკი. ესენი ყველანი შემოვიდნენ და გამოსწიეს პირდაპირ უკანა სკამებისაკენ და, ამ ყმაწვილის ჩვენებით, მე წამომადგენ თავსა. მათი სახელები მე მხოლოდ შემდეგში გავიგე, იმ დროს კი მე არ ვიცნობდი არც უფროსებსა და არც ამხანაგებს.

— როგორ გაჰბედე და დაჰრეკე ზარი, როდესაც შენთვის არავის უბრძანებია? — მუქარითა მკითხა უფროსმა.

მე არ ვიცოდი, რას მედავებოდნენ და გაშტერებული შევყურებდი. ჩამავლეს ყურში ხელი, გამწივ-გამომწიეს და ხელმეორედ შემომიტიეს.

„ — მე არ დამირეკია — მეთქი — ვუთხარი.

„—მერე სწორედ ამან-კი დარეკა?—ჰკითხა შიპულინმა ახალგაზდას.

„—მაგან, მაგან!—უბასუხა ამ ახალგაზდამ და იმისი სიტყვა დაამოწმეს დანარჩენმა ამხანაგებმა.

„—ოჰო! კიდევ რომა ჰმალავს და არ უნდა გამოტყდეს ვერ უყურებთ!.. მამიტათ სახაზავი აქა!

„და რაღაცა უცნაურის გააფთრებით მირტყეს და მირტყეს სახაზავი ხელის გულზე. თან მტკივა და თან ჯავრი მომდის. რისთვისა მცემენ-მეთქი, ვკითხავდი ჩემს თავსა და ცრემლი ღაპა-ღუპით ჩამომდიოდა ლოყაზე. მე იმდენადვე ვიყამ დამნაშავე იმაში, რაშიაც მაბრალებდნენ, როგორც თქვენა, ჩემო მკითხველო.

„შეცდომა იყო! საყვარელი დედა მასწავლიდა, რომ შეცდომა უნდა შეუნდოს კაცმაო, და, მგონი, მეც შევუნდე, მაგრამ დავიწყებით კი ვერ დავივიწყეო“. (გადმოთარგმნილი „Русская Старина“-დან 1886 წ. № 3. „ივერია“-ში 1887 წ. № 228).

დიმიტრი ყიფიანი პრინციპის და მოვალეობის კაცი იყო. როდესაც მან, სახელმწიფო სამსახურში შესვლის დროს (ვოლოგდიდან, სადაც გადასახლებული იყო, დაბრუნებისას) გადასწყვიტა, რომ ქართველ ინტელიგენტის მოვალეობაა მეფის ერთგულება, რომ ეს ერთგულება თავდებია მის სამშობლოს განვითარებისა და აყვავებისა, მას ამ მოვალეობისათვის სიკვდილამდე არ უღალატნია. მაგრამ დიმიტრი ყიფიანი ჩვენთვის სრულიად არ იქნებოდა საინტერესო ამ ერთგულების მეტი სხვა რამ რომ არა. ყოფილიყო მის ცხოვრებაში აღსანიშნავი. დიმიტრი ერთგულობას სერიოზულად უყურებდა. მის თვალში ეს იყო საშუალება ქართულ ეროვნების დაცვისა. და მან მოინდომა კიდევაც ეროვნების დაცვა ერთგულების საშუალებით და როდესაც ამგვარი მისი მოქმედება არ შეიწყნარეს, უკან არ დაიხია და „ფორმულის“ გადარჩენის გულისათვის „მამულს“ არ უღალატა და მსხვერპლადაც შეეწირა თავის სამშობლოს.

ჩვენა ვსთქვით, რომ ყიფიანი მოვალეობის კაცი იყო. რაკი ემსახურებოდა მთავრობას, სწამდა, რომ მთავრობას სიკეთე უნდოდა და ჰკისრულობდა, ამ აზრის მიხედვით, იმგვარ

საქმეების მოწეს-რიგებას, რასაც ჩვენ დღეს ექვის, უნდობლობისა და გმობის თვალთ ვუყურებთ.

კავკასიის მთავარ-მართველნი და ნამესტნიკები (მურავიოვი, ვორონცოვი, ბარიათინსკი) დიდად ენდობოდნენ და აფასებდნენ. (იხ. ნიკ. ყიფიანის წერილი, „მოამბე“ 1894 წ. № 4). ყიფიანი მთავარ-მართველის კანცელარიის გამგის თანაშემწეობას ასრულებდა, მერე იყო ნამესტნიკის საბჭოს წევრად. ბეჯითად მუშაობდა. მაგრამ არც ღამე ასვენებდნენ. ზ. ჭიჭინაძე მოგვითხრობს: „ცისკრის“ რედაქტორმა ივ. კერესელიძემ მითხრა: „ცისკრის“ პირველ ნომრის კორექტურას ვასწორებდი. მე მშველიდა დ. ყიფიანი. ვნახოთ, რედაქციაში მთავარ-მართველის ეკიპაჟი და კაცი მოვიდა, თან თფილი პალტო მოეტანათ და მაშინათვე წაიყვანეს“. („დიმიტრი ყიფიანი“ ზ. ჭ.) ყიფიანი საქმეს და სამსახურს არ გაურბოდა. როგორც ვსთქვი, მთავრობის სამსახური მიაჩნდა მას თავის ერის სამსახურის საშუალებად. ბ-ნი ს. ესაძე თავის ისტორიულ გამოკვლევაში გვიამბობს ამ „სამსახურის“ ერთ ფრიად საყურადღებო ნიმუშს.

1858 წელს ყირიმის ომიანობის დროს მთავრობას ექვი შეეპარა აფხაზეთის მთავრის მიხეილ შერვაშიძის ერთგულებაზე. უნდა ვსთქვათ, რომ მთავრის უფლება მიხეილს მისივე თხოვნით უკვე ჩამორთმეული ჰქონდა ხოლო მთავრობამ პირობა დაუდო, რაკი მთავრობაზე ხელს იღებ, აფხაზეთში ნულარ წახვალო. თავ. მიხეილს არ უნდოდა აფხაზეთიდან წასვლა, მაგრამ ბევრის ხვეწნის და მუქარის შემდეგ იძულებული იყო თავის ცოლით ალექსანდრათი სამეგრელოში გადასულიყო საცხოვრებლად. მიხეილის ცოლი თავ. გრიგოლ დიდიანის ქალი იყო. მაგრამ ომის დაწყებისას მიხეილი არ დადგა სამეგრელოში და წავიდა აფხაზეთში მაშინ, როდესაც აფხაზეთი უკვე დაჭერილი იყო ოსმალების მიერ. მთავრობას ექვი შეეპარა, მიხეილი ხომ არ მლაღატობსო და იმ დროს, როდესაც თავ. მიხეილი აფხაზეთში იყო, მისი მეუღლე კი სამეგრელოში იმყოფებოდა, კნ. ალექსანდრასთან გამოსაძიებლად და გამოსაკითხავად დიმიტრი ყიფიანი გაგზავნეს. დიმიტრი ყიფიანს მისვლისთანავე ჰქონდა შემდეგი ბაასი მთავრის ცოლთან კნ. ალექსანდრასთან.

„—ის გარემოება, რომ მე გამოგზავნილი ვარ თქვენ

უუგანათლებულესობასთან, დაგანახვებთ, რომ მთავრობამ დღე-საც არ იცის, თუ რა გზას ადგია მთავარი, თქვენი მეუღლე-რასაც მეუბნებით სრულ ჭეშმარიტად მიმაჩნია. მაგრამ თქვენს უუგანათლებულესობას ხომ მოეხსენება, რომ მთავრობის და-სარწმუნებლად პირადი შემოწმება სამყოფი არ არის, საჭიროა უტყუარი საბუთები... სანამ თქვენ უუგანათლებულესობას რამ-დენიმე კითხვას დაუსვამდე, რომელნიც საქმეს ნათელს მოჰფენენ, უნდა დაგარწმუნოთ, რომ თქვენ სრულიად უშიშრად შეგიძლიანთ გამიზიაროთ მძიმე საიდუმლოებაც-კი.

მთავრინამ ყოველივე ეს დარწმუნებით მოისმინა. და აქედან ყიფიანმა ის აზრი გამოიყვანა, რომ ან მას არა აქვს-რა დასამალი, ან კიდევ თავის დაჭერა კარგი სცოდნიაო. მაგრამ დიმიტრის იმედი ჰქონდა, რომ მთავრინა შეჰკრთება, როდესაც იგი განუზიარებს მას ერთ გარემოებას.

„— თქვენმა უუგანათლებულესობამ ბრძანა, რომ მთავრობისაგან ხშირად მოგდით წერილები. ხოლო თქვენი დესპანე-ბი სანდონი არ არიან. უნდა გაგიმხილოთ ერთი საიდუმლოე-ბა, რომელიც დიდი გაფრთხილებით გადმომცეს. ერთი თქვე-ნი წერილი ხელში ჩაიგდეს და მე ის წერილი წავიკითხე.

ყიფიანი დააკტერდა მთავრინას და მის სახის გამომეტ-ყველებაზე უნდა გაეგო (упорно старался подмѣтить на-ея лица) შეურაცხოფილია იგი იმ გარემოებით, რომ წერილებს იჭერენ, თუ შეშინებულია იმ აზრით, რომ წერილის შინა-არსი ვაივს. მაგრამ მთავრინას შიში არ ეტყობოდა. შეურაც-ხოფილმა წამოიძახა:

„— დიად, ყოველივე ეს სასიამოვნო არ არის. არ მეგო-ნა, რომ ჩემ ქმარისადმი ვნების მოტანის სურვილი ისეთი დიდი იყო, რომ ჩვენს წერილებსაც კი იჭერენ, როგორც დამნაშავეებისა. მერე, იპოვნეს მაინცა ამ წერილში ის, რა-საც ეძებდნენ— საბუთი მის დანაშაულობისა?

ეს კითხვა ისეთის დარწმუნებულის კილოთი იყო მიცე-მული, რომ ეტყობოდა უარ-ყოფის პასუხს ელოდებოდა.

„— არა, არა იპოვნეს-რა. ეტყობა, მთავარი, საჩქაროდ იწერებოდა, კარანდაშით. გწერდათ თვის კარგად მყოფობას და იმასაც, რომ ომერ-ფაშას მოლოდინში იყვნენ და იმედი ჰქონდათ, რომ ომერ-ფაშა ჯარის შეგროვებას ვერ მოა-სწრებდა.

— „განა არა, ერთი წერილი დამაკლდა. ალბად სწორედ ის წერილი დაიჭირეს. შეიძლება მითხრათ, ვის აქვს ეხლა ის წერილი?

— „რად გინდად ეს, თქვენო ჭუგანათლებულებო. ისიც საკმარისია, რომ იგი მთავარს არ ამტყუნებს. იაროს ამ წერილმა თავისი გზით. მაშ ეხლა, როდესაც ნდობის საბუთი-დაგანახვით, ვბედავ და გკითხავთ: გაქვთ რაიმე საბუთი იმისა, რომ მთავარი მთავრობის დაკითხვით და თანხმობით წავიდა აფხაზეთში?

— „არავითარი ამის შესახებ არა უთქვამს რა. ვიცო მხოლოდ, როდესაც თავ. ერისთავმა ტფილისიდან ქალაქებში მოუტანა, ძალიან გაეხარდა.

— „ან იქნება გაქვთ რაიმე საბუთი იმის დასამტკიცებლად, რომ იქ ჩვენი მთავრობის სასარგებლოდ მოქმედებს?

— ამის შესახებაც არავითარი საბუთი არა მაქვს, მხოლოდ დარწმუნებული ვარ და მგონი ამას აქ არავინ არ უარ-ჰყოფს, რომ სხვანაირად რომ ემოქმედნა, სამეგრელოს საზღვრებზე შიშიანობა იქნება, იქ კი ყოველივე დამშვიდებულია.

ამის შემდეგ ყიფიანმა ერთი კითხვა მისცა, რომელსაც დიდ მნიშვნელობას აძლევდა (НА КОТОРЫЙ ОНЪ МНОГО РАЗ-СЧИТЫВАЛЪ).

— „თუ შესაძლებელია, ძალიან მინდა ვიცოდე აზრი და მიზანი იმ წერილისა, რომელიც, როგორც ამბობენ, მიგიწერიათ... დიმიტრი შერვაშიძესთან.

ამ კითხვაზე ძლიერ აღშფოთდა მთავრინა, თითქოს ცეცხლსავით აინთო.

— „ყველაფერს გეტყვით, — სთქვა მან, — ხოლო თავდაპირველად უნდა ავიხსნათ ჩემი აღელვების მიზეზი. დიმიტრი შერვაშიძე მიყვარდა და მიყვარს როგორც ნათესავი და როგორც აფხაზეთში უუჭკვიანესი ადამიანი. მთავრისთვის დიდად სასარგებლო კაცი იქნებოდა მათ შორის რომ, ჩემდა საუბედუროდ, ყოველთვის რაღაც უთანხმოება არ ყოფილიყო. მე ყოველთვის მათს შერიგებას და შეთანხმებას ვცდილობდი. მაგრამ ამაოდ. დიმიტრი ამ ჟამად აქ არის და მითხრეს, რომ ისიც სხვებსავით ავრცელებს ხმას, ვითომ მიხეილმა რუსებს უღალატა. მე წერილი მივწერე და ჩემ ნათესაურ სიყვარულის

გულისთვის, რომელიც მქონდა მისდამი როგორც ჩემს ძმისადმი, ვევედრებოდი, გულიდამ ამოეღო უსიამოვნება და მთავრის ინტერესების თანახმად ემოქმედნა. აი სწორედ ამ სიტყვებს აძლევენ იმ აზრს, რომელიც მე თავის დღეში არა მქონია. ზიარებას გეფიცებით, ჩემს შვილებს გეფიცებით, რომ არავითარი ეჭვი არა მაქვს იმის შესახებ, რომ მთავარი ერთგულია ხელმწიფისა და რუსეთისა. ამიტომ ძალიანა მწყინს, რომ ლალატსა სწამებენ. გეფიცებით, რომ სწორეთ ამ ეჭვების გაფანტვის აზრი მქონდა და სხვა არაფერი. დიმიტრიმაც ასე გაიგო ჩემი წერილი, ამის საბუთსაც გაჩვენებთ. სხვაგან კი სხვას ამბობდა და სწორეთ ესა მწყინს. მითხრეს მუხრანსკის, კოლუბაკინსაც და ბევრს სხვასაც აჩვენებდა ჩემ წერილს, როგორც საბუთს იმისას, ვითომ მე ლალატზე ვაქებებდი ჩემ ქმარს. ეს ისე მალეღვებს, როცა მესმის ამგვარი ლაპარაკი. გევედრებით, მოჰკითხეთ ჩემი წერილი. თქვენ გაჩვენებთ. და მაშინ განსაჯეთ, ვინ არის ჩვენ შორის მართალი. აი იმისი პასუხიც...

„უკანასკნელი კითხვა, კნენია. მართალია, რომ მთავარი ერთის წერილით აფხაზეთში მოსვლას გიწვევდათ, მეორეთი კი გიშლიდათ იქ მოსვლას?

კიდევ ამოიღო კნ. ალექსანდრამ ერთი წერილი... და მისცა ყიფიანს. წაკითხვის შემდეგ ყიფიანმა ჰკითხა, შეიძლება დამითმოდ ეს დოკუმენტი, რომ მთავრობას წარუდგინო? კმაყოფილებით დასთანხმდა... მოლაპარაკება დამთავრდა“. (Докладъ Кипиани отъ 14 октября 1855 года. Историческая записка I, 149—155 С. Эсадзе).

ეს ეპიზოდი, ეს ბაასი, რომლის შინაარსი ქართველ ფართო წრეებისათვის თითქმის უცნობია, ფრიალ საყურადღებო და მნიშვნელოვანია. ბევრნი წარბსაც შეიკვრნენ ამ სტრიქონების წაკითხვის დროს. არ ესიამოვნებათ დიმიტრი ყიფიანის დანახვა სამძიმო, მზვერავის როლში. მაგრამ დიმიტრი ყიფიანი ასრულებდა აქ თავის მოვალეობას. საქართველო რუსეთის ნაწილია. საქართველო რუსეთის მფარველობის ქვეშ იქმნება ბედნიერი. აფხაზეთი ნაწილია საქართველოსი. თუ საქართველო ექვემდებარება რუსეთს, აფხაზეთიც იმავე გზას უნდა დაადგეს. ლალატი შეუწყნარებელია როგორც ქართველისათვის, ისე აფხაზეთის მმართველისათვის. ლალატის ეჭვი კი არის. სა-

ჭიროა საგნის გამოკვევა. საჭიროა ლალატის აღმოჩენა და მოსპობა. საჭიროა საქართველოს შვილთა ერთგულება უმწიკვლო იყოს ხელმწიფე იმპერატორის წინაშე. ყოველივე სიკეთე ამ ერთგულობიდან გამოვაო.

აი რითი ხელმძღვანელობდა და რასა ჰფიქრობდა დიმიტრი ყიფიანი და მასთან ერთად ქართველი ინტელიგენცია. ჩვენი დროის თვალსაზრისით რომ შევხედოთ ყველა ამას, არ შეიძლება არა ვსთქვათ, რომ იმ ხანებში ადამიანის სინიღისი თითქოს მძიმე ტვირთით დაუტვირთვიათო. მაგრამ ნამდვილად კი, პირველ დროს მაინც, საქმე ნაკლების ტრაგიზმით იყო მოწყობილი. ნუ დავივიწყებთ, რომ ვორონცოვის ხანა ქართველების ეროვნულ აღორძინების ხანად ჩაითვლება. ინტელიგენტი მძიმე სამსახურს ასრულებდა, სამაგიეროსაც ინაზღაურებდა და სინიღისის ტვირთს ამსუბუქებდა. ამ ხანაში და შემდგომ წლებში (სამოციანებში) ზოგი დიმიტრი ყიფიანის ინიციატივით, ზოგიც მის თანაშემწეობით დაარსდა კავკასიის სასოფლო სამეურნეო საზოგადოება, ქართული თეატრი, ჟურნალი „ცისკარი“, საადგილ-მამულო ბანკი, წ.-კ. საზოგადოებები. ეს უკვე ეროვნულ საზოგადოების ორგანოებია, ეს უკვე იარაღია ერის განვითარებისა და წარმატებისა. ფორმულა „ხელმწიფისადმი ერთგულ-ქვეშევრდომობა და მამულისადმი გულმოდგინება“ თითქოს უტყუარი გამოდგა, იმგვარი, რომელიც იცავს ჩვენს ინტერესებს. ინტელიგენცია წელში იმართება. პირისახეზე ღიმილი ეტყობა. გულს სევდა აღარა ღრღნის და თუ ღრღნის, ამ ტკივილს სიმწვავე არა აქვს. იგი სევდა რომანტიულ მელანქოლიას უფრო მიაგავს — ძველი ჰანგი, გულში ჩარჩენილი, რომელსაც ქართველი პოეტები კულავაც აქლარუნებდნენ. საქმიანობა, საზოგადოებრივი მოღვაწეობა კი უიმედო არ არის. ერს ფრთები გამოება და ამ ფრთების შემყურე ინტელიგენცია მხნედ და მარჯვედ გამოიყურება. ასე აზროვნებდა ინტელიგენცია და მასთან ერთად დიმიტრი ყიფიანიც. ამ გზით უნდა მომხდარიყო ევოლიუცია ქართულ ეროვნულ კულტურისა და ამ საქმის განხორციელებისათვის არავითარი „სამსახური“ სამძიმო არ არის, არავითარი ტვირთი სინიღისისთვის ზედმეტი არ უნდა იყოს. მაგრამ დრო მიდის, მესამოცე წლების აღფრთოვანება ნელდება, მთავრობისა და რევოლუციონერთა შორის ურთიერთობა მწვავედება და

საქმე ბოლოვდება 1 მარტის 1881 წლის კატასტროფით. აქედან იწყება ისტორიის შებრუნება, უკან დახევა, განადგურება მოქალაქობრივობისა, „რუსულ იდეის“ გამოღვიძება და სასტიკი დევნა ეროვნებათა. და აი ამ ხანაში დაირღვა და დაიფლითა „ძველი თაობის“ მრწამსის ჰარმონია და შინაარსი. დიმიტრი ყიფიანს ძველებურად მალლა ეჭირა დროშა, რომელზედაც ეწერა—ერთგულება, მამულისშვილობა. მაგრამ ამ დროშას ხელიდამ ართმევდნენ, ხელში სჩრიდნენ სხვას, რომელზედაც ეწერა მხოლოდ ერთი სიტყვა—ერთგულება. მამულისშვილობის ხსენება კი წაშლილი და აღმოფხრილი იყო. დიმიტრიმ არ მოინდომა დროშის შეცვლა და მოკვდა, როგორც ნამდვილი მოქალაქე და მამულისშვილი.

2

ჩვენი ინტელიგენციის აზროვნება განსაზღვრულ ხანაში თავად-აზნაურული აზროვნება იყო. როდესაც ძლიერნი ამა ქვეყნისანი ქართველ თავად-აზნაურობის მისალმებისათვის ანუ უუქვეშევრდომილეს გრძნობების გამოცხადებისათვის რაინდს და გმირს უწოდებდნენ, ამაზე მეტი საჩუქარი და მადლობა არ უნდოდათ ჩვენს თავადებს. სიხარულით სძგერდა და ღნებოდა თავადის გული. ამგვარივე ემართებოდა ჩვენს ინტელიგენციას, როდესაც გამოვიდოდა ვინმე გენერალი ფადეევი და იტყოდა—ნამდვილი ქართველი ამავე დროს ნამდვილი რუსი უნდა იყოსო. ინტელიგენტი ზეცას ებჯინებოდა, — ხომ გესმით, რუსის გენერალმა ბრძანა, ქართველობა სათაკილო რამ არა ყოფილა. ისიც მოუხსენებია ქართველს ქართველობა ჰქმნის რუსადო. პატივცემულ გენერალს აღარავინ ეკითხებოდა, თუ რას ნიშნავს მის თვალში „ქართველობა“. რომ სცოდნოდა გენერალს, თუ რა პოლიტიკური პირობებია საჭირო იმისთვის, რომ ქართველი ქართველად დარჩეს, კომპლიმენტებს თავს დაანებებდა. მაგრამ ამას არავინ ჰკითხავდა, ორივე მხარე კმაყოფილი რჩებოდა. ჩვენი ინტელიგენცია ძალიან მორცხვი და მადლიერი არსებობდა. ვინმემ ოდნავად რომ აღერსი ანუ კეკელუცობა დაუწყოს, სიხარულით შეწითლდება და გასათხოვარ ქალსავით თვალების წამწამებს ქვევითკენ დასწევს. მოარშიყევბმაც გაუგეს ეს ხასიათი და ხან ერთი, ხან მეორე გამოტყურობოდა ხოლმე, ნაზად ხელს გადუსვამდა და დარცხვენოდა.

მიჯნურს აქეზებდა:— ფიქრი ნუ გაქვს, რაინდო, იყავ ქართველი და გახდები ნამდვილი რუსიო. და „მობარშიყეს“ ანგარიში არც ისე უანგარიშო იყო. ქართველი ინტელიგენტი, „არშიყობით“ გაბედნიერებული, თავზე ხელის გადასმით წაქეზებული, სრულიად ივიწყებდა იმის გაგებას და დეშიფრაციას, თუ რა შინაარსს ჰსახავს სიტყვა „ქართველობა“.

დიმიტრი ყიფიანი ერთი იმ ქართველ ინტელიგენტთაგანი იყო, რომელსაც უნდოდა ბოლო მოეღო ამ „არშიყობის“ და „რაინდობის“ პოლიტიკისთვის. დიად, ჩვენ რუსეთის ქვეშევრდომნი ვართ და ამავე დროს ქართველნი, ჰფიქრობდა ყიფიანი. ქართველობით გვინდა გამოვიდეთ კულტურულ ასპარეზზე. მაგრამ იცოდეთ კარგად, რომ „ქართველობა“ მოითხოვს ქართულ საზოგადოებრივ დაწესებულებათა არსებობას, ქართულ ენის უზრუნველყოფას სკოლებსა და ეკლესიაში. თუ ამას არ გვანებებთ, ჩვენი ქართველობა შეილახება და თუ შეილახება ქართველობა, შეილახება ჩვენი ერთგულების გრძობაცაო. იმ ხანებში უფრო ფართოდ საკითხის დაყენება შეუძლებელი იყო. ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრება ახლად ფეხადგმული იყო და საზოგადოებას არც ძალა, არც სიმწიფე, არც უნარი ჰქონდა ჯერ ხნობით პოლიტიკო-ეროვნულ მოთხოვნათა წამოყენებისათვის. დიმ. ყიფიანმა ალღო აუღო თავის დროის ვითარებას და უგუნურ რაინდობას, რომელიც ამბობდა: გაძლევ ყველაფერს და ბედნიერი ვარ შენის ღიმილითაო, ამ პოლიტიკას შეებრძოლა არა სიტყვით და ფრაზებით, არამედ საქმით, პირადის მაგალითით.

1885 წელს ქუთაისის თავად-აზნაურთა წინამძღოლად იყო დიმიტრი ყიფიანი. ამავე წელს საქართველოში მოვიდა პატარა-ხნით ნამესტნიკად ნამყოფი დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის ძე. იმ ხანებში კავკასიის მთავარ-მმართველად თავ. დუნდუკოვ-კორსაკოვი იყო, რომელიც არა სწყალობდა ქართველებს და რაც კი შეეძლო, სდევნიდა მათ. სამსახურში ქართველებს აღარ იღებდნენ, სკოლებიდან და ეკლესიიდან ქართული ენა განდევნეს, სამეგრელო და აფხაზეთში მეგრულ და აფხაზეთ პატრიოტიზმის დანერგვას სცდილობდნენ. ერთის სიტყვით, ქართველების დევნა სისტემად გადაიქცა. დონდუკოვ-კორსაკოვს სამოსწავლო ოლქიც აძლევდა მხარს და ზმის ამომღები კი არავინა სჩანდა. დიდი მთავრის მიხეილის

მოსვლით ისარგებლა დიმიტრი ყიფიანმა და შესჩივლა, ასე და ასეაო ჩვენი საქმე, არ გვესმის, ჩვენს თავს რა უბედურება დაატყდაო. ფიცისთვის ჩვენ არ გვიღალატნია, წინანდებურად ერთგულნი ვართ და იმპერატორი კი თითქოს გვიწყრებაო. დიდმა მთავარმა დაამშვიდა და უთხრა, იმპერატორს ქართველებზე აზრი არ შეუცვლია და იმედი გქონდეს მისიო. თავ. დონდუკოვ-კორსაკოვს არ მოსწონებია ეს საჩივრის მზგავსი ლაპარაკი დიმიტრი ყიფიანისა. თავისი უკმაყოფილება სწავლა-განათლების მინისტრს გრაფ დიმიტრი ტოლსტოის აცნობა. რაიცა შეეხება დიმიტრი ყიფიანს, უბრძანა მოეხსენებინა მისთვის ის, თუ რამ აიძულა დიდ მთავარს რომ შესჩივლა და, რა დავა ჰქონდა მას სამოსწავლო ოლქის მზრუნველთან, იანოვსკისთან. დიმიტრი ყიფიანმა პასუხად მთავარმართებელს მისწერა შემდეგი:

თავ. დონდუკოვ-კორსაკოვს!

17 დეკემბრის შეკითხვით თქვენმა ბრწყინვალეობამ მიბრძანა დაწვრილებით მომეხსენებია თქვენთვის იმის შესახებ, თუ რამ მაიძულა დიდ მთავარ მახეილ ნიკოლოზის ძეს რომ მოვახსენე ის, რაც მოვახსენე.

ამიტომ 30 დეკემბრის ჩემი მოხსენების შესავსებლად მაქვს პატივი გაცნობოთ, რომ მაშინ მე ორგვარი ფაქტი მქონდა მხედველობაში:

1) დაბრკოლებანი სახელმწიფო სამსახურის დროს და 2) სახალხო განათლების საქმეში უცნაური მოვლენანი.

ის რომ სამხედრო და სამოქალაქო უწყებებში მართლაც ახდენდნენ შეუფერებელ განკარგულებებს, ეს თქვენმა ბრწყინვალეობამ თვითონ კეთილ ინება და მითხრა ლაპარაკის დროს 23 ოქტომბერს ტფილისში. ხოლო შემდეგ სავსებით გამოიორკვა, რომ ეს განკარგულებანი საკუთრივ ქართველებს არ ეხებოდნენ.

ამიტომ ამ ფაქტების შესახებ კითხვა, განსაკუთრებით თქვენი შეკითხვის შემდეგ, სავსებით უკუგდებულად მიმაჩნია. და თუ ვიხსენიებ ამ ჟამად მხოლოდ იმიტომ, რომ თქვენ მიბრძანებთ ამის გამო განმარტება მოვახსენოთ.

სრულიად სხვანაირია მეორე ხასიათის ფაქტები. ამის შესახებ მე ვწერდი 11 ოქტომბერს კავკასიის სამოსწავლო ოლქის მზრუნველს და ეს ჩემი წერილი თქვენს ბრწყინვალეობას მია-

ჩნია უსაფუძვლო წერილი და არშესაფერ ოფიციალურ მიწერ-მოწერაში და შემლახველ იმ პირის ღირსებისა, რომელთანაც იგია მიწერილი.

მაგრამ ვბედავ და მოვახსენებ თქვენს ბრწყინვალებას კანონით განსაზღვრულ ჩემი თანამდებობის ღირსების დაცვის გულისთვის: ბ.ნ.მა მზრუნველმა თვითონ მომმართა და მთხოვა განმარტება იმ საკითხის გამო, რომელიც მას ჩემზე მიუწერიათ და მთხოვა განმარტება ისეთის კილოთი, რა კილოთიც თავად-აზნაურთა წინამძღოლს, გარდა სენატისა, არავის არა აქვს უფლება ელაპარაკოს. ჩვენი სამსახურის მდგომარეობა კი იმნაირია, რომ იგი არ ჰგულისხმობს ერთის დამოკიდებულებას ან ხელქვეითობას მეორისაგან.

თუ რომ მე ამაში ვცდები და სწორედ არ მესმის ჩემი თანამდებობის ღირსება—თუმცა არა მგონია, რომ ეს ასე იყოს,—არის სხვა მიზეზიც, რის გამო პასუხი არ გამოცია ბ.ნ. მზრუნველისათვის. მე საჩივართ კი არ მომმართეს, რომელსაც არც კი განვიხილავდი, არამედ იმ გვარ ცნობებით, რომელთა გამო (9 ტომის კანონ კრებ. 10 პარ. 293 სტ. მიხედვით) გულგრილობა არ უნდა გამოეჩინა. ცნობები ამგვარია:

ა) 1881 წელს იანვარში ყოფილ კავკასიის ნამესტნიკის მიერ დამტკიცებული იყო სამოსწავლო გეგმა, რომლის ძალით სახალხო სკოლებში სწავლა ორი წლის განმავლობაში სამშობლო ენაზე უნდა ყოფილიყო მოწყობილი. მაგრამ 1885 წელს ეს გეგმა გაუქმებულ იქმნა არა იმ პირით, ვისაც ნამესტნიკის შემდეგ ჰქონდა ჩაბარებული მმართველობის უფლება, არამედ ადგილობრივ სამოსწავლო დაწესებულებით. ბ) 1885 წელს იენისში სამაზრო პოლიციის განკარგულებით, რომელიც იმავე სამოსწავლო მმართველობიდან მომდინარეობდა, სოფლის საზოგადოებათ გამოუცხადეს, რომ ვისაც სურს თავისი შვილი სოფლის ნორმალულ სკოლაში მიაბაროს, სამშობლო ენაზე წერა-კითხვა წინდაწინვე სახლში უნდა ასწავლოს, წინააღმდეგ შემთხვევაში ბავშვი სკოლაში მიღებული არ იქნება. გ) ერთ სასწავლებელში, რომელიც განსაკუთრებით ადგილობრივ მკვიდრისათვის იყო დაარსებული, ამ მკვიდრთა შვილებს 15 აგვისტოდან აღარ იღებენ. და იღებდნენ იქ ჩრდილოეთ კავკასიიდან და სტავროპოლის გუბერნიიდან, და გზის ხარჯსაც თვით სასწავლებელი იხდიდა. დ) ერთი საშუა-

ლო სასწავლებელს შუამდგომლობა აღუძრავს, რომ ამ სასწავლებლის პანსიონში, რომელიც ადგილობრივ თავად-აზნაურთა შვილებისათვის იყო დაარსებული, მიიღონ სამსახურ ვათავებულ სალდათის შვილები.

ყველა ამ ცნობების შემოწმება იყო საჭირო. უამისოდ მათ მე ვერაფრითარ მსვლელობას ვერ მივცემდი. მაშასადამე, დავალებული არ ვიყავი მეცნობებინა სამოსწავლო ოლქის მზრუნველისათვის. ეხლა კი, როდესაც ყველა ამ ხასიათის საკითხს ექვიანობით უყურებენ, შემოწმების იმედი სრულიად დამეკარგა.

თქვენი ბრწყინვალეების საყურადღებოდ ვახსენებ ყველა ამას მხოლოდ თქვენი ბრძანების მიხედვით. ხოლო ჩემს თავზე არ ვიღებ პასუხისმგებლობას იმის გამო, რომ ყოველი ეს ქეშმარიტებაა.

მაგრამ შემიძლია მოვახსენოთ ერთი შეურყეველი და ახალი ფაქტი, რომელიც იმას გვეუბნება, რომ არსებობს მიღრეკილება ქართულ ენის დევნისა

მოციქულთა დროიდან ქართული ენა იყო საეკლესიო და კულტურული ენა სამეგრელოში. და იქ ყველას ესმის ეს ენა. ამ ჟამად კი იქ ახალ კულტურას ჰწერგავენ—მეგრულ ენას ასწავლიან სხვა ან-ბანის საშუალებით. ასე რომ გავყვეთ, შეიძლება შეიქმნას ახალი კულტურები აქარლებისა, ფშავ ბევსურისა, ინგილოებისა, მთიულებისა და სხვათათვის. სასარგებლო კი იქნება ყოველივე ეს იმ მთავრობისათვის, რომელმაც თავის მფარველობის ქვეშ აიყვანა მრავალტანჯული მართლმადიდებელი საქართველო, რისთვისაც უსაზღვრო მადლობა და ერთგულობა დაიმსახურა?

მე ჩემს წმინდა მოვალეობად ვსთვლი მუდამ ამ მადლობის და ერთგულობის გრძნობაზე ვიდგე (НЕУКЛОННО СТОЯТЬ ЗА ЭТУ БЛАГОДАРНОСТЬ И ВЕРНОСТЬ) და სწორედ რომ არ მესმის, რატომ მიწყრებიან ამის გულისთვის (И ТОЛЬКО НЕ ДОУМЪВАЮ, КОГДА НЕГОДУЮТЪ НА МЕНЯ ЗА ЭТО)

ქუთაისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა წინამძღოლი დიმიტრი ყიფიანი“.

ომი გამოცხადდა. კავკასიის უმაღლეს ადმინისტრაციისათვის სრულიად უჩვევი იყო ის დამოუკიდებელი კილო, რომლითაც მას დაუწყეს ლაპარაკი. დიმიტრი ყიფიანისათვის კი

ეჭვი აღარ იყო, რომ ყოველივე თვალთმაქცობაა და რომ ქართველების მხრივ მორჩილ ქვეშევრდომობის მეტს არას ითხოვდნენ. მამულისშვილობის პრინციპი და ინტერესი არ აინტერესებდათ, და არა თუ არ აინტერესებდათ, წინააღმდეგნიც იყვნენ ყველაფრისა, რაც გარუსების პოლიტიკას დაბრკოლებას უჩენდა. დიმიტრი ყიფიანის წინ დრამატიული სურათი იშლებოდა. ერთის მხრივ, ქართველ ინტელიგენტის გაოცებული და დაღვრემილი სახე მოსჩანდა, გაცრუებული ოცნება და მოტყუებული სინდისი გამოსჭვრეტდა. მეორეს მხრივ კი, მრისხანე, უძღვები ბატონი, რომლისთვისაც არ არსებობდა არც სინდისის, არც პატიოსნების, არც რაინდობის საკითხი. უნუგეშო და სუსხიანი დრო დგებოდა. ხავ. დონდუკოვ-კორსაკოვის დაბეზღებამაც უმაღლეს მთავრობის წინაშე უკვე გამოიღო თავისი ნაყოფი და დ. ყიფიანს ხელმწიფისაგან გაკიცხვა შეუთვალეს. აი ის პასუხიც, რომელიც მოსწერა მინისტრმა დიმიტრი ტოლსტოიმ თავ. დონდუკოვს:

შაწყაჯეო ხელმწიფეგ თავ. აჯეკსანდრე მიხეილისძეგ!

ხელმწიფე იმპერატორმა, წაიკითხა რა თქვენი ბრწყინვალეების მოხსენება მის იმპ. უმაღ. დიდი მთავრის მიხეილ ნიკოლოზის ძის ამა შემოდგომაზე ყოფნის შესახებ კავკასიაში, ბრძანა, რომ დიდ მთავარს სრულიად საფუძვლიანად უთქვამს ქუთაისის გუბერნიის თავად-აზნაუთა წინამძღოლისათვის, რომ ხელმწიფე იმპერატორი სავსებით დარწმუნებულია ქართველების ერთგულობაში ტახტისადმი და რომ, თავის მამის და პაპის მსგავსად, არ მოაკლებს მათ თავის წყალობას. და რაკი ყოველივე ეს უტყუარია, დიდ მთავარს სრული უფლება ჰქონდა დაევალებინა მისთვის ყველას საყურადღებოდ გადაეცა ეს. მაგრამ დიდი მთავრის მიერ თქმული სიტყვები სრულიად არ ავალებდნენ ბ-ნ ყიფიანს ჩაწერას იმ სიტყვებისას, რომელნიც კერძო ლაპარაკში იყვნენ გამოთქმულნი ბორჯომში, არ ავალებდნენ ამ სიტყვების წერილობით გავრცელებას და წერილობითი ოფიციალურად გადაცემას დეპუტატთა საკრებულოს კანცელარიაში.

ხელმწიფე იმპერატორი, სცნობს რა ბ-ნ ყიფიანის ამგვარ

მოქმედებას უადგილოს, თქვენს ბრწყინვალეობას ავალებს გა-
მოუცხადოს მას შესაფერი გაკაცება (сдѣлать ему должное
внушение).

მიიღეთ და სხვ. **გრაფი დ. ტოლსტოი.**

13 დეკემბერი 1885 წ.

დიმიტრი ყიფიანი, ერთგული მსახური მთავრობისა, გაპ-
კიცხეს და დაჰმემს მხოლოდ იმიტომ, რომ მან გაჰბედა და
ხმა ამოიღო ქართველ ინტერესების დასაცავად. ეს არ იყო
ერის ისტორიულ ან პოლიტიკურ უფლებათა შესახებ ლაპა-
რაკი, არამედ თავშეკავებული, თუმცა მტკიცე სურვილი ქარ-
თული ენის დაცვისა სახალხო სკოლებში და სურვილი ქარ-
თველების რუსებთან გათანასწოებისა კანონის წინაშე. ძველ
ფორმულას „ერთგულება—მამულიშვილობას“ ერთბაშად ახა-
ლი სინათლე მოეფინა. „ერთგულება“ ჰგულისხმობდა თურმე
პიროვნების სრულ თავგანწირულებას.

„მამულიშვილობა“ კი მეტად გაუგებარი და ორქოფი
რამ ხდებოდა. „ერთგულება“ მოითხოვდა მოვალეობის აღ-
სრულებას. „მამულიშვილობას“ მოვალეობაზე არ შეეძლო
ლაპარაკი.

და დიმიტრი ყიფიანის წინაშე წარმოსდგა მწვავე და მძი-
მე განსაცდელი. ან ქედის მოხრა, უარჰყოფა პრინციპისა,
ან მორჩილება უსიტყვო, დამამცირებელი, სინიღისის და პა-
ტიოსნების შემლახველი. ამ ხანაში დიმიტრი უკვე 73 წლის
მოხუცი იყო, და ამ მოხუცმა ქედის მოხრა არ მოინდომა.

1886 წელს შევიწროვება ქართველებისა ტფილისის სე-
მინარიაში ყოველ ზომას გადაცილებული იყო. ჯერ კიდევ
1885 წელს აქცევდა დ. ყიფიანი მთავარ-მართველის ყურად-
ღებას, რომ სემინარიაში, რომელიც ქართველთათვის არის
დაარსებული, ქართველებს აღარ იღებდნენ. რიცხვის შემცი-
რებასთან ერთად ქართულ ლაპარაკსაც უშლიდნენ სემინარის-
ტებს. სემინარიის რექტორად იყო იმ დროს ჩუდდეკი. და აი
ერთ დღეს რექტორი სემინარიისა მოჰკლეს. მკვლელი აღმო-
ჩნდა ქართველი სემინარიელი ლალიაშვილი. ეს იყო საქარ-
თველოში პირველი პოლიტიკური მკვლელობა, გამოწვეული
რეპრესიებით და შეუწყნარებელის პოლიტიკით.

აღშფოთდა საზოგადოება და თანაც შიშით მოიცა. მისი
გული. განრისნდა მთავრობა. საქართველოს ეგზარხოსმა პავ-

ლემ თავის სამწყოსადმი სასულიერო პირისათვის არ შესაფერი გულისწყრება და სიძულვილი გამოიჩინა. ჩუდეცის გასვენების დროს მან სიტყვა წარმოსთქვა და დასწყევლა და შეაჩვენა ქართველი ერი, რომლის წრიდან მკვლელი გამოვიდა. აქაც დიმიტრი ყიფიანმა აიმაღლა ხმა და ექსარხოსს შემდეგი წერილი მისწერა:

„თქვენო მაღალსამღვდელოებავ! მიიღეთ მწყემსთ-მთავრული მოწყალეობა და თუ, გატაცებული დაუჯერებელის ხმებით, ვცოდავ, შემინდეთ ჩემი დიდი შეცოდება. მაგრამ ამბობენ, რომ თქვენ დასწყევლეთ ის ქვეყანა, რომელშიაც სამწყოთ ხარტ მოწოდებული და რომელიც მარტოოდენ სიყვარულისა და შეწყალებას მოელოდა თქვენგან, ქრისტეს მსახურისა და წარმომადგენელისაგან.

იგივე ხმები არ კმაყოფილდებიან თქვენი ღირსების შეურაცხყოფობით, იმასაც ამბობენ, ვთომ თქვენ განზრახვა გქონდეთ ბოღიში მოიხადოთ სამწყოს წინაშე იმ უუცოდვილეს სიტყვების გამო, რომელნიც ვითომ წარმოსთქვით.

თუ ყოველივე ეს, უფალო, მართალია, თქვენი თანამდებობის ღირსების გადარჩენა მხოლოდ იმითი შეიძლება, რომ შემრაცხყოფელი შეურაცხყოფილ ქვეყნიდან დაუყოვნებლივ იქმნას გაყვანილი. ამას მოგახსენებთ წრფელის გულით თქვენი სამწყოსისა ერთი წევრი, რომელსაც უნდა თავიდან ააცილოს ქვეყანას რაიმე ახალი დიდი შეცოდება.

ხოლო თუ ყოველივე ეს ტყუილია, შემინდეთ და მაკურთხეთ თქვენის მწყემს-მთავრულის ხელით.

თქვენი მაღალსამღვდელოების მტრჩიდი მსახური **დიმიტრი ყიფიანი**.

8 ივნისს 1886 წელ. სად. მიხაილოვო“.

ეგზარხოსმა პავლემ მეორე დღესვე წერილობითვე მისცა პასუხი დიმიტრი ყიფიანს.

„მოწყალეო ხელმწიფევე, დიმიტრი ივანეს ძევე!

თქვენი აღმატებულებისაგან ჩემდამი 8 ამა ივნისს მოწერილ უცნაურ წერილის გამო საჭიროდ ვრაცხ მოგახსენოთ, რომ ჩემი სიტყვა, წარმოთქმული დეკანოზ ჩუდეცის გასვენების დროს დაბეჭდილია გაზ. „კავკაზში“ № 199. რაც შეეხება უგუნურ (НЕЛЪНЫХЪ) ხმებს, რომლებსაც თქვენს წერილში

იხსენიებთ, ჩემ ღირსების დამამცირებლად მიმაჩნია მოგახსენოთ რაიმე განმარტება.

თქვენი აღმატებულების მორჩილი მსახური პავლე არხიეპისკოპოსი, საქართველოს ექსარხოსი.

9 ივნისს 1886 წელს“.

რაც მოხდა ამის შემდეგ, ამ ტრაგიკულ ეპოპეის ბოლოდ ჩაითვლება. დიმიტრი ყიფიანს წინამძღოლობის თანამდებობა ჩამოართვეს და საცხოვრებლად სტავროპოლში გახიზნეს. სტავროპოლში დიდხანს არ დაჰყო მოხუცმა დიმიტრიმ, 1887 წელს ოქტომბრის მიწურულებში ტფილისში დეპეშით თავშესაზარი ამბავი მოვიდა: „დიმიტრი ყიფიანი მოჰკლეს ღამე 24 ოქტომბერს, მძინარე. თავში დაუციათ სასწორის ქვა“. კორესპონდენტები ამ მკვლელობის შესახებ იწერებოდნენ. „გამოძიება ერთს საოცარს ამბავს მიაღვა... დიმიტრისთან ძლიერ ხშირად დაიარებოდა უკანასკნელს დროს ერთი საეჭვო კაცი, ნაცრის ფერი პალტო ეცვა. ეს კაცი გადაეკიდა დიმიტრისა და მოსვენებას არ აძლევდა მოხუცსა“. მკვლელობის შემდეგ ნაცრის ფერის პალტო სადღაც გაჰქრა. მისი ბინა ზოგიერთებმა თუმცა იცოდნენ, მაგრამ არ ამხელდნენ, ჩვენც არ მოგვეკლანო. (იხ. „ივერია“ № 234. 1887 წ.). ტფილისშიაც უცნაური ამბავი მოხდა. ტფილისის ქალაქის თავს მატინოვს დაუნიშნავს პანაშვიდი დ. ყიფიანის სულის მოსახსენებლად 4 ნოემბერს კლასიკურ პირველ გიმნაზიის ეკლესიაში. (დ. ყიფიანი მატინოვის წინ იყო ტფილისის მოურავად და ათი წლის განმავლობაში პირველ გიმნაზიის საპატიო მზრუნველად ითვლებოდა). 4 ნოემბერს პატივის მცემელნი გაემგზავრნენ დანიშნულს ეკლესიისაკენ, მაგრამ იქ აღმოჩნა, რომ სხვა-და-სხვა მიზეზებისა გამო შეუძლებელი იყო პანაშვიდის გადახდა. („ივერია“ № 231) ეს პანაშვიდი იმავე დღეს გადაიხადეს კალოუბნის ეკლესიაში.

ყოველივე აშკარა და ნათელი გახდა. ნათელი გახდა არა მარტო ის, რომ მოკვდა პატიოსანი და კეთილშობილი მოხუცი, არამედ ისიც, რომ მასთან ერთად მოკვდა სხვა რამეც, — ის, რაც ინტელიგენციის მოქმედებას აზრს და შინაარსს აძლევდა. მოჰკლეს დიმიტრი, ხოლო ამასთან მოჰკლეს პოლიტიკურ სარწმუნოების სიმბოლო, რომელზედაც პირველ ადგილზე ერთგულ — ქვეშევრდომობის მოვალეობა ეწერა. ამ

დროიდან იწყება ქართველ ინტელიგენციის გულში ახალი სულიერი მუშაობა, ნების და მოქმედების ახალი ორიენტაცია.

დიმიტრი ყიფიანის მოღვაწეობას და წამებრივ სიკვდილს სწორედ ამ ხასიათის დიადი საზოგადოებრივი მნიშვნელობა აქვს. ისტორია ადამიანის პიროვნებას არ ინდობს. ხშირად დიდ ადამიანის მსხვერპლია საჭიროა ახალ აზრის წარმოშობისათვის. იმ დროინდელ „ივერიას“ თითქმის ესმოდა კიდევ ამ ახალ აზრის შვება, მაგრამ, გარემოების მიხედვით, თქმა ვერ გაებედნა. სამაგიეროდ, სამგლოვიარო ძაძებით შემოსილი, იგი ჭირისუფალსავე მოსთქვამდა და მწუხარებით დაოსებულ და დაწყულ ქართველ ინტელიგენტის გულს ნალღელიან ფიქრებს უმწვავებდა. „ეჰ, ადამიანო, — ამბობს იგი, — რამოდენად უწმინდური ხარ!.. ტყის ნადირს, მხეცს მეტი სრბრალული ექნებოდა, რომ დაინახავდა მისს თოვლით ათეთრებულ თმას, მის ხნიერობით დანაოქებულს კკვიანს, მშვიდობიანს და ღრმა ფიქრით და ღრმა ნალღელით აღბეჭდილს სახესა“. (1887 წ. № 225)... „როცა ამისთანა კაცი სამუდამოდ მიდის, — განაგრძობს გაზეთი, თითქო ჩემი და თქვენი წილად ხდომილი სინათლე მზისა თან მიაქვსო, თითქო თვითვეული ჩვენგანი ჰგრძნობს, რომ თან ჩემი, თქვენი ნაწილი, ჩემი, თქვენი ბედნიერება წაილო! თითქო ვგრძნობთ, რომ ამისთანა კაცთან ერთად ჩვენს საკუთარს ბედნიერებასაც ვკარგავთო“. (№ 230) კი, ეს ასეა, ხოლო ამგვარი გრძნობა მწვევია იმ დრომდე, სანამ ადამიანი პირად მწუხარებას თავს არ დააღწევს და სანამ გონების თვალებს „გულში არ ჩაიბრუნებს თავის თავის განსაკითხავად“. და სწორედ ეს „თვალების ჩაბრუნება“ განიცადა ქართველმა ინტელიგენტმა იმ ხანებში. და „ივერიაც“ ამბობს: „ქვეყნის ღერძს მარტო ის ატრიალებს, ვისაც მიჰმადლებია გულთა — სრულობა, დიდი ხასიათობა **იმისდა მიუხედავად — ტრიალი ემარჯვათ, თუ ემარცხათ**“. (№ 227). დიმიტრი ყიფიანი დამარცხდა, — ტრიალი არ ემარჯვა“, მაგრამ მისი სიკვდილი სწორედ ის ღერძი იყო, რომელმაც გარდაქმნა და განაახლა ქართველ ინტელიგენტის თვით-შეგნება და შებეცება.

III

დოკუმენტების მიხედვით.

1910 წ.

1

„რეალურ პოლიტიკის“ მომხრეთა გუნდი თანდათან იზრდება ჩვენს საზოგადოებაში. უფრო და უფრო თამამდებიან ამ ლოზუნგის მოტრფიალენი. და ეს „რეალური“ პოლიტიკა“ ჩვენს განსაკუთრებულ პირობებში სრულიად განსაკუთრებულად არის განმარტებული და გათვითცნობიერებული. იგი შესდგება ორ მთავარ დებულებისაგან. პირველი დებულება არის „სახელმწიფოებრივობა“ და მისი საჭიროების დაცვა ყოველგვარ საფრთხესაგან. მეორე დებულება არის ქართულ ეროვნულ ინტერესების შეგუება ამ „სახელმწიფოებრივის“ პრინციპთან. ვინც აღიარებს ამ ორ დებულებას, იგია ნამდვილი მამულიშვილი, ნამდვილი საზოგადო მოღვაწე და ნამდვილი მცველი ქართულ ეროვნულ ინტერესებისა.

„რეალურ პოლიტიკის“ დედა აზრის გაგებისათვის საჭიროა იცოდეს მკითხველმა, რომ აქ სახელმწიფოებრივობის მცნება, მისი ჩვეულებრივი და ბუნებრივი მნიშვნელობით არ არის ნახმარი. არავის ეგონოს, რომ აქ სახელმწიფოებრივობას იცავენ ანარქიზმის წინააღმდეგ. არა, ჩვენებურ რეალურ პოლიტიკის მომხრეთა შემეცნებაში სახელმწიფოებრივობას უპირისპირდება ლიბერალიზმიც, დემოკრატიზმიც, სოციალიზმიც, ერთის სიტყვით, ყოველივე, რაც ძველ პოლიტიკურ მმართველობის ფორმას ეწინააღმდეგება. და ამიტომ კონსტიტუალისტები, რა გინდა ზომიერნი იყვნენ ისინი, ჩარიცხულნი არიან სახელმწიფოებრივობის მოწინააღმდეგეთა რიცხვში.

უნდა ვსთქვათ, რომ ეს პოლიტიკური „სიბრძნე“ პურიშკევიჩ-მარკოვების წრეებში იშვა რუსეთში და მშობლიურ ნიადაგზე ამ სიბრძნის გადმოტანის და გადმონერგვის ინიციატივა და დამსახურება მიუძღვის იმ ჯგუფს, რომელიც გაზეთ „ზაკავკაზიეს“ გარშემო ტრიალებს. რაც შეეხება პოლიტიკურ ფორმულის მეორე დებულებას — ქართულ ეროვნულ ინტერესების შეგუებას სახელმწიფოებრივ პრინციპთან — იგი ნასესხები არ არის, იგი ადგილობრივ ნიადაგზეა აღმოცენებული და მისი ნათლიმამები თავად-აზნაურთა კრებები და დეპუტატთა სა-

კრებულოები. ეს ფორმულა ახალი არ არის. მისი წარმოშობის ისტორია ძველის ძველია, მხოლოდ ძველად (ამ ოცდაათის წლის წინად, მაგალითად), მას სხვაგვარად, უფრო სუბილად და მარტივად ჰსახავდნენ და არ აბნელებდნენ მის შინაარსს თანამედროვე პოლიტიკურ ტერმინოლოგიის სიტყვებით. იმ დალოცვილ დროში სახელმწიფოებრივობაზე და სახელმწიფოებრივ პრინციპებზე არ ლაპარაკობდნენ. მაშინ ხმარებაში იყო უფრო გასაგები სიტყვები, — მეფე, ერთგულება, უმაღლეს სურვილის და აზრის აღსრულების საჭიროება და სხვა ამგვარი.

მაგრამ, მიუხედავად ამ გარეგნულ სხვადასხვაობისა, დღეს აშკარად გამოცოცხლდა ის პოლიტიკური მრწამსი, რომლითაც თავი მოსწონდა ქართველ თავად აზნაურთა ინტელიგენციას მეცხრამეტე საუკუნის განმავლობაში. განსხვავება მხოლოდ იმაშია, რომ დღეს ჩვენი თავად-აზნაურობა თავის სოლიდარობას უცხადებს რუსეთის საზოგადოების იმ ელემენტებს, რომელნიც იცავენ ძველ რეჟიმს და რომელნიც სამკვდროსასიცოცხლო ბრძოლას უცხადებენ ლიბერალ და დემოკრატიულ რუსეთს. და სწორედ ამ სოლიდარობის ნაყოფია ის, რომ დღეს ჩვენში ახალი სიტყვებიცაა ხმარებაში: სახელმწიფოებრივობის დარაჯნი ვართო, ამაყად გაიძახიან: ეხლა ჩვენში. ყველაში იცის, რომ ეს ნიშნავს ძველ მრწამსის გამოცოცხლებას და აქასთან ერთად „კრამოლასთან“ ბრძოლის სურვილს.

ახალი ფორმაციის პოლიტიკოსები, როგორც ვხედავთ, იმ ხასიათის პოლიტიკურ ფორმულას აღიარებენ, რომლის ზნეობრივი და პოლიტიკური ღირებულება დიდი ფასისა არ უნდა იყოს. არ არის იგი დიდი ფასისა არც თვით რუსეთის სახელმწიფოებრივ ინტერესების თვალსაზრისით, არც საქართველოს ეროვნული ინტერესთა მიხედვით. ეს აშკარა გახდება ჩვენთვის, თუ ცხოვრების და ისტორიის ფაქტების მიხედვით გავითვალისწინებთ ყოველივე ის, რაც გამომდინარეობს ამ ხასიათის პოლიტიკურ აზროვნების ცხოვრებაში გატარებისაგან.

ჩვენ არა ერთხელ გვილაპარაკნია ამ საგნის შესახებ. რამდენადაც შეგვეძლო, ყოველთვის ვცდილობდით კონკრეტული მაგალითებით განგვემარტა აღძრული საკითხი. დღესაც ხელში გვიჭირავს რამდენიმე საყურადღებო დოკუმენტი. ვეცდებით ამ დოკუმენტების საშუალებით კიდევ ერთხელ ავწონ-დავწონოთ წარსულ საუკუნის მოღვაწეთა საქმიანობა და მოღვაწეობა.

სკოლის საკითხი ერთ ჟღერს მსაკითხთაგანია ჩვენს ცხოვრებაში. ქართველი ინტელიგენციის და თვით თავსდაზნაურობის ყურადღება არა ერთხელ იყო მიპყრობილი ამ საკითხის ჯეროვანად განმარტებაზე. ვრცელი ისტორია დაიწერება იმის შესახებ, თუ რა თქმულა და დაწერილა ჩვენში სკოლის ჯეროვანად მოწყობის და დაყენების შესახებ ფრიად საყურადღებოა ამ მხრივ იაკობ გოგებაშვილის პედაგოგიური მოღვაწეობა და თავად-აზნაურთა შუამდგომლობანი სკოლის რეორგანიზაციის საჭიროების თაობაზე. იაკობ გოგებაშვილს ჩვენ ამ უმად არ შევეხებით. ჩვენ გვინტერესებს თავად-აზნაურთა შუამდგომლობანი და ამ შუამდგომლობათა საბოლოო სვე-ბედი.

ერთს ამგვარს დოკუმენტში (1885 წლისა), რომელსაც ჰქვია „Объяснительная записка къ ходатайству Грузинскаго Дворянства Тифлисской Губернии о необходимости измѣненій въ организациі мѣстныхъ учебныхъ заведеній“, ვკითხულობთ: „საქართველოს ნუბაყოფლობითი შეერთების დღიდან მართლ-მადიდებელ რუსეთთან უკვე ოთხმოცდა ოთხი წელიწადი გავიდა, და ამ იმის განმავლობაში მეფის წყალობა არ აკლდა ჩვენს ქვეყანას. დიდძალი სისხლი დაღვარეს რუსებმა საქართველოს გულისათვის, ბევრი მილიონი დაიხარჯა უშიშრობის უზრუნველსაყოფად, დაიცვა რა რუსეთმა ჩვენი ქვეყანა მუსულმანთა ძალმომრეობისა და პორუტყვობისაგან, თავის მზრუნველობას განუწყვეტლივ არ აკლებდა მას. ქართველებიც თავიანთის მხრივ ძმურად ეკიდებოდნენ რუსებს და მათთან ერთად ღვრიდნენ სისხლს საერთო სამშობლოს დაცვის დროს. და აი მშვედობიანობის და დაწყნარების ხანაში, რომელიც დამყარდა ჩვენში დიდებული რუსის ხალხის უანგარო მსხვერპლის წყალობით და აგრეთვე თვით ქართველების თავგანწირულ გმირობის მეცადონეობით, და რომელსაც ხელი უნდა შეეწყო საქართველოს სულიერ აღორძინებისათვის,—ამ უშიშრობის დროში, როდესაც თითქმის საშუალება იყო დაუბრკოლებლივ განვითარებისათვის, შობდა, საუბედუროდ, სრულიად წინააღმდეგი რამო...“

კითხულობთ ამ უკანასკნელ დასკვნას და არ გესმით, რატომ უნდა მომხდარიყო ასეთი მოულოდნელი ამბავი, როდესაც ჩვენ ქვეყანას არც მტერი ემუქრებოდა და არც მფარველის წყალობა აკლდა. და თქვენდა განსაცვიფრებლად შუა-

მდგომლობის დამწერი განაგრძობს: „ის, რასაც საქართველო ასეთის გულმოდგინებით ინახავდა ათას ხუთას წლის განმავლობაში, ის, რის გულისთვის ამოდენა ტანჯვა განიცადა, რაც შეუნახავს იმ დრომდე, როდესაც რუსეთი თავის ზრდაში კავკასიონის მთებს მოადგა და მართლ-მადიდებელი საქართველო თავის მფარველობის ქვეშ მიიღო, ყოველივე ეს აშკარად დაკნინდა და მას გადაგვარების ელფერი დაეტყო. შეირყა ენა და სარწმუნოება, თავის ეროვნული ხასიათით, ეს სულიერი განძი ქართველ ხალხისა, შეირყა მართლ მადიდებელ რუსის ხალხის უზენაეს მფარველის სურვილის წინააღმდეგ“.

კიდევ გიკვირთ, რატომ უნდა მომხდარიყო ეს, როდესაც თვით უზენაეს მფარველის სურვილიც იყო ჩვენი ვინაობის დაცვა და შენახვა. მაგრამ, როდესაც გაიხსენებთ, რომ საქმე გაქვთ თავად-აზნაურულ შუამდგომლობასთან, ყოველივე ნათელი ხდება თქვენთვის. ჩვენი თავად-აზნაურობა, რუს-სლავიანო-ფილების მსგავსად, ყოველ სიღულჭირეს მოხელეებს აბრალებდა და თვით ფორმა კი ძველის პოლიტიკურის რეჟიმისა მის თვალში არასოდეს არ უნდა ყოფილიყო შეუფერებელ ნიადაგად ეროვნულ კულტურის აღორძინებისათვის. და წახალისებული თავისი რწმენით, რომ ყოველი მისი მოთხოვნილება და საჭიროება დაუყოვნებლად დაკმაყოფილებული იქნება, ოღონდ კი უმაღლესმა მთავრობამ გაიგოს მისი ხმა და ღალადი, ჩვენი თავად-აზნაურობა მთავრობის საყურადღებოდ საგულისხმო მოხსენებებს და წერილებს ამზადებს სკოლის საკითხის შესახებ.

აღნიშნული შუამდგომლობა ისე ფართოდ ეხება სკოლის საკითხს ჩვენში, რომ მეტი არ იქნება დავასახელოთ და ჩამოვთვალოთ აქ მთავარი მუხლები თავად-აზნაურულ პროგრამისა. 1, კლასიკურ გიმნაზიებში, რეალურ სასწავლებელში, კადეტთა კორპუსში, სამასწავლებლო ინსტიტუტში და საშუალო ქალთა ყველა სასწავლებლებში საჭიროა დაწესება ქართულ ენის, სიტყვიერების და ისტორიის კათედრისა ქართულს ენაზედვე სწავლის მოწყობით... 2, სამასწავლებლო სემინარიებში, რომელნიც ამზადებენ მასწავლებლებს ქართველ მცხოვრებთათვის, საჭიროა გაძლიერება ქართულ ენის და სიტყვიერების სწავლებისა და ქართულადვე უნდა იყოს სწავლა ზოგიერთ საგნებისა, რომელთაც ვიწრო კავშირად აქვთ

სახალხო სკოლების სამოსწავლო საგნებთან. 3, ქალთა დაბალ-სასწავლებლებში და სამოქალაქო სკოლებში უნდა იყოს ქართველებისათვის ყველა საგნების ქართულ ენაზედ ვაგლა, გარდა რუსეთის გეოგრაფიისა და ისტორიისა... 4, სახალხო სკოლა ორ ჯგუფად იყოფება ერთ კლასიანი და ორკლასიანი პირველი, სამი წლის კურსით. მეორე, ექვსი წლის კურსით. ერთ კლასიანში რუსული არ არის, ორკლასიანში არის. საკმარისი გაკვეთილიც უნდა იყოს ამისათვის. ხოლო ყველა საგნების ვაგლა სამშობლო ენაზედ უნდა სწარმოებდეს. 5, ტფილისის სასულიერო სემინარიაში, ამ სასწავლებლის აზრისა და დანიშნულების მიხედვით, აუცილებლივ საჭიროა დამოკიდებული, შტატში ჩარიცხული, კათედრა ქართულ ენისა, ქართულ ეკლესიის ისტორიისა, სასულიერო და საერო ლიტერატურისა. სწავლა ქართულად, და გარდა ამისა ღვთისმეტყველების ზოგიერთა საგნის ვაგლაც ქართულად უნდა იყოს. 6, სასულიერო და ქალთა საეპარქიო სასწავლებელში ყველა საგნების სწავლება უნდა იყოს ქართულად. რუსულად რუსეთის გეოგრაფია, და საეკლესიო და საერო ისტორია და რუსული ლიტერატურა. 7, საჭიროა შემუშავება შესაფერ პროგრამებისა და ქართული ენა ყველა კლასებში უნდა იყოს შემოღებული. 8, სასურველია ქართველ მოწაფეების განთავისუფლება (გიმნაზიებში) ბერძნული ენის სწავლებისაგან და ბერძნული ენის ნაცვლად უფრო ბეჯითად ასწავლონ ქართული და რუსული ენა. უნივერსიტეტში შესვლის ნებაც ჰქონდეთ. 9, სახაზინო ყველა სასწავლებლებში ტფ. გუბერნიისა საჭიროა გასხნა რაციონალურად მოწყობილ მოსამზადებელ კლასებისა, სადაც ანგარიშს გაუწევენ ადგილობრივ პირობებს.

აი მოკლე სასკოლო პროგრამა თავად-აზნაურობისა. ამ პროგრამის დაწერის ოცდახუთის წლის შემდეგ, გარემოებით შეხუთულებს თითქოს გვეჩოთირება ასეთი თამამი ფრთის გაშლა. რუსეთის პარლამენტში დღეს ჩვენი დეპუტატები სახალხო სკოლების შესახებ თუ ჰბედავენ ლაპარაკს, სხვა რამეზე ოცნებაც შეუძლებელია. დიად, პროგრამა ფართოა. ნაყოფიერი შუამდგომლობისა— არავითარი. რატომ? დააკვირდით იმ მოსახრებას, რომლითაც ხელმძღვანელობს თავად-აზნაურობათვის შუამდგომლობაში და ამ „რატომსაც“ გაიგებთ.

საქე ის არის, რომ 21 აპრილს 1885 წ. რუსეთის თა-

ვად-აზნაურობის სახელზე გამოიკა უმაღლესი მანიფესტი. ამ მანიფესტში, სხვათა შორის, სწერია: „რუსეთის თავად-აზნაურობას კვლავინდებურად უნდა შერჩეს პირველი ადგილი ჯარის სარდლობაში (ВЪ ПРЕДВОДИТЕЛЬСТВѢ РАТНОМЪ, ადგილობრივ მმართველობასა და სასამართლოში. იგი უნდა ზრუნავდეს ხალხის საჭიროებაზე, ამაგრებდეს პირადის გავლენით სარწმუნოებას და ჰფიქრობდეს საფუძვლიან „ნიადაგზე დამყარებულ ხალხის განათლებაზე“. მის იმპერატორობითი უდიდებულესობის ამ სამღვთო სურვილის აღსრულების ნიშნად, ვკითხულობთ ჩვენ შუამდგომლობაში, — და იმ უკიდურეს ნდობის განსამართლებლად, რომელსაც უცხადებენ რუსეთის თავად-აზნაურობას, ქართველი თავად-აზნაურობა, რომელიც ხელმძღვანელობს უუქვეშევრდომილეს ერთგულების გრძნობებით მეფისა და სამშობლოსადმი და რომელიც გამხნევებულია უმაღლეს რესკრიპტის მოწოდებით, — თავად-აზნაურობა თავის სამღვთო ვალადა რაცხს იშუამდგომლოს ტფ. გუბერნიაში არსებულ სკოლების რეორგანიზაციის შესახებ, რათა ქართველებში გამაგრდეს სარწმუნოებრივი ჭეშმარიტება და სწავლის საღი საფუძველი“.

დააკვირდით ამ გულუბრყვილობას. რესკრიპტი აქეზებს რუსეთის თავად-აზნაურობას და ქართველები ადგენენ ეროვნულ სკოლის შემოღების გეგმას. რესკრიპტს თავად აზნაურობა ჰყავს მხედველობაში იმდენად, რამდენადაც იგი რუსია. ჩვენები კი ამაზე ყურს იყრუებენ და აქაო და, უფლებებში გათანასწორებულნი ვართო, იმ ხასიათის შუამდგომლობას აწვდიან მთავრობას, რომელიც ძირიანად ეწინააღმდეგებოდა მის პოლიტიკას არა-რუსთა მიმართ. თავიანთ თავს ატყუებდნენ შუამდგომლობის დამწერნი, თუ მართლა შეპყრობილნი იყვნენ ამ უცნაურ პოლიტიკურ რომანტიზმით, არ ვიცი, ვიცი მხოლოდ, რომ აღნიშნული შუამდგომლობა ამ სიტყვებით თავდება: ქართველი თავად-აზნაურობა იმედოვნებს, რომ ეს მისი შუამდგომლობა, რომელსაც ესოდენი მნიშვნელობა აქვს არა მარტო ერთ წოდებისთვის, არამედ მთელ მართლმადიდებელ საქართველოსათვის, რომელმაც არა ერთხელ დაამტკიცა სრული ერთგულება რუსეთის ტახტისადმი, რომ ეს შუამდგომლობა ჩაეთვლება მას, რთგორც უუქვეშევრდომილეს მოვალეობის აღსრულებად თავის მონარქის და სამშობლოს წინაშეო“.

ასე რომ, ქართულ ეროვნულ სკოლის შესახებ ზრუნვა

მონათლული და განმარტებულია როგორც უუქვეშევრდომი-
ლეს მოვალეობის აღსრულება! შესანიშნავი სტილი და ბალ-
ღური ოცნება თუ გინდათ ეს არის! გეგონებათ, საქმე მე-
თვრამეტე საუკუნის მიწურულებში სწარმოებს და არა მეცხრა-
მეტე საუკუნის დამლევს, როდესაც უკვე ნათელი იყო, რომ
ოფიციალური და გაბატონებული სახელმწიფოებრივი აზრი არ
იწყნარებს ეროვნულ საკითხის სამართლიანად გადაწყვეტას.
და რომ ვინც ერთგულების გრძნობებით ამაყობს, იმას სრუ-
ლებიდაც არ ეძლევა უფლება მოვალეობის სახელით მონათ-
ვლა იმგვარ მოღვაწეობისა, რომელიც ეწინააღმდეგებოდა იმ ხა-
ნებში ჩასახულ რუსეთის სახელმწიფოებრივ ნაციონალიზმსა. აღ-
ვილად წარმოსადგენია, რა ღიმილს გამოიწვევდა სადაც ჯერ არს
ეს უცნაური, უმანკოების ტანთსაცმელში გამოწყობილი გმირულ-
რომანტიული ფრაზეოლოგია.

2.

მთავრობის წარმომადგენელნი, რა თქმა უნდა, აღმაცე-
რად უყურებდნენ ქართველ თავად-აზნაურობის ამნაირ შუა-
მდგომლობებს, მათ არ ესმოდათ გულუბრყვილობა ამგვარ აზ-
როვნებისა და ამიტომ ყოველთვის ეჭვი ჰქონდათ თავად-აზნა-
ურობის გულწრფელობაში და ბრალსა სდებდნენ იმაში, რაში-
აც ბრალი არ მიუძღოდა — პოლიტიკურ სეპარატიზმისადმი თა-
ნაგრძნობაში. მოიგონეთ წარსულ საუკუნის მეორე ნახევრის
ამბები და დაგვერწმუნებით, რომ ეს ასე იყო. მაგრამ იმ
დროინდელი სხვა დოკუმენტებიც გვიჭირავს ხელში. ეს დო-
კუმენტები დაამოწმებენ ჩვენს ნათქვამს.

იმავ 1885 წელში თავად-აზნაურთა წინამძღოლი ხავ-
ივანე ბაგრატიონ მუხრანსკი საქართველოს ეგზარხოსს პავლე-
სა სთხოვს, ძალიან დამავალვებთ, თუ გამომიგზავნით კოპიოებს
უწმინდეს სინოდის იმ უკაზებისას, რომელთა მიხედვითაც
შემოღებულ იქმნა ქართულ ენის სწავლა სასულიერო სასწავ-
ლებლებშიო. ეგზარხოსმა, ცოტა არ იყოს, იუკადრისა ამგვა-
რი თხოვნა და აცნობა ქალაქით თავადს, რომ ჩვენს გადამ-
წერს არა სცალიან, კოპიოების გადაწერას მას ვერ დავაკის-
რებო. გარდა ამისა, სწერდა ეგზარხოსი, „მე არც კი ვიცი,
მაქვს თუ არა ნება მოგცეთ ამგვარი საბუთებიო. არც კანონ-
ია ამის შესახებ და არც მაგალითი ყოფილა, რომლის ძალი-
თაც მე ვალდებული ვიყო მივცე ეს ქალაქდები იმ პირს, რომ

შელსაც არავითარი დამოკიდებულება არა აქვს სასულიერო-სამოსწავლო საქმესთანაო“. (Вѣдомство Православнаго исповѣданія. Синодальнаго члена Экзархата Грузіи, № 5194. 5 декабря, 1885 года г. Тифлисъ. Его Сіятельству Кн. И. К. Багратіонъ-Мухранскому, Г-ну Тиф. Губ. пред. Дворянства).

ეგზარხოსმა აშკარად აგრძნობინა თავ მუხრანსკის, რომ ზღრ თავის თანამდებობის კომპენტენციის ფარგალს გადასცილდა და სხვის საქმეებში ერევა. მაგრამ ეს გარემოება არავითარ შთაბეჭდილებას არ ახდენს „რომანტიკოსებზე“ და ისინი კვალინდებურად განაგრძობენ არზების და შუამდგომლობების წერასა და თხზვას. 1886 წელს ტფილისში სემინარიის საქმეების თაობაზე მოვიდა ობერ პროკურორი პობედონოსცევი. 1885—1886 წლები უნუგეშო ხანა იყო ტფილისის სემინარიისთვის, ამის შესახებ ჩვენ სხვაგან გვქონდა უკვე ლაპარაკი; აქ უნდა ვსთქვათ, რომ თავად-აზნაურობამ თავის მოვალეობად ჩასთვალა ხმის ამოდება. ობერ-პროკურორს შუამდგომლობა მიართვა და ამ შუამდგომლობის სათავეშივე დაარწმუნა ბ. პობედონოსცევი, რომ „იგი შუამდგომლობა არ არის უადგილო ჩარევის სურვილი ქართველ თავად-აზნაურობისა საეგზარხოსო საქმეებში, არამედ მისის, თავად-აზნაურობის, საუკუნო ტრადიციის მოთხოვნილებაო“. (Докладная записка Тиф. Губ. Пред. Дворянства. Сентября 1886 года. Его Превосходительству Г-ну Обер-Прокурору Свят. Прав. Синода). ეს იყო ეგზარხოსმა ტონქად აგრძნობინა, სხვისა საქმეში ერევიტო, აქ კი მაინც საუკუნოებიდან გადმოცემულ ტრადიციასზეა ლაპარაკი. იტყვიტ, ვაშა თავადებს, რომ გულის არ იტეხავდნენ. და თითქოს არაფერი მომხდარაო მეფე ერეკლეს დროიდან: იმავე ტერმინოლოგიით ლაპარაკობდნენ, რომელსაც ხმარობდნენ მეთვრამეტე საუკუნეში. არ ვიცი, შეიძლება სხვაგზა არა ჰქონდა თავად-აზნაურობას, სხვა ენით და კილოთი იგი კრინტსაც ვერ დასძრავდა, რასაკვირველია.

ყოველივე ეს ადვილად გასაგებია. არ არის გასაგები მხოლოდ ერთი რამ, — რა საბუთის ძალიტ მოელოდნენ შუამდგომლობის ავტორნი პრაკტიკულ ნაყოფს. ამგვარ მოქმედებისაგან და რა მოსაზრების ძალიტ ეგონა, რომ ეს პოლიტიკა არის რეალური ე. ი. რეალურ შედეგის გამღები?

რებერ-პროკურორს თავად-აზნაურობამ სთხოვა ის, რასაც სთხოვდა ამ ერთის წლის წინად უმაღლესს მთავრობას. ხოლო იქ სამოსწავლო გეგმა ფართოთ იყო წამოყენებული აქ კი მარტო სასულიერო სასწავლებელთა პროგრამების შეცვლაზე ლაპარაკი. შეცვლილი უნდა ყოფილიყო პროგრამა იმ სახით, როგორადაც თავად-აზნაურობას გარკვეული ჰქონდა უკვე ცნობილ ფართო სამოსწავლო გეგმაში. ლაპარაკი არ უნდა იმის შესახებ, რომ ყოველივე ეს უყურადღებოდ იყო დატოვებული და მ ავრობა განაგრძნობდა თავის პოლიტიკის განხორციელებას თავად-აზნაურთა რჩევის მოხედვით კი არა, არამედ თავის განზრახვის და გადაწყვეტილების მიხედვით და აი ამ შუამდგომლობის ოცი წლის შემდეგ ბ. იაკობ გოგებაშვილი ამოწმებს, რომ „შიდა საქართველოში თუმცა დედანა არ არის აღკრძალულ, მაგრამ ზოგს სკოლაში ფაქტიურად გაუქმებულია, ზოგში კიდევ, თუმცა ფორმალურად არსებობს ვაი-ვაგლახით და გაჭირვებით, ისეთს ყოფაშია, რომ სულთ-მბრძოლავს მოგაგონებთ“ (რჩეული ნაწერები გვ. 505).

არავის ეგონას, რომ ამ გვარი პოლიტიკის მიმდევარი მარტოდენ თავად-აზნაურობა ყოფილიყოს ჩვენში. არა, ეს მიმართულება არის თითქმის მთელ ქართველ ინტელიგენციის მიმართულება მე-XIX საუკუნის განმავლობაში დიმიტრი ყიფიანის შესახებ ჩვენ სხვაგან ვრცლად გვქონდა ლაპარაკი. ახლა ვნახოთ, რას სწერდა და ამბობდა განათლებული და ყველას მიერ პატივცემული ეპისკოპოსი გაბრიელი; ავტორი, ცნობილ ემპირიულ ფსიხოლოგიისა (Основанія опытной психологіи), მრავალ ქადაგებათა, რომელნიც ინგლისურად იყვნენ გადათარგმნილნი და სხვა. გაბრიელ ეპისკოპოსის შესახებ ბ. იაკობ გოგებაშვილი ამბობს: „არა მგონია, რომ რომელიმე მწყემსთ-მთავრის მოქმედებას არამც თუ ჩვენში და რუსეთში, არამედ ევროპიაშიც მოეტანოს სამწყოსათვის იმაზე უუნაყოფიერესი შედეგი, რომელიც შესძლენა იმერთა-ერსა განსვენებულის მღვდელთ-მთავრის ოც-და-თხმუთმეტის წლის თავდადებულმა მოღვაწეობამა“ (რჩეული ნაწერები, გვ. 331). მართლაც, შესანიშნავი ადამიანი იყო განსვენებული ეპისკოპოსი. მაგრამ, განა დიმიტრი ყიფიანი კი არ იყო ამკვარადვე შესანიშნავი პიროვნება, ხოლო ამ შესანიშნავ ადამიანთა პოლიტიკური აზროვნება ჩვენ არ მიგვაჩნია შეუცდომელ და

სალ-აზროვნებად. ხელში გვიჭირავს ფართო საზოგადოებისათვის უცნობი წერილი გაბრიელ ეპისკოპოსისა, რომელიც გამოწვეული იყო კავკასიის სამოსწავლო ოლქის მზრუნველის ბ. ჩანოვსკის მოღვაწეობით ჩვენს ქვეყანაში. (Отвѣтъ Императорскаго Епископа Гавриила на донесеніе Поддочителя Кавк. Учеб. Округа Яновскаго (Кирила Петровича) документи საგულისხმოა.

„ვერ დავმაღავ იმ მწუხარებას, ამბობს გაბრიელ ეპისკოპოსი, რომელიც განვიცადე, წავიკითხე რა ბ. მზრუნველის მოხსენება. იგი მოხსენება უკიდურესობამდე შემრაცყოფელია არა მარტო ქართველ სამღვდელოებისათვის, არამედ მთელ ქართველ ხალხისათვის. სამღვდელოებას აბრალებენ იმას, ვითომ მას არ ძალუძს პირველ დაწყებითი სახალხო განათლების საქმის გაძღვა. აბრალებენ აგრეთვე პოლიტიკურ არაკეთილსაიმედობაში. ამ უკანასკნელ ბრალდებას სდებენ მთელ ქართველ ხალხსაც, ახალგაზდობაში საქართველოს დამოუკიდებლობის აზრი ტრიალებსო. ერთი სიტყვით, ბ. მზრუნველის მოხსენება დაბეზლების შთაბეჭდილებას ახდენსო“.

განსვენებულ ეპისკოპოსის პასუხი ამ ბრალდების გზათილებისა და დარღვევაზე იყო მიმართული. ფრიად საპატიო საქმე უკისრია გაბრიელ ეპისკოპოსს, რადგან, მართლაც და უსამართლო ბრალდებას სდებდა ბ. მზრუნველი როგორც სამღვდელოებას, ისე ქართველ ხალხს. ექვს გარეშეა, რომ სამღვდელოება არც ისე მოუმზადებელი იყო, რომ არ შეეძლო პირველ-დაწყებითი სამრევლო სკოლების ხელმძღვანელობა. ხოლო უსაფუძვლო იყო სეპარატიზმის შესახებ ლაპარაკი, რადგან მართლაც არავითარი ამ ხასიათის მოძრაობა და აზრის მიდრეკილება არ არსებობდა არც სამღვდელოებაში, არც თავად-აზნაურობაში, არც ინტელიგენციის წრეებში და მითნაკლებად ხალხში. მაგრამ ამ მხრივ კი არ წარმოადგენს ინტერესს გაბრიელის წერილი; იგი საყურადღებოა მხოლოდ იმითი, თუ როგორ, რა საშუალებით და რა საბუთებით ცდილობს ეპისკოპოსი ბრალდების უარ-ყოფას და გაბათილებას.

საქართველოს ეგზარხოსის პავლეს აზრით (1884 წ.) სამრევლო სკოლებში რუსულ ენას ადგილი არ უნდა ჰქონოდა, ამ საკითხის გამო დაეკითხა ეგზარხოსი გაბრიელ ეპისკოპოსს, მც ამ აზრს არ დავეთანხმე; ამბობს იგი თავის პასუხში. ია-

წრესკისადმი, რადგან ვიცოდით სურვილი და მისწრაფება ქართველ ხალხისა: ეგზარხოსს ვუპასუხე, რომ ურუსულოდ შეუძლებელია სკოლა საქართველოში, რადგან ამგვარ სკოლაში ხალხი თავის შვილებს არ მიაბარებსო“. ამის გამო ბ-ნი გოგებაშვილი სწერდა: „ნეტარ ხსენებული მღვდელთ-მთავარი თავის მოქმედებაში არასოდეს არ ხელმძღვანელობდა მთავრობის შეხედულებით, არასოდეს არ ცდილობდა ეამებინა თავის უფროსებისათვის და მუხმივ გულწრფელად და დამოუკიდებელივ იქცეოდა. ამიტომ ეს პასუხიც უნდა ჩაითვალოს გულწრფელადო“. (რჩეული ნაწერები, 472). გაბრიელ ეპისკოპოსს მართლაც გულ-წრფელად უყვარდა ხალხი, მაგრამ მისი პასუხი ენის შესახებ როგორღაც კკუაში არ მოგვდის რუსულ ენის სწავლის წინააღმდეგი, საზოგადოთ, შეიძლება არც კი იყოთ, ხოლო მომხრე იყოთ, იმისი, რომ პირველ დაწყებითი სამრევლო სკოლები, სადაც სწავლის კურსი ასეთი ხანმოკლეა, ურუსულოდ მოეწყოს, რადგან ამგვარი წესი უფრო შეეფერება განათლების ინტერესებს. ის აზრი კი, ვითომ ხალხი არ გაგზავნის ამგვარ სკოლაში თავის შვილებს, საბუთს მოკლებულია. მაგრამ როდესაც ქართველი ადამიანი ვისმეს მსიყვარულს უკბადებს, განა შეუძლია ზომა დაიცვას? არასოდეს არ შეუძლია.

აი მეორე მაგალითიც გაბრიელ ეპისკოპოსის წერილიდან. მზრუნველი, სხვათა შორის, ბრალსა სდებდა ქართველ სამღვდელოებს, ცდილობს ქართულ ენის გავრცელებას აფხაზეთში და წირვა-ლოცვასაც ქართულად ასრულებსო. „მართალი არ არის, ამბობს გაბრიელ ეპისკოპოსი, აფხაზის თუ ქართველ სამღვდელოებს არა ჰქონდა სკოლები. სკოლები იყო ქრისტიანობის აღმადგინებელ საზოგადოებისა. ამ სკოლებში სამღვთო სჯულს და ყველა საგნებს რუსულად გადიოდნენ. მასწავლებელიც რუსი იყო. რაც შეეხება ღვთის-მსახურებას, განაგრძობს ეპისკოპოსი, უნდა ვადვიარო, რომ მართლაც თითქოს უცნაური და საეჭვო რამ არის პირველის შეხედვით ის გარემოება, რომ იგი ღვთის-მსახურება არა სლავიანურად იყო მოწყობილი (სიტყვა სიტყვით, нужно сознаться, что съ перваго взгляда может показаться страннымъ и даже подозрительнымъ, что оно совершалось и нынѣ совершается въ Абхазіи не по славя-

НСКР), მაგრამ საქმე ის არის, რომ სამღვდელოებას რუსულ-ლის უცოდინარობის გამო არ შეეძლო სლავიანურად ეწი-რაო. რუსები კი ვერსად ვიშოვნეთო. ვინც მოვიყვანეთ ჰავას ვერ გაუძლო. ძლივს ვიშოვნეთ ერთი სემენარიელი ვლადი-მერის გუბერნიიდან. კარგი მრევლიც მივაბარე, მაგრამ ის წლის მეტი არ დადგა და რუსეთში გაიქცა. ქრისტიანობის აღმადგენელ საზოგადოებასაც ვსთხოვე სლავიანური სამღვთო წიგნები, რამდენიმე მღვდელს შევასწავლიდი სლავიანურ წესს, მაგრამ უსახსრობისა გამო უარი შემომიხვალეს*.

ამგვარად, გაბრიელ ეპისკოპოსი ადასტურებს სლავიანურ წირვა-ლოცვის გავრცელების საჭიროებას აფხაზეთში. იგი ბოდიშსაც იხდის, უცნაურ და საეჭვო საქმედ არ მიიღოს ის, რომ დღემდე არ მოხერხდა სლავიანურ ენის შემოღება აფხა-ზეთის ეკლესიებშიო. დიმიტრი ყიფიანიც ერთგულობით გამ-სქვალული ა. დამიანი იყო, საერო კაციც იყო, მაგრამ არასო-დეს არ გამოუჩენია ასეთი გადაჭარბებული გულმოდგინება სლავიანურ ენის შემოღების საქმეში აფხაზეთში; სადაც 15 საუკუნის განმავლობაში ქართული ეკლესია და ქართული კულტურა იყო. ჩვენ ძალად არაფის არაფერს არ ვახვევთ. თუ თვითონ აფხაზებს სურთ სლავიანური წირვა, სხვა ლაპა-რაკია; მაგრამ ეს სურვილია რუსიფიკაციის პოლიტიკისა. რა-ტომ მოეპყრა ასეთის თავმდაბლობით ამ პოლიტიკას გაბრიელ ეპისკოპოსი ეს არის საკვირველი და გაუგებარიც.

გაბრიელ ეპისკოპოსი ამ შეუფერებელ საშუალებით ცდი-ლობს აღადგინოს სახელი ქართველ სამღვდელოებისა და თა-ვიდამ ააცდინოს არა კეთილსაიმედობის ბრალდება. მაგრამ იმისი პასუხი სხვაფორივადაც საინტერესოა. იგი გამოდის საფ-რო განათლების მოწინააღმდეგედ და სამრევლო სკოლების მცველად. ეს ის დრო იყო, როდესაც საერო განათლებას რუსეთში დიდი საფრთხე მოელოდა, რადგან განათლების სა-ქმე თითქმის სავსებით სინოდს დაექვემდებარა. დღესაც სჩანს ნაყოფი ამ სისტემისა. დღეს სათათბიროში არის წამოყენებუ-ლი იგივე საკითხი. დიდი ბრძოლა დასჭირდათ მემარცხენეებს სკოლის განთავისუფლებისათვის რეაქციონურ გავლენისაგან. დღეს ძლივ მოახერხეს და სათათბიროს ვადაწყვეტილების და-ლით განათლების საქმე (სამრევლო სკოლებიც) საერობო გა-ნათლების მინისტრის ხელში გადასცეს. და ამ საკითხის შესა-

ხებ განათლებული ადამიანი, ემპირიულ ფსიხოლოგიის ავტორი ამბობს: „სოფისტები, ლიბერალები და საზოგადოდ ყველანი, ვინც დაშორდნენ სარწმუნოებას და ვისაც უნდოდა ხალხში ნახევრად-წარმართულ განათლების გავრცელება, ხშირად ახერხებდნენ სამღვდელოების ხელიდამ ამ საქმის ჩამორბმევას, მაგრამ აი დღევანდელ კურთხეულ მეფობის დროს განათლება საზოგადოდ გადაეცა სამღვდელოების ხელშიო“. გასაკვირველი არ არის, რომ სასულიერო წოდების წარმომადგენელი სამრევლო სკოლების მცველად გამოდის, გასაკვირველი არ არის მიზეზ უმეტეს, რომ აქ ამ სკოლების წინააღმდეგ გაილაშქრა მზრუნველმა იმიტომ, რომ ეშინოდა სამღვდელოების გავლენისა ნორჩ თაობაზე პოლიტიკურის მხრივ. მაგრამ საკვირველი და გაუგებარი რჩება ის, რომ განათლებულ ეპისკოპოსს საერო სკოლის ღირსება და მნიშვნელობა არ ესმის და დაცინვით სოფისტებს და ლიბერალებს უწოდებს იმათ, ვინც კონფესიონალურ გავლენისაგან სცდილობდა სკოლის განთავისუფლებას. დღეს ამ საბუთებს რუსეთის შავრაზმელები ხმარობენ და განა სავაგლახო არ არის, რომ საუკეთესო ქართველი მამულიშვილი, გატაცებული წრფელის აზრით ეროვნების სამსახურისა, აქაც გადაჭარბებულ გულმოდგინეობას იჩინს. თქმა არ უნდა, რომ თავი და თავი სატკივარი ეპისკოპოსისა „სოფისტების“ და ლიბერალების მისწრაფებათა გმობა კი არ იყო, არამედ მძიმე ბრალდების თავიდან აცილება, ვითომ ქართველი ხალხი პოლიტიკურად სანდო არ ყოფილიყოს. ეს აზრი ყოველის საშუალებით უნდა იყოს აღმოთხვრილი. ყოველი საშუალება კარგია ამისათვის. განსაკუთრებით კარგია იმგვარი საშუალება, რომელიც თითქოს მთავრობის მრწამსიც არის და ამასთან ჩვენთვისაც სასარგებლოა. მთავრობა მაგალითად, სასულიერო განათლებას უფრო ენდობა. ჩვენებური მამულიშვილიც ებლაუტება ამ განათლებას, რადგან ჩვენთვის, ენის შერჩენის მხრივ, ეს განათლება თითქოს ხელსაყრელია. ყოველივე ეს ასეა, მაგრამ რატომ უნდა იყოს ამის გულისათვის დაწიხლოული ლიბერალიზმის და დემოკრატიზმის საუკეთესო მისწრაფებანი!

ესლა დაუგდეთ ყური, რას ამბობს ეპისკოპოსი თვით ბრალდების და იმ შთაბეჭდილების შესახებ, რომელსაც მოახ-

დენს იგი ქართველ ხალხზე. „თუ ქართველ ხალხს უნდობლობით მოეპყრობიან და სამღვდლოებას სასულიერო სკოლებსაც ვერ ანდობენ, ამითი გამოიწვევენ „ტუზემცებში“ მწუხარების და დაუმსახურებელ შეურაცხყოფის გრძნობას. მწუხარება მძიმე იქნება, რადგან ყველანი გაიგებენ, რომ ამაში ისახება უფროსების უნდობლობა „ტუზემცებისადმი“ (ВЪ ЭТОМЪ ОКАЖЕТСЯ НЕДОВѢРІЕ НАЧАЛЬСТВА КЪ ТУЗЕМЦАМЪ), რაც იმათის მხრივ სრულიად არ არის დამსახურებულიო. გარდა ამისა, ამ ბრალდების წამოყენება იმას ნიშნავს, რომ იმპერიის ყველა სასწავლებლების კარები დაიკეტება ქართველებისთვის, რადგან აბა რისთვის უნდა ისწავლონ „ტუზემცებმა“, თუ კი იმათ შესახებ იფიქრებენ სწავლობენ მხოლოდ იმიტომ, რომ მერე თავიანთ აღმზრდელთა წინააღმდეგ გაილაშქრონო. და აბა ვილა ანდობს ამ ხალხს ან რამე საქმეს ან დავალებას. მაგრამ განა შეეფერება ამგვარი ზომების მიღება დიდებულ მართლმადიდებელ სამეფოსაო...

ამ სტრიქონების წაკითხვის დროს თვალწინ ძველი კულტურით ამაყი, ხოლო გასაქირში ჩავარდნილი ერი კი არ გიდგებათ, არამედ რომელიმე შავკანიანი ტომის ველური ქვეყანა. და მოლაპარაკეთაც ღირსებით შემკობილი, უუძველეს ეკლესიის წარმომადგენელი კი არ გელანდებათ, არამედ ხენებულ შავკანიან ტომის სარდალი, რომელიც ჰგოდებს და მოთქვამს იმის გამო, რომ მზე დაბნელდება და სიცოცხლე სამსალასავით გამწარდება, თუ გამარჯვებული უფროსები ექვს შეიტანენ შავკანიანების სიყვარულში. დიად, ასეთ შთაბეჭდილებას ახდენს ეს უზომო თითქმის ღირსებას მოკლებული თავმდაბლობა. და ვისთვის და რისთვის იყო საჭირო ასეთი დამცირება?! დაუმტკიცეს ვისმეს სიმართლე, დააჯერეს ვინმე თავის სამართლიანობაში? არა. აი ამ რამდენიმე წლის წინად სამოსწავლო ოლქის რევიზორმა დაათვალიერა საქართველოს სკოლები. „ინახულა ბათუმის სასწავლებელი, გვიამბობს იაკობ გოგებაშვილი, და მიჰმართა ერთს რვა წლის ბავშვს: შენ ვინა ხარ? — ქართველი, სთქვა პასუხად ბავშვმა. — ქართველი კი არა, რუსი ხარ, — რუსი ვარ-თქო. ბავშვი გაშტერდა და სდუმდა რევიზორმა იფიქრა, აქ ნამდვილად სეპარატისტობაა დამალულიო, გაწყრა, გაგულისდა, წაავლო ხელი ბავშვს, ანჯღრევდა და გაჯავრებით გაიძახოდა თავისას. შეშინებულმა

ზავშმა ძლივს წამოიღულულა; რუ...სი...ვარ. ხმა მაღლა
სთქვი, რომ რუსი ხარ, — გაიძახოდა რევიზორი. შემკრთაღმა
ზავშმა კარგა ხანს ვერ მოახერხა ხმის ამოღება. ბოლოს, მო-
იკრიბა ძალ-ღონე და შეჰყვირა: რუსი ვარო, და თან ქვითი-
ნი წასკდაო“. (რჩეული ნაწერები, 506) მაშ ვისთვის და რის-
თვის იყო საჭირო დამკრება?!

რევოლუციის შემდეგ.

(კრიზისის გარშემო)

1909—1910 წ.

გარდამავალი ხანა

1909 წ.

რევოლუციის დამარცხების შემდეგ საზოგადოებას რა-
ღაც მოწყენილობა და მოქანცულობა დაეტყო. ყველა იმასა-
სცდილობდა, რომ განზე გასულიყო, დამალულიყო სადმე.
მოსწყინდა ლაპარაკი, მოსწყინდა საზოგადოებაში ყოფნა, მო-
სწყინდა საზოგადოების სამსახური. წინად თუ „საზოგადოებ-
რივობის“ კულტი ცოცხალი გრძნობა იყო ინტელიგენტის
გულში, ახლა თითქოს მიმქრალა იგი, მინელებულა და ამ
გულში როგორღაც შეუმჩნევლად მოაწიფებულა და აღზრდილა
პირადი ცხოვრების სურვილი. პიროვნება, საზოგადოების და
ხალხის სამსახურით დამონებული, თითქოს განთავისუფლებას
ჰლამობს. ეს იყო ბუნებრივი რეაქცია უკიდურეს საზოგადო-
ებრივ აღფრთოვანებისა და აღელვების შემდეგ. ადამიანი ცას
სწვდებოდა თავის სურვილებით და მისთვის მიუწვდომელი არა
იყო-რა ამ ბედკრულ მიწაზე. და როდესაც იგი წააწყდა კლდეს,
რომლის გარღვევა ვერ მოახერხა, დალონდა, შედგა პატარა
ხანს და ღონე მიხდილსავით ხელები გაშალა: ჩემს წინ კლდეა,
შუბლიც გავიჩხე, ისე მივეხალე ამ კლდეს. რაო, რისთვის?
ხალხი, საზოგადოება! კარგი სიტყვებია. მაგრამ ვერა ხედავთ
ამ კლდეს და ამ სისხლს, შუბლიდან რომ მოდის. არ მინდა
არც თქვენი ხალხი, არც თქვენი კონსტიტუცია, არც თქვენი
სოციალიზმი. თავი გამანებეთ, მე მინდა მე ვიყო. ვითამ რა-
ტომ არაო? ჩემი მე, ჩემი პიროვნება ხელში მიჭირავს, საზო-
გადოება კი... რა არის ეგ თქვენი საზოგადოება! ძალიან დი-
დი რამეც რომ იყოს, ხომ ნახეთ ის კლდე და ეს სისხლი.

თავი გამანებეთ. ნუ მტანჯავთ, გამეცალეთ და სოციალიზმს ნულარ გამაგონებთ. და აკი მართლაც მიყუჩდა ცხოვრების მარჯის ცემა. ამასობაში კი საზოგადოებრივობით მოღლილ ინტელიგენტს შესაფერი საზრდო და გასართობი დაუმზადეს.

ლაპარაკი დაეიწყე ქართველ საზოგადოების შესახებ. მაგრამ ჩვენს ინტელიგენტურ საზოგადოებას არავითარი ორგინალური ხასიათი აღარა აქვს. პატარა წრეები თუ არ მივიღეთ მხედველობაში, რომელნიც დასტრიალებენ და პატრონობენ ეროვნულ საქმეებს, დიდი ნაწილი ქართველ საზოგადოებისადღეს მიმბაძვია მხოლოდ რუსის საზოგადოებისა და მის კულტურულ ზედ-გავლენის ქვეშ იმყოფება. ამიტომ გასაკვირველი არ არის, რომ ჩვენი ინტელიგენტის ერთმა ნაწილმა და ახალგაზდობამ თავის სულიერ ვითარებაში განიცადა ის, რაც განიცადა რუსის საზოგადოებამ და ახალგაზდობამ. ასე რომ ჩვენი ლაპარაკი იმის შესახებ, რაც გამოუვლია რუსეთის ახალგაზდობას და ინტელიგენტის ნაწილს ამ ჟუკანასკნელს ორისამი წლის განმავლობაში, ქართველ საზოგადოების, განსაკუთრებით ახალგაზდობის ერთის დიდის ნაწილის სულიერ ვითარების სურათიც იქნება.

პიროვნების განთავისუფლება „საზოგადოებრივობისაგან“ ახალი მცნებაა, ახალი დროშაა. ამ დროშის ქვეშ თავს იყრის აქრელებული საზოგადოება—აქ შანტაჟისტები და ექსპროპრიატორებიცაა, ჯერ კიდევ ნორჩი ახალგაზრდობა, არცბაშევის და პშიბიშევისკის თაყვანისმცემელი, იმედ დაკარგული ინტელიგენტი, რომელსაც მეტტერლინკის და იბსენის კითხვის ხალისი გაეღვიძა, აქვე „ფილოსოფოსებია“ თეოკრატიისა, მისტიკურ ანარქიზმისა და კონკრეტულ იდეალიზმისა და ბოლო ხანებში ამ ჯგუფს „ВѢХИ“-ს ავტორებიც მიემატენ;—რომელთა წერილები ინტელიგენტის შესახებ უნდა ჩაითვალოს თეორიულ სინტეზად „საზოგადოებრივობისაგან“ გამანთავისუფლებელ მოძრაობისა. გასაოცარი საქმეა, მაგრამ რომ დააკვირდეთ, დაინახეთ, რომ შანტაჟისტი-ექსპროპრიატორი, რომელიც თავის პირად დაკმაყოფილებას სცემს მხოლოდ პატივს და „ВѢХИ“-ს რომელიმე თანამშრომელი, ვსთქვათ, გერშენ-ზონი, რომელიც წინააღმდეგია, რომ ხალხს და საზოგადოებას ემსახუროს, რაღაც კავშირით არიან გადაბმულნი. ეს კავშირი, რა თქმა უნდა, მორალური არ არის—შანტაჟისტს და

გერშენზონს სხვა და სხვა ნაირად ესმით პიროვნების ღირსება და პიროვნების აზრი და სიცოცხლე. მაგრამ ერთი და მეორეც საზოგადოებრივობის პრინციპის წინააღმდეგ მოქმედებს. და აქ არის მათი ნათესაობა.

პიროვნების განთავისუფლების ფილოსოფია, — ის, რომელიც ამ ჟამად გვაქვს სახეში, იმაში მდგომარეობს, რომ ასხნას ყოველივე ბორკილი, რომელიც ზღუდავს ადამიანის მისწრაფებას განუსაზღვრელ თავისუფლებისაკენ. ამისთანა ბორკილი არის არსებული სქესობრივი ურთიერთობა (ოჯახი) და საზოგადოებრივობა (სოციალ-პოლიტიკური ცხოვრება). ამ ნიშნად ადამიანი აღმოცენდნენ „სანიინიზმი“, „გატიტვლებულ ადამიანის“ თეორია და სხვა და სხვა მიმართულებების მისტიკური მოძღვრებანი **ფსიხოლოგიური** წყარო ამ მოვლენათა ცხოვრების ზედაპირზე ამოტივტივებისა არის დამარცხებული რევოლუციით გამოწვეული სასოწარკვეთილება და საზოგადოებრივ იდეალების განხორციელებისადმი რწმენის დაკარგვა. ხოლო ამ მოძრაობის **თეორიული** საფუძველი კი უფრო ღრმა და შორეულია — ეს არის ადამიანის მუდმივი წყურვილი სამუდამო და უცვლელ საფუძველზე დაამყაროს თავისი პიროვნული ცხოვრება. მაგრამ, საუბედუროდ, მიუხედავად ამ ფრიად პატივისაღებ მოტივებისა, პიროვნების განთავისუფლების მოძრაობამ უშნო და მახინჯი ხასიათი მიიღო რუსეთის კულტურულ საზოგადოებაში.

ოჯახს და პოლიტიკურ საზოგადოებას შეებრძოლა პიროვნება. ეს ამბავი ახალი არ არის. თანამედროვე ოჯახის და საზოგადოების ფორმებს დიდი ხანია ებრძვის მოწინავე კაცობრიობა. ანარქისტებს ანტისაზოგადოებრივ ელემენტებად სთვლიან. მაგრამ ისინი ებრძვიან პოლიტიკურ საზოგადოებას (სახელმწიფოს) და არა თვით პრინციპს საზოგადოებრივობისას, რომელიც, პირიქით, საფუძვლად უდევს კომუნისტურ მოძრაობას, აქ კი საზოგადოებრივობაა ათვალწუნებული.

გადისროლეს თუ არა ამგვარი ლოზუნგები საზოგადოებაში, ამ ლოზუნგებს უკმაყოფილო და ნერვებ აღგზნებულმა ინტელიგენციის და ახალგაზღობის ნაწილმა ჩაავლო ხელი. ხოლო აქვე მესობლად დაბანაკდნენ ყველა ჯურის ავანტიურისტები, მოდერნ სტილის ლიტერატორები და ის ნაწილი

საზოგადოებისა, რომელიც ყოველთვის ვისიმე ზედ-გავლენის ქვეშ იმყოფება.

სანინი, ფალკი და ამ ხასიათის „მსუნავი ზეკაცნი“ გახდნენ გმირებად. სანინი სიცოცხლის მოტრფიალთა. იგი ეძებს სიამოვნებას და მხოლოდ სიამოვნებას. „КЛУБНИЧКА“-ს რომ იტყვიან რუსები, ძლიერ უყვარს. ამ სფერაში იგი სინდიკატისტების ტაქტიკას აღიარებს—*L'action directe*-ს (პირდაპირიერიშს). ეს ტაქტიკა სასწაულთ-მომქმედი გამოდგა და სანინს ცხოვრებაში აუარებელი მიმდევარი გაუჩნდა, მით უფრო, რომ „სანიინიზმი“ განსაკუთრებულის თანაგრძნობით შეწყნარებულ და მიღებული იყო შშვენიერ სქესის ზოგიერთ წრეებში. მაგრამ სანიინს ფილოსოფოსობა არ უყვარს. ახალგაზღვრებას კი ფილოსოფია ჰხიბლავს. პშიბიშვესკის ფალკიც მის გმირად ხდება. ფალკი!.. ო, ფალკი!.. რა ღრმა აზრი, რა ტიტანიური აღმაფრენა, რა ჩახედვაა სიცოცხლის სიღრმეში!.. და ამასთან, წარმოიდგინეთ, ფალკი ის ადამიანია, რომელსაც ერთსა და იმავე დროს ოთხი თუ ხუთი ქალი უყვარს, უყვარს თვითეული მათგანი გატაცებით, გულწრფელად... რა რთული ბუნება, რა საკვირველი ზეკაცობაა!.. დიდ თაყვანს სცემდა საზოგადოება ამ „Homo sapiens“-სა (ბრძენ ადამიანს), როგორც მონათლა იგი ავტორმა პშიბიშვესკიმ. უნდა კი ვსთქვათ, რომ ეს „ზეკაცი“ და „ბრძენი ადამიანი“ მას შემდეგ, რაც ქალების არშიყობას და ტრფიალს გადაჰყვა, აღარაფერს აკეთებდა, მისი შემოქმედებითი ნიჭი (მწერალი იყო) თითქოს გაჰქრანერვებ აშლილი — არაყს და კონიაკს ეტანებოდა მუდამ ჟამს.

არა ნაკლების გატაცებით მიეგება საზოგადოება იმავ ავტორის მეორე მოთხრობას, სახელად „De profundis“. ძმას უყვარს თავისი უმცროსი და, უყვარს არა ძმურად. დასაცუებადება გულში ამგვარივე გრძნობა. ერთის სიტყვით, თემა საამდროვოა. სიამოვნება, სიამოვნება და მარტო სიამოვნება. და არის იგი, დედა თუ ბიძაშვილი, მნიშვნელობა არა აქვს, სიამოვნება, რაც შეიძლება მეტი სიამოვნება! თუ ამ სიამოვნებას წინ ეღობება ისტორიული, რელიგიური, საზოგადოებრივი თუ ეთიკური ტრადიციები და მოთხოვნანი, ყოველივე უნდა იქმნას უკუგდებული. ადამიანის დაცალიერებაა საჭირო, მისი გატრტვლება, სამკაული, ტრადიცია, სინიღისი, სიკეთე და სხვა ამგვარი ცრუმორწმუნობა, ძველ დროის დამყაყებუ-

ლი ნაშთი უშლის სიცოცხლის სიღრმე-სიგანით გაფურჩქვნასო. კი, რატომ, შეიძლება, სხვა და სხვა პირობების ზედგავლენით, და-ძმასაც შეუყვარდეთ ერთმანეთი: მაგრამ, რას იტყვით იმ შემთხვევაში, როდესაც მწერალს სრულიად არ აინტერესებს ეგ სიყვარული, არამედ მარტოოდენ მრუში, გამოწვეული ორ გარყვნილ ახალგაზდა ქალ-ვაჟის ერთმანეთთან სიახლოვით. მოთხრობა ისე თავდება, რომ მკითხველი ერთ წამსაც არა გრძნობს, რომ აქ სიყვარულზეა ლაპარაკი. ეს რაღაც განზრახული „ონანიზმია“. ქალ-ვაჟის ენა და საუბარი ბინძურია. ძმა გაბრუებული და აღელვებული სქესობრივის ინსტინქტით, იგონებს წარსულს და აგონებს დას ეროტიულ ხასიათის სურათებს. საუბრის დროს, როგორც ჩვეულებად აქვთ პშიბიშვესკის გმირებს, და-ძმა კონიაკს სვამს და მრუშით და ღვინით დამთვრალი, ზიზღს იწვევს მკითხველის გულში. სანიანი გაცილებით მაღლა სდგას ამ „ონანისტებზე“. მართალია, არც ის დაინდობს დას, მარჯვე შემთხვევა რომ შეხვდეს, მაგრამ თავის საქციელს არაფითარ ბინძურ სიტყვებით არ მორთავს და არ გაალამაზებს.

ამ თხზულებებს კითხულობდა ახალგაზდობა, განსაკუთრებით ახალგაზდა ქალები, რომელნიც ისე ეწაფებოდნენ ამ სიმყრალეს, თითქოს აქ უნდა მოენახათ სიცოცხლის საიდუმლოების აღსნა. მაგრამ ბრალს მათ ვერ დავდებთ. რაც დრომ მოიტანა, ის შეითვისეს და იმითი ასაზრდოვებდნენ თავიანთ სულსა და გულს. დრო კი გარდამავალი იყო. ძველი შეირყა, ახალი ბურჟუსით მოიცა. და ამ გამოურკვეველ ხანაში გამუდმებული ლაპარაკი და წერა იყო სიყვარულსა და სქესობრივ ურთიერთობაზე. აქ სიბილწე, სიძვა და ქეშმარიტების ძებნა ერთმანეთში აირია. ვითომ ანტიკურ ცხოვრების და მშვენიერების აღორძინება სწადდათ, ნამდვილად კი სულ სხვა ისახებოდა. ბერძნები ტრაგედიას პლასტიკით ამშვენებდნენ, აპოლონი და დიონისე მათ ცხოვრებაში და ხელოვნებაში განუყრელნი იყვნენ. აქ კი პლასტიკა წაბილწეს, დიონისე, ეს ძლიერი წყარო ირრაციონალიზმისა, ჩამოაქვევითეს „მეშჩანურ“ ხასიათის დონქუანობამდე. აი თუნდა სოლოგუბის რომანი „Навыи чары“ გადაიკითხეთ. აქ მომქმედ პირთ ავტორი შეძლების დავგარად ტანთ-საცმელს ხდის და ატიტვლებს. ჩვენი ტანი ლამაზია და სამკაული აუშნოვებსო. თხზულებაში გამო-

ყვანილი მასწავლებელი ქალები და მოწათენი ნახევრად გა-
შიშვლებულნი დადიან. მისი გმირი ქალი, ამხანაგი ელისავე-
ტა (მოწინავე ქალია) მშვენიერი ახალგაზდა არსება, მიტინგზე
სალაპარაკოთ რომ მიდის, ვაჟის მოკლე შარვლიან „მატროს-
კას“ იცვამს. და თან ჩუღჭებს არ იკარებს, რათა ყველას და-
ახახვოს თავისი თეთრი ჟეხები. შეიძლება მართლა ვიყვნეთ
ცუდათ აღზრდილნი, შეიძლება მართლაც ლამაზი იყოს ადა-
მიანის სხეული, მაგრამ ის ხერხი, ის კლო, ის მანერა, რო-
მელსაც ამ დროის მწერლები ხმარობენ „მშვენიერების“ თა-
ყვანსაცემად, რაღაც უწმინდურია და ანტიესტეტიური. მშვე-
ნიერებას, შიშველ ტანს ბერძნებიც სცემდნენ პატივს, მაგრამ
ამ ხალხს „ესტეტიური სინიღისი“ დახშული არა ჰქონდათ.
აქ კი გრძნობთ, რომ ნერწყვ მორეული, დორბლიანი ბურ-
ჟუა-სატორი ხელებს აფათურებს და თითებს სკანკალებს არა-
მშვენიერების თაყვანსაცემად გ. მზადებული, არამედ პირუტყ-
ვულ წყურვილის მოსაკლავად. და რათა ამ წყურვილს მეტი
ეშხი და სიმწვავე მიეცეს, ხან მასწავლებელ ქალებს ხდის უბ-
რალო სამკაულს, ხან მიტინგზე მოლაპარაკე ქალს ვაჟურად
აცმევს, რათა მეტი სქესობრივი მომხიბლველობა მისცეს, ხან
კიდევ და ძმას უწმაწურ საუბარს გააბმევიენებს ხოლმე... რე-
ვოლიუციის მეორე დღეს ამითი იკვებებოდა ახალგაზდობა!..
რუსეთის მწერლობაში გამეფდა პორნოგრაფია. სქესობ-
რივი აღვირ-აშვებულობა თითქოს აუცილილებელ პირობად
ხდებოდა პიროვნების ვითომდა განთავისუფლებისათვის. მხატ-
ვრულ ნაწარმოებებთან ერთად იშვა სპეციალური ხასიათის
ფილოსოფია, რომელშიაც რელიგიურ და პატივსადებ მოტი-
ვებთან ერთად იმავ ბილწ ნაკადულს მოჰნახავთ. გაჩნდნენ მქა-
დაგებელნი „თავხედ სიყვარულისა“ (О ЛЮБВИ ДЕРЖАЮЩЕЙ)
„სამსხვერპლო სიყვარულისა“ (О ЖЕРТВЕННОЙ ЛЮБВИ) (Фа-
келы). ბიზანტიურ საეკლესიო ტერმინოლოგიით იწყეს ლა-
ზარნიკი არშიყზე და ტრფიალებაზე. „წუთების მყლაპველი“
გმირები (ПОЖИРАТЕЛИ МИГОВЪ) უღვაშებს იგრეხდნენ ნახევ-
რად გატიტვლებულ ნორჩ ქალების წინაშე, „ხორცის“ გამარ-
ჯვების მეჯლისი დღესასწაულობდა თავის გამარჯვებას. და-
ვნების და მრუშის ტლაპოში ჩაეფლნენ თვით „ფილოსოფოს-
ნიც“. საქმე იმაშია, აზობდნენ, რომ ადამიანში დაიხშოს და
დაიკარგოს დროის და სივრცის შეგნება. საჭიროა მომენტის

გამონახვა, სადაც წარსული, აწმყო და მომავალი თითქმის ერთმეორეში იშლებიან და იკარგებიან. ამგვარი მომენტი ეკსტაზია, სიყვარულის ალი, ღვთაებრივი ეროსი. სქესობრივი ურთიერთობა ერთი ამ მოვლენათაგანია. აქ ადამიანი ტრანსცენდენტალურ სამეფოში გადადის და უკვდავი ხდება (როზანოვი). გაუმარჯოს უკვდავ წამს, გაუმარჯოს გატიტვლებულ ადამიანს და მის აღმაფრენას უკვდავებისადმი!

თავი და თავი საქმე, განაგრძობდნენ ფილოსოფოსები, ადამიანის პიროვნების სიკვდილისაგან განთავისუფლებაა. პიროვნების მხსნელი—ეროსი და სიყვარულია. სიყვარულის მეტაფიზიკა იმაში მდგომარეობს, რომ იგი ადამიანსა და უნივერსალურ არსის შუა კავშირს ჰკვანძავს. სიყვარული საზღვარდადებულ ინდივიდუალობას შლის და აერთებს მას უკვდავ ძალასთან. პიროვნება იზრდება და ხდება უნივერსალური. აბსოლუტი არის სინტეზი პიროვნებათა შეერთებისა (СНТЯ-НОСТЬ). და სიყვარული გზა არის ამ სინტეზისაკენ. მაგრამ არის ბევრი დაბრკოლება, რომელიც გზას უკრავს ადამიანის მისწრაფებას უნივერსალურ სიცოცხლისადმი. სქესობრივი ურთიერთობა ჰქმნის ჩამონასახს, ემბრიონს, რომლისაგანაც იზრდება ადამიანი. სქესობრივი ურთიერთობა ჰქმნის ოჯახს, გვარს. ოჯახი და გვარი კი პიროვნებას ზღუდავს, ჰკლავს მასში უკვდავების სურვილს, ჰბაწრავს და მიწასთან ამაგრებს. და დედა-მიწაზე ყოფნა კი ყოფნაა აუცილებლობის სამეფოში. აუცილებლობა უარჰყოფს თავისუფლებას. აუცილებლობა არის დროსა და სივრცეში მომწყვდეული სიცოცხლე. თავისუფლება მის გადაღმაა. სადაც აუცილებლობა, დრო და სივრცეა, იქ სიკვდილია. თავისუფლების სამეფოში კი უკვდავებაა. მაშ ოჯახი და გვარი ნამდვილი შემბორკველია ადამიანისა, რადგან ოჯახის და გვარის სიცოცხლე შესაძლებელია მხოლოდ დროს და სივრცეში, ე. ი. აუცილებლობის სამეფოში. ძირს აუცილებლობა, ძირს ოჯახი და გვარი!.. მაგრამ ოჯახი და გვარი რომ სქესობრივი ურთიერთობის ნაყოფია? რა ვუყოთ, საქმე პიროვნების გადარჩენაა. აქ იწყება ყოყმანი. და ერთნი, სინიღისიერნი, აცხადებენ: რაკი მაგრვა, სქესობრივი ურთიერთობა „ლორობაა“ (ვეინინგერი). მასზე ხელი უნდა აიღოს ადამიანმა. ამოავდოს კვალი მატერიალურ სიცოცხლისა და დაიწყოს სიცოცხლე მისტიური. მეორენი,

ვნებათა ეშხით დამთვრალნი მისტიკოსები და უცნაური „ღვთის მადიებელნი“ არა დრკებიან. მათ ეროსი მიწიერად სწამთ, მათ „ხორცი“ უყვართ, „ხორცი“ არიან ჩაფლულნი, ზეცას კი სწვდებიან. სამოთხეც უყვართ, ტრფიალებასაც ეამბორებიან (ბერდიაევი). გადაჭრით არ ამბობენ, რა ნაირად შესაძლებელია, რომ სქესობრივი ურთი-ერთობაც დაიცვა და, მაშასადამე, ოჯახი და გვარიც, როგორც მისი ნაყოფი, და ამავდროს წინააღმდეგი იყო ოჯახისა და გვარისა, რომელიც დაბრკოლებაა ადამიანის მისწრაფებისა უკვდავებისადმი. „ემბრიონის“, ჩამონასახის პრობლემა ჰაერში დაკიდული რჩება. მაგრამ რომ დააკვირდეთ, დაინახავთ, რომ ამ ფილოსოფიის სტრიქონებს შუა გამოსკვრეტს ის აზრი, რომ აქ ბებიაქალების დახმარებაა უებარი. ეს დახმარება ახდენს სასწაულს. გვარსაც სპობს, სამოთხესაც ანიჭებს ადამიანს...

ამ ხასიათისაა უცნაური აზრთა აკიდო თანამედროვე „ტკბილეულობის“ მოყვარე მისტიკოსებისა. სიცოცხლე, სიყვარული, უკვდავება! სიცოცხლის თაყვანის-მცემელნი სიცოცხლის უარ-ყოფამდე მივიდნენ, რადგან გვარის უარ-ყოფა არის იმ მატერიალურ ქერქის უარ-ყოფა, რომელშიაც ისახება სიცოცხლე დედა-მიწაზე. ამასთან, ერთის მხრივ, მიწიერი სიცოცხლე ჩალის-ფასად გააიაფეს, მეორეს მხრივ კი, დაებლაუქნენ „ხორცის“ ტრფიალებას, ეროსს, რომელიც გზას უჩვენებს ადამიანს სამოთხისაკენ, და ამ წინააღმდეგობაში გაბმული ადამიანი თავის მისტიურ აღმაფრენას ბინძურ შინაარსით ავსებს და რაღაც სასწაულის მანქანებით „მრუშს“ და „ღმერთს“ ერთ საკურთხეველს უდგავს და ერთის ლოცვით ეამბორება და ეთაყვანება.

სწორედ ამ ატმოსფეროში წარმოიშვა საყურადღებო მიმდინარეობა თანამედროვე ცხოვრებისა—საზოგადოებრივობის უარ-ყოფა და საზოგადოებრივობის წინააღმდეგ იერიშის მიტანა იმავ აბსოლიუტის და უნივერსალურ არსის ლოცვა-კურთხევის შემწეობით.

როგორც ვსთქვი წინა წერილში, საზოგადოებრივობის წინააღმდეგ მიმართულ ბრძოლის სურვილით არის გამსჭვალუ-

ლი ამ რამდენიმე თვის წინად გამოსული ცნობილი კრებული «Вѣхи» (Сборникъ статей о русской интеллигенциИ П. А. Бердяева, С. Н. Булгакова, М. О. Гершензона, А. С. Изгоева, Б. А. Кистяковскаго, П. Струева, С. Л. Франка). კრებულის წინასიტყვაობაში გერშენზონი აუწყებს მკითხველის საყურადღებოდ, რომ ყველა იმ მწერალთ, რომელნიც აღნიშნულ გამოცემაში მიიღეს მონაწილეობა, ის ერთი აზრი აკავშირებთ, რომ მათის შეხედულობით პიროვნების სულიერ ცხოვრებას უპირატესობა აქვს საზოგადოებრივ ცხოვრების გარეგნულ ფორმებთან შედარებით. „პიროვნების შინაგანი სიცოცხლე არის ერთად-ერთი შემოქმედებითი ძალა ადამიანის არსებობისა. იგია ერთად-ერთი მკვიდრი საფუძველი ყოველგვარ საზოგადოებრივობისა და არა პოლიტიკური დაწესებულებანი“. იდეოლოგია რუსის ინტელიგენციისა წინააღმდეგ საფუძველს ემყარებაო, ე. ი. მას სწამს საზოგადოებრივ ფორმათა უპირატესობა. ამის წინააღმდეგნი არიან კრებულის ავტორები. ეს აზრი არ ეგუება ადამიანის სულის ბუნებას და „იგი პრაქტიკულად უნაყოფოც არის, რადგან ხელს უშლის იმ მიზნის განხორციელებას, რომელსაც ემსახურებოდა ინტელიგენცია, ე. ი. ხალხის განთავისუფლებასო“. როგორც ხედავთ, საქმე ისეა დაყენებული, თითქოს კრებულის ავტორებს, ინტელიგენციასთან ერთად, აფიქრებთ ხალხის განთავისუფლების საქმე და თითქოს ინტელიგენციას მარტო იმას უსაყვედურებენ, მატერიალისტი კი არ უნდა იყო, არამედ იდეალისტი და გახსოვდეს, რომ საზოგადოებრივი ცხოვრების ძირითადი გარდაქმნა იდეალიზმის გამარჯვებაზეა დამოკიდებულიო. ნამდვილად კი კრებულის ავტორებს (დიდ უმრავლესობას მაინც) თვით პრინციპი საზოგადოებრივობისა აქვთ ათვალწუნებული. და იდეალიზმისა და მატერიალიზმის შორის არსებული ფილოსოფიური დავა კი არ აინტერესებთ, არამედ ქადაგება მისტიურ აზრებისა, რომელნიც ძირს უთხრიან იმავე საზოგადოებრივობას.

ამ მიზნის მისაღწევად კრებულის ავტორებმა საბრალმდებლო ოქმი შეადგინეს რუსის ინტელიგენციის წინააღმდეგ. უარ-ჰყვეს ამ ინტელიგენციის მნიშვნელობა და დამსახურება ხალხის წინაშე, შავის ფერადებით დაახასიათეს მისი ზნეობრივი ღირსება, დააბრალეს ყოველივე ცოდვა და რევოლუი-

ციის წაგების საქმეც მას აჰკიდეს ზურგზე და თითქოს რევოლუციის გამარჯვებით მართლა ყოფილიყვნენ დაინტერესებულნი, ინტელიგენციას და მხოლოდ ინტელიგენციას სთხოვენ პასუხს იმ უბედურების, უწყსოების, არეულობის, ექსპროპრიაციათა, მკვლევობათა და სიკვდილით დასჯის შემთხვევათა დამკვიდრების შესახებ, რაიც რუსეთში დღეს ჩვეულებრივ მოვლენად გადაიქცა. ამ ორიოდე წლის წინად ამავე ბანაკის წრეებიდან გაკიცხვის ხმა მიმართულიყო ხალხის წინააღმდეგ, გაკიცხვა უფრო დაცინვას მიაგავდა. ხალხი დამარცხდა და ვერც გაიმარჯვებდა, რადგან ხალხი „ფეფიოლა“ (федерия), ჩვენებურად, ნაცარქექია არისო. და აბა „ფეფიოლას“ როდის რა გაუკეთებია კარგი, რომ ეხლა საგმირო რამ გაეკეთებინაო. და სანამ ხალხი „ფეფიოლად“ დარჩება, საქმის გამობრუნება შეუძლებელიაო. ახლა „ფეფიოლას“ მარცხი მიივიწყეს და რაც რამ ქვეყანაზე ლაფი და სიბინძურე იყო, ინტელიგენციას თავზე გადაასხეს.

კრებულის ავტორებს ნათლად განსაზღვრული არა აქვთ, ვინა ჰყავთ სახეში და ვის ჰგულისხმობენ, როდესაც ინტელიგენციის შესახებ ბჭობენ. რუსეთის განათლებული საზოგადოება არის იგი, თუ რადიკალური მიმართულების ახალგაზდობა — ეს გამოურკვეველი რჩება. თუ მთელ განათლებულ საზოგადოებას ჰგულისხმობენ, სრულიად უაზრო ხდება კრებულის კრიტიკა, ხოლო თუ რადიკალურ ახალგაზდობას, უკიდურეს პარტიებში დარაზმულს, იგი კრიტიკა გადაჭარბებული და უსამართლოა, თუმცა არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ, რომ ამ ახალგაზდობის და პარტიების ზოგიერთი სუსტი მხარე სამართლიან ნაკვთებით არის აღბეჭდილი ხსენებულ კრებულში. მაგრამ, როგორცა ვსთქვი, კრებულის ძარღვი და დედა აზრი აქ არ არის. იგი საზოგადოებრივობის წინააღმდეგ ბრძოლაშია.

მოინანიეთ ცოდვები, ამბობს ბულგაკოვი. „ახალი სული უნდა იშვას, ახალი ადამიანი წარმოსდგეს, რომელიც გაიზრდება, განვითარდება და გამაგრდება გმირობით. ლაპარაკი პოლიტიკურ და პარტიულ პროგრამების გამოცვლის შესახებ არა მაქვს (ამის გარეშე ინტელიგენციას განახლება ვერ წარმოუდგენია), პროგრამებს სრულიადაც არ ვგულისხმობ, არამედ იმას, რაც მეტია პროგრამაზე — ადამიანის პი-

როვნებას. მოქმედებაზე არ ვლაპარაკობ, არამედ მომქმედ-
ზეო“. ასე რომ პოლიტიკურ ბრძოლის ხანაში ბულგაკოვს
პიროვნების განთავისუფლება ჰსურს პოლიტიკურ ბრძოლის
მოვალეობისაგან. დეე, ითარეშოს ძალ-მომრეობამ, პიროვნე-
ბას ამ ქვეყნად სხვა უფრო დიდი მოვალეობა აქვს დაკისრე-
ბული. გამოიგონეს საზოგადოებრივი სამსახური! ხალხი და
ხალხი, თითქოს სხვა რამ საზრუნავი არა აქვს რა ადამიან-
ნის პიროვნებას! „რუსის ინტელიგენტი, ამბობს გერშენზონი,
ეს თავდაპირველად იმგვარი ადამიანია, რომელიც სიყრმიდან-
ვე თავის პიროვნების გარეშე სცხოვრობს... ყურადღების
ღირსად მას მხოლოდ ის მიაჩნია, რაც მის გარეშეა — ხალხი,
საზოგადოება, სახელმწიფო“. განა ყოველივე ეს შესაწყნარე-
ბელია? „ერთი მუქა რევოლიუციონერი კარ და კარ დადიო-
და და ეუბნებოდა ყველას: ქუჩაში, შინ ჯდომა სირცხვილია!
და ყველანი გამოვიდნენ მოედანზე ბრმა, კოჭლი, უხელო.
სახლში არავინ დარჩა. ნახევარი საუკუნეა ირევიან მოედანზე,
ღრიალებენ და იღანძლებიან. სახლში — სიბინძურე, სიღარიბე
და უწყსოება. მაგრამ პატრონს ეს არ ადარდებს. ის ხალ-
ხშია, ხალხს შველის. ეს უფრო ადვილი საქმეა, ვიდრე სახ-
ლის მძიმე სამუშაო“. ინტელიგენციის წარსული და აწმყო
სამარცხინო ბოძზე გაუკრავს გენშერზონს. გულუბრყვილოდ-
ეგონათ, რომ სწორედ შინაურ საქმეების მოსაგვარებლად და-
გასაუმჯობესებლად ირჯებიან, რომ შინაური სიღარიბე და
სიბინძურე ავალებდა ადამიანს გარედ გასულიყო, მის მგზავ-
სებთან შეერთებულყო და გაერთიანებულის ძალღონით მოე-
პოვებინა ცხოვრების შეღავათიანი პირობები. და ყოველივე
ეს თურმე სათაკილო საქმე ყოფილა ღირსება ადამიანისა.
თურმე იმაში კი არ იყო, რომ იგი არ ზოგავდა არც პირად
ბედნიერებას, არც ოჯახს საზოგადოებრივ სამსახურისათვის,
არამედ იმაში, რომ შინ მჯდარიყო და ჟამნი და დავითნი
ეკითხნა. გერშენზონი თვითონაც გრძნობს, რომ საზღვარს
გადავიდა და სცდილობს დაანახოს მკითხველს, რომ არც ის
არის წინააღმდეგი რევოლიუციისა, ხოლო ეს რევოლიუცია
ინტელიგენტს არას მიაჩნებდა, თუნდაც რომ გამარჯვება მას
დარჩენოდაო. „ხალხს რევოლიუცია მისცემდა ყოველივეს,
რაც საღ ცხოვრებისათვის არის საჭირო — თვით-გამორკვევის
თავისუფლებას, და უფლებრივ უზრუნველყოფას, ამბობს იგი:

მაგრამ ჩვენთვის, ინტელიგენციისთვის, რისი მიცემა შეეძლო რევოლიუციას. განთავისუფლება ხომ ბორკილების აწნაა, ხოლო ბორკილებისაგან განთავისუფლება იმ ადამიანისა, რომელიც შინაგან სწეულებით არის დასწეულებული, ჯანმრთელობის მოპოვებას არ მოასწავებს. ჩვენთვის თავისუფლებას მხოლოდ ის აზრი ექმნებოდა, რომ იგი მოგვანიჭებდა უფრო შეღავათიან პირობებს განკურნებისათვისო“. ავაშენა ღმერთმა! რა ცუდია, იმისთანა პირობებში ჩავდგე, რომ თან-და-თან განვიკურნო შინაგან სწეულებისაგან? და ამასთან ის აზრიც, რომ ხალხსაც ეშველა—თვითგამორკვევის უფლებაც აქვს, უფლებრივადაც უზრუნველყოფილია, ეს ხომ უკვე ბევრი რამეა! ამას თითქოს გერშენზონი აღიარებს. მაგრამ ეს სიცრუეა, ნამდვილად შეღავათიან პირობების მოპოვება ინტელიგენტის განკურნებისთვის გერშენზონს სრულიადაც არ ანაღვლებს. არც ხალხის ბედი აწუხებს, მისი გული და ყური სხვაგანაა. „თუ დღემდე საზოგადოებრივ ჰიპნოზის ზედგავლენით, ადამიანი პოლიტიკურ პანაცეის იმედით იწყნარებდა თავის სიცოცხლეს, ამბობს იგი, ეხლა კი, როდესაც იმედი გავვიცრუვდა, ლოდინი შეუძლებელი გახდა. მართალია, პუბლიცისტები ეუბნებოდნენ გაქცეულებს—ჰოიცათ, ეს მხოლოდ დროებითია, განკურნება აუცილებლივ მოხდება, ინტელიგენცია, როგორც დამფრთხალი ფარა, აქეთ-იქით გაიფანტა. პირად დაავადმყოფობის გრძნობა ისეთი მწვავე იყო, რომ აზრს ბინდი გადაეფარა... საზოგადოებრივობის ჰიპნოზი უეცრად განჰქრა და პიროვნება გახდა თავისუფალიო“. თუ კი მაგრეა, თუ კი საზოგადოებრივი ჰიპნოზი ყოფილა პიროვნების შემბოქველი, მაშ რაღას ედებით ღობე-ყორეს და „განკურნების შეღავათიან პირობებზე“ ლაპარაკობთ. განკურნებისათვის არც შეღავათიანი პირობები ყოფილა საჭირო, არც რევოლიუცია, მხოლოდ საზოგადოებრივობის ჰიპნოზისაგან განთავისუფლება, პიროვნების მტერი საზოგადოებრივობაა. აქ სარის თქვენთვის თავი და თავი სამტვრევი საგანი.

კრებულის ავტორების აზრით, რადიკალურ ინტელიგენციის დამახსიათებელ თვისებათ უნდა ჩაითვალოს ამ ინტელიგენციის ათეიზმი, ანტისახელმწიფოებრივობა და მაქსიმალიზმი. ამ სამმა ცოდვამ დაღუპა რევოლიუციაო. მაგრამ მართლაც რომ ამ მცნებებით შეიძლებოდეს დახსიათება ინტელიგენციის

სულიერ ვითარებისა, საექვოა, რომ რევოლუციის დამარცხება ამის გამო ყოფილიყო გამოწვეული. „თეისტური რევოლუციები“ ისტორიაში უცნობი რამეა¹⁾. რევოლუცია შეიძლება ნეიტრალური იყოს (რელიგიოზურ სფერას არ ეხებოდეს), ხოლო რელიგიით გამაგრებულ რევოლუციონურ მოძრაობას არავითარი გამარჯვების უპირატესობა არ ენიჭება, იმ უძრავო მოსაზრების ძალით არ ენიჭება, რომ სოციალ-პოლიტიკურ რევოლუციას გარეგნულ წყობილებასთან დაკავშირებულ აზრებთან და გრძნობებთან აქვს საქმე და არა ადამიანის შინაგან სიცოცხლესთან, თუმცა ეს უკანასკნელიც განიცდის ამა თუ იმ წყობილების და პირობების დამყარების გავლენას. მ იანვრის ამბავი, როდესაც ტყვიამ არც ხატი დაინდო, არც ჯვარი, უტყუარ ნათელს ჰფენს ამ საგანს. უმეტეს შემთხვევაში კი რევოლუციები ათეისტური ხასიათისანი იყვნენ. ამისი ბრალი ისტორიულ ეკლესიებს უნდა დაედოთ, რომელნიც რელიგიოზურ კითხვებს უკავშირებდნენ ხოლმე პოლიტიკას და ისიც დახავსებულს, რომლის წინააღმდეგ იბრძოდა რევოლუცია. ანტისახელმწიფოებრივობაში გამტყუნება რუსის ინტელიგენციისა კი სრულიად უსამართლო ბრალდებაა. მართალია გამოჩენილი ანარქისტები თვით ევროპაშიაც რუსები—ბაკუნინი და კროპოტკინი—არიან, მართალია, რუსებშიაც გაჩნდნენ ანარქისტები, მაგრამ ეს ერთი მუჟა ხალხია. უმრავლესობა კი, სოციალისტურ პარტიებში გაფანტული, ანარქისტულ მოძრაობაში მონაწილეობას არ იღებდა. ბავშვმაც იცის, რომ დამფუძნებელ კრების მოწვევისათვის ბრძოლა სახელმწიფოს გაუქმების წინააღმდეგ ბრძოლა არ არის. და რადიკალიზმი რუსის ინტელიგენციისა ამაზე შორს არ მიდიოდა. ასი წლის წინად საფრანგეთის რევოლუციონერებს, დამფუძნებელი კრების მოწვევის ინიციატორებს, ძველი რეჟიმის მომხრენი სოციალისტებს ეძახდნენ, თუმცა ისინი სოციალისტები არ იყვნენ. ახლა რუსის რევოლუციონერებს, რომელთაც სახელმწიფო რეაქციონერებზე მეტად სწამთ, რადგან მიაჩნიათ იგი იარაღად სოციალურ

1) ლაპარაკია პოლიტიკო-სოციალურ რევოლუციაზე. ფრანგულმა დეიზმმა ვერ გაანელა დიდ რევოლუციის ანტირელიგიოზური ხასიათი.

გარდაქმნისა, ამ რევოლუციონერებს ანარქისტებს უწოდებენ. პეტრე სტრუვე ამბობს: „ინტელიგენცია უარჰყოფს სახელმწიფოს და მასთან წინააღმდეგ ბრძოლაში უარჰყოფს სახელმწიფოს მისტიკას არა რომელიმე სხვა მისტიურ ან რელიგიურ ძალის აღიარების გულისთვის, არამედ რაციონალიზმის და ემპირიზმის დასაგვირგვინებლად“. ეს კი მართალია. ინტელიგენციას სახელმწიფოს მისტიკა არა სწამს და მისი უბედურება მხოლოდ ის იყო, რომ მას საქმე ჰქონდა არა მისტიურ სახელმწიფოსთან, არამედ რუსეთის ფრიად კონკრეტულ თვითმპყრობელობასთან. რაც შეეხება მაქსიმალიზმს, აქაც გაზომვია საჭირო. მაქსიმალიზმი ციხე-საპყრობილეების, შეხუთულ ჰაერის და ბნელ სარდაფების ატმოსფერაში აღზრდილი შვილია. საცა მოურიდებლად, საშუალების განუკითხვად ეპყრობიან ადამიანის პიროვნებას, იქ დაჩაგრულში ამგვარივე მოქმედების სურვილი იბადება. მაქსიმალიზმს, რომელიც დაიბადა ხალხის ძირში, წინ უძღოდა მმართველ წრეების მაქსიმალიზმი, რომელიც სამოცი წლის განმავლობაში განუკითხვად მძვინვარებდა რუსეთში. დღევანდელ არა მკითხველ მსაჯულებს და გამკიცხველებს ყოველივე ეს ავიწყდებათ.

ბევრ რამე სხვაშიაც სდებენ ბრალს ინტელიგენციას კრებულის ავტორნი. მაგრამ, როგორც უკვე ზევით აყვნიშნე, მთავარი დანაშაულობა ინტელიგენციისა—ამაში თითქმის ყველა ერთის აზრისაა—ამ ინტელიგენციის კატომოყვარებაა (Человѣколюбіе), ალტრუიზმი, ხალხის სიყვარული. „რუსის ინტელიგენციის სარწმუნოების სიმბოლო, ამბობს ს. ფრანკი, არის ხალხის სიკეთე, „უმრავლესობის“ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება“. მერე რა არის აქ საძრახავი, იკითხავს მკითხველი. ისა, რომ ხალხის სიკეთეს და ხალხისადმი სიყვარულს ობიექტიური ღირებულება არა აქვს. საქმე იმაშია, ამბობს ფრანკი, რომ ადამიანი თავის მოქმედებაში ხელმძღვანელობს ან თავის მისწრაფებით ობიექტიურ ღირებულებათადმი, ან კიდევ სუბიექტიურის მოტივებით. ობიექტიურ ღირებულებად ჩაითვლება. მაგალითად, თეორიული სამეცნიერო ჰუმანიტება, მხატრული მშვენება, რელიგიური რწმენის ობიექტი, სახელმწიფოს ძლიერება ან ეროვნული ღირსება და სხ. სუბიექტიური ღირებულება—თავის ან სხვის პირად მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებაა“. როგორც ხედავთ, ამ ფილოსოფიით „ხალხის

სიკეთე“ სუბიექტურ ღირებულებად არის აღიარებული, თუმცა სრულიად გაუგებარია, რატომ ენიჭება ობიექტურ ღირებულების ფასი „სახელმწიფოს ძლიერებას“ და „ეროვნულ ღირსებას“, ხალხის კეთილ დღეობა კი, ურომლისოდაც არც ძლიერება, არც ღირსება არ არის შესაძლებელი, დაქვეითებულია სუბიექტურ მოთხოვნილებათა საფუძვრამდე? ს. ფრანკი გალაშქრებულია კაცთ-მოყვარეობის წინააღმდეგ, ამიტომ ხალხის სიკეთის (Благо народа) წინააღმდეგაც, რადგან კაცთ-მოყვარეობა შლის ადამიანის გულიდან ღმერთის მოყვარეობასაო. ფრანკს ეშინიან იმ ნილილისტურ მიდრეკილებისა (მისი სიტყვაა), რომელიც აბსოლიუტურ და სამუდამო თვისებას ანიჭებს „ადამიანს, ძლიერ ადამიანურს“. ამ ადამიანურს უბრუნებს ზურგს ფრანკი და სხვებთან ერთად იცქირება უსაზღვროებაში. საკვირველი ამბავი კი არის! რელიგიური მოძრაობა, ქრისტიანობა ყოველთვის თავს მით იწონებდა, რომ იგი დაფუძნებულია მკვიდრ ეთიკურ საფუძველზე და რომ თუმცა იგი სასუფევლისაკენ იყურება, მისი ფუძე მაინც მიწაა და ადამიანთა სიცოცხლე, ადამიანთა სიკეთე, რომელიც სააქაოშიაც პატივ-სადებია. არის ათეისტური რელიგიური სისტემები, როგორც ბუდიზმი, მაგალითად, მაგრამ ეთიკას და მორალს (თუმცა დამახინჯებულს) არც ერთი რელიგია არ უარ-ჰყოფს. მხოლოდ რუსეთში გაჩნდნენ ამისთანა ფილოსოფოსები, რომელნიც თავიანთ ფილოსოფიას და რელიგიოზობას ფსიხო-პათოლოგიურ საფუძველზე ამყარებენ. ადამიანის გული მოღლილია საზოგადოებრივობით, ისიც განსაკუთრებულ პირობების წყალობით, და, პათოლოგიურ მდგომარეობაში მყოფს დასასვენებლად ლაჟვარდ ცისაკენ მიუპყრია თვალები. ძლიერ პატიოსანი. მეტსაც ვიტყვი, უსაზღვროებისადმი ინტერესი ღრმად არის ჩანერგილი ადამიანის სულიერ ბუნებაში და ნორმალურ პირობებშიაც ჩვენი გონება მოწადინებულია გაიგოს ის, რაც საზღვრად-დადებულ სამყაროს იქით იმყოფება. ამის წინააღმდეგი არა გვეთქმის-რა. მაგრამ, როდესაც პათოლოგიური სულიერი განწყობილება (მოღლილობა) ნორმად ითვლება და მიწიერ ცხოვრების სიდუხჭირეს ყურადღებას აღარავინ აქცევს, ხოლო ცისაკენ გაშტერებულ თვალების მიპყრობა კი ადამიან-

ნის ღირსების ამაღლების საქმედ ხდება, ნურას უკაცრავად, თუ რომ ამგვარ რელიგიურ მქადაგებლებისა არა ვიწამოთ-რა მაშინ როდესაც ს. ფრანკი რუსის ინტელიგენციის კაცთ-მოყვარეობას ჰგმობს ღმერთ-მოყვარეობის გულისათვის, ბერ-დიავეი ამასვე სჩადის ფილოსოფიურ ჭეშმარიტების გულისათვის. „სიყვარულმა გამათანასწორებელ სამართლიანობისადმი, საზოგადოებრივ კეთილ-დღეობისადმი და ხალხის სიკეთისადმი, — ამბობს იგი, შეხუთა სიყვარული ჭეშმარიტებისადმი, გა-აქარწყლა ინტერესი ჭეშმარიტებისადმიო“. ახალი დანაშაუ-ლობა! რევოლუციონური ახალგაზდობა, რომელსაც ფიზიკუ-რი საშუალებაც კი არა ჰქონდა მეცნიერება საფუძვლიანად შეეძინა, რადგან მისი ძალ-ღონე და ჯერ კიდევ გაუფურჩქე-ნელი ახალგაზდობა მსხვერპლად ეწირებოდა „ვეშაპს“, რომელთანაც იბრძოდა თითქმის ერთი საუკუნის განმავლობაში, ეს რევოლუციონური ახალგაზდობა, ბრძოლის მეორე დღეს, როდესაც მის გულს და სხეულს ჯერ კიდევ წვეთ-წვეთად სის-ხლი სდიოდა, დამნაშავედ გამოვიდა იმაშიაც, რომ არ კითხუ-ლობდა „მეტაფიზიკას“, რადგან მისგან პრაქტიკულ სარგებ-ლობას არა ხედავდა უცნაურ და მძიმე შთაბეჭდილებას ახ-დენს ყოველივე ეს! თუ მისტიკოსებს ფილოსოფიური კამათი სურთ მატერიალიზმის და პოზიტივიზმის მიმდევრებთან, ახალ-გაზდობა რილასთვის აიჩემეს ამ საქმისათვის! მატერიალიზმს, პოზიტივიზმს და კრიტიციზმს მსოფლიო ფილოსოფიაში ბევრი ჰყავს დამცველი, განსაკუთრებით კრიტიციზმს. რატომ ამათ-თან არ გააბავენ ლაპარაკს ჩვენი ფილოსოფოსები? განა სასა-ცილო არ იქნებოდა, რომ ფულიე ან ვუნდტი „შრომის ბირ-ჟის“ ტრიბუნაზე გამოსულიყვნენ და საყვედურით მიემართნათ მუშებისათვის, რატომ არ შეგისწავლიათ თეორია „იდეა ძა-ლისა“, და „ვოლუნტარიზმისაო“. რა თქმა უნდა, იქნებოდა, და არც იკისრებდნენ ამგვარ საქმეს ხსენებული ფილოსოფოს-ნი. რუსეთში კი, სადაც ფილოსოფოსების ადგილი მქადაგე-ბლებს უჭირავთ, შესაწყნარებელი ხდება ამგვარი უცნაური მოვლენა. მაგრამ საქმეც ის არის რომ აქ **ფილოსოფიური კამათი** კი არ არის, არამედ **ქადაგება**. და ქადაგება კი მართ-ლაც ყველგან შეიძლება, საცა ორი თუ სამი კაცი იყრის თავს. მქადაგებელთ ერთი რამე ავიწყდებათ, სახელდობრ ის რომ, როდესაც განსაზღვრულ მსოფლ-მხედველობის წინააღმ-

დევ გამოდიან, საჭიროა საბუთი, თეორიული არგუმენტი, რაციონალური საფუძველი. ქადაგება გონებას არ არწმუნებს, მხოლოდ გრძნობას ახურებს. ილია ქავჭავაძე ერთ თავის კრიტიკულ წერილში ამბობს: „ქვეყანაზედ ზოგი იმისთანა საგანია, რომ თუ არ დაინახე, ვერ ირწმენ, და ზოგიც იმისთანაა, რომ თუ არ ირწმუნე ვერ დაინახავ. ცასა თუ ცას იქით სწორედ იმისთანა ადგილებია მადებარ გონებისათვის, რომ თუ არ ირწმუნე, ვერას დაინახავო“. მქადაგებლები სწორედ ასე იქცევიან და როცა მათ ეუბნებიან, მზად ვარ საგნის **დანახვაზე** ხელი ავიღო, ოღონდ ეს საგანი **გასაგები** იყოს ჩემთვის და რწმენაც, თუ საჭიროა მაინც და მაინც იგი, ამ გაგებაზე და **შემეცნებაზე** დავამყარო, უპასუხებენ: შესდექ, ამაყო ადამიანო, და თავდაპირველად კისერი მოუგრიხე შენს სიამაყეს! შენს თავზე გაიმარჯვებ, შენს თავს დაამშვიდებ და გახდები თავისუფალიო“. (დოსტოვესკის სიტყვები). არგუმენტის ნაცვლად, მოწოდებაა.

მართალია, დღეს მსოფლიო ფილოსოფიაში გაცხარებული მუშაობაა, მისტიკოს ფილოსოფოსების ცდა მიმართულია განსაკუთრებით კანტის ფილოსოფიის წინააღმდეგ. მისი შემეცნების თეორიაა ათვალწუნებული. ინსტინქტის და ინტიუიციის ბუნების კვლევა-ძიებაში არიან. ამ ირაციონალურ ელემენტებზე უნდათ შემეცნების დამყარება (ბერგსონი). ხოლო მოახერხებენ თუ არა რაციონალურ ცოდნის გამოყვანას არა რაციონალურ ელემენტებისაგან, ფრიად საეჭვოა, ყოველ შემთხვევაში გადაჭრილი კითხვა არ არის. და თუ ამ ხასიათის ფილოსოფიას ჯერ ხნობრო იდეიური მოქალაქობრივობის უფლება ვერ მოუპოვებია, „ქადაგება“ ამ სასწაულს ვერ მოახდენს. მაგრამ საზოგადოებრივობის წინააღმდეგ ბრძოლაში „ქადაგებაც“ კარგი საშუალება ყოფილა...

II

ჩ ვ ე ნ ი ს ა ტ კ ი ვ ა რ ი

1910 წ.

სასოწარკვეთილებით მეუბნებოდა მეგობარი: ჩვენი საქმე დაკარგულია, არაფერში გამოსადეგი აღარა ვართ. ყოველი

ჩვენი აღჭურვილობა წუთიერია. სადღესასწაულოდ ვართდ შობილნი. მუდმივი შრომა გვეჯავრება. კრებულად ყოფნა გვალხენს, აზრს გვიღვიძებს, იმედს გვიცხოველებს. მაგრამ დავიშლებით თუ არა ყრილობიდან, იუბილეია იგი თუ პანაშვიდი, (პანაშვიდიც ერთგვარი გასართობია ჩვენში), მივუბრუნდებით თუ არა ჩვენს მუდმივს, უფერულ დღიურ საქმეებს, ყოველივე იცვლება ჩვენს გულში—აღფრთოვანება ჰქრება, აზრი მიდუნებულთა, სიცოცხლის ხალისი დახშულია. ვაკეთებთ რაღაცას, თითქოს ვმუშაობთ, მაგრამ გული ჩვენი დაწყლულია და თითქოს ეს ჩვენი გარჯა და ეს ჩვენი მუშაობა უნაყოფოა და უაზროა...

ასე და ამ გვარად აქლერებდა ჰანგებს ჩემი მეგობარი საუბრის დროს. და ძალიან ძნელიც არის ამ ჩვენს ვაგლახ დროში გული ქმუნვას და სევდას არ დაემორჩილოს. მაგრამ ჩემი მოსაუბრე მართალია. ჩვენი საქმიანობა მართლაც და ხალის ფასად არა ღირს. ნამდვილ საქმეს არ ვაკეთებთ, წვრილმანში ვართ ჩაფლულნი და როდესაც რაიმე დიდი უბედურება გვეწვევა, მაშინ გვაგონდება არარაობა და ფუქი ჩვენის სიცოცხლისა.

მაგონდება ერთი პატარა კაცის ამბავი. ეს კაცი, სახელიად ფილიპე, ოცი წლის განმავლობაში რკინის გზის სადგურის ბუფეტის მოსამსახურე იყო. სიბერის ჟამს უბედურება ეწვია. მატარებლიდან გადახტომის დროს მარცხი მოუვიდა. ვაგონის ბორბლებ ქვეშ მოჰყვა და ფეხები მოსწყდა. მომაკვდავი ფილიპე ოთახში დაასვენეს და მის სულის კვეთებას ასე მოგვითხრობს ივანე ზურაბიშვილი თავის პატარა მშვენიერ ესკიზში „ფილიპე“, საიდანაც ჩვენ გავიცანით ამ პატარა ადამიანის ვინაობა და მისი უბედურება.

„ფილიპე გონს მოსულა და ეხლა თვალებ დაქყეტილი ფანჯრისაკენ იყურება. სახეზე რაღაც გაკვირვება ეხატება, ვერ გაუგია, სად არის. თითქო ეს ნაზი, ვერცხლის ფერი სინათლეც ეხამუშება; ფანჯრისაკენ იყურება, სტკებება ამ შვენიერის საღამოთი და იმ დროს ვერ გამოორკვეულა, ვერ მოჰგონებია, ენახა მშვენიერი ღამე როდისმე, თუ არა. „უნდა მენახოს ალბად, — ჰფიქრობს ფილიპე, — ეს პირველი ხომ არ არის ჩემს სიცოცხლეში გაზაფხულის მთვარიანი ღამე, მინახავს, როგორ არ მინახავს“ — გაუბრბის ფილიპეს თავში ცალ-

კე, მოწყვეტით აზრები. მაგრამ იმისი გახსენება კი არ შეუძლიან როგორღაც, რომ ასე მშვენიერი შჩვენებოდეს გაზაფხულის მთვარიანი ღამე; ნაზი ვერცხლის სინათლე კი უფრო და უფრო იზიდავს ფილიპეს...

„ისევ თავის აზრებს უბრუნდება ფილიპე, — როგორ არ უნახავს, უნახავს ასეთი მშვენიერი, მომხიბვლელი საღამო, მაგრამ, ოჰ რა დიდი ხანია მას აქეთ; ეს იყო ბავშვობაში... როგორ არა, ახსოვს. ახსოვს, ერთხელ საღამოს თავის დროზე რომ აღარ დაბრუნდა საძოვრიდან მათი მშვენიერი ხარი ნიკორა და მამა მისი იმის საძებნელად წავიდა. სახლში ყველანი შეწუხებულნი იყვნენ, მგლებმა არ დააშავონო, და ისიც, ფილიპეც, დედასთან ერთად ეზოში ელოდებოდა მამას და ნიკორას. აგერ გამოჩნდნენ მამა და ნიკორა, ყველას უხარია, ყველა მისაგებებლად მირბის და საღამო კი ისეთი კარგია, ნათელი და მთვარიანი; ყველაფერი ვერცხლის ფერში სკურავს და ვერცხლად იღებება. ახსოვს, როგორ არ ახსოვს!... ფილიპე სკდილობს გაიხსენოს მთვარიანი სხვა საღამოებიც, მაგრამ ვერ ახერხებს როგორღაც. „განა ამ ოცის წლის განმავლობაში, რაც სადგურზე მოახლე ვარ, არა ყოფილა გაზაფხული, არა ყოფილა გაზაფხულის მთვარიანი ღამეები?“ ეკითხება ის თავს, ძალას ატანს თავის მეხსიერებას, მაგრამ არ იქმნა, არ იხადება იმის ტვინში მოგონება ასეთის საღამოსი ამ ოცი წლის განმავლობაში. ფილიპე ეხლა სხვაზე იწყებს ფიქრს. „მაშ რაღა მახალისებდა ამ ოცი წლის განმავლობაშიო — ფიქრობს ფილიპე: — ასეთი მშვენიერი საღამო მრავალი უნდა ყოფილიყო და არ დამხსომებია, ალბად სხვა რამე მქონია გამართობი, სხვა რასმე გაუტაცივარ და დაუტკბივარ, მხოლოდ რას?!“.

ღიად, ჩვენ სწორეთ ფილიპეს საქმე დაგვემართა. მოვემწყვდიეთ საღაღაც სადგურში. თითქოს შორს გზას წამსვლელები ვიყავით, თითქოს მკვიდრი ბინა და სადგომი უნდა მოგვენახა, მაგრამ გზის სადგურს ვერ გადავცილდით. ფილიპესათვის ვცოდვილობთ, ოფლსა ვღვრით. დღეს ღამე მოსდევს, თვეს წელიწადი, მიდის დრო და ჩვენთვისაც არა დგება გაზაფხული და ჩვენც ვერა ვსტკბებით მთვარიან გაზაფხულის ღამეებით. ამისი უნარიც კი გვაქვს დაკარგული. მხოლოდ იშვიათ შემთხვევებში, როდესაც რაიმე თავზარ-დამცემი ამბა-

ვი დაგვატყდება და როდესაც მთელი ჩვენი სხეული და გონება აღშფოთებული და შერყეულია, დაღონებულნი და დასევდიანებულნი ვგრძნობთ, რომ ის, რასაც ვაკეთებთ, ნამდვილი საქმე არ არის და ის, რითაც ვცხოვრობთ, აზრს და მიზანს არის მოკლებული.

როგორ მოხდა ყოველივე ეს? რატომ არის უძლური და უნაყოფო ჩვენი ინტელიგენცია? აი საგანი, რომელსაც ჯეროვანი დაკვირვება სჭირია. ამ საგნის განმარტება განმარტებაა იმ დრამისა, რომელსაც განიცდის ქართველი ინტელიგენცია — ინტელიგენცია, რომლის გულს აღარ ახარებს არც ცა ვარსკვლავებით მოჭედილი და არც დედამიწა ყვავილებით შემკულ-მოქარგული.

ეს მოხდა ჩვენდა დამოუკიდებელ მიზეზთა გამო. საქართველოს ძველი სოციალური ორგანიზაცია შეგუებული იყო იმ დროინდელ მოთხოვნილებასთან. ჩვენი მთავარი საქმე ველზე ბრძოლა და ომი იყო. და ფეოდალური ორგანიზაცია ამ ბრძოლისთვის საჭირო იარაღს გვაძლევდა. მთავარი ელემენტი, რომლისგანაც შესდგებოდა ჩვენი საზოგადოების ძველი სტრუქტურა, იყო თავად-აზნაურობა და ყმობა. თავად აზნაურობა სოციალურად ბატონი, პოლიტიკურად მსახური იყო ერისა. ყმა, სოციალურად მონა, პოლიტიკურად მომკმედი ძალა — ფარხმალი იყო ერის არსებობისა. ეს უკუღმართობა ძველი დროის უკუღმართობაა, ხოლო ამ უკუღმართობის მიუხედავად ერს შეეძლო სიცოცხლე, ბრძოლა და არსებობა.

დღეს სულ სხვა დრო დაგვიდგა. დღეს მეოცე საუკუნეში ვართ და ჩვენ კი არავითარი ახალი იარაღი გამოსადეგი ახალ პირობებთან საბრძოლველად ხელში არ გვიჭირავს. ძალიან დავიგვიანეთ. რატომ მოხდა ეს დავიანება, ამის გამოძიებას ეხლა არ შეუდგებით. აშკარა კია, რომ ის, რაც საფრანგეთმა განიცადა მეთვრამეტე საუკუნის ბოლოში, ჩვენ მხოლოდ ეხლა განვიცადეთ. წარსული წლების რევოლიუცია იყო ჩვენში პირველი დიდი რევოლიუცია წოდებრივობის წინააღმდეგ მიმართული. სოციალ-დემოკრატიის გავრენა ხალხზე იმიტომ იყო ძლიერი, რომ მან მთელის თავის ძალღონით აამოძრავა ხალხი ძველ წყობილების ნაშთების წინააღმდეგ. ამითი აიხსნება ის გარემოებაც, რომ ის სოციალისტური პარტიები და ჯგუფები, რომელნიც იცავდნენ იმ ხანებში სოცი-

ალიზმის პრინციპების სიწმინდეს და სკდილობდნენ მწიწის სო-
ციალიზაციის სახით ხალხის ამოძრავება ამ პრინციპების მი-
ხედვით, უღონონი გამოდგნენ. ხალხი შათ არ ეკარებოდა.
სოციალ-დემოკრატს კი მისდევდა, რადგან სოციალ-დემოკრა-
ტი „ბატონს“ ემტერებოდა. „ბატონობა“ კი საუკუნოებით
გადმოცემული ინსტიტუტი იყო, რომლის გაუქმება ხალხს დი-
დი ხანია სწყუროდა. მემამულეთა მიწებზე დასაკუთრება და
ჩამორთმევა — აი ლოზუნგი წარსულ რევოლიუციისა. და ვინც
ამ ლოზუნგზე შორს მიდიოდა და ეუბნებოდა ხალხს, საქმე
წოდებრივ მემამულეში არ არის, არამედ კერძო საკუთრება-
ში, რომელიც უნდა იყოს გასაზოგადოებელი, ის გაუგება-
რი რჩებოდა ხალხისთვის, რადგან, ვიმეორებთ, წარსული რე-
ვოლიუცია იყო პირველი დიდი წოდებრივი რევოლიუცია.
წოდებრივობის გაუქმების მოთხოვნა იყო მისი სული და გუ-
ლი. დანარჩენი მოთხოვნანი პოლიტიკური ხასიათისა ზერელე
მოახოვნანი იყო, უფრო პროპაგანდისტების მიერ შეტანილი.
ხოლო რაც შეეხება ეროვნულ მოთხოვნას, სოციალურმა ინ-
ტერესმა ისე დაიმონა და შებოჭა ხალხის გონება, რომ იგი
სრულიად არ იყო მომწიფებული მის გულში.

რევოლიუციამ ვერ გაიმარჯვა, მაგრამ თავისი ნაყოფი
მაინც გამოიღო. ჩვენს თვალწინ სწარმოებს ამ ეამად აჩქარე-
ბული ლიკვიდაცია ძველ წოდებრივ მიწის-მფლობელობისა. და-
ქანებული ტემპით ეცლება ჩვენს თავად-აზნაურობას მამულ-
დედული. გლახობამ რევოლიუციონური საშუალებით მიწა
ხელში ვერ შეინარჩუნა, ძველი მფლობელობის საძირკველი კი
შეარყია. შეიძენს გლახი მიწას თუ არა, თავადს კი იგი ვე-
ლარ შერჩება. იგი აუცილებლივ უნდა გადავიდეს სხვის ხელ-
ში. და გადავა იმის ხელში, ვინც ბაზარში ქისას წამოიღებს
და ვინც პორთფელიდან ჩეკებს გამოიღებს.

შესძლებს ამ საქმის ასრულებას ჩვენი გლახობა? არა.
ფაქტები, რომელიც ჩვენ ხელშია, აშკარად გვიმტკიცებენ,
რომ საუკუთესო ნაწილი ჩვენის ტერიტორიისა სხვის ხელში
გადადის. ასე რომ ის მიწები, რომლის ხელში ჩაგდებისათვის
ამოძრავდა ჩვენი გლახობა ამ რამდენიმე წლის წინად, ეხლა
ისევ სხვის საკუთრებად რჩება. ერთ მემამულის ნაცვლად სხვა
მემამულე გაუჩნდა მას პატრონად. განსხვავება მხოლოდ იმა-
შია, რომ ამ სხვა მემამულეს პოლიტიკური ძალა უჭირავს

ხელში და მიწას ისე მოიხმარს, როგორც ამას მისი პოლიტიკური ძალა უკარნახებს.

რა გამომდინარეობს ყველა ამისაგან? ის რომ, მიუხედავად ჩვენის კულტურულ დაწინაურებისა, მიუხედავად იმისა, რომ ბრძოლაში აუარებელი ძალა დავქსაქსეთ და მსხვერპლი შევწირეთ წმინდა პრინციპებს, ბოლოს და ბოლოს ცხოვრების სასტიკ პირობების წინაშე სრულიად უიარაღონი და უძლურნი გამოვდექით. თუ ძველ დროში ჩვენი საზოგადოების სტრუქტურა შესდგებოდა თავად-აზნაურობისაგან და ყმებისაგან, ეხლა ჩვენს წინ ორი თვალსაჩინო ელემენტია, რომლითაც დახასიათდება ჩვენი საზოგადოების ფიზიონომია—ეს არის ინტელიგენცია და გლეხობა, ხალხი. ქალაქის მუშებიც არიან, ვაჭრებიც, განსაკუთრებით წვრილი ვაჭრები, მაგრამ არც მუშებს, არც ვაჭრებს სოციალ-პოლიტიკური მნიშვნელობა არა აქვთ. მუშებს იმიტომ, რომ საქართველო იყო და ეხლაც არის მეურნეობის ქვეყანა. ვაჭრებს იმიტომ, რომ სარდაფ-სამიკიტნოს იქით ქართველთა ვაჭრობა არ მიდის. და გვრჩება ორი კატეგორია—გლეხობა, ერის დიდი უმრავლესობა, ელემენტი, რომლის კეთილდღეობაზეა აგებული ერის კულტურული წინსვლა—გლეხობა, ჩამორჩენილი შეგნებით და ცოდნით, ეკონომიურად სუსტი და უიარაღო თანამედროვე პირობებთან ბრძოლაში. ინტელიგენცია—ეროვნულ კულტურის გამომხატველი, ხოლო უძლური, ერთის მხრივ, თავის დოკტრინიზაციით, და მეორეს მხრივ კი, უნაყოფო თავის უღონობით—ინტელიგენცია უილაჯო მოწამე და მაყურებელი ხალხის გაჭირვებისა და ერის განსაცდელისა.

ამ ავლა დიდების პატრონებს გვინდა უვნებლად და უდარდელად ცხოვრება მეოცე საუკუნეში. და პრაქტიკულად ის გამომდინარეობს ყველა ამისაგან, რომ ჩვენ თანდათან სხვის მონებათ ვხდებით. არა მარტო ვერ ვაკმაყოფილებთ საკუთარის ძალღონით ჩვენ უპირველესს და უახლოვესს მოთხოვნისებათ, არამედ ისიც, რაცა გვაქვს, სხვას ვაძლევთ. ინტელიგენცია კი ამისი შემყურე სასოწარკვეთილებას ეძლევა, გაჩენის დღეს იწყველის და ქვითინ-წუწუნით იბრუნებს სულს. ბრძოლის მოედანზე გამოგვაქვს პრინციპები, გეგმები, ერის უფლება, ტრაქტატები, იდეალისტური სისტემები, ამ ბოლო დროს ონტოლოგიური ფილოსოფიაც კი. მოძრავი და ახალ

პირობებთან შეგუებული ძალები კი ჩვენს თვალებს წინ სთვლიან ბანკის ბილეთებს და ამ ბილეთების საშუალებით ითვისებენ და ისაკუთრებენ ჩვენი სიყვარულის, ოცნების და მზრუნველობის საგანს—ჩვენს სამშობლოს. ეროვნული ტერიტორია! რას მიქვიან ეროვნული ტერიტორია, არის ტერიტორია სახელმწიფოებრივი და სახელმწიფოს ფარგალში ალებ-მიცემობაა გაჩაღებული. ალებ-მიცემობა (თუნდა მიწისა) უნდა იყოს თავისუფალი. ვინც ამის წინააღმდეგია, ის ჩამორჩენილი რეაქციონერიაო. და ამ თეორიებით გამაგრებულნი, გვაწვდიან ბილეთს და იღებენ, რაც ესაჭიროებათ. გაზეთებში პროტესტს ვაცხადებთ, უსამართლობაა, ცინიზმია, ჩვენი უფლების დამცირებაა ყოველივე ეს! ხოლო არავითარი საშუალება არა გვაქვს ხელთ შევაჩეროთ ეს უსამართლობა და დამცირება. და უზომო მწუხარებით შეწუხებულნი, ვეძლევიტ დავიწყებას, ვეწაფებით ცხოვრების წარმავალ სიამეთ, გულს ვიყრუებთ, ვიჩლოუნგავთ, ვიქვავებთ და მხოლოდ დრო გამოშვებით თავზარდაცემულნი ვლულლულებთ: ღმერთო! ჩვენთვის არ არსებობს არც სიხარული, არც გაზაფხული არც გაზაფხულის მთვარიანი ღამეები!

გასავალი? სხნა? გასავალი და სხნა ერთად ერთია. დღეს ხმლის ტრიალი არ არის. დღეს ბაზრობაა. ბაზარში ცარიელ ჯიბით გამოსვლა არ შეიძლება. თუ სხვებთან ერთად ბაზარში ვერ გამოვდივართ, სხვები ჩაიგდებენ ხელში არა მარტო იმას, რაც გატანილია გასასყიდად, არამედ იმასაც, რაც არ იყიდება, ხოლო, რაც გაიყიდება ცხოვრების უღმობელ კანონის ძალით.

კი ეს ასეა, მაგრამ აბა გაჰბედეთ და სთქვით საჯაროთ, რომ ჩვენი უბედურება ის არის, რომ ძლიერი ეროვნული ბურჟუაზია არა გვყავსთქო. ნახავთ, რა განგაშს ასტეხენ. ბურჟუაზია?! ააა?! ბურჟუაზია?! პროლეტარიებო, ხომ გესმით! არ გყოფნით სხვა ტომის სისხლის მწოვნელნი, ქართველი წურბელებიც უნდა შეისხათ კისერზედაო! გრგვინავს მრისხანე ხმა ხალხის „ნამდვილ“ ჭირისუფლებისა, და ამასთან გაისმის მედიდური ხარხარი და თავმომწონე დარიგება „ბურჟუაზიის იდეოლოგიებისა“.

და თუკა ამ „ჭირისუფლების“ აზრი სრულიადაც არ ეწინააღმდეგება ეროვნულ ბურჟუაზიის განვითარების საჭირო-

ების აზრს და თუმცა სოციალ-დემოკრატის, შეგნებით ბურჟუაზია, განსაზღვრულ საფეხურზე, ემსახურება ეროვნულ ინტერესებს და მისი წარმოშობა არ ეწინააღმდეგება მშრომელ ხალხის ინტერესებს, მაგრამ ყოველივე ეს მართალია თეორიაში, მართალია აგრეთვე სხვა ქვეყნების ეკონომიურ ისტორიაში, საქართველოში კი — ღმერთო ჩვენო, საკუთარი ბურჟუაზია! განა შესაწყნარებელია ამ პარაზიტის და ხორც-მეტის გაჩენა! მართალია, ტერიტორია გვეყიდება, მაგრამ ამის გულისათვის ხომ ვერ ვიზრუნებთ იმისთანა უწმინდურ დაწესებულებების დაარსებაზე, როგორცაა ბანკი. პროლეტარიებო! ბანკი, საკუთარი ბურჟუაზია! ამაზე მეტი დაცემა შეიძლება? აი ის „მზაკვრული ქსელი“, რომელიც ჯერ კიდევ „ცნობის ფურცელმა“ გადისროლა ხალხის გასაბმელად და ახლაც არა სცხრებიან და გვიწვევენ საბრძოლველად ჩვენ, ჩაგრულთ. ინტერესების დამცველთ!

ამასობაში კი დრო მიდის. ცხოვრება ანგარიშებს ასწორებს, სიმდიდრეს აბარებს იმას, ვინც ცხოვრებაში მომზადებულია. ჩვენ კი თეორიებში დახელოვნებულნი და სამართლიანობის პრინციპებში აღზრდილნი, ხოლო სასოწარკვეთილებებში ჩავარდნილნი „დახლიდარების“ გასახარებლად და ჩვენი გულის გასამხნეველად აბსოლიუტებზე და მარადიულის უკვდავებაზე ვმუსაიფობთ.

III

მ ა ვ ნ ე ბ ე ლ ი ს ე ნ ი

1909 წ.

დაჰკვირვებია თუ არა მკითხველი იმ უცნაურ, პირველ შეხედვით გაუგებარ მოვლენას, რომ ქართველი განათლებული საზოგადოება და ქართველი ინტელიგენცია, ერთის მხრივ, თითქოს მონდომებულია ჩვენი ხალხის ეროვნული ინტერესები დაიცვას, ხოლო, მეორე მხრივ, თავის პრაქტიკულ მოქმედებით და ცხოვრებით არა თუ ძირიანად უარჰყოფს იმ ინტერესებს, არამედ საძირკველსაც კი უთხრის. ჩვენს ეროვნულ კულტურულ აღორძინებას. სახეში მყავს ინტელიგენციის და საზოგადოების ის ფრიალ დიდი ნაწილი, რომელიც რუსუ-

ლად აზროვნებს, რუსულად სწერს და შემოქმედობს და მხოლოდ რუსულად კითხულობს.

მართლაც, განა საკვირველი მოვლენა არ არის, რომ საზოგადოების ის ნაწილი, რომელიც ყველას არწმუნებს, რომ ჩემი მრწამსი ეროვნებაა და ეროვნების სამსახური, რომ ეს ნაწილი საზოგადოებისა ქართულ ენას პრაქტიკულ ცხოვრებაში უარჰყოფს, ხელს უშლის მწერლობის განვითარებას, ენის გავარჯიშებას და მით ეროვნების სულსა ჰკლავს და ეროვნულ ცხოვრების ძარღვს ადუნებს. განსაცვიფრებელი არ არის განა ის გარემოება, რომ საქართველოსა და ამიერ-კავკასიაში არსებულ რუსულ პრესის ხელმძღვანელნი, თანამშრომელნი და თითქმის მკითხველნიც უმეტესს შემთხვევაში ქართველები არიან, ქართველ ინტელიგენციის წარმომადგენელნი. როცა ვუკვირდები ამ მოვლენას, ერთად-ერთი აზრი მებადება თავში — ჩვენი ბატონ-პატრონების პოლიტიკა ჩვენს ქვეყანაში გამარჯვებაშია. მას ძლიერი მოკავშირე გაუჩენია. ეს მოკავშირე თვით ინტელიგენციაა. იგი გადაგვარებულია და ამ გადაგვარების შეგნება მას არა აქვს და გულწრფელადა ჰგონია რომ ხალხის ერთ ნაწილში სამშობლო ენის დახშვა დადაგვა და ამავე დროს მთავრობის ვითამდა გაკიცხვა ანტიეროვნულ პოლიტიკის გამო არის სწორედ ის მამულიშვილური მოღვაწეობა, რომელიც დღეს ესაჭიროება ქართველ ხალხს. ამ ფარისევლურ და შინაგან წინააღმდეგობათ აღსავსე ფსიხიურ ატმოსფეროში იბრუნებს სულს და სცხოვრობს დღეს ჩვენი ინტელიგენციის დიდი ნაწილი.

ამ აზრს არ მომიწონებენ, არ დამეთანხმებიან, გაჯავრდებიან და შეიძლება მოვინისტობაც დამწამონ, რუსულ მწერლობის მტრად გამომიყვანონ. მაგრამ ამ აღშფოთებას ჩემს თავალში მხოლოდ ის ფასი ექნება, რომ მეტად დამარწმუნებს ჩემს შეხედულებაში.

მე ძლიერ კარგად მესმის, რომ ქართველ ინტელიგენციის გადაგვარებას თავისი გასამართლებელი საბუთი ბევრი აქვს, რომ ისტორიულ პირობებს ამ საქმეში დიდი ადგილი უჭირავთ. მესმის ის, თუ რატომ აზროვნობს განათლებული საზოგადოება უცხო ენაზე და რატომ ეადვილება უფრო უცხო ენაზე დაწერილ წიგნების და გაზეთების კითხვა. საანბანო ჭეშმარიტებად გადაიქცა ის აზრი, რომ ამისი მთავარი მიზე-

ზი ეროვნულ ყველა ხარისხის სკოლის უქონლობაა. ფართო საზოგადოებაში ქართულ ენის უცოდინარეობა ბუნებრივ მოვლენად გადაიქცა, რადგან ადამიანს არ მოეთხოვება ის, რაც მისთვის არ უსწავლებიათ. მაგრამ ამავე დროს ამ აზრის აღიარება თვით-მკვლელობის დადასტურებას მიაგავს. მაშ რაკი გარემოების ბრალია და ყოველივე გარემოებამ წაახდინა და გარემოების მონები ვართ, საბოლოოდ, დავემორჩილოთ ამ გარემოებას, და ნულარ ვფხარისევლობთ და ნულარ ვაქლერებთ ეროვნულ სიმებს!

მაგრამ ჩვენ იმდენად ფართო საზოგადოება არა გვყავს ამ ჟამად სახეში, რამდენადაც ისინი, ვინც ამ საზოგადოების სათავეშია მოქცეული, ჩვენ გვყავს სახეში **ქართველი მოღვაწენი**, რომელნიც ხელმძღვანელობენ რუსულ პრესას და სწერენ და მოღვაწეობენ რუსულ პრესის საშუალებით. ამ მოღვაწეებს რომ დაეკითხოთ, გეტყვიან, რუსულ პრესას ქართველებისათვის უალრესი მნიშვნელობა აქვს პოლიტიკური და საზოგადოებრივიო. ამ პრესის საშუალებით ჩვენ ველაპარაკებით მთავრობას, ვიწონებთ ან ვკიცხავთ მის მოქმედებას, ვაგონებთ ჩვენს საჭიროებასაო. ამ პრესის საშუალებით ჩვენ ხელს ვუწყობთ მეგობრულ ურთიერთობის განვითარებას რუს ინტელიგენციის და ჩვენს შორის. და, გარდა ამისა, კავკასიის ერებსაც ვაკავშირებთ ერთმანეთთან, ერთმანეთს პატივისცემას ვასწავლით და ვამზადებთ ნიადაგს ძმურ დამოკიდებულებისასაო. ნუ თუ ყოველივე ეს დიდი საქმე არ არის და ნუ თუ ინტელიგენციის მიერ ენერჯიის დახარჯვა ამ საქმეზე მადლობის ღირსი არ არისო?

აქ მოყვანილ თვითეულ საბუთს რომ დააკვირდეთ, დარწმუნდებით, რომ არც ერთი მათგანი სერიოზულ კრიტიკას ვერ უძღვებს, მთავრობასთან ლაპარაკი, მთავრობისთვის ჩვენი საჭიროების გაცნობა!... რუსეთის მთავრობასთან ჯერ კიდევ ასის წლის წინად გავმართეთ ლაპარაკი. ამ მოლაპარაკების დოკუმენტიც არის დარჩენილი. იმ ხანებში ლაპარაკი სერიოზული ვიცოდით და მთავრობას ჩვენი ერთგულებისა და მეგობრობის პირობები დავუდევით. მეგობრობასა და ერთგულებაზე დაგვაფიცეს, ხოლო „პირობებმა“ ჩაილულის წყალი დალიეს. ძალიან გვეუცხოვა, გვეწყინა. ხოლო რაც დრო მიდიოდა, ჩვენი წყენა სუსტდებოდა... დრომ „პირობები“ დაგვაფიწ-

ყებინა, ერთგულება და მეგობრობა კი ჩვენს გულში არ დახ-
შულა. პირ-იქით, ეს გრძნობა კულტად გავიხადეთ, ვამაყობ-
დით მიფ და ეხლაც ვამაყობთ: გვიყურეთ რა ხალხი ვართ,
დიდ-სულლოვანი, გმირი ხალხი! მართალია, „პირობები“...
მაგრამ ერთგულება ხომ ჩვენს ხელშია. ერთგულებაა ჩვენი
ფარ-ხმალი. გულს ვის არ მოვულობთ! ვინ არ გაცდებდა
ამ თავდაბლობით, თავდადებით! „პირობებზე“ ოცნება და ლა-
პარაკი ბავშვობის ტიტინად არის მიჩნეული. და რადგან ყვე-
ლას გვინდა დამწიფებულ ადამიანის მოწმობა გვეჭიროს ხელ-
ში, ამიტომ აგერ სამოცი წელიწადია სხვა და სხვა რუსულ-
ორგანოს საშუალებით, რომელსაც ვმესვეურობდით, ვბაასობ-
დით ისე, როგორც კი შესაძლო იყო ბაასი „ერთგულების“
ფარგალში. ქართულ ენას ვიცავდით, საზოგადოებას კი ვავი-
წყებინებდით ამ ენას. ენასაც პირველ-დაწყებით კლასებისა-
თვის ვიცავდით. სრულუფლებიან ეროვნულ სკოლის წამოყე-
ნების საჭიროებას ფიცის მოღალატეობად ვთვლიდით. ეკლე-
სიაც გვაფიქრებდა. ავტოკეფალია არა. ავტოკეფალია ამ რამ-
დენიმე წლის წინად მოგვაგონდა, მაგრამ დროზედ გონს მო-
ვედით და ამოვიღეთ გულიდან უკანონო სურვილი. ვითხოვთ
მხოლოდ, რომ ღვთის-მსახურება ხალხისთვის გასაგებ ენაზე
აწარმოვონ, ვითხოვდით აგრეთვე იმას, რაც უკვე ორმოცი
წელიწადია რუსეთში არსებობს, ერობას, ნაფიც მსაჯულთა-
ინსტიტუტს. ხანდისხან მიწის შესახებაც ვლაპარაკობთ. ციფი-
რებით ვამტკიცებთ, რომ საქართველოში მიწის სივიწროვეა,
რომ რუსეთის კოლონიზაციას აქ ადგილი არ უნდა ჰქონდეს,
ხოლო ყოველ ამგვარ საჭიროების წამოყენების დროს არც
ერთხელ არ გვავიწყდებოდა მოგვეგონებინა ძლიერთა საყუ-
რადლებოდ, რომ ერთგულნი ვართ, ნამსახურნი ვართ და
ღირსნი ვართ წყალობისა. მწყალობელი კი წყალობას არ
იმეტებდა და არც სკოლას, არც ეკლესიას, არც მიწას (სხვა-
ზე რომ აღარ ვილაპარაკოთ) არა ეშველა რა და ისევ ლა-
რიბნი ვართ და უსწავლელნი, როგორც წინად ვიყავით, ხო-
ლო ამასთან უფრო დამცირებულნი და შეურაცხყოფილნი.

მე ვამბობ, რომ რუსულ პრესას, სადაც ქართველები
სცდილობდნენ თავიანთ ინტერესების დაცვას ძალ-მომრეცხ-
პოლიტიკისაგან, არავითარი გავლენა არა ჰქონდა მთავრო-
ბის პოლიტიკის **სისტემის** შეცვლაზე ჩვენს ქვეყანაში. შეიძ

ღება ზოგიერთ მოხელეზე, თუ მმართველზე მოქმედებდა ესა თუ ის წერილი და საბუთი, შესაძლებელია, რომ დროებით ეს მოხელე სცვლიდა თავის მოქმედებას, ან ამცირებდა ბოროტ-მოქმედებას, მაგრამ **მთელ სისტემაზე** ამ პრესსას არავითარი გავლენა არა ჰქონდა. ვისაც ცოტათი მაინც აქვს გათვალისწინებული სამოქალაქო მმართველობის ისტორია კავკასიაში, დაგვეთანხმება ამაში. არა თუ ამაში დაგვეთანხმება იმაშიაც კი, რომ სწორედ ამ უკანასკნელ ოცდა-ათი წლის განმავლობაში ამ სისტემას სიმტკიცე მიეცა და სწორედ ეხლა გამოისახა მთავრობის წრეებში შეგნებულად შემუშავებული პროგრამა მოქმედებისა. ვისაც წაუკითხავს უქვეშევრდომილესი მოხსენება გრაფ ვორონცოვ-დაშკოვისა (1907 წ.), ამაშიაც დაგვეთანხმება.

და შეუძლებელია, რომ ყოველივე ეს სხვანაირად იყოს. თვით-მპყრობელობას თავისი ლოგიკა და თავისი ფილოსოფია აქვს და ეს ლოგიკა და ფილოსოფია ანგარიშს უწევს მხოლოდ და მარტო იმას, რაც **ძალას** წარმოადგენს, რბილ ფაფას კი სპყლეტს იგი თავის კლანჭებში. ხოლო ასე იქცევა არა მარტო მონარქიული თვით-მპყრობელობა, არამედ ხშირად დემოკრატიული წარმომადგენლობაც კი. გულ-უბრყვილონი ნუ ვართ და ნუ გვგონია, რომ რუსეთისათვის სხვა კანონებია დაწესებული ისტორიის მიერ.

გავსინჯოთ ახლა მეორე საბუთი -- რუსეთის ინტელიგენციასთან დაახლოვება და მისთვის ჩვენი თავის და ვინაობის გაცნობა. ქართველი ხალხის ისტორია ოცდა-ათი საუკუნის ისტორიაა. ასურეთ-ბაბილონის მომსწრეებს ტელეგრაფისა და ელექტრონის ხანამდე მოგვიღწევია. და დღეს გარემოება ისეთი დაგვიდგა, რომ იძულებულნი ვართ ჩვენს ვინაობის შესახებ ვილაპარაკოთ: იცოდეთ, თანამედროვე ხალხნო, და შენ, რუსეთის ინტელიგენციავ, რომ ჩვენცა ვართ. სწორედ ბობჩინსკის მდგომარეობაა: **Нѣтъ, вы только скажите, что въ такомъ то городѣ живетъ Петръ Ивановичъ Бобчинскій!** ვემუდარებით ყველას. ოცდა-ათი საუკუნის ისტორია კი საძლაც ჩაიყლაპა! ჩაიყლაპა იგი არამც თუ სხვებისათვის, არამედ ჩვენთვისაც. წარსულთან ძაფები გაწყვეტილი გვაქვს, რუსულად ვწერთ ქართველების შესახებ და ამ ქართველების ისტორია, კულტურა, ლიტერატურა თუ ხელოვნება

ჩვენთვის სრულიად უცნობი საგანია. მაგრამ ძალიანაც რომ სწავლულნი ვყოფილვიყავით ამ დარგში, მაშინაც უნაყოფო იქნებოდა ჩვენი გარჯა, რუსის ინტელიგენციას ვერც მაშინ გავაცნობდით ჩვენს თავს. რუსის ინტელიგენცია ჩვენგან შორს არის. იგი ჩვენს გაზეთებს არა კითხულობს. კავკასიაში ინტელიგენცია არ არსებობს. აქ არიან სამხედრო და სამოქალაქო უწყების მოხელენი. ვისაც რაიმე ნიჭი გამოაჩნდება, ჩვენსა არა რჩება, თავისიანებში მიდის. და პეტერბურგსა და მოსკოვში დღეს ბევრია გამმოჩენილი პირი, რომელთაც თავიანთი ბავუ შვობა და ხშირად ყმაწვილ-კაცობაც აქ გაუტარებიათ.

კავკასიაში მცხოვრები რუსის საზოგადოება რუსეთის ინტელიგენციაზე ჩვენსავით არის დაშორებული. მართალია, ეს საზოგადოება ერთფეროვანი არ არის, მასში ავიც არის, კარგიც, მაგრამ არავისთვის დასამალი არ არის, რომ ამ ბოლო ხანებში მხოლოდ ავმა სულებმა იწყეს მოქმედება, მოქმედება ჩვენს წინააღმდეგ მიმართული. და თუ ამათთვის, ამათ ჩასაგონებლად აარსებთ რუსულ გაზეთებს, დაგვეთანხმებით, რომ უმადურ საქმეს სჩადიხართ, რადგან არც თქვენ სიტყვას, არც თქვენ პრესას არავითარი გასავალი არ აქვს ამ საზოგადოებაში. და იცით რატომ არა აქვს? იმიტომ კი არა, რომ ეს ხალხი ბოროტია და ბოროტის გულს არა მისწვდება-რა, არა, მხოლოდ იმიტომ, რომ თქვენს გაზეთებს და თქვენს ნაწერებს ფლიდობის ელფერი აქვს, გულწრფელობის ნიშანწყალი არ აცხია. სტყუით და სხვებსაც ატყუებთ და გგონიათ, რომ დაგიჯერებენ. და არც გიჯერებენ. „ხულიგანებს“ ეძახით, ხულიგანი კი მართალია იმაში, რომ სტყუით, რადგან ყოველად შეუძლებელია ადამიანმა, რომელსაც ტყავი აქვს გადაყვლეფილი, იძახოს—არა მტკივა, სასიამოვნოც არის, ვენაცვალე იმას, ვინც გამატყავა და გამცარცვაო. და როდესაც ამ გადატყავებულ ტანზე „ხულიგანების“ შოლტი გხვდებათ, ყვირილს იწყებთ, ძირს ხულიგანები, ესენი არიან რომ სულს გვიხუთავენ, რა ნება აქვთ, რომ გადატყავებულ ტანს გვიშოლტავენო! ხულიგანები კი ხარხარებენ და შოლტზე შოლტს გათავაზებენ!

მაგრამ თქვენ ამბობთ, რომ კავკასიის ერთა სოლიდარობას ვემსახურებითო: არ ვიცი, შეიძლება მართლა გქონდეთ ეს განზრახვა, ხოლო ამ სოლიდარობას თქვენ არ ემსახურებით.

და ვერც ემსახურებით, რადგან სოციალიზმი არაგწამთ, სოციალიზმს დასცინით. ამითი იმისი თქმა არ მინდა, რომ ერთა სოლიდარობას, დღევანდელ პირობებში, მარტო სოციალისტები ემსახურებიან. მაგრამ ის ყალბი პოზიცია, რომელზედაც სდგებიან, ყოველ შემთხვევაში, ერთა სოლიდარობას ხელს ვერ შეუწყობს. და თქვენი პოზიციის სიყალბე იმაში იხატება, რომ აშკარად არ ამჟღავნებთ თქვენს აზრებს და აზროვნებებს, „პოლიტიკანობას“ თამაშობთ, არაფერ იცის, რას ესწრაფით და როგორ გესმით კონკრეტულად ერთა სოლიდარული ურთიერთობა. და როდესაც ძმობასა და სიყვარულზე ლაპარაკობთ, უნებლიეთ არაფის სჯერა, რადგან არაფერ იცის თქვენი ნამდვილი აზრი და სულის კვეთება.

მაშ რა არის, რისთვის ირჯებიან ქართველი მოღვაწენი? რატომ ხარჯავენ ამ უმადურ საქმეზე ამოდენა ჯანს, ენერჯიას და ფულს? ენერჯია და ფული კი ბევრი იხარჯება ხუთი ექვსი გაზეთის გაძღოლა და ხელმძღვანელობა სახუმარო საქმე არ არის. ტფილისში თუ სამი არა, ორი გაზეთი მაინც არის, სადაც ქართველები მესვეურობენ და თანამშრომლობენ. ბათომშიაც ერთ დროს ორ გაზეთს უძღვებოდნენ ქართველი ინტელიგენტები. მაგრამ პატარა ქალაქში ორი გაზეთის არსებობა ძნელია და ერთი გაზეთი გადაიტანეს ფოთში. ფოთში ეს გაზეთი ვერ იკიდებს ფეხს და დროებით დაიხურა. ვამბობ დროებით, რადგან ხმა დადის, რომ გაზეთის საქმე მალე გამოკეთდება, რადგან მის ხელმძღვანელობას კისრულობს იქ მცხოვრები ცნობილი ქართველი მოღვაწე. აგერ, ორი წელიწადია ლაპარაკობს ბაქოს ქართველ საზოგადოება რუსულ გაზეთის დაარსების შესახებ. მოკლე ხანში ეს წადილიც, როგორც იწერებიან, განხორციელდება. ამის შემდეგ უნდა მოველოდეთ, რომ ამგვარივე რუსული ორგანოები დაარსდებიან ქუთაისში, ხონში, გორში, თელავში და ღუშეთში, ერთიც ლანჩხუთში ან ოზურგეთში. და ყველა ამისი ჩამდენნი გაკვირვებულნი ვიქნებით, საკვირველია, რატომ არის, რომ ქართულ საზოგადოებაში ქართული ლაპარაკი აღარ ისმის! ენა ხომ გვავიწყდება და გვავიწყდება, მაგრამ ამასთან ერთად საზოგადოებასა და ხალხს შორის უფსკრული უფრო ღრმა ხდება და გათხრილი ორმოკ ამოუვსებელი რჩება. და საკვირველიც არ არის, რადგან რუსულ გაზეთს ამიერ-კავკასიაში ვიწროდ შემოფარგლუ-

ლი მკითხველთა წრე ჰყავს. ხალხის გულამდე ამ ორგანოს მისავალი გზა არ აქვს, რადგან ხალხს მისი არა ესმის-რა. გაზეთი გამოდის ქალაქებში, ქალაქებშივე ვრცელდება ინტელიგენციის და მოხელეების წრეებში. ასე რომ ორგანოების ხელმძღვანელებმა წინდაწინვე იციან, ვისი გემოვნება და მოთხოვნილება უნდა დააკმაყოფილონ. უნდა დააკმაყოფილონ გემოვნება და მოთხოვნილება ქართველ საზოგადოების გადაგვარებულ ნაწილისა. ამ „გადაგვარებულთ“ უყვართ პატრიოტული თემები, მათს გულში რალაც ნაშთი დარჩა, მემკვიდრეობით გადმოცემული, მაგრამ გაბედულად და მკაფიოდ საკითხის დაყენებას კი გაუბიან. შეცვლილი სულიერი ვითარება საკმაოდ ენერჯიას არ იძლევა მოქალაქობრივ გაბედულობისთვის. დაროგორიც მკითხველია, ისეთი გაზეთია.

პირადად არავისი წყენა არ მინდა. რუსულად სწერენ ხოლმე პატივცემულნი პირნიც, რომელთაც ქართულ მწერლობაში დიდი ღვაწლი მიუძღვით. მე მაქვს სახეში საზოგადოებრივი მოვლენა, რომელიც თანდათან მავნებელ სენის ხასიათს იღებს. მე მაქვს სახეში ის ცრუ აზრი, ვითომ პირველი საქმე და მოვალეობა ჩვენი იმაში კი არ იყოს, მთელი ჩვენი ძალღონე ეროვნულ ძალთა ორგანიზაციას მოვახმაროთ, არამედ იმაში, რომ ვილაცა რალაცაში დავარწმუნოთ და ჩვენსკენ გული მოვუბრუნოთ. ეს აზრი ისეა გამჯდარი ჩვენს ინტელიგენტთა წრეებში, რომ ხშირად ქართველი მწერლებიც კი სტოვებენ ქართულ ჟურნალ-გაზეთების ფურცლებს და რუსულ პრესაში აქვეყნებენ თავიანთ გულის კვეთებას. ამგვარი სულიერი განწყობილება ჩვენი ინტელიგენციისა მისს უძღლორობას. მოასწავებს და ხალხთან დაფების გაწყვეტას. თუ სამსახური და შრომა გინდათ, ასპარეზი დიდია. თუ ერის ინტერესი გაფიქრებთ და გაღონებთ, რატომ იმას არა ჰფიქრობთ, რომ თავი და თავი ძალა ერისა მის ძალთა შეგროვასა და კონცენტრაციაშია, თუ ეროვნულ კულტურას თანაუგრძნობთ, რატომ გაფიწყდებათ ის უბრალო აზრი, რომ კულტურის აყვავება უნოდ შეუძლებელია, რადგან ენა არა მარტო იარაღია გრძნობისა და აზრის გადმოსაცემად, არამედ იგი სულია ეროვნულ არსებისა, ხალხის ფსიხიურ განწყობილების მაჩვენებელი. თქვენ კი ხალხს ამ ენას ართმევთ და ავიწყებინებთ, რადგან სცდილობთ, რაც შეიძლება მეტად და ფართოდ გა-

აზრცელოთ თქვენი ფურცლები ქართულ საზოგადოებაში. და ამიტომ შეუგნებლად თუ შეგნებულად თქვენა ხართ ჩვენი ხალხის კეთილდღეობის ორმოს მხხრელნი. და ნუ დაგვემდურებით, თუ ისე მოგუქცევით, როგორც შეგფერთ.

IV

ავადმყოფი საზოგადოება¹⁾

ქართულს მწერლობაში გაისმა პროტესტი ჩვენი ინტელიგენციის იმ ნაწილის წინააღმდეგ, რომელიც ჩვენში არსებულ რუსულ პრესის სათავეში უდგა. შარშან ამ პროტესტს უფრო მკვეთრი ხასიათი მიეცა. არა ერთი და ორი ცხარე წერილი დაიბეჭდა იმ უცნაურ მოვლენის შესახებ, რომ ინტელიგენცია თავისი რუსული პრესით ხელს უწყობს საქართველოს დენაციონალიზაციას, აღრმავენს უფსკრულს ხალხსა და ინტელიგენციის შუა არსებულს, რყვნის საზოგადოებრივ აზროვნებას და მრუდე გზაზედ აყენებს მას. მაგრამ, მიუხედავად პროტესტის გაცხოველებისა, საქმეს არა ეშველა რა. პროტესტანტების ხმა არ შეისმინეს და რუსული გაზეთების რიცხვმა არამც თუ არ იკლო, არამედ იმატა. გაჩნდა რუსული გაზეთი ქუთაისშიაც კი, სადაც იმის არსებობისათვის თითქმის არავითარი ნიადაგი არ არის. ტფილისში კი დღეს სამირედაქციაა მოწყობილი. სამსავე რედაქციაში ქართველი — ინტელიგენტები სხედან და სამივე გაზეთი ამ ინტელიგენტების ხელმძღვანელობით გამოდის.

რას მოასწავებს ყოველივე ეს? რა მიზეზია, რომ ამ საკითხის შესახებ ვერ შეთანხმებულა ჩვენი ინტელიგენცია? რითი აიხსნება ის სავაგლახო გარემოება, რომ ბევრისთვის აქ პრობლემა არც კი არსებობს და რომ ქართველ-ინტელიგენტების ამ უცნაურ სამწერლო ფერხულის მომხრეთ არც კი ესმის ის განსაცდელი, რომელიც მოელის ჩვენს ეროვნულ-კულტურულ საქმეს ამ „გულუბრყვილო“ საზოგადოებრივ მოღვაწეობის გამო? ყველა ამისი მიზეზი, აშკარაა, უნდა იყოს ღრმა და რთული-რამ. წინააღმდეგ შემთხვევაში სრულიად

¹⁾ ეს წერილი დაწერილი 1910 წ. ღვინობისთვეში, პირველად იბეჭდება ამ წიგნში.

გაუგებარია, — რომ ამოდენა განათლებული ხალხი ასე ყრულ ეპყრობოდეს ეროვნულ ინტერესებს და შეგნებულად ძირს უთხრიდეს ჩვენს ნორჩ, ყველას მიერ დაბრიყვებულ და სასაცილოდ აგდებულ ეროვნულ კულტურას. და აი საქმე სწორეთ ამ ღრმა და რთული მიზეზის გამოძებნაშია. საჭიროა გამოიჩინოს სოციალ-პოლიტიკური ნიადაგი, რომელმაც წარმოშობა ამგვარი მოვლენა. საჭიროა ისტორიული პირობების გათვალისწინება ჩვენი ინტელიგენციის სულიერ მისწრაფების გასაგებად.

მოგეხსენებად, რომ ქართველების ერთგულება რუსების მიმართ ტრიუზმად არის გადაქცეული. 1832 წლის შეთქმულობის აღმოჩენის შემდეგ, ეროვნული მოძრაობის ნიშან-წყალი თითქოს აღარა სჩანს საქართველოში. საყურადღებოა, რომ სოლომონ დოდაშვილი, აღნიშნულ შეთქმულობის სულის ჩამდგმელი, პატიების შემდეგ რუსეთის ადმინისტრაციაში სამსახურს არ ჰთაკილობს. საყურადღებოა, რომ დიმიტრი ყიფიანი, გულწრფელი და თავდადებული მამულიშვილი, ერთგული მსახური იყო მთავრობისა. ამგვარივე ხასიათისა იყო არა ნაკლებ განთქმული გაბრიელ ეპისკოპოსის მოღვაწეობა, ერთგულივე და თითქმის რუსიფიკაციის პოლიტიკის მომხრეობით სახელი გაითქვა ჭკვიანმა, ნიჭიერმა, ხოლო ამასთან სრულიად უპრინციპო, „ფრთა-მოტეხილმა არწივმა“ ნიკო ნიკოლაძემ ოდესღაც რუს-რევოლიუციონერთა წრის თვალსაჩინო წევრმა, დღეს კი რუსულ პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივობის დამცველმა და მოსარჩლე ქართველმა საზოგადო მოღვაწემ. და საყურადღებოა, განსაკუთრებით ის, რომ ჩვენი საუკეთესო პოეტი, მწერალი და საზოგადო მოღვაწე, ქართველ ახალ კულტურის მოამბე, გულ-შემატკივარი და მოსარჩლე, დიდბუნებოვანი პიროვნება, ილია ჭავჭავაძე, ამაყობდა თავის ერთგულობით და საჯაროთაც ამჟღავნებდა თავის ლოიალურ გრძნობებს. ამ სტრიქონების დამწერს ერთ საუბრის დროს ეუბნებოდა განსვენებული ილია. — ახალმა თაობამ კარგად უნდა დაინახოს მორს ერთი რამ. ჩვენ უნდა ვიყვნეთ მომხრენი მონარქიულ პრინციპისა. რუსეთის იმპერატორი ამავე დროს ქართველთა მეფეა. 1783 წლის ხელშეკრულება, რომლის ძალით საქართველო რუსეთს შეუერთდა, რუსეთის მონარქთან გვაქვს დადებული. თუ გინდათ, რომ ჩვენს უფლებ-

მათ ისტორიული მნიშვნელობა არ დაეკარგოს, ხელუხლებელი და პატივსაცემი უნდა იყოს თქვენთვის მონარქიული პრინციპი. ამ თვალსაზრისის წყალობით ილია ჭავჭავაძე მართალია მომხრე იყო საქართველოს ავტონომიისა, ხოლო ამ ავტონომიის დამკვიდრებას ტახტისაგან მოელოდებოდა. ამ მიმართულებისა იყო ერთი რიგი ჩვენის საუკეთესო მოღვაწეებისა.

გადახედეთ ახლა ინტელიგენციის მეორე რიგს — ქართველ ძველ რევოლიუციონერებს „ნაროდოვოლცებს“ და „ნაროდნიკებს“ და ახალ სოციალისტ-რევოლიუციონერებს და სოციალ-დემოკრატებს. ქართველი — ნაროდნიკები¹⁾ ხომ სახელით იყვნენ ქართველები, ნამდვილად კი ქართველ ხალხისათვის მათ არაფერი არ გაუკეთებიათ²⁾. უმეტეს ნაწილად ისინი საქართველოში არც კი მუშაობდნენ. თავიანთი ძალ-ღონე და სიცოცხლე შესწირეს მათ (1860—1870 წლებში) რუსულ საქმეს, რუსეთის რევოლიუციას. ჩვენი დროის რევოლიუციონერები ჩვენს ხალხს, მართალია, უფრო დაუახლოვდნენ, განსაკუთრებით, სოციალდემოკრატები. ხოლო მათაც არავითარი **საკუთარი** ეროვნული პროგრამა არა ჰქონდათ. მათი სამოქმედო პროგრამა იყო რუსულ პარტიების სამოქმედო პროგრამა.

სრულიად განცალკევებულად სდგას ჩვენში ის ჯგუფი, რომელმაც წამოაყენა ჩვენში ეროვნული საკითხის პოლიტიკური პრობლემა. ხოლო ამ ჯგუფს ჯერ ხანობით არ მოუპოვებია მის ნამდვილ ღირსების და დამსახურების შესაფერი მნიშვნელობა. ესეც საყურადღებოა... ჩაუფიქრდეთ ყველა ამას და უნებლიეთ დაგებადებათ შემდეგი აზრი: ქართველი ინტელიგენცია რუსეთისადმი ლოიალიზმით არის გამსჭვალული. ინტელიგენციის ერთის ნაწილის ლოიალიზმი რუსეთის ტახტისადმი არის მიმართული, ხოლო ინტელიგენციის მეორე ნაწილის ლოიალიზმი რუსეთის ხალხისადმი. ორთავესათვის არ არსებობს დამოუკიდებელი პოლიტიკური პროგრამა, შემუშავებული ადგილობრივ საჭიროებათა მიხედვით. და მაშინ, როდესაც ერთნი ტახტისადმი ერთგულობის საშუალებით ცდილობენ ემსახურონ ქარ-

¹⁾ სახეში მყავს ის პირნი, რომელნიც რუსულ „ნაროდნიკულ“ პროგრამას აღიარებდნენ და რუსეთთან ერთად მუშაობდნენ ამ პროგრამის მიხედვით.

²⁾ მცირედი! გამონაკლისით. იხ. წერილი „ოპ. ხმოციანნი და ოთხმოცდაათიანნი“.

თველ ხალხს, მეორენი იმავე ხალხის კეთილდღეობას ერთა სწორ-
უფლებიანობის ნიადაგზე კი არ ამყარებდნენ, არამედ უსისხლო-
ხორცო და უშინაარსო განყენებულ სოლიდარობის ნიადაგზე.

სად უნდა ვეძებოთ სათავე ქართველ ინტელიგენციის ამ-
გვარი სულიერ განწყობილების ასახსნელად? ისტორიულ წარ-
სულში, რა თქმა უნდა. ბიზანტიის დამხობის შემდეგ, საქარ-
თველოს გარს ეხვია ორი ძლიერი მტერი — ოსმალეთი და
სპარსეთი. ოსმალეთის გამოსვლამდე ისტორიულ ასპარესზედ
ქართველ ხალხს მუდამ ჟამს ჰქონდა შეტაკება ირან-მუს-
სულმანთა ქვეყნებთან. არაბებისაგან და სპარსელებისაგან ბევ-
რი რამ გადმოეცა საქართველოს. ირან მუსსულმანთა კულ-
ტურის ნაკადი ფრიად თვალსაჩინო იყო ჩვენს ეროვნულ
ცხოვრებაში. მაგრამ იმავე ცხოვრებაში სხვა ელემენტებსაც
ჰქონდათ ადგილი. ბიზანტიის საშუალებით გადმოგვეცა, ერ-
თის მხრივ ელინური სული და მწერლობა (ნეო-პლატონიზ-
მი), მეორეს მხრივ კი, ამავე წყაროდან ჩვენს ქრისტიანობას
ეძლეოდა დიდი სულიერი საზრდო. ამ ორ გავლენათა შო-
რის ქრისტიანულ-ბიზანტიურმა ელემენტმა სძლია ჩვენს
კულტურაში ირან-მუსსულმანთა ელემენტს. ამიტომ ბიზან-
ტიის დამხობის შემდეგ ქართველთა თვალი მოსკოვისაკენ იყო
მიმართული. იქ ეძებდნენ ქართველი მეფეები და საზოგადო
მოღვაწენი საბოლოო ხსნას ირან-მუსსულმანთა გავლენისა-
გან. საქართველოს წინაშე იდგა პრობლემა. მას უნდა ან
სპარსეთი, ან რუსეთი აერჩია თავის მთარველად. და მანაც
აირჩია რუსეთი. ქართულ ლოიალიზმის დასაბამი აქედან იწყება.

მოსკოვის მთავრები და მეფეები ეფერებოდნენ ქართვე-
ლებს, ანუგეშებდნენ მათ, საჩუქრებს უგზავნიდნენ ქართველ
მეფეებს. ხოლო როდესაც რუსეთი იმპერიად გადაიქცა, ინ-
ტერესი საქართველოსადმი უფრო გაცხოველდა, რადგან ახალ
იმპერიას კასპიის იქით მხარესაკენ ეჭირა თვალი და მისთვის
საქართველო შეუდარებელ ბაზად ისახებოდა სპარსეთთან
ბრძოლის დროს. ბოლოს, როგორც მოგეხსენებათ, რუსეთის
მთავრობამ შეისმინა თხოვნა ქართველ მეფის ირაკლისა და
ჯერ, სანამ ზურგს მოიმაგრებდა ჩვენს ქვეყანაში, ხელშეკრუ-
ლება დასდო მასთან (1783 წელს), ხოლო შემდეგ, როდესაც
დარწმუნდა ჩვენს სისუსტეში და თავის ძლიერებაში, (1801
წელს) ეს ხელშეკრულება დაარღვია. და მთელი მეცხრამეტე

საუკუნე იყო გამტკიცება იმ რეჟიმისა, რომელიც ეწინააღმდეგებოდა, როგორც ამ ხელშეკრულებას, ისე ქართველების საუკუნოებით შემუშავებულს და შეზრდილს მისწრაფება-იმედებს.

ამგვარად ქართულ ლოიალიზმს ისტორიული საფუძველი ჰქონდა. ისტორიულმა პირობებმა გამოიწვიეს იგი. ხოლო ისტორიული პირობებივე სპობდნენ მას. თუ ერთ დროს ერთგულების პრინციპს დიდი პოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდა, თუ ამ ერთგულების საშუალებით უნდა განხორციელებულიყო საქართველოს იმედი დამოუკიდებელ ეროვნულ კულტურის განვითარებისა, შემდეგში ამ პრინციპს სრულიად უნდა დაჰკარგოდა რაიმე ღირებულება, რადგან ერთგულება, მიზანს არ აღწევდა და ჩვენს მდგომარეობას არ აუმაჯობესებდა.

ამბოხებანი და შეთქმულებანი მე-XIX საუკუნის დასაწყისში მოწმობენ, რომ იმ ხანაში საუკეთესო მამულიშვილებს ეს აზრი კარგად ჰქონდათ შეთვისებული. მხოლოდ აშკარაა, რომ შემდეგში, იმ ხანაში, როდესაც ჩვენ დაგვებადა ინტელიგენცია და ამ ინტელიგენციამ იწყო საზოგადო ასპარესზე მოქმედება, ყოველივე ეს დავიწყებული იქმნა და ძველი გრძნობები და მისწრაფებანი, რომელნიც განსაკუთრებულ პირობებში იშვნენ და წარმოიშობნენ, ისევ რაღაც ატავისტიურის ძალით გამოცოცხლდნენ ქართველ ინტელიგენციის გულში.

წინად იდგა პრობლემა, ან გამუსულმანება, ან მფარველობა რუსეთისა. ახლა წარმოიშვა ახალი ზრუნვა და ახალი ფიქრი—ან გათქვეფვა სლავიანთა ზღვაში და შთანთქვა საქართველოსი რუსეთის მიერ, ან ეროვნულ კულტურის განვითარება და დაცვა ცენტრალურ მთავრობის წინააღმდეგ. წინად რუსეთის იმედი გამომდინარეობდა რეალურ პირობებისაგან. ახლა იმავე რუსეთის იმედი არავითარი რეალური პირობებისაგან აღარ გამომდინარეობს. ინტელიგენცია კი ისევ ძველ ლოიალურ გრძნობებით არის გამსჭვალული. და ეს ლოიალიზმი, რიდე მოფარებული და უჩინარი ლოიალიზმი, რადიკალურ ინტელიგენციის ელემენტებსაც კი ახასიათებს.

და სწორეთ აქ უნდა ვეძებოთ ის მიზეზი, რომ ქართველ ინტელიგენტთა ჯგუფები ერთი მეორეს ასწრობენ და ცდილობენ პრესის საშუალებით განიმტკიცონ და გააცხოველონ ძველი ფორმულები, რომელთაც ყოველი აზრი და მნიშვნელობა დაეკარგათ. მართალია აქ ცხადი წინააღმდეგობაა,

აქ პოლიტიკური დაბრმავებაა. მაგრამ საქმეც ის არის, რომ არც ამ წინააღმდეგობის დანახვა შეუძლია ინტელიგენციას, არც პოლიტიკურ კურსის შეცვლა. ჩვენი ინტელიგენციის ერთი ნაწილი დენაციონალიზაციის სისტემის ნაყოფია, იგი შეუგნებლივ ეხმარება პოლიტიკას, რომლის წინააღმდეგ ვითომდა ბრძოლა უნდა და მას არ ძალუძს დანახვა უფსკრული-სა, რომლის სიახლოვეს სდგას, რადგან მან უკვე გასწყვიტა კავშირი როგორც საქართველოს ისტორიულ იმედებთან, ისე ეროვნულ კულტურასთან.

ტფილისში არსებული სამი რედაქცია— „ნოვია რეჩი“, „ზაკავკაზოე ობოზრენიე“ და „ზაკავკაზიე“ თავდაპირველად ამ ნიშნებით დახასიათდებიან. თვითვეულ რედაქციას ჰგონია, რომ სწორეთ ისა სდგას ნამდვილ გზაზედ და რომ სწორედ მისი არსებობა და დღევრძელობა ესაჭიროება დღეს საქართველოს. ნამდვილად კი სამივე გაზეთი ერთნაირად მავნებელნი არიან და მათ შორის საერთო გაცილებით მეტია, ვიდრე განსხვავება. თვითვეულ რედაქციას აქვს იმედი, მთავრობას გავაგებინებ ჩვენს საჭიროებას, მთავრობაზე ვიქონიებ ზედ-გავლენას და მით მოვიხდი ჩემს ვალს ქვეყნის წინაშე. სამსავე რედაქციას ახასიათებს ლოიალიზმი. განსხვავება მხოლოდ იმაშია, რომ ერთის ლოიალიზმი კონსერვატიულია, მეორეების კი თითქოს ლიბერალურ-დემოკრატიული.

საყურადღებოა, რომ სამივე რედაქცია ერთ წყაროდან და ერთ წრიდან წარმოსდგა. რევოლიუციის დროს 1905 წ. დაარსდა გაზეთი „ვოზროჟდენიე“, რომელსაც პირველ ხანებში საკმაო გავლენა ჰქონდა საზოგადოებაში. „ვოზროჟდენიეს“ გავლენა აისხნებოდა იმითი, რომ მას ერთი განსაზღვრული მისია ჰქონდა ასასრულებელი—გაერთიანება მთელი ოპოზიციისა არა მარტო პარტიულ პროგრამების მიხედვით, არამედ სხვა და სხვა ეროვნულ ინტერესების მიხედვითაც. „ვოზროჟდენიე“ უნდა გამხდარიყო კავკასიის რევოლიუციონერთა და დემოკრატთა თავისუფალ ტრიბუნად და რუსეთის რევოლიუციასთან შუამავლად. როდესაც გამოიჩვენა, რომ ამ მისიას გაზეთი ვერ ასრულებს და რომ შეუძლებელია გაერთიანება იმ ელემენტებისა, რომელთაც თვითვეულად არ გამოუსახავსთ ჯერ თავიანთი ფიზიონომია და ვინაობა, იმ წამსვე „ვოზროჟდენიეს“ მნიშვნელობა და გავლენა გაიქარ-

წყლა. ამ გაზეთს გარს დასტრიალებდნენ განსაკუთრებით ქართველი პუბლიცისტები, რომელნიც უფრო რუსეთთან საერთო კითხვებს უსვამდნენ ხაზს, ვიდრე არკვევდნენ ადგილობრივ პოლიტიკურ პრობლემებს. ესენი იყვნენ რუსეთის დმოლოიალიზმით გამსჭვალული ლიბერალ-დემოკრატები. ეს ახალ ქურქში გამოწყობილი ძველი ნაცნობი ინტელიგენციაა, რომელიც ჯერ არ მომწიფებულა საკუთარ პოლიტიკურ ფორმულების აღიარებისათვის და რომელსაც თავი შეუფარებია ფართო და საყოველთაო ლოზუნგების ფრთეთა ქვეშ. ესენი იყვნენ დენაციონალიზაციის სისტემაში გამოჩეკილი ბარტყები. და რევოლიუციის ხანაში ჯერ კიდევ არა სჩანდა ის, რაც გამოაშქარავდა შემდგომში არა სჩანდა რომ გაერთიანების საქმეს (ეროვნებათა შორის, გინდ რუსეთთან გაერთიანების საქმეს) ხელს ვერ შეუწყობენ ეროვნულად გადაგვარებული ჯგუფები.

დადგა სხვა დრო. ლიბერალ-დემოკრატიულ ინტელიგენციას ფრთები შეეკვეცა. დაწყნარდა არემარე, დაცხრენ აღზნებული გრძობანი და ჩაიფლნენ გულში ბრწყინვალე იმედები. რევოლიუციის ტალღა სადღაც მთას იქით გადაგორდნელ-ნელა ნაჩვევმა გრძობებმა და აზრებმა იჩინეს თავი. დაიწყო პროცესი, ერთის მხრივ, უკან დახევისა, მეორეს მხრივ დიფერენციაციისა.

თავდაპირველად თავად აზნაურთა ჯგუფმა ამოჰყო თავი. თავად-აზნაურული ინტელიგენცია რევოლიუციის დროს ეკედლებოდა როგორც „ვოზროჟდენიეს“ ისე სხვა პოლიტიკურ მემარცხენე ჯგუფებს. ესლა მას თავისი ახლო წარსულის მოგონება ეჯავრებოდა. ამ წრეში სათავეში მოექცნენ ისინი, ვინც წინად, ავტონომიის შესახებ პეტიციის აღძვრის ხანაში, უმცირესობას შეადგენდნენ. აქ ნელ-ნელა ყოველივე „გატაცება“ და „შეცდომა“ დავიწყებული იქმნა და მე-XVI-ე საუკუნის გრძობები და მისწრაფებანი აღორძინდნენ და გამოცოცხლდნენ. საყურადღებო ის არის, რომ ეს ჯგუფი არამც თუ მამულის-შვილობაზე არ იღებს ხელს, პირ-იქით ამ მამულის-შვილობას უნდა ემსახუროს საშუალო საუკუნოების ფორმულების გამოცოცხლებით. და სხვანაირად არც შეიძლება რომ იყოს. ამ ჯგუფის წარმომადგენელი დღეს „ზაკაკაზიეს“ გამომცემელი, თავიანთი სოციალურის მდგომარეო-

ბით ვიწროდ არიან დაკავშირებულნი არსებულ პოლიტიკურ მმართველობასთან. ამ ჯგუფის დევიზია ყურმოჭრილი ერთგულება და ნაცვლად ეროვნული კეთილდღეობა—ფორმულა; რომელსაც აღარავითარი რეალური შინაარსი აღარა აქვს. მიუხედავად ამისა დღეს ეს ჯგუფი დანარჩენ ჯგუფებზე უფრო გავლენიანია და მის პრაქტიკულ მოქმედებას ჩვენთვის რამდენიმე საუკუნით უკან დახევას მოასწავებს.

ინტელიგენციის სხვა ნაწილებიც იცვალნენ. დღეს ამ ინტელიგენციას ორი გაზეთი აქვს. გუშინ ესენი ერთად იყვნენ. რა მოხდა, რატომ გაიყარნენ? არსებითად, არათვრი. ორსავე ჯგუფს ახასიათებს უკბილო ლიბერალიზმი და იგივე გადაბირებული ლოიალიზმი. აქ ლოიალიზმს თითქოს ტახტისაკენ არ აქვს მიმართული სახე, ნამდვილად კი ძველი ფორმულა აქ მოკახმულია ახალს ფრაზებში. ხოლო დრო გამოშვებით კი არც ამ ფრაზებს იშველიებენ. (მოიგონეთ ეგზარხოსის მოსვლის შესახებ წერილები „ნოვარა რეში“ და კავკასიის ეხლანდელ მმართველის მოსვლის გამო „ზაკავაკოეობოზრენიეში“). ნაცად საუკუნოებით განცდილ აზროვნების ჩვეულებას დიდი ძალა ჰქონია და მას არ ეკარგება თურმე ცხოველომყოფელობა მაშინაც კი, როდესაც სოციალ-პოლიტიკური წრე მას აღარავითარ მასალას აღარ აძლევს.

მართალი გიფხრათ, თავად-აზნაურული ლოიალიზმი მიროჩვენია ამ თვალთმაქცს, გამზრწნელ ლიბერალიზმს, რომელშიაც კოსმოპოლიტურ და ინტერნაციონალურ მისწრაფებებთან გვერდით მონურ და დახავსებულ სულიერ ფსიხიკას აქვს ადგილი. თავად-აზნაურული კონსერვატიული ლოიალიზმი ეროვნულად ბრმა, ხოლო წოდებრივად ანგარიშიანია. გადაგვარებულ ინტელიგენციის ლოიალური ლიბერალ-რადიკალობა კი გულშემზარავი უილაჯობა და უძლურებაა.

აი რა არის და რას მოასწავებს რუსულ პრესის გამრავლება და ფესვის მოკიდება ჩვენს ცხოვრებაში. ეს ის მოვლენაა, რომლის წინააღმდეგ მდგარი ბრძოლაა საჭირო. არსებული ქართული ჯგუფები, მათ შორის სოციალ-დემოკრატიებიც, საკმარის ძალას მოიპოვებენ ამ უკუღმართობის წინააღმდეგ გალაშქრებისათვის. ს.-დემოკრატიები, რომელნიც არც ავტონომიას აღიარებენ, და რომელთაც არ სწამთ „ქართული პოლიტიკა“, მაინც ახლო დგანან ქართულ ეროვნულ

ინტერესებთან, რადგან ავად თუ კარგად ისინი მოქმედებენ ქართულს წრეში, ქართველ ხალხთან აქვთ კავშირი, ქართულ სიტყვიერებას და მწერლობას ანვითარებენ და მით ამაგრებენ და ამტკიცებენ ეროვნულ კულტურას. ხოლო როდესაც ქართულ ნიადაგზე მომქმედ ჯგუფთა შორის გაიზრდება ეროვნულ ძალთა კონცენტრაციის საჭიროების შეგნება და მის მიხედვით თვით-მომქმედ პოლიტიკურ და საზოგადოებრივ მოღვაწეობას მკვიდრი საფუძველი დაედება, მაშინ მოელდება ბოლო აღნიშნულ სავაგლახო მოვლენას და მხოლოდ მაშინ განიკურნება სავსებით ჩვენი ავადმყოფი საზოგადოება.

V

პ რ მ ს ა   დ ა   ს ა ზ ო გ ა დ ო ე ბ ა .

1910 წ.

პოლიტიკის „ძველი სეზონი“ გათავებულია. როგორც სჩანს, მისტიკურ ფილოსოფიისადმი ინტერესიც განელდა საზოგადოებაში. სინემატოგრაფი ყველას მოსწყინდა, სამაგიეროდ გაღვივდა სიყვარული „სკეტინგ რინგებისა“ და ავიაციისადმი. ავიაცია, სერიოზული საქმეა, ხოლო საზოგადოება ეკიდება მას ისე, როგორც ეკიდებოდა სქესობრივ პრობლემას, ან თუნდ პოლიტიკურ მიტინგებს. თავი და თავი საქმე სულიერ მღელვარების გამოწვევაშია, თავდავიწყებამდე სენსაციით და არა-ჩვეულებრივი რამეთი გატაცებაა. საქმე იმაშია, რომ ადამიანს დღიურ სიცოცხლის ერთფეროვნება ეჯავრება და სწყურია ილიუზია. ამიტომ გუშინ იგი მზად იყო „აბსოლიუტებში“ ჩაეფლა თავისი თავი, დღეს მზად არის უსაზღვრო ჰაერში ფრენის ცქერით აღაფრთოვანოს თავისი მიძინებული არსება. მაგრამ ავიაცია მუდმივი გასართობი არ არის და დაღონებული ადამიანი მიადგა უზარ-მაზარ ელექტრონით განათებულ „სკეტინგებს“, სადაც მუსიკალური მგლოდიების აყოლებაზე ტანის რითმიული რხევით ლაღობს და სტკებება ადამიანი და პლასტიკური მოძრაობის და ცეკვაობის შემწეობით თითქოს ბაქჩიურ სულის განწყობილებას იღვიძებს გულში.

ყველა ამას, ცხოვრების ზედა-პირულ მხარეს, ქართული პრესა თითქმის არავითარ ყურადღებას არ აქცევდა. ამ მხრივ

ჩვენი პრესა რიგორიზმით არის გამსჭვალული. პრესის ყურადღება უფრო ღრმა და უფრო დიდს კითხვების გარშემო ტრიალებდა. მაგრამ სავაგლახო ის არის, რომ საზოგადოებას ეს ღრმა და დიდი საკითხები აღარ აინტერესებს. მას სხვა რამეზე უჭირავს თვალი, ხალხო ქართულმა პრესამ (მცირედის გამონაკლისით) სთქვა უარი საზოგადოების „გართობის“ საქმეში მონაწილეობის მიღებაზე. და აღმოჩნდა სამწუხარო მდგომარეობა. ერთის მხრივ, ქართული პრესა, ვალდებულობის პრინციპზე აღზრდილი და მცველი თავის პრინციპიალურ პოზიციებისა და იდეალებისა, მეორეს მხრივ, ყველა ამისადმი გულგრილი საზოგადოება. ერთის მხრივ მსხვერპლი — (ეხლანდელ დროში პრინციპის დაცვა მსხვერპლს იწვევს), — მეორეს მხრივ, სრული აპათია ამ მსხვერპლად შეწირულ ხალხისადმი. ერთის მხრივ, მედგარი მებრძოლი სული, სიმტკიცე ეროვნულ ინტერესების დაცვაში, მეორეს მხრივ კი, „სკეტინგში“ მოსიარულე საზოგადოება. და მაშინ, როდესაც ერთნი, განუჩველად მიმართულებათა, ხალხის, სამშობლოს და კულტურის გულისთვის თავს სწირავენ, მეორენი, მხრების აწევით და მთქნარებით შეპყრობილნი, დაცინვით იხსენიებენ „უგუნურთ“. და დღეს ჩვენებური მკითხველი ისე კითხულობს ქართულ გაზეთს, როგორც შევირდი კითხულობს მძიმე და მოსაწყენ გაკვეთილს ან დამნაშავე ფურცელს, სადაც მისი სიკვდილით დასჯის განაჩენი ეწეროს. დარდი და პრობლემა მოწყენილი აქვს, ქეიფი და სიამოვნება სწყურია და ამ უცნაურ პრესაში კი არც ქეიფი, არც სიამოვნება არ არის.

მართლაც, დააკვირდით, რა აინტერესებს ჩვენს საზოგადოებას, რითი სკოცხლობს და სულს იბრუნებს იგი. თითო-ოროლა ნაცნობს კი ნუ იგონებთ, რომელნიც საზოგადოებრივ საქმეებში არიან გართულნი; გადახედეთ საზოგადოების დიდ წრეს. ამ წრეს თითქოს ერთად-ერთი საზრუნავი ჰქონდეს, — მას უნდა ცხოვრების სუფრაზედ უდარდელად წამოსკუპვა. აქ ამ წრეში ოჯახური და პირადი ბედნიერების დარდი და სურვილი ჰბატონობს. აქ აუარებელი რიცხვია იმ დედ-მამათა, რომელნიც წილებზე ფეხს იდგამენ, წვალობენ, გზავნიან თავიანთ შვილებს უმაღლესს სასწავლებელში მხოლოდ ერთის მოსაზრებით, რომ მათმა შვილებმა საპატიო ადგილები დაიჭირონ საზოგადოებაში, შემოსავლიანი სამსახურ-

რი იშოვონ, ტკბილ და უდარდელ ცხოვრების მოსაწყობად. აქ აუარებელი რიცხვია უკვე ფეხზე დაყენებულ და გზაზე დამდგარ ახალგაზდებისა, რომელნიც თავიანთ დედ-მამის ფილოსოფიას ზედ-მიწევნით ანხორციელებენ. განა საყურადღებო მოვლენა არ არის ის გარემოება, რომ შარშან ტფილისის ქართულ გიმნაზიაში 38 კაცმა დაამთავრა სწავლა და ამ რიცხვიდან 18 ახალგაზდა შევიდა სამხედრო სასწავლებელში. გაჭირვებამ აიძულაო. საქმეც სწორედ იმაშია, რომ გაჭირვებიდან თავის დაღწევის გულისათვის და პირადი და ოჯახური ბედნიერებისათვის მსხვერპლად იწირება ყოველივე, რასაც ფასი და ღირებულება აქვს. და რატომ უნდა იყოს გასაკვირველი, რომ ამ საზოგადოებაში ყველას ტრფობასა და სიამოვნებისაკენ უჭირავს თვალი, და, რომ აქ ზოგს ქმართან გაყრა სწადია (თავისუფლების გულისათვის, რასაკვირველია!) ზოგს სხვის ცოლთან დამეგობრება (ორ მსგავს სულთა დამეგობრება!), ზოგი პოლიგამიისა და ზოგი პოლიანდრიის გამობრუნების საქმეს ემსახურება. და რა გასაკვირველია, რომ ამ საზოგადოებაში ქართულ პრესას არავითარი გასავალი არ აქვს. კიდევაც რომ იყოს ამ წრეში შერჩენილი ქართული ენა, მაინც არ ექნებოდა გასავალი. მაგრამ არა აქვს გასავალი ამ პრესას არც ქართულ ინტელიგენციის ფართო წრეებში. შინაურობაში ლაზღანდარაობასა და უწმაწურობას მოყვარე ინტელიგენტი, აიღებს თუ არა ხელში ქართულ გაზეთს, ან წიგნს, იმწამსვე იცვლის გუნებას, შუბლსა ჰკრავს და კატონისებურად დაჰყურებს ქვეყანას. გადაავლებს თვალს ფურცელს და სამგლოვიარო სულის განწყობილებით შეპყრობილი, მიაგდებს იქით.

და საქმე ისე მოეწყო ჩვენში, რომ ქართული გაზეთი— მუშის თუ მიწის საკითხი, გინდა მამულიშვილობის პრინციპებით კატეგორიათა მოვლენათა რიცხვში ჩამოყალიბდა; მეორე კატეგორიის მოვლენას კი წარმოადგენს საზოგადოება თავის საკუთარს ეგოისტურ ინტერესებით, სტუმარ მასპინძლეობით, არშეყოფილობით, გასართობებით და კეკ-ვოკებით. და რაც დრო და ხანი მიდის, ეს განხეთქილება ქართულ პრესასა და საზოგადოების შორის უფრო ღრმავდება და უფრო თვალსაჩინო ხდება. მართალია, ამ პრესას თავისი საკუთარი მკითხველი ჰყავს და იგი მაგრად არის დაკავშირებული თავის სა-

კუთარ საზოგადოებასთან, ახალ ეროვნულ საზოგადოებასთან, რომელიც, მიუხედავად ყოველგვარ დამაბრკოლებელ პირობებისა, მაინც გამოვიდა საქვეყნოდ, ჰსურს სიცოცხლე და დღეგრძელობა. ხოლო დღეს ეს ჯერ კიდევ ნორჩი საზოგადოება პატივში არ არის, დაჩრდილული, უკანა რიგში მიგდებულია და ამიტომაც არის, რომ ქართულ პრესასაც, ამ საზოგადოების გულ-შემატკივარს, წარბები შეკრული აქვს და მას არასცალიან არც სიცილისთვის, არც ხუმრობისთვის, არც გართობისთვის. ახალგაზდა პოეტების ლექსები რომ არ მიიღოთ მხედველობაში, აქ ყველგან და ყოველთვის ვალდებულება, პრინციპი და პრობლემაა წამოყენებული. და მოდი და წააკითხე ეს პრესა იმ საზოგადოებას, რომლის ყურადღება უფრო ველო—იპო და აერო—დრომებისაკენ არის მიპყრობილი. დიად, ჩვენი ეროვნული სხეული ღრმად არის დასწეული!

იკითხავთ, ვისი ბრალია ყოველივე ეს? პრესამ ვერ შეიგნო საზოგადოების ჭირ-ვარამი, თუ საზოგადოებას დაეკარგა უნარი ცხოვრებაში დაკვირვებისა? ვინ რას დაჰშორდა, პრესა საზოგადოებას, თუ საზოგადოება პრესას? და ამგვარად დააყენებთ თუ არა საკითხს, იმწამსვე ნათელი გახდება თქვენთვის პასუხიც. ერთი რამ არის უცილობელი. განურჩევლად მიმართულებისა და სოციალურ პოზიციებისა, ქართული პრესა ქართულ სხეულის ფარგალში ტრიალებს, იგი ემსახურება სხვა და სხვა გზით ერთ საქმეს—ქართულ კულტურის აღორძინებას. ქართველი საზოგადოებისათვის კი ეს კულტურა არავითარსანუკვარს და სატრფიალო საგანს არ წარმოადგენს. მოხდა გათიშვა და ღრმა წინააღმდეგობა ერთსა და მეორეს შორის. აქედამ გამომდინარეობს დაშორება პრესისა ქართულ საზოგადოებისაგან. ერთს მეორისა აღარა ესმის რა. ეს ორი ბანაკია, ორ ენაზე მოსაუბრე, ორის გზით მოსიარულე. ეს ორი გზა ერთმანეთს არც ერთ მომენტში და არც ერთ ადგილში არ უერთდება. ვინც მათ დაადგება, ისინი საბოლოოდ განიყრებიან. თუ ამ ორ ბანაკს მეგობრული შეხვედრა სწადია, ამისათვის საჭიროა ერთ-ერთის მხრივ უკან დაბრუნება იმ ადგილამდე, სადაც იყრებიან გზები და ერთი საერთო სავალე გზით სიარული. ქართული პრესა ამას არ იზამს, რადგან მისი არსებობა დაკავშირებულია თვით ქართველი ხალხის არსებობასთან და ზრდა განვითარებასთან. შესძლებს თუ არა ამ საქ-

შეს ქართველი საზოგადოება? შესძლებს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ რადიკალური ცვლილება მოხდა მის წრეში. ამ ცვლილებას არსებული საზოგადოება თავის საკუთარს ინიციატივით ვერ მოახდენს. აქ საჭიროა ახალი ელემენტები, ახალი ძალები, ახალი საშუალებანი. ქართველი ხალხი თავის განვითარების პროცესში ჰქმნის ამ ახალ ძალებს და ახალ ელემენტებს.

VI

მ უ ს ა ი უ ი.

ქალია-ადამიანი?!

1910 წ.

მეგობართან ერთად ტრამვაის ვაგონით მოვდიოდით ჩვენს პირდაპირ იჯდა ორი ქალი და აუჩქარებლივ, მშვენიერის ქართულით მუსაიფობდნენ. თუმცა ქალებს ევროპიულად ეცვათ, მაგრამ ეტყობოდათ, ქალაქში დიდი ხნით ნამყოფნი არ იყვნენ—სოფლის იერი ჰქონდათ და ამასთან შეატყობდით, რომ თავად-აზნაურობის წრეს არ ეკუთვნოდნენ. მათი ლაპარაკი არაფრით არ იყო საგულისხმო, ხოლო ისეთი კარგის კილოთი მუსაიფობდნენ, მტკიცედ, ტკბილად და თავისუფლად იზიარებდნენ აზრებს, რომ მე და ჩემი მეგობარი გაშტერებულნი დავრჩით. ტფილისი, ტრამვაი (თითქმის საჯარო მოედანი) ქართველი ქალი, ისიც ევროპიულად ჩაცმული და — ასეთი გაბედული, შეუპოვარი და არა-ჩვეულებრივი რამ — წმინდა ქართული, ძალდაუტანებელი ცქრიალა მუსაიფი.

— მათ ჯერ კიდევ არა სცხვენიათ! — მითხრა მეგობარმა და მწარე ღიმილით გადმოძახდა:

— როგორ, რატომ უნდა სცხვენოდეთ? — დავეკითხე მეგობარს. მეგობარმა თავი დაიქნია და, პატარა ხნის გაჩუმების შემდეგ, მითხრა

— ქართველ ქალს, ძმაო, სცხვენია ქართულ ენისა. მართალია, ბევრს აღარ ეხერხება, მაგრამ ამათ კი არა რცხვენიათ, არამედ იმათ, ვინც ქართულად ლაპარაკობს და ჯერ კიდევ არ დაჰვიწყებია. ტფილისში, მაგალითად, სადაც ქართული პატივში აღარ არის, ქართველ ქალს ხმას ვერ ამოაღებ ბინებ და ვერ ააღაპარაკებ ქართულად. მაღაზიაა, ტრამვაი, თუ ქუჩა, ყველგან რუსულად ტიტინებენ. და იცი რატომ

რცხვენიათ ქართულისა; რომელიც ყველას მიერ დაბეჩავებულია?..

— რცხვენიათ—კი არა,—გავაწყვეტინე მეგობარს,—არ იციან, გაჩვეულნი არ არიან.

— რცხვენიათ—მეთქი!—ჯიუტობდა ჩემი მეგობარი.— ყური დამიგდე, რაშია საქმე.

— ქალი, ძმაო, განსაკუთრებული არსებაა. ქალი ფაქტიურ სინამდვილის მოტრფიალეთა, ძალისა და ყოველგვარ უპირატესობის თაყვანისმცემელია. ძალას და ფაქტს ქალი სამართალზე და სინიდისზე მაღლა აყენებს. ათასჯერ მართალი იყავი, მაგრამ თუ სუსტი ხარ, ძმავე, ქალი ზურგს მოგიბრუნებს. ანდა, ნახე, რა ნაირად გადაბმულია ქალის ამგვარი სულიერი თვისება ჩვენს მდგომარეობასთან. როდესაც საბოლოოდ გამოირკვა, რომ ქართველი ადამიანი ნაცარქექიაა და სხვა არაფერი და, რომ ვინგინდარას შეუძლია მასზე ბატონობა, იმ დროიდან ჩვენ დავკარგეთ ქალი, ოდესღაც სიმტკიცით და გულშემმატკივრობით ცნობილი ქართველი ქალი. ხომ გახსოვს, ერთ-ერთმა დედოფალმა რომ სასიკვდილოდ დასჭრა ხანჯლით გენერალი ლაზარევი, რომელსაც ამ დედოფლის დატყვევება და რუსეთში გაგზავნა ჰქონდა ნაბძანები. იმ ხანში, ძმაო, ჩვენი ნაცარ-ქექიაობა ჯერ კიდევ ნათლად გამოსახული არ იყო. უბედურობას განვიცდიდით, მაგრამ ჯერ კიდევ რიღაცის იმედი გვქონდა. და ჩვენი ქალი ჩვენს გვერდით იყო. ახლა სხვაა—ახლა ყოველივე ნათელია და ქალიც არ შეგვრჩა ხელში. ქალმა გვიღალატა. შერცხვა თავის ვინაობისა და გულში გადასწყვიტა: ვემორჩილები ახალს წესს. აქ ძალაა, აქ სიმტკიცეა, აქ ყოველივე გარკვეულია და ეს სასარგებლოც არისო. შენ არ იცი, ძმაო, რანაირად აფასებს ქალი სარგებლობას და ნივთიერ ჭარბობას.

— აბა, რას შეუბნები,—კიდევ გავაწყვეტინე სიტყვა მეგობარს,—ქალი, პოეზით აღსავსე არსება და ანგარიში,—ამაში ვერ დაგეთანხმები! დიად, პოეტური არსება, რომელიც გავაღმერთეთ, რომელსაც ჰიმნს ვუგალობებთ და აღფრთოვანებულ ლექსებს ვუძღვნით, ეს მშვენიერი, წარმტაცი, საიდუმლოებით აღსავსე არსება, ანგარებით არის გამსჭვალული. ქალს, ძმაო, უყვარს აბრეშუმი, ხავერდი, ყინვარ-შაქარი, უყვარს ყოველივე ლამაზი ხელშესახები და ტკბილი სასუნს-

ლავი საგანი. მამაკაცი საგნის აზრს ეტრფიალება ქალი თვით საგნის და ნივთიერების მოტრფიალეთ. პოლიტიკაშიაც ამგვარია. როდესაც გამბრკვეულია, რომ სხვა გზა არ არის, ქალი ემორჩილება არსებულ წესს. დამორჩილება უფრო სასარგებლოა. თუ შეილება ჰყავს შეილების გულისათვის და მათს ფაზიკურ (ფიზიკური სიცოცხლე განსაკუთრებით არის ძვირფასი ქალისათვის), უზრუნველყოფისათვის სასარგებლოა, თუ შეილება არა ჰყავს და არც უნდა რომ ჰყავდეს, სასარგებლოა პირადად მისთვის, რადგან სოციალური მყუდროება, თუნც ძალ-დატანებით, მეტ შემთხვევას აძლევს პირადი სიმკვრივისათვის, ვიდრე შფოთი და დაუდგრომელი წყობილება...

ამ ლაპარაკში ტრამვაი ბინახე მივიდა. ჩამოველით და ნელის ნაბიჯით გავისეირნეთ ვაკესაკენ, სადაც, ქართულ გიმნაზიის იქით, ჯერ კიდევ დაუსრულებელი მინდორი იშლება. არ ვეთანხმებოდი ჩემს მეგობარს, პარადოქსად მეჩვენებოდა მისი ფილოსოფია — მაგრამ სიამოვნებით ვუგდებიდი ყურს, რადგან თვით სალაპარაკო საგანი მაინტერესებდა. ჩვენ, ქართველები, ქალის შესახებ არასოდეს არ ვლაპარაკობთ სერიოზულად. უმეტეს შემთხვევაში ვლაზღანდარაობთ. და, თუმცა ჩემს მეგობრის სიტყვებში ბევრი რამ იყო დაუსაბუთებელი, მაგრამ კილო კი სერიოზული ჰქონდა და, რასაც ამბობდა, სერიოზულად ამბობდა.

— დიად, უცნაური ქმნილებაა ქალი. ჩვენ, მამაკაცებმა, ქალს თითქმის სრულიად არ ვიცნობთ. ჩვენი აზრი ქალის შესახებ შემუშავებულია ლიტერატურის ზეგავლენით. და ვისაც ლიტერატურული აღზრდა აკლია, იგი თვითონ ჰქმნის ქალის სახეს, თანახმად თავისი საკუთარის იდეალებისა და გემოვნებისა, და არა თანახმად სინამდვილისა, რომელშიაც ჩახედვა, ამ ახირებულ იდეალისტურ მიდრეკილებების გამო, კაცს არ ძალუძს. ის ქალი კი, რომელიც სინამდვილეში არსებობს, სრულიადაც არ ჰგავს, პოეტების მიერ შექმნილ და ყოველ მამაკაცისაგან შეწყნარებულ ქალის ტიპს. ნამდვილი ქალი, ძნელია, ჩვენთვის დაფარულია. ჩვენი მსჯელობა ქალის შესახებ მის გარეგნობის დაფასებიდან წარმოსდგება. თუ ქალი კეკლუციანაზი და შნოიანია, იგი ჩვენთვის მშვენიერების სიმბოლოად ხდება. თუ მის ლურჯ ან შავ თვალებში კაცი ზღვას, ვარს-

კვლავებით მოჭედო ცას, ან შავბნელ წყვდიადით მოცულ საიდუმლოებას ხედავს, ქალიც ხდება საიდუმლოების და გამოუცნობელობის სიმბოლოდ. ქალი გარეგნობით გვიზიდავს და მას გარეგნობით ვაფასებთ. კუდიანი ქალი ყოველთვის მახინჯი და ბებერია ჩვენს თვალში, სილამაზეს ბოროტებას ვერ ვუკავშირებთ. და ამიტომაც შნოიანი და კეკლუცი ქალი ან გელოზი და ცით მოვლენილი არსებაა ჩვენთვის. ნამდვილად კი, ძმაო, ნამდვილად, ყოველივე ეს, ჩვენ მიერ შეთხზული და ქალის მიერ განსახიერებული, სიცრუეა. . ჰო, იმას გეუბნებოდი. ჩვენ ყველანი ხომ ერთ პირობებში ვართ აღზრდილნი, მაგრამ ქართველ ქალის გადაგვარების ამბავი ხომ საარაკოა. ისე იცვლის ბუნებას, რომ გეგონება იმთავითვე ამ ხასიათისა იყო. სკოლებში ხომ ერთგვარად გვამახინჯებენ, მაგრამ ჩვენს ქალზე განსაკუთრებით მოქმედებს ეს „დამახინჯების რეჟიმი“. ჩვენს „საზოგადოებაში“ ქალმა პირველმა დაივიწყა ქართული ენა და იუკადრისა ქართულად ლაპარაკი. ოჯახიდან ქალის წყალობით არის ენა განდევნილი. ჩვენში ხშირია ამგვარი მოვლენა: ქმარი ქართველი საზოგადო მოღვაწეა, ცოლი კი არაფრით არ არის დაინტერესებული ქმრის საქმეებით. თუ გამოელაპარაკე რომელსამე პატიოსან მანდილოსანს: ბატონო, შეიღებს ქართულს რატომ არ ასწავლით, ან შინ ქართულს რატომ არ კადრულობთქო? — გაიღიმებს, ბოდიშსაც მოიხდის: ასეთი ცუდი ჩვეულება გვაქვს, ასეთები და ისეთები ვართო. მაგრამ იცოდე, რომ სტყუის. გულში არა სჯერა ამ შენი ქართულის საჭიროება. დიად, საჭიროება არა სჯერა. ქალი ხომ ყოველსავეს ადლითა ზომავს. იგი დარწმუნებულია, რომ მისი შეიღების ბედნიერებას ქართული სრულიად არ გამოადგება. ინჟინერი, აფიცერი, ვეჟილი, ეჟიმი და სხვა და სხვა, უქართულოდაც გასძღვებს, ქონებასაც შეიძენს, პატივსაც მოიხვეჭს. გააწყალეს გული, ქართული და ქართული, — ნეტავი რას გაძღვით ეს ქართულიო. ამაზე შორს, „საზოგადოების“ წრიდან გამოსულ, ქართველ ქალის მსოფლხედველობა არ მიდის. პოეტმა სთქვა, არა? „თინათინ მზესა სწუნობდა, მაგრამ მზე თინათინობდაო“. ჰაი, ჰაი, რომ ამ საქმეს მზე დღეს აღარ იკისრებს. ეს, ძმაო, ექვს გარეშეა.

— ჰო, იმას ვამბობდი, იმ ქალებს მეთქი, ტრამვაიში

რომ ვნახეთ, ჯერ კიდევ არ შერცხვათ თავის ქართველობისა; გულუბრყვილო, პროვინციელი ქალები იქნებოდნენ, სოფლის მასწავლებლნი, ან მღვდლის ქალიშვილნი, რომელთა წინაშე ჯერ კიდევ არ წამომდგარა ეს პრობლემა თავისი სიმკაცრით და სისასტიკით ისე, როგორც ისახება იგი საქართველოს ცენტრში, ტფილისში. იმ ქალებს ჯერ კიდევ, აშკარაა, ქართული ზღაპრებიც არ ექნებათ დავიწყებული, გემრიელ ნაზუქის გამოცხობა ეკოდინებათ, ჩურჩხელების გაკეთებაც, ქვეყნის და ხალხის წინაშე სინიდისი დამშვიდებული აქვთ და ამიტომაც იყო, რომ ასე ტკბილად, ასე აუჩქარებლივ, ასე დამშვიდებით, ყველას მიერ დაბრძვებულ ქართულ ენით მუსაიფობდნენ. O sancta simplicitas!

დაბინდდა. ჩემმა მოსაუბრემ ერთბაშად მოსჭრა სიტყვა, გაჩუმდა და მეც აღარ აუხიარდი. გაჩუმებულნი და მყუდრო შემოდგომის საღამოთი მოხიბლულნი, გამოვბრუნდით ქალაქისკენ.

VII

„ადგილობრივი“ და „სახელმწიფოებრივი“

1910 წ.

ჩვენი დებუტატი კარლო ჩხეიძე დიდ გასაჭირშია¹⁾). პოლიტიკური ცხოვრება ისე აირ-დაირია, რომ კაცი იბნევა და აღარ იცის, რას რა სახელი უწოდოს. კარლო ჩხეიძემ აღარ იცის, რა უნდა ჩაითვალოს ადგილობრივ და რა სახელმწიფოებრივ საკითხად. მას ნიადაგი ეცლება ფეხებიდან და იგი ევედრება თავის მოპირდაპირეებს, ადგილობრივი საკითხების საკუთხეველი თქვენ ააგეთ და ეგებ მიშველოთ და ამიხსნათ, „რომელია ამ კითხვებში ადგილობრივი და რომელი საერთო; რომელია დაკავშირებული რუსეთის საერთო პოლიტიკასთან, რუსეთის ცხოვრების საერთო პირობებთან, რომლის გადაჭრა და განხორციელება შეიძლება დამოუკიდებლად, გარეშე ამ პირობებისა“.

კარლო ჩხეიძეს ამგვარი ეჭვები დღევანდელმა პოლიტი-

¹⁾ იხ. „ჩვენი გზა“ №№ 13, 14.

კურმა ვითარებამ გაუღვიძა გულში. მართლაც, დღემდე ხომ ცხადი იყო, რომ დედა-ენაზე სწავლების საკითხი ადგილობრივი საკითხია. მაგრამ რა? წაიკითხეთ კანონ-პროექტი ჩრდილოეთ-დასავლეთ გუბერნიებში საერობო დაწესებულებათა შემოღების შესახებ და ამ პროექტში თქვენ ამოიკითხავთ, რომ საერობო გამგეობის პირნი, რომელნიც განაგებენ სახალხო განათლების საქმეს, უნდა უთუოდ იყვნენ რუსებიო. გადაწყვიტეთ, გვეკითხება დეპუტატი, ადგილობრივია ეს საკითხი თუ საერთო? ყარსში ერობის შემოღება ხომ ადგილობრივი საქმეა. მაგრამ აღმოჩნდა, რომ ამ ერობის საშუალებით მთავრობას „მპყრობელ ერის“ (державной нации) ელემენტების გაძლიერება ჰსურს ყარსის ოლქში. ამ პირობებში განა ამოიკითხვას ადგილობრივი ხასიათი არ ეკარგება? კავკასიას სტრატეგიკების შესანახად საერობო გადასახადი მძიმე ლოდად აწევს კისერზე. ვემუდარებით მთავრობას, ეს ხარჯი თქვენ იკისრეთ, მაგრამ ამოდ, გვიპასუხებენ, „კავკასია თვითონ უნდა იხაზავდეს დარაჯებს, ამას მოითხოვს სახელმწიფოს უმაღლესი პოლიტიკაო“ - მაშ გვიბრძანეთ: „რა სახელი უნდა უწოდოთ ასეთ პირობებში ჩვენებურ გზების, ბეითლების, ექიმობის და სხვა ასეთი რამეების საკითხებს: ადგილობრივი არიან ეს საქმეები, თუ საერთო საკითხებს წარმოადგენენ“? ეს კიდევ რა! მოიგონეთ ფინლიანდია. ამ მხარეს კონსტიტუციაც ჰქონდა, ავტონომიაც. მმართველ წრეებს კი უნდათ, რომ ფინლიანდიის ავტონომიას პოლიტიკური ხასიათი დაეკარგოს და მიენიჭოს სამეურნეო ოლქობრივ თვით-მართველობის უფლება. ამას წინადა ნაწყენი ფინლიანდიელები სათათბიროში მისულან, შეუჩივლიათ თავიანთი ჭირ-ვარამი, თითქოს რუს დეპუტატებისაგან მოეღიან დახმარებას და მოდით ახლა გადასწყვიტეთ, ფინლიანდიის საკითხი ადგილობრივია თუ სახელმწიფოებრივი. ამ უკანასკნელ საგანს კარლო ჩხეიძე განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს და ამბობს: „უკუღმა ბედის ტრიალმა დღეს რუსეთის საზოგადოებასთან ერთად ჩვენც კონკრეტული კითხვა დაგვისვა: სად თავდება ფართო თვით-მართველობის საზღვარი და სჯდ იწყება კომპეტენცია ცენტრალური მმართველობისათვის“. ხედავს რა ამგვარ შეუსაბამობას და აკვირდება რა დღევანდელ სინამდვილეს, ჩვენი დეპუტატი ბოლოს თითქოს ისინის თავს გამოურკვეველობიდან და ამბობს: „რომელი ადგი-

ლობრივი საკითხი გნებავთ აიღეთ—თქვენ დაინახავთ, რომ შეუძლებელია სთქვათ: აქ საერთო კითხვას, საერთო პოლიტიკას ადგილი არ აქვსო“.

ამგვარად, გამოირკვა, რომ რუსეთში ადგილობრივ საკითხებს ადგილი არა აქვთ, რომ ყოველივეს ცენტრალურ მმართველობის ბეჭედი აკრავს და მის დაუკითხავად არაფრის გადაწყვეტა არ შეიძლება. დიად, ეს არის არსებული სინამდვილე, მაგრამ არსებული სინამდვილე ერთია და ის, რაც უნდა იყოს მეორეა. თუ ბ-ნ ჩხეიძეს ჰგონია, რომ ჩვენ არსებულ სინამდვილეს ანგარიშს არ უწევთ, ძალიან სცდება, ძალიან სცდება, როდესაც კისერზე გვახვევს იმ აზრს, ვითომ ჩვენ საიმპერიო პოლიტიკის მნიშვნელობას, დღევანდელ პირობებში, უარ ვყოფდეთ. ხოლო სცდება იმაშიაც, თუ მას ჰგონია, რომ პოლიტიკური მებრძოლი პარტია უნდა დაემორჩილოს ამ არსებულ სინამდვილეს და ცენტრალურ მთავრობას მიანდოს იმ საკითხის გადაწყვეტა, თუ რა უნდა იყოს „ადგილობრივი“ და არა „სახელმწიფოებრივი“. ჩვენ ყოველთვის ვგმობდით ს.-დემოკრატების ცენტრალურ პოლიტიკის მოქმედებას, რომელშიაც, მართლაც, არ სჩანდა და არ სჩანს საზღვარი ცენტრალურ მმართველობის კომპეტენციისა. დღეს კარგად ჩხეიძეს წელილშიაც მოსჩანს ეს განუსაზღვრელობა კომპეტენციებისა. ჩვენი დეპუტატი არსებულ სინამდვილიდან თითქოს გამოსავალ კარს ვერ ხედავს და ჩვენც უნდა მოგვამწყვდიოს ამ სულის შემხუთავ ზღუდეში. იგი ამბობს: „ჩვენი მოპირდაპირების ბრალდებითი ოქმის უმთავრესი მუხლი ამბობს: ჩვენებურ ს.-დემოკრატის პრაქტიკიდანაც და თეორიიდანაც განდევნილი აქვს ადგილობრივი კითხვები. როცა აღნიშნულ კითხვებზე პასუხს მოგვცემენ, მაშინ აღმოჩნდება, რამდენად საბუთიანი და სამართლიანია მოყვანილი ბრალდებითი მუხლი: მაშინ შევიტყობთ ჩვენი და ჩვენი მოპირდაპირების განსხვავება „ზერელეა თუ ქვერელე, არსებითია თუ წვრილმანიო“.

აი რაში ყოფილა საქმე. არსებული სინამდვილე, ცენტრალიზმის გაუმძლარი ზრდა-ვითარება თურმე ჩვენც უნდა დავისახოთ პრაქტიკულ მოქმედების საფუძვლად. და თუ ეს არ ჩავიდინეთ, აღმოჩნდება, რომ ჩვენს შორის განხეთქილება არსებითია და არა წვრილმანი.

ამგვარად, ჩვენი დეპუტატი წინვე გამარჯვებულია. ასე

ჰგონია მას. მაგრამ ცოტათი რომ შესდგეს, საგანს დაუფიქრდეს, თავის ნალაპარაკეში ჩაიხედოს, დარწმუნდება, რომ მისი წერილი გამომსახველია იმ კრიზისისა, რომელსაც განიცადის დღეს ყოველივე შეგნებული და სრნიდისიერი ქართველი სოციალდემოკრატი ნაციონალურ საკითხის გადაჭრის გამო. კარლო ჩხეიძეს მიერ დაყენებულ კითხვებში ჰგონობთ ადამიანის დაბნევას და გაურკვევლობას ამ დაბნევას და გაურკვევლობას იგი თავის მოპირდაპირეთ აწერს, მაგრამ ეს გარეგნულია, მას თვითონაც არა სჯერა, რომ მისი მოპირდაპირენი უარ-ჰყოფდნენ საიმპერიო პოლიტიკის მნიშვნელობას. კარლო ჩხეიძე ამ ხერხს მიმართავს (იქნებ შეუგნებლად) მხოლოდ იმიტომ, რომ მას თითქოს აღარა სწამს ის განსაზღვრა „ადგილობრივისა“ და „სახელმწიფოებრივისა“, რომლითაც იგი ხელისმძღვანელობდა დღემდე. ცენტრალურ მმართველობის მადასა საზღვარი არა ჰქონია. იმის თვალში ყოველივე სახელმწიფოებრივია, ყოველივე უნდა ექვემდებარებოდეს მპყრობელ ეროვნების ინსტერესს და იდეას. „ადგილობრივი“ გათქვეფილია საერთოში, უკეთ ვსთქვათ გაბატონებულ კლასების სურვილში. და უდღეო და დაუდგრომელი ხდება არა მარტო ფინლიანდის კონსტიტუციის სვე-ბედი, არამედ იმ ადგილობრივ საკითხების სვე ბედიც, რომელიც ს.-დემოკრატიულ ეროვნულ პროგრამის მუხლებშია ჩამოთვლილი. მდგომარეობა მძიმეა, გარემოება გართულებულია და აქედან საზოგადო მოღვაწისთვის, განსაკუთრებით კი, დეპუტატისთვის გამოსასვლელი ორი გზა არის მარტოდენ. მან ან მთავრობის თვალსაზრისით თავისად უნდა გახადოს, ან იდგეს თავის საკუთარ თვალსაზრისზე. კარლო ჩხეიძე პირველ გზას თითქოს არ ირჩევს. მას უნდა საკუთარ ნიადგზე დგომა, მაგრამ უბედურება ის არის, რომ მან აღარ იცის დღეს, რა უნდა იყოს საერთო და რა კერძო, რა უნდა იყოს ნაციონალური ადგილობრივი და რა სახელმწიფოებრივი. მართალია, ამას დეპუტატი არ ამხელს, არ ამბობს, მაგრამ ეს აზრი გამოსჰვრეტს იმის წერილიდან.

დეპუტატი ჩხეიძე კითხვასა სვამს და არა სჩანს, ვინ არის ამ კითხვის დამსმელი. ვისთვის არ არის გამორკვეული, თუ რა არის ადგილობრივი და რა სახელმწიფოებრივი? ცენტრალურ მთავრობისათვის? არა. მას ეს საკითხი გადაწყვეტილი აქვს. ფინლიანდიელებისათვის? არა? ისინი უფლებისა და კონ-

სტიტუციის ნიადაგზე სდგანან. და მათთვის უცილობელია ის აზრი, რომ მათი „ადგილობრივი თვალთსაზრისი“ ავალებს მათ ფინლიანდიის სახელმწიფოებრივობის პრინციპის დაცვას და რომ ყოველი ცვლილება ურთიერთობაში რუსეთსა და ფინლიანდიის შორის ავტონომიურ პარლამენტის თანხმობით უნდა გადასწყდეს. ფინლიანდიელები დაინტერესებულნი არიან იმაში, რომ რუსეთის პროგრესიული ნაწილი იმის მხარეზე იყვეს, მაგრამ ისინი თავის დღეში არ დასთანხმდებიან ავტონომიურ უფლებათა შემცირებაზე და ამ უფლებათა აღდგენას არ შეუდგებიან ცენტრალურ პარლამენტში გაგზავნილ დეპუტატების მეოხებით. ისინი წინააღმდეგნი არიან ამ დეპუტატების იქ გაგზავნისა. ასე რომ ფინლიანდიელთათვის მათი კონსტიტუცია საზღვრავს „ადგილობრივს“ და „სახელმწიფოებრივს“ და მათივე კონსტიტუციამ უნდა შეიტანოს ცვლილება ამ მცნებათა განსაზღვრაში, თუ რომ ამ ცვლილების შეტანა საჭირო გახდება ცენტრალურ მთავრობის ძალდატანებით. აქ არის ფინლიანდიის საკითხის ძირითადი მხარე. აკმაყოფილებს თუ არა ამგვარი განსაზღვრა ბ-ნ ჩხეიძეს? ერთის მხრივ, აკმაყოფილებს, რადგან იგია მომხრე უფლებრივობისა. მეორეს მხრივ კი, თითქმის არა, რადგან ფინლიანდიელები უარს ამბობენ ცენტრალურ პარლამენტში მოქმედებაზე. მას თითქოს ცენტრალურ პარლამენტის მეოხებით ჰსურს ფინლიანდიის ავტონომიის დაცვა. და იგი როგორც წევრი რუსეთის სოციალ-დემოკრატიულ პარტიისა, მართალია. მაგრამ გამოდგება თუ არა ამგვარი თვალთსაზრისი ფინლიანდიელთათვის? არა. ამგვარად, გადაწყვეტა იმისი, თუ რა არის „ადგილობრივი“ და „სახელმწიფოებრივი“ სხვა და სხვაა, ერთნი ასე სწყვეტენ, მეორენი სხვანაირად. და **ძალთა განწყობილებაზეა დამოკიდებული ის, თუ პრაქტიკაში რომელი აზრი გაიმარჯვებს და მოიპოვებს კანონის ძალას.** ძალთა განწყობილებაზეა დამყარებული იმის გადაწყვეტა, რაც აფიქრებს დღეს ჩვენს დეპუტატს, ე. ი. ის, თუ „სად თავდება ფართო თვით-მმართველობის საზღვარი და სად იწყება კომპეტენცია ცენტრალურ-მმართველობისა“. რაკი ეს ასეა, ჩვენ, როგორც დაინტერესებული მხარე, იმის ცდაში უნდა ვიყვნეთ, რომ გავმარდეთ, მოვიპოვოთ ძალა, წარვდგეთ ქვეყნის წინაშე როგორც გან-

საზღვრული პიროვნება, რომელსაც სიცოცხლე მოძულებული არა აქვს და უკეთესი მომავალი სწყურია.

ის მიმართულება, რომელსაც ეკამათება ბ-ნი ჩხეიძე, სწორედ ამ ნიადაგზე იდგა, როდესაც მან საქართველოს ავტონომიის პრინციპი აღიარა. საქართველომ, ჩვენის აზრით უნდა მოიპოვოს **ერთგვარი** სახელმწიფოებრივობის უფლება, იმ ხასიათისა, როგორი უფლებაც აქვს დღეს ფინლანდიას. ასე რომ, როდესაც ჩვენ ადგილობრივ საკითხებზე ვლაპარაკობთ, ამ ადგილობრივ საკითხებში ვგულისხმობთ საქართველოს სახელმწიფოებრივობას, რომელსაც, მართალია, სუვერენიტეტის ხასიათი არა აქვს, ხოლო რომელიც მაინც რჩება ერთგვარ სახელმწიფოდ (თეორიაში, ჯერ-ხნობით). სასაცილოა არა? დატყვევებული ერი, რომლის პროგრესიული ელემენტები დღემდე ვერ შეთანხმებულან იმაში, თუ რა მოელის და რა ესაჭიროება ქართველ ხალხს, და სახელმწიფოებრივი პრინციპის ნატვრა! სასტიკმა ბედმა ყოველივე წაგვართვა, ნატვრა და შეგვრჩა. მოდით ახლა ეს ნატვრაც წაგვართვით! ამას ვერ მოახერხებთ და ამიტომ არის, რომ ჩვენთვის „ადგილობრივი“ იგივე არ არის, რაც მოსკოვის გუბერნიის მცხოვრებისათვის. ამიტომ არის, რომ როდესაც დღევანდელი მოსკოველი მოქალაქე აქცევს უპირატესს ყურადღებას ადგილობრივ საკითხებს, მისი ფსიხოლოგია დაქვეითებულია „ობივატელის“ ფსიხოლოგიამდე, ხოლო როდესაც ჩვენ არ ვაგდებთ ხელიდან ჩვენს „პროვინციალურ“ დროშას, ვაშკარავებთ მხოლოდ ჩვენს სიმტკიცეს და სურვილს საერთო საიმპერიო საქმეებში. მონაწილეობის მიღებისა **ამ დროშის ხელმძღვანელობით**. გამომდინარეობს თუ არა აქედან საჭიროება ცენტრალურ პარლამენტში მოქმედებისა? დღევანდელ პირობებში გამომდინარეობს. რაც შეეხება მომავალს, ამაზე ლაპარაკი ნაადრევია. საჭიროა თუ არა ჩვენთვის რუსეთის ოპოზიციაში ყოფნა? საჭიროა. მხოლოდ ჩვენი მოქმედების გეგმა პარლამენტში (თუ რომ ამგვარი მოვალეობა გვხდომოდა წილად) არ დაემსგავსებოდა კარლო ჩხეიძის და იმის ამხანაგების მოქმედებას. შესაფერ მომენტში ჩვენ წამოვაცენებდით რუსეთის სათათბიროში საქართველოს ავტონომიის საკითხს და დაუდებდით უფლებრივ საფუძველს ჩვენს ეროვნულ მისწრაფებათა განხორციელების საქმეს. დღევანდელ დროს კი

ჩვენ ვიქნებოდით ოპოზიციაში, ხოლო ვილაპარაკებდით იქ, როგორც **ქართველი** დეპუტატები **ქართველ** დემოკრატიულ ინტერესების ტერმინოლოგიით და თვალთ-საზრისით. მთავრობის პოლიტიკის გაკიცხვა შესაძლებელია ჩვენი ცხოვრების და ჩვენი ისტორიის ფაქტებით და მაგალითებითაც. გადაშალეთ მე XIX საუკუნის საქართველოს ისტორია, რა სურათს დაინახავთ, რა ფაქტებს და შემადრწუნებელ ამბებს ამოიკითხავთ იქ! გქონდეთ უუფართოვესი იდეალი, ხოლო თუ თქვენ მოახერხეთ და ეს პროვინციალური მასალა“ საიმპერიო პოლიტიკის კრიტიკის დროს გამოიყენეთ, ამითი დაამტკიცებთ, რომ თქვენ მართლა ყოფილხართ **ქართველ ხალხის** წარმომადგენელი და ამასთან აზრის სიმაღლე შეგწევთ და ამ კერძო და ადგილობრივ ინტერესებს და ფაქტებს საზოგადო და სახელმწიფო ხასიათის მნიშვნელობას აკუთვნებთ. ინდუქტიური აზროვნება ამ გზას მისდევს ხოლმე, — პატარიდან განკერძოებულიდან გადადის იგი უნივერსალობამდე. ბრძენი პოლიტიკოსი და ნამდვილი შვილი თავის ხალხისა ასე ირჯება ხოლმე. მიყრუებულ პატარა, დაჩაგრულ ერის საქმეებით დაინტერესებს ცენტრალურ დაწესებულებების წარმომადგენლებს. ჩვენი დეპუტატები კი სხვანაირად ირჯებიან. საქართველოს გახსენება თითქოს სათაკილო საქმედ მიაჩნიათ, თუ პიროვნების ხელუხლებლობაზეა, მაგალითად, ლაპარაკი ივანე კალიტას დროიდან მოყოლებული დღევანდელ დრომდე გადასინჯავენ რუსეთის ისტორიას. და დღეს გამეფებულ ძალადობის სურათს დაასაბუთებენ არა ჩვენი ცხოვრების მაგალითებით, არამედ პეტერბურგის, მოსკოვის, კრასნოიარსკის და ბევრი-ბევრი ბაქოში მომხდარ ამბებით. ჩვენ იმისი თქმარ გვინდა, რომ ყოველივე ამაზე ლაპარაკი მეტია, არა, გვინდა ვსთქვათ მხოლოდ, რომ ჩვენმა დეპუტატებმა ადგილობრივი წარმომადგენლობის პრინციპი უნდა დაიცვან და საზოგადო ხასიათის საკითხს პროვინციალურის და ადგილობრივ ნაციონალურის მასალით უნდა არკვევდნენ. ამით დეპუტატი ორ საქმეს ემსახურება, თავის ნაციონალურს და საზოგადო სახელმწიფოებრივს. ნაციონალურს უნდა ემსახუროს იმიტომ, რომ სახელმწიფო ჩაგრულ ნაციას ყურადღებას არ მიაქცევს, თუ რომ ერმა თვითონ არ ამოიღო ხმა, არ აღაპარაკა უფლებათა დათრგუნვაზე. სახელმწიფოებრივს უნდა ემ-

სახუროს იმიტომ, რომ ამგვარი მოღვაწეობა გაადვილებს ნაციონალურ საკითხის გადაჭრას და დეპუტატის სხვა ერებისადმი სოლიდარობის გრძნობასაც დააკმაყოფილებს.

აი, ბ-ნო კარლო, სად ჰმარხია იმ უკმაყოფილების მიზეზი, რომელიც არსებობს თქვენდამი და თქვენს ამხანაგებისადმი იმ წრეებში, რომლებსაც თქვენს იდეურ მოწინააღმდეგეთ უწოდებთ: ამ უკმაყოფილების ცხოველმყოფლობას თქვენ აშკარად გრძნობთ (არა ერთხელ გამოგიცხადებიათ იმის წინააღმდეგ პროტესტი), მაგრამ თქვენ ვერ გაგიგიათ, რა წყაროდან წარმოსდგება იგი და რითი საზრდოობს იგი უკმაყოფილება. ეს პროტესტია ერის ერთის ნაწილისა, რომელიც გულის სიღრმეში ჰგრძნობს რალაც სიმწვავეს, რომ ყოველ გამვლელ-გამომვლელის გასათელ მოედნად გავხდით და ხმის ამომღები კი არავინ გვიჩანს. ღირსებასა და პატიოსნებაზე საზოგადოდ, განყენებულად ხშირად ლაპარაკობთ ტრიბუნიდან, დაჩაგრულებსაც ხშირად იხსენიებთ. ეს დაჩაგრულნი მუშები, პროლეტარები, მშრომელნი არიან, ამ დაჩაგრულთა სიაში ურიები, პოლონელები და ფინლიანდიელებიც მოჰყვებიან ხოლმე, ხოლო არასოდეს ქართველი ხალხის გაბიბრუებას, დამცირებას და დაჩაგრვას არ აუწყებთ ქვეყანას, თითქოს სოციალისტს არ ეკადრებოდეს ამისთანა უმნიშვნელო საგანზე ლაპარაკი. ჩვენი ისტორიული უფლება ფეხებით გასთელეს. თქვენ სდუმხართ, ხოლო ფინლიანდიის ისტორიულ უფლებას კი დაიცავთ. კარგადაც იზამთ, ხოლო ჩვენ რაღა დაგიშავნო? ჩვენს ძველ ეკლესიებს ანგრევენ და მათ ადგილზე საპყრობილე ყაზარმების მსგავს რუსის მონასტრებს აგებენ. ჩვენ ენას მოხელენი პირუტყვის ენად სთვლიან. თქვენ გაღელვებთ ამგვარივე ამბები ხოლმეში და პოლონეთში მომხდარი, საქართველოს შესახებ კი კრინტს არა სძრავთ¹⁾ და სხვა და სხვა.

მეტყვიით სიმართლეს მოკლებულია ეს, მუდამ ეამს კავკასიაზე გვაქვს ლაპარაკი, კავკასიის მშრომელ ხალხს ვიხსენ-

¹⁾ ამ სტრიქონების დაწერის დროს ს.-დემოკრატიულ დეპუტატებს ჯერ კიდევ არ ჰქონდათ აღძრული ლაპარაკი ენის დამცირების შესახებ. უნდა აღვნიშნო რომ მესამე სათათბიროს დეპუტატები თანდათან მეტყუარადღებას აქცევენ ადგილობრივ საკითხებს, ხოლო პრინციპალური განმარტება „ადგილობრივისა“ ისევ ძველი ხასიათისა დარჩა.

ნიებთ და, მაშასადამე, ქართველების ინტერესებსაც ვიცავთო. არა და არა. **კავკასია არ არის ერთი მთელი.** კავკასიის მშრომელ ხალხს გასარკვევი და გასასინჯავი აქვთ ათასგვარი კერძო, ნაციონალური საკითხები, კავკასიის მშრომელ ხალხის სოლიდარულ მოქმედებისათვის ჯერ ხნობით ნიადაგი მზად არ არის. ამ ნიადაგის შემზადებაა საჭირო და ამიტომ კავკასიის შემადგენელ ელემენტების, მათის განსაკუთრებულ ხასიათის და სურვილების ყურადღებით შესწავლა და გაცნობაა საჭირო. თქვენ კი, ჩვენებურ ადმინისტრატორებსავე, ყველას ერთ ფარგალში ათავსებთ და ჯერ კიდევ მოურიგებელი ინტერესები, მოუწესრიგებელი ცხოვრება, გამოუსახველი და საერთო ფიზიონომიას მოკლებული კავკასიის პრობლემა გინდათ ერთის საზომით, ერთის კრიტერიუმით გადაწყვიტოთ! და აშკარაა ვერც ამ პრობლემას გადასწყეტთ ამ გზით, ვერც რუსეთის მოწინავე საზოგადოებას დაანახვებთ იმას, რაც ხდება ჩვენს მხარეში, და ვერც კავკასიის თვითეულ ერის დემოკრატიულ ნაწილს სამსახურს გაუწევთ.

დადგება დრო და ჩვენი ამომრჩეველი, ცხოვრებაში მეტად მომწიფებული, მოსთხოვს ამგვარ ანგარიშს თავის არჩეულ კაცებს. და მოვა დრო და თქვენც გაიგებთ, რომ უნიადგო და უნაყოფო პოზიცია გიჭირავთ. იქნებ ეხლაც ვესმით, იქნებ იმიტომ დაიწყეთ ლაპარაკი, რომ სინიდისი მოსვენებას არ გაძლევთ და თქვენს მოქმედებას ახალი ორიენტაციის საშუალება გინდათ გამოუნახოთ?.. თუ ვცდებით ამაში, მაშინ მართალნი ხართ, რომ ჩვენს შორის განსხვავება ზერელე კი არ არის, არამედ არსებითია.

VIII

დემოკრატიის ბაერტიანება.

1910 წ.

I

რაც უნდა დიდს გასაჭირში ჩავარდეს ერი, სასოწარკვეთილებას მაინც არ უნდა მიეცეს იგი. მისი სიცოცხლის ყოფნა არ ყოფნა ჯერ კიდევ არ არის გადაწყვეტილი. და ამ შემთხვევაში ჩვენი მოვალეობაა თვით ერში, მის არსებულ ძალ-

თა განწყობილებაში, ვეძიოთ სხნა და იმედი უკეთესის მომავალისა. ერი უძლოურდება და კვდება არა ბიოლოგიურ კანონის ძალით, არამედ სოციალ-პოლიტიკური ორგანიზაციის უვარგისობის გამო. ორგანიზაცია ერის ძალებისა არის უტყუარი თარხმალი და გარანტია მისის არსებობა-განვითარებისა.

ქართულ ცხოვრებას რომ გადავავლოთ თვალი, აშკარად დავინახავთ, რომ საორგანიზაციო მუშაობა უკვე დაწყებულია ჩვენში, მაგრამ, ერთის მხრივ, ეს საორგანიზაციო მუშაობა ცალმხრივია—იგი მხოლოდ სულიერ კულტურულ ინტერესებს შეეხება. მეორეს მხრივ კი, ეს მუშაობა სუსტი, გაუბედავი მუშაობაა, თითქოს იგი თავის სიღრმეშივე შეიცავს თავის უნაყოფობის თესლებს.

საორგანიზაციო მუშაობის ცალმხრივობა იმაში გამოისახება, რომ იგი ჩვენი ერის ეკონომიურ ძალთა შეკავშირებას არავითარ ყურადღებას არ აქცევს. ამ მუშაობის სისუსტე კი იმაში ისახება, რომ სამუშაო ასპარეზზე გამოსულ საზოგადოებრივ ჯგუფთა შორის სწარმოებს უნაყოფო და უგუნური ძალთა დაქსაქსვა ერთმანეთ შორის ატეხილ ჩხუბსა და მოურჩივებლობის გამო.

ეს მოურჩივებლობა თვალსაჩინოდ ისახება ქართულ პრესის დღევანდელ მდგომარეობაში. როდესაც ვიხსენიებ ქართულ პრესას, სახეში არა მყავს რუსული ჟურნალ-გაზეთობა, რომელიც ქართველების ხელმძღვანელობით გამოდის. ამ ლიტერატურამ თვითონვე მოსწყვიტა თავისი თავი ქართველ ხალხის ცხოვრებას. რაკი იგი ხალხისათვის გაუგებარი რჩება, არავითარი კავშირი და ურთიერთობა ხალხსა და მის შორის არ არსებობს და არც შეიძლება რომ არსებობდეს. ამ პრესის ხელმძღვანელებმა ინტელიგენტებმა შეჰქმნეს ჩვენში რუსულ-ქართული ყალბი და გულწრფელობას მოკლებული ოფიციალური პატრიოტიზმის ბანაკები და წრეები. და დღეს ამ წრეების და ბანაკების განვითარება-გადიდებაზეა დამოკიდებული ქართველ ინტელიგენტის სრული ჩამოშორება ქართველ ხალხის ცხოვრების ნიადაგიდან.

ასე რომ, როდესაც დემოკრატიულ პრესას ვგულისხმობ, სახეში მყავს მხოლოდ და მარტო ქართული პრესა. ამ გვარადვე, როდესაც ქართულ დემოკრატიულ მუშაობას ვიხსენიებ, სახეში მყავს განსაკუთრებულად ჩვენი გლებობა და ის

ინტელიგენცია, რომელიც პრესისა თუ სხვაგვარ მოღვაწეობის საშუალებით ხალხის ინტერესებთან არის დაახლოვებული.

მე ვამბობ, დღეს იმგვარი ისტორიული ხანა დაგვიდგა, როდესაც საჭიროა შეკავშირება საქართველოს ყველა დემოკრატიულ ძალებსა: აუცილებელია საქართველოს მიწისმოქმედთა და მეურნეთა კავშირისთვის საფუძვლის ჩაყრა. ეს კავშირი უნდა იყოს ორგანიზაცია ეკონომიურ-ეროვნული. მისი ლოზუნგი იქნება: მიწა საქართველოს მშრომელ ხალხს და ტერიტორია ქართველ ეროვნებას! ამ საქმის განხორციელება და ამ კავშირის დაფუძნება შესაძლებელი იქნება, თუ მასზე ზრუნვა და ფიქრი დაიწყეს ქართველმა დემოკრატიულმა ჯგუფებმა.

მაგრამ ამ მხრივ დიდ ოპტიმიზმს ნუ მივეცემით. ამ ჯგუფთა გარშემო ისეთი ატმოსფერა დატრიალდა, რომელიც თითქოს წინდაწინვე შეუძლებელ ჰყოფს ამგვარ მოქმედებას. დავასოციალ-დემოკრატთა და სოციალისტ-ფედერალისტთა შორის არ ახალია. წინად საკამათო გვექონდა სოციოლოგიური პრობლემები. ვარკვევდით ისტორიულ პროცესს, განვითარების კანონებს, ვეწინააღმდეგებოდით ერთმანეთს ერთისა და მეორის განმარტებაში. სადავო გვექონდა კაპიტალის კონცენტრაციის საკითხი და ცხარედ ვჩხუბობდით მიწის სოციალიზაციის პრობლემების გარშემო. მაგრამ ჩვენი ურთიერთობა განსაკუთრებულად გამწვავდა ეროვნულ საკითხის ნიადაგზე და აქ მართლაც და ფიცხი და სასტიკი იყო ჩვენი შეუთანხმებლობა. ჩვენი შეტაკება აუცილებელი იყო, ჯერ ერთი იმიტომ, რომ ქართველები ვართ და ქართველ ადამიანის შფოთიანი ბუნება ხომ კარგად მოგეხსენებათ. მეორეც იმიტომ, რომ მართლაც სხვადა სხვა პრინციპიალურ ნიადაგზე ვიდევქით მაგრამ პრინციპების განსხვავება ვერ გამოიწვევდა იმ მწვავე შეტაკებას, იმ დავიწყებამდე მიყვანილ მტრობას, რომელიც იყო ჩვენს შორის. საქმე ის არის, რომ კამათი სწარმოებდა უსამართლო ატმოსფერაში. სოციალ-დემოკრატები ს.-ფედერალისტებს ბურჟუაზიულ პარტიად სთვლიდნენ. ნამდვილად კი, როგორც ეს არა ერთხელ გავვიმარტავს, ს.-ფედერალისტები იმავე სოციალურ ნიადაგზე იდგნენ, რომელზედაც იმყოფებოდნენ ს.-დემოკრატები. ს.-ფედერალისტები ეომებოდნენ იმ საზოგადოებას, რომელიც კერძო საკუთრების პრინციპზეა აგებული და მაშასადამე ისინი ბურჟუაზიის იდეოლოგიებათ და ქომაგებად ვერ

გამოდგებოდნენ. ს.-დემოკრატები კი სწორედ ამას სწამებდნენ ს.-ფედერალისტებს და ეს იყო მიზეზი უნაყოფო შეტაკებისა და დავისა პირველ ხანაში, რევოლიუციის დროს.

ახლა დრონი იცვალენ. ამითი იმისი თქმა კი არ მინდა, რომ რევოლიუციის მიერ წამოყენებულ პრობლემებს დღესფასი და მნიშვნელობა არა ჰქონდეთ. არც იმისი თქმა მინდა, რომ ჩვენი დავა და კამათი გათავებული, დასრულებული იყოს. არა, მე მხოლოდ ის გარემოება მინდა აღვნიშნო, რომ თუმცა დღესაც ნაკლები მნიშვნელობა არა აქვს კონცენტრაციის, სოციალიზაციის, ავტონომიის, ფედერალიზმის და სხვა ამგვარ საკითხებს, ხოლო დღეს, ისტორიულ პირობების შეცვლის გამო, მათ უფრო თეორიული ხასიათი მიეცათ. პოლიტიკური კონიუქტურა დღეს იმგვარია, რომ სოციალიზმის პროპაგანდა შეუძლებელი გახდა, არც ავტონომიის პრობლემის განმარტებისათვის არის გამოსადეგი ატმოსფერა. დრო კი იყო, როდესაც ყველა ამაზე ვლადპარაკობდით, ხშირად განყენებულად და ზოგადად, ისე, როგორც ვლადპარაკობთ ხოლმე რაიმე პრაქტიკულ და ადვილად განსახორციელებელ საქმეზე. გარემოება შეიცვალა. ახალმა დრომ ვალებ წინ აგვიტუხა ცხოვრების ისეთი მხარე, რომელსაც ჩვენ რევოლიუციის დროს არა ვხედავდით. საქართველო სოციოლოგიურ და სოციალისტურ პრობლემების გასარკვევი ლაბორატორია გვეგონა, გამოირკვა კი, რომ ჩვენ პატარა ხალხი ვართ მემცხვარეებისა, მევენახეებისა და მიწათ-მომქმედთა მომუშავეთაგან შემდგარი. გამოირკვა, რომ მემცხვარეებს საძოვარი ადგილები არა აქვთ, მევენახეებს, მეყანეებს და საზოგადოდ მიწის მომქმედთ სავენახე და სახნავ-სათესი ადგილები აკლიათ. და ამასთან ერთად გამოირკვა ისიც, რომ სადგომი ბინაც აღარსად მოგვეპოვებანა თუ წინად არ ვიცოდით ყოველივე ეს. არა, წინადაც ვიცოდით. ხოლო რევოლიუციის ხანაში თვალეზე რაღაც ბინდი გვეფარა და სადაც კოლექტივისტურ-კომინისტური წესწყობილება სულ რამდენიმე ნაბიჯის მანძილზე გვეგულებოდა, იქ საძოვრის და საყანეს პრობლემა როგორ უნდა მოგვეგონებოდა, სოციალურ-რესპუბლიკის დამკვიდრებით გადასწყდებოდა ყოველივე ეს.

დღეს სინამდვილემ თვალეები აგვიხილა. თავად აწინაურების მიწა სახელმწიფო ბანკის საშუალებით რუსთა კოლონიზა-

კვის საქმისათვის ყოფილა განზრახული. ეს გეგმა, მოსახრება კი არ არის, არამედ უკვე შემზადებული და რეალური საქმე. რუსეთის კოლონიზაციამ უნდა დაიჭიროს ადგილები, რომლებზედაც იმედი ჰქონდათ ჩვენს გლეხებს. რუსეთის კოლონიზაციამ უნდა გვშთანთქას ეკონომიურად და ეროვნულად. ეკონომიურად იმიტომ, რომ რაკი სოფლის მეურნეს სოფელში აღარ დაედგომება, მრეწველობის განუვითარებლობის გამო ჩვენს ქვეყანაში, მას სხვა თავშესაფარი ადგილი აღარ ექმნება. ეროვნულად იმიტომ, რომ მიწიდან აყრილ ხალხის გათქვეფვა მრავლად დასახლებულ რუსთა კოლონიებში ადვილი საქმე გახდება.

აი რა აღმოჩნდა რევოლიუციის შემდეგ ხანაში. ამ ფაქტების უარყოფა, არ დანახვა შეუძლებელია. შეიძლება სთქვათ, გაითქვიფება, გაითქვიფოს, კოტანი გათქვიფილან. ეგ სხვა კითხვა იქნება, მაშინ ჩვენ შორის სალაპარაკო არა არის რა. მაგრამ ამას დღეს ჩვენში, მგონი, არაფერ აღიარებს. ვამბობ, მგონი, რადგან დარწმუნებული არა ვარ ამაში. არიან იმისთანებიც, ვინც აუშფოთლივ ადევნებს თვალს ჩვენი ხალხის ამ განსაცდელს და ვისაც ტუჩებიდან ღიმილი არა შორდება, როდესაც დასცქერის ამ გარემოებით დასევდიანებულ ინტელიგენციას. დიად, ამგვარი „მებრესეებიც“ არიან დღეს ჩვენში.

ყველა ეს გამოიძვევა. ხოლო რას ვაკეთებთ ამის წინააღმდეგ? რა ღონე იღონა ქართულმა დემოკრატიამ უბედურების თავიდან ასაცილებლად? ჯერ ხნობით არაფერი. და ერთი მიზეზთაგანი ის არის, რომ ჩვენი სოციალ-დემოკრატები ისევ ძველ ნიადაგზე სდგანან, ისევ ყველანი გარდა თავის თავისა ხალხის მტრებათ მიაჩნიათ და ისევ საზოგადოებრივ საკითხთა გარკვევის დროს შფოთს და ძლთა დაქსაქსვას სთესენ. სოციალიზაციასა და ავტონომიაზე არ არის დღეს ლაპარაკი. კულტურულ საქმეების გადაწყვეტაშიაც ვერ შევთანხმებულვართ. ვსთქვათ, ჩვენ ბურჟუები ვართ. ვსთქვათ, სოციალური პრობლემის გადაწყვეტა მრუდეთ გვესმის. მაგრამ ნუ თუ არ არის არც ერთი საგანი, სადაც სიმართლე ჩვენსკენ იყოს. დემოკრატიის პრესსას თუ დაუჯერეთ, არ არის ამგვარი საგანი. თან რადიკალურ ინტელიგენციის სახელით გვნათლავენ, თან კი გვახასიათებენ როგორც უკიდურესს რეაქციონერებსა და კონსერვატორებს. რადიკალები, დემოკრატები და სოციალის-

ტები, გარდა კერძო საკუთრების პრობლემის საკითხისა, ყველა კულტურულ და სოციალური რეფორმის საკითხებში ხომ ხელი-ხელ გადაბმულნი არიან თავიანთ მოქმედებაში ევროპიულ ქვეყნებში. ჩვენებური „რადიკალები“ და „დემოკრატები“ კი ხან ფეოდალების მესვეურებათ გამოდიან, ხან ბურჟუაზიულ ინტერესების წუმბეში იფლობიან. ასე სჯიან ს.-დემოკრატები! და მოდით ამ პირობებში ილაპარაკეთ დემოკრატიის გაერთიანებაზე.

მაგრამ ჩვენ მაინც გვინდა ჩამოვაგდოთ ბაასი ამის შესახებ. პირველი იმიტომ, რომ ამ გაერთიანებაშია დღეს ჩვენი ხსნა. მეორე იმიტომ, რომ სოციალ-დემოკრატიის და ჩვენ შორის არსებული უთანხმოება ზერელეა და პრინციპიალურ ხასიათის უთანხმოებად არ მიგვაჩნია და ეს ჩვენთვის სავსებით გახდება ნათელი, როდესაც გადავახედებთ თვალს წარსულ თვეებში ჩვენ შორის აღძრულ სადაო კითხვებს.

მიუხედავად იმისა, რომ კულტურულ საკითხების გადაწყვეტის დროს პრინციპიალური განხეთქილება საზოგადოებრივ ჯგუფთა შორის (სახეში მყავს ს.-დემოკრატები, ს.-ფედერალისტები და ნაციონალ-დემოკრატიული ელემენტები) დღევანდელ პირობებში თითქმის უმნიშვნელოა, ისინი მაინც ძველებურად შეფოთვენ და ჩხუბობენ. ს.-დემოკრატიას ძველებურად განსაკუთრებული პოზიცია უჭირავს და იგი ეომება ყველას, ვინც მის ბანაკს არ ეკუთვნის.

წარსულ შემოდგომას სახალხო თეატრის წრეებში განხეთქილებამ იჩინა თავი. საქმე იმაშია, რომ წინად სახალხო თეატრის სექცია სახალხო უნივერსიტეტის დროშის ქვეშ მოქმედებდა. ყველამ იცის, რომ სექციის კავშირი უნივერსიტეტთან იყო ფიქტიური, რადგან უნივერსიტეტი არავითარ დახმარებას არ უწევდა თეატრალურ სექციის მოქმედებას. გამოირკვა, რომ თეატრალურ სექციაში უკმაყოფილება სუფევდა და მის წევრთა შორის მომწიფდა განცალკევების აზრი. შეადგინეს ახალი წრე, რომელშიაც შევიდნენ თითქმის ყველანი, ვინც კი სახალხო თეატრის სცენას ემსახურებოდა, საუკეთესო არტისტები-მოყვარენი და შეუდგნენ. ბ-ნ შათი-

რი შვილის რეჟისორობით სახალხო წარმოდგენების მართვას. ზუბალაშვილების სახალხო სახლში. წარმოდგენებს აუარებელი ხალხი ესწრებოდა და თეატრალური სექცია პირნათლად ასრულებდა თავის მოვალეობას. არასოდეს სახალხო თეატრის საქმე არ იყო ისე კარგად დაყენებული, როგორც ეს იყო წარსულ შემოდგომა-ზამთარში. მაგრამ ამ ნიადაგზე მოხდა დიდი აურ-ზაური.

დამოუკიდებელ წრის დაარსების მომხრე არტისტების გარდა აღმოჩნდა რამდენიმე სოციალ დემოკრატი — „ბოლშევიკი“, აგრეთვე ცნობილი მოამაგე სახალხო თეატრისა განსვენებული მარია დემურია, გ. ლასხიშვილი და სხვანი. აი ამ ხალხს ეძგერნენ „ორტოდოქსები“. „ბოლშევიკები“ მოღალატეებათ მონათლეს. მარია დემურია, რომელსაც უკვე აღმოაჩნდა ავადმყოფობა უზომო აღელვებისა და დაქანცვისაგან, ორქოფ პიროვნებად გამოაცხადეს და ადამიანი, რომელიც თექვსმეტი წლის განმავლობაში როგორც თავის საკუთარ საქმეებს, ისე ევლებოდა სახალხო თეატრს და სახალხო საქმეებს, ეს ადამიანი შეურაცყვეს და ორ სკამზე ჯდომის სურვილი გადააბრალეს. დანარჩენებს კი სულ აღარ მოეჩინენ — ფეოდალების მორჩილ ყმებად გამოიყვანეს. ფეოდალიზმი ხომ ყოველ ფეხის გადადგმაზე აგონდება ს.-დემოკრატებს. ქართული თეატრის შენობა თავად-აზნაურობას ეკუთვნის. აქედან გამომდინარეობს შემდეგი. დრამატიული საზოგადოების გამგეობა ფეოდალურ ინსტრუქციების ბიუროა. ეს განსაკუთრებულად იქიდანა სჩანს, რომ ამ „ბიურომ“ სახალხო სახლში წარმოდგენების გასამართავი „დღეები“ დამოუკიდებელ წრეს მიუსაჯა და არა სახალხო უნივერსიტეტთან არსებულ, ხოლო აწ დაობლებულ სექციას. მაგრამ საცა ფეოდალიზმს იხსენიებენ ჩვენს კაპიტალისტურ ხანაში, იქ არ შეიძლება რომ ბურჟუაზია დასტოვონ უყურადღებოდ. საქმიანობა, რომ იგივე საკითხი „დღეების“ განაწილების შესახებ ტფილისის ქალაქის გამგეობასაც უნდა გადაესინჯა. ამ გამგეობამაც წრეს მიუსაჯა „დღეები“. აქედან აშკარაა წრის კავშირი და ნათესაობა ბურჟუაზიულ წრეებთან. ამრიგად აღმოჩნდნენ ნ. ცლიავა, მარია დემურია, გ. ლასხიშვილი და სხვანი ჯეო ფეოდალების ყმებათ, მერე კი უტყუარ მსახურებად ლიპიან ბურჟუეებისა.

და რომ ეს ასეა, ამის დასამტკიცებლად გაზეთ „მომავალში“ ნოე ჟორდანიის შორეულ ქვეყნიდან მოწერილ კერძო წერილის ერთი ადგილიც დასტამბეს. ქართველი სოციალ-დემოკრატიის დალაი ლამა იწერებოდა — რეაქცია იმის ცდაშია დღეს, რომ მუშებს მოპოვებული პოზიციები უკანვე წაართვას. სახალხო თეატრში მომხდარი ამბავიც ამ ხასიათისაა. ჩვენებურ რეაქციას მუშების ჩამოშორება ჰსურს სახალხო თეატრის საქმიდან და ამითი აიხსნება წრის დაარსება და უნივერსიტეტთან კავშირის გაწყვეტა და რაკი ბატონმა ნოემ ბრძანა ეს, უცილობელ ფაქტად გახდა ის გარემოება, რომ წრის მომხრე ი და სულის ჩამდგმელნი, ე. ი. არტიტების დიდი უმრავლესობა, რომელნიც უსასყიდლოთ ემსახურება სახალხო საქმეს, რეაქციის პირში შვილები არიან და მუშების წინააღმდეგ რეაქციის გასაძლიერებლად მუშაობენო.

დაუჯერებელი საქმეა საღის გონებით, რომ შეხედოთ ყველა იმას მაგრამ დაწერილს ვერაფრით ვერ ამოშლით და სწორეთ ყოველივე ეს იბეჭდებოდა ს. დემოკრატიულ გაზეთებში. ნამდვილად კი რა მოხდა ისეთი, რომ ამ განგაშის ატება იყო საჭირო? საიმისო არაფერი. სახალხო საქმეში, დღევანდელ პირობებში, თავი და თავი თვით საქმეა და არა ის, ვის დროშის ქვეშ არის იგი მოწყობილი. თუ სახალხო თეატრი აწვდის ხალხს ესთეტიურის მხრივ დამაკმაყოფილებელ და გონების მხრივ სასარგებლო წარმოდგენებს, ეს თეატრი თავის დანიშნულებას და მოვალეობას ასრულებს. რა თქმა უნდა, ძალიან სასურველია, რომ ყოველი სახალხო საქმე და თეატრის საქმეც მათ შორის სახალხო უნივერსიტეტის ფარგლებში იყოს მოწყობილი. მაგრამ როდესაც ეს არა ხერხდება, უნივერსიტეტის გამგეობის უფარვისობის თუ სხვა მიზეზების გამო, ლაფში არ უნდა ამოსვართო უანგარო მუშაკნი, რომელნიც ხალხისთვის სასარგებლო საქმეს უნივერსიტეტის გარეშე აწყობენ და აწარმოებენ. ჩვენში კი სწორეთ ეს მოხდა. განსაზღვრული თეორიაც კი წამოაყენეს იმის დასამტკიცებლად, რომ „წრის“ მომხრენი ხალხს ღალატობენ. სახალხო თეატრის თავი და თავი დამახასიათებელი თვისება ხსარისო, რომ თეატრის გამგეობაში თვით ხალხი უნდა იღებდეს მონაწილეობასაო. ჩვენ კვ გვგონია, რომ თავი და თავი

ის არის, რომ თეატრში ხალხი დაიარებოდეს და ამ ხალხს თეატრი ესთეტიურ გემოვნებას უღვიძებდეს. ეს პირველი პირობაა თეატრის სარგებლობისა. და თუ ამასთან ხერხდება ისიც, რომ თეატრს თვით მუშები გაუძღვებიან, ძალიან კეთილი. ხოლო თუ სხვა და სხვა მიზეზებისა გამო (და მთავარი მიზეზი დღევანდელი სოციალური წყობილებაა) ხალხის გამგეობა ვერ ხორციელდება, ამის გულისთვის თეატრს არ უნდა მიაფურთხოთ და გულწრფელ მუშაკთ დაუმსახურებლივ არ უნდა შეურაცყოთ. ჩვენში კი მიაყენეს ამგვარი შეურაცხყოფა. ამ საქმეში კი, ობიექტიურად რომ შევხედოთ გარემოებას, სრული შეთანხმება შეიძლება ჩვენი ქვეყნის ყველა დემოკრატიულ ელემენტებისა.

ავიღოთ მეორე მაგალითი. მოიგონეთ წ.-კ. საზოგადოების გარშემო ატეხილი აურ-ზაური. ჩვენ აქ არ შევდივართ საზოგადოების გამგეობის მოქმედების დაფასებაში. გავითვალისწინოთ მხოლოდ ერთი საკითხი — საწევრო გადასახადის დაკლების შესახებ. ამისი წინააღმდეგი პრინციპიალურად არავინ იყო, არც ჩვენი ახლო მეგობრები, გამგეობის წევრები, არც დანარჩენი ნაწილი გამგეობისა. დემოკრატიზაცია საზოგადოების ყველას მიაჩნდა სასურველ საქმედ. მაგრამ, დღევანდელ პოლიტიკურ ვითარების გამო, ეს დემოკრატიზაცია შეუძლებელია, ამიტომ საწევრო ფულის დაკლებაც მოუხერხებელია

და გამაფრთხილებლების მოლოდინი ზავსებით გამართლდა. ეხლა ხანს გამოიცა ცირკულიარი, რომლის ძალითაც გუბერნატორებს ეძლევათ უფლება დახურონ ყოველი კულტურულ-ნაციონალური ხასიათის დაწესებულება, თუ რომ ეს დაწესებულება რუსეთის სახელმწიფოებრივობის მთლიანობისათვის საშიშო გამოდგება. მოდით და დაუმტკიცეთ ცირკულიარის ავტორებს, რომ წ.-კ. საზოგადოებას პოლიტიკასთან არავითარი კავშირი არ აქვს. საფრთხე აშკარაა და სწორეთ. ეს საფრთხე ჰქონდათ მხედველობაში იმათ, ვინც დღევანდელ პირობებში წინააღმდეგია საზოგადოების ფართო დემოკრატიზაციისა. მაგრამ ს.-დემოკრატებს აქაც ხალხის მტრები ელანდებათ, აქაც პათეთიური ლაპარაკია იმის გამო, რომ ხალხს გზას უკრავენ, რომ ბურჟუაზიას „აბოზოქრებულ“ ზღვისა“ ეშინიან და სხვა ამ ხასიათის ბაიათები. „დროებამ“ აუხსნა მო-

პირდაპირეთ საქმის გარემოება და ისიც მოიგონა, რომ დემოკრატიზაციის მომხრე „ცნობის ფურცელიც“ იყო, რომ წინანდელ გამგეობებში ბევრს ემზადებოდნენ საზოგადოების რეორგანიზაციისათვის, რომ ეს რეორგანიზაცია ფედერატიულ პრინციპზე უნდა დაფუძნებულიყო, მაგრამ გარემოებამ საქმეს ხელი ვერ შეუწყო და დღემდე საქმე განუხორციელებელი დარჩაო. „ახალმა სხივმა“, რა თქმა უნდა, იუკრადისა „დროების“ განმარტება: ცირკულიარი ეხლა გამოვიდა და „სიკვდილის ცელს“ ცირკულიარის გამოსვლამდენაც ატრიალებდითო. მოდით და ებაასეთ ამისთანა ბრძნებს! თითქოს ცირკულიარის გამოსვლამდე არა სჩანდა. და არ ისახებოდა რეაქციის პოლიტიკა, თითქოს იმის გასაგებად, თუ რამდენათ მკრელი და გაღვსილია ხმალი, თავი უნდა მიუშვიროთ მას და როდესაც თავს გაგაგდებინებენ, მოწამენი. ჩასწერენ, ხმალი მართლაც მკრელი იყოვო. მაგრამ ყველა ამაში საყურადღებო ის არის, რომ იმ ხანებში თვით „ახალ სხივში“ დაიბეჭდა წერილი ვინმე ბ-ნ წინწყალისა, რომელიც იმასვე ამბობდნენ, რასაც „დროება“ — დემოკრატიზაცია საჭიროა, ხოლო საზოგადოების არსებობისათვის საშიშოაო. ეს წერილი დაბეჭდეს თავიანთ გაზეთში, შენიშვნაც არ გაუკეთეს, ხმაც არ გასცეს. „დროებაზე“ კი იყარეს ჯავრი — აი, თქვე ასეთებო და ისეთებოვო. რა არის ყოველივე ეს თუ არ მამლაცინური თამაშობა, თავმოხაბებრებელი ყოყოჩობა, რომელსაც არც ხუმრობის ხასიათი აქვს, არც სერიოზულ კამათის გარეგნობა: ვიმეორებ, აქაც ჩვენს შორის არავითარი პრინციპიალური განსხვავება არ არის. ხვალვე მოვაწერ ხელს ჩვენს მოპირდაპირეთა მოთხოვნათა სიას. ხოლო მათაც იქონიონ გაბედულება და „ჰო“ სთქვან იქ, სადაც „ჰო“ არის სათქმელი.

მაგრამ ეს ჩემ მხრივ გადამეტებული მოთხოვნაა. რა ნაირად გინდათ, რომ ჩვენი პატივი ჰქონდეთ, როდესაც ყველა ჩვენს ცოდვებთან ერთად (ფეოდალობა, ბურჟუაზობა, ხალხის მოტყუება და სხვა ამ ხასიათის ავაზაკობა), ამ მოკლე ხანში აღმოაჩინეს კიდევ ერთი ახალი ჩვენი სისამაგლე: თურმე ნუ იტყვიოთ, ყველა ქართული გაზეთები გარდა „ახალ სხივისა“ ბურჟუაზიის მიერ (რომლის, ნეტავი?) მოსყიდულები ყოფილან. დიად, ამ ბრალდებასაც ვეღირსეთ. მართალია, „ახალი სხივი“ „დროებას“ არ ასახელებს, მაგრამ რად გინდათ, დასა-

ხელემა, როდესაც პირდაპირ ამბობს, რომ ბანკები განცხადებების სახით ქრთამს აძლევენ პრესსას, ჩვენი მხარე გეჭიროსო. განცხადებებს „დროებაც“ ჰბეჭდავს, მაშასადამე, „დროებაც“ მოსყიდულია.

რა უნდა უთხრათ ამ გვარ მოპირდაპირეს? თავი იმართლოთ? ეს ხომ დამცირებაა. თავის გამართლება უსინდისობის წინაშე! თეატრის თუ წ.-კ. საზოგადოების საკითხის განმარტების დროს კიდევ შეიძლება ლაპარაკი აზრის სხვადასხვაობაზე, მაგრამ აქ, ამ საქმეში, ყოველ პატიოსან ქართველ მწერალს, განურჩევლად მიმართულებისა, ერთი აზრი უნდა ჰქონდეს. ის აზრი, რომ ქართულ პრესაში ჯერ არ ყოფილა მაგალითი მექრთამეობისა და მოსყიდვისა. ადვილად შესაძლებელია, რომ ეს შედეგია ჩვენი ცხოვრების პირობებისა — კაპიტალიზმის განუვითარებლობისა, ბურჟუაზიის უძლურებისა და სხვა. ხოლო უცილებელ ფაქტად უნდა იყოს აღიარებული ის ფაქტი, რომ ქართულ გაზეთების მიმართულებანი არავითარ „სუბსიდიების“ ზედგავლენით არ ვითარდებიან და არ იკაფავენ გზას. უნდა იყოს აღიარებული ისიც, რომ ჩვენს მწერლებს ძალას არავინ ატანს, თეთრი გააშავე და შავი გაათეთრეო. მართალია, ერთი „მწერლის“ მარცხი ყველას ახსოვს, ყველამ იცის, რომ ბ. მიმინომ თავისი სინდისი თუმნად მიჰყიდა ბ-ნ ხაჩატუროვს. მაგრამ ეს მოსყიდული „ჟურნალისტი“ ჩვენი მოპირდაპირეების წრეებთან იყო დაახლოვებული და მისი საქციელი, ყოველ შემთხვევაში, ჩვენ არ გვეხება, ხოლო ისიც უნდა დავუმატო, რომ ერთი ადამიანის მარცხის გამო ს.-დემოკრატიული პრესა პასუხის მგებელი ვერ გახდება. და ჩვენ მას არც ვდებთ ბრალს. მით უმეტეს, რომ ზოგიერთმა ცნობილმა თანამშრომელმა მიმინოს გაზეთისამ (მაგ. გომპრთელმა) იმ წამსვე ხელი აიღეს ამ თანამშრომლობაზე, როგორც კი გაიგეს ეს სამწუხარო ამბავი.

მე აქ ყიფიან-ნაგურსკის საქმეს არ ვეხები. კავკასიის რუსული პრესა, როგორცა ვსთქვი, უნდა იყოს გამოყოფილი. ჩვენს სჯა-ბაასიდან, რადგან მე ვეხები ქართულ საქმეებს და ქართულ ლიტერატურას. აქ კი სინამდვილე სრულიად არა ჰგავს იმას, რომელსაც გვიხატავს „ახალი სხივი“. ამ გაზეთის მიერ გადაშლილი სანახავი ამგვარია. კაპიტალიზმი უმწვერვალესს ხარისხამდე განვითარებული. მაძ-

ღარი და სხვილი ბურჟუაზია თავის ღონის გასაძლიერებლად პრესაში ეძებს თანაგრძნობას. მდიდრულ რესტორანებში (ჩვენში ალბად „ტილიპუჭურაში“) სანადიმოდ იწვევს გავლენიან გაზეთების თანამშრომლებს. გავრცელებულ რედაქციების სახელობე „ლიონის კრედიტში“ ნახევარ მილიონ ფრანკს ფულსა სდებს. სწერენ მწერლები და თავი კი შამპანიურით ღებრუთ. სწერენ წერილებს, აქებენ და აღიდეგენ მოგებიან საქმეს, აძაგებენ იმათ, ვისთანაც ფინანსური კავშირი არა აქვთ. და ამ გახრწნილების შორევეში სცხოვრობს მკითხველი საზოგადოება და იშხამება დაქრთამულ ბეჭდვითი სიტყვის გავლენით.

დიად, ამ სურათს გვაყურებინებენ თვალწინ. თავს კი არავინ იტკიებს იმის შესწავლაზე, რა გვარ რეალურ პირობებში იბრუნებს სულს და არსებობს ქართული ჟურნალ-გაზეთობა. ჩვენს ცხოვრებას თვალებს არიდებენ და საკმარისი იყო „პრესის სინდიკატის“ საქმის გამოაშკარაება, რომ სინამდვილის გრძნობა სრულიად დახშულიყო სასტიკ „ცენზორების“ გონებაში. ევროპიულ ბურჟუაზიული წყობილება და ზნე-ჩვეულება სავსებით გადმოინერგა ჩვენს ქვეყანაში და ჩვენ ყველანი, გარდა „სხვილებისა“ ამ წყობილების და ზნე-ჩვეულების მსხვერპლად შევიქენით: ვაი ჩვენ და ვაშა უმწიკვლო გმირებს, რომელთაც ძალა შესწევთ ბოროტების მხილებისა!

3.

ყველა ამას რომ ვაკვირდები, გულს რაღაც უცნაური ჭმუნვა ეწვევა ხოლმე. რაც გინდა სთქვით, საკვირველი რამაა ქართველ ადამიანის ბუნება. ჩვენ ყოველთვის ის გვინდა, რაც საუკეთესოა, რაც ყველაზე მეტად და აშკარად პროგრესიულია, რაც დიდებულია სანახაობით და წარმტაცი გარეგნობით. თუ ბრძოლა გვაქვს სახეში, ისეთს სურათს დავხატავთ, რომ ფანჯრებს ზანზარი გაჰქონდეთ. თუ სამართლიანობისათვის ვიბრძვი, ისეთ სიტყვებს ვხმარობთ, რომ ვაცანაცხებთ ბოროტებას. განსაკუთრებით კი ის გვიყვარს, რომ აქ შინ, ჩვენს პატარა სამშობლოში, მსოფლიოს მნიშველობის ამბები ხდებოდეს. მართალია, ჩვენი ავლა-დიდება დიდი არ არის. სოფლად დაფლეთილი ფარაჯა, დაბა-ქალაქად უბადრუკი სამიკიტნო. აი, ჩვენი ნაციონალური ინსტიტუტები.

და სოფლებსაც და მიკიტანსაც რომ შემოსძახოთ „რუკი, ვერხუ“, პირველი გაცვეთილ ქალამანს და დაფლეთილ ფარაჯას გადმოგიგდებს, მეორემ იქნება სუფრა გაშალოს და საგზაო ორი მანეთი ფული მოქცეს—ეგებ თავიდან მომშორდეთ; მაგრამ რა საკადრისია ამაებზე ფიქრი, აზრი შორს მიდის; დიდებულ სასახლეებს ხედავს ელექტრონით გაჩაღებულებს და შიგ მაძლარი და ბედნიერი ხალხი. ნათელ დარბაზებში, თფილა და სილაზათია კოხტად მორთული ქალ-ვაჟნი ერთმანეთს ეკურკურებიან. მოსამსახურეები კი სანადიმო სუფრას შლიან. გარედ კი ყინვასა და სიბნელეში, ათასობით ირევა დამშეული ხალხი. შეჰყურებს დიდრონ განათებულ ფანჯრებს, ადევნებს თვალებს მოპრანჭულ და მოკაზმულ ქალ-ვაჟთ და სიბრაზით ნაღველი ევსება, ძალას იკრეფს და ყვირის: ძირს მაძლარნო, ძირს სასახლის კოშკნო, გზა, მოვდივართ ბედნიერების საძებნელად, სამართლიანობის აღსადგენად... და ამასობაში უეცრად გვეღვიძება, ვირკვევით ოცნებისაგან და ისევ ის ფარაჯა, გაცვეთილი ქალამანი და სამარისებული სიჩუმე და მყუდროება გვეჩხირება თვალწინ. დამაბეზრებელ სურათს თავიდან მოსაშორებლად ისევ შორს, ხმელეთის და ზღვის კიდის იქით მიდის ჩვენი ოცნება.

ან კიდევ, ვინა სთქვა, რომ გულუხვი ხალხი არა ვართ? ამ რამდენიმე წლის წინად, რევოლიუციის დროს, საფრანგეთში, თუ არ ვცდები, კარიერში, მოხდა უბედურობა. მაღაროში აფეთქება მოხდა და ბევრი მუშა ხალხი დაიღუპა. მოვიდა თუ არა ეს ამბავი ჩვენში, მეორე დღესვე გორში (მაშ სად თუ არ ქართლის ცენტრში!) ფულს აგროვებდნენ დაზარალებულ ოჯახების სასარგებლოდ. გაიგზავნა თუ არა ეს ფული, არ ვიცი, მოგროვებით კი აგროვებდნენ. გულუხვობა, ინტერნაციონალიზმი, მარა ჯანდაბა არის ყოველივე ეს? მაგრამ ისიც კი უნდა ვსთქვათ, რომ დღეს რომ მუხრანიანთ ხიდი ჩატყდეს და ზედ მომუშავე მუშები მტკვარში ჩაცვიდნენ, ორდა ათ შაურს ვერ მოაგროვებთ დაზარალებულ ოჯახების სასარგებლოდ. რატომ? იმიტომ, რომ ეგ ტფილისშია და აბა რა პოეზიაა ჩაქცეული მუხრანიანთ ხიდი! სულ სხვაა კარიერი, ფრანგი მუშები, პარიზი, ბარიკადები, კომუნა და სხვა ამგვარი. და აბა გორელების გულმა როგორ უნდა გასძლოს ამ სურათის ვახსენების წინაშე! რუსეთის ჩრდილოეთი გუ-

ბერნიები სავსეა გადასახლებულ პოლიტიკურ დამნაშავე ქართველებით. ეს საცოდავი ხალხი მშვიდმწყურვალნი იტანჯება ცივ ქვეყანაში. არავის აგონდება ისინი. — ჩვენებურებია და სხვისი გაჭირვება კი გულს გვითუთქავს. რომ ვსთქვათ, ქრისტეს მოყვარე ხალხი ვართ, არც ეს იქნება მართალი. ქრისტეს მიმდევარი ადამიანი არასოდეს არ არის ფუქსავატი, ტრახახა და გარეგნულ ფორმების და ცხოვრების წამბაძველი. ჩვენ კი სწორეთ ეს გარემოება გვხიზლავს. შიგ არ ვიყურებით, უსუსურ ბავშვებისავით ეყენებისაკენ გაგვიშვერია თათები და, სანამ ხელებს წკებლა არ მოხვდება, თითებს არ ვარიდებთ სათამაშოს.

ღიად, წამბაძველობა ერთი დამახასიათებელი თვისებათაგანია ჩვენი ხასიათისა. უკულტურო ხალხი ყოველთვის წამბაძავია. შავ-კანიან ზულუსს სერტუკსა და ცილინდრში მეტად უყვარს გამოქიმივა. რაკი ცილინდრს ჩამოიცვამს, ევროპიელი და განათლებული ჰგონია თავისი თავი. ჩვენი „საზოგადოების“ ერთი დიდი ნაწილის გასოციალდემოკრატიება განა იმავ წამბაძველობის კანონის ძალით არ მოხდა! როცა გატყავებულნი გლახნი ემხრობოდა ს.-დემოკრატი. კომიტეტებს, გასაკვირი არ არის, რადგან ს.-დემოკრატიაში იგი ახალ აღთქმას ჰხედავდა და ტანჯვებისაგან განთავისუფლებას მოელოდა. მაგრამ როდესაც მღვდელი, თავადი ერი და ბერი ერთ ტაღლას აპყვნენ, აქ უსათუოდ დაშინებულ გრძნობის გარდა წამბაძველობის ელემენტი უნდა მოსძებნოთ. ჩემი მეზობელი რითი მჯობნის, რომ ის სოციალ-დემოკრატი იყოს, მე კი ვილაც უსახელო ადამიანი! ჩემი „პროგრამაც“ იმისას არ ჩამოუვარდებაო. აქ უნიბლიეთ მაგონდება ერთი თქმულება, რომელიც კარგად ახასიათებს ჩვენს ზნეს.

ერთ დიდებულ თავადიშვილს მიუწვევია სადილად წარსულ საუკუნეში ჩვენში ნამესტნიკად ნამყოფი თ. ვაორონცოვი. თავადი საგანგებოდ გაუმასპინძლდა სტუმარს. ამბავი ზემო იმერეთში იყო და იმერეთის თავადობა მოწვეული იყო ნადიმზე. დაჰკლეს ძროხები, მონადირეებმა ჩამოიტანეს ხობბები, მშველ ირმები. დახელოვნებულმა მზარეულმა საგანგებო საქმელები დაამზადა. რა არ მიართვეს სტუმრებს? ბეჭი გინდა, საცივები, შემწვარ-მოხარშულ-მოხრაკულები. ბოლოს ჩილიც მოართვეს სტუმრებს. და როდესაც ყოველივე ეს გა-

ათავეს, მიირთვეს და ჩაიტკბანურეს, მოსამსახურებმა, მოულოდნელად, შემოიტანეს დიდრონ „ბლუდებზე“ დალაგებული კატლეტები. ვორონცოვმა არ შეიმჩნია გაკვირვება და თუმცა დაკმაყოფილებულ იყო, აიღო მაინც ორი კატლეტი ღორივე მიირთვა. სადილის შემდეგ თ. ბებუთოვი, რომელიც ახლდა ვორონცოვს, მივიდა მასპინძელთან და უთხრა: კნიაზო, რა მოგივიდა, რაზედ გაათუჟე ასეთი მეფური სადილი, კატლეტი რაღა შემოსატანი იყოვო?— ბეჩა, მიუგო თავადმა, მე კაი მეგონა, რუსებს კატლეტი უყვართ და მეც პატივი ვეცი სტუმრებსო. მეორე დღეს მეორე დიდებულმა თავადმა მიიწვია ვორონცოვი სტუმრად. ხოლო აქ კი თ. ბებუთოვმა ვერ მოითმინა და გააფრთხილა მასპინძელი შენ მაინც ნუ შეირცხვენ თავს და სადილის შემდეგ კატლეტს ნულარ შემოატანინებო.— კაი, შენი კირიმე, დაჰპირდა მასპინძელი. სადილზე აქაც აუარებელი საგანგებო საქმელ სასმელი მოართვეს სტუმრებს, ხოლო სადილის შემდეგ ისევ მოულოდნელად შემოიტანეს კატლეტი უხარ-მახარ „ბლუდებით“. ვორონცოვმა აქაც გამოიჩინა ზრდილობა. აიღო ორი კატლეტი და წარბ-შეუხრელმა მიირთვა. თავადი ბებუთოვი კი გაბრაზებული იყო და სადილის შემდეგ მივიდა მასპინძელთან და მკვახეთ უთხრა: კნიაზო, აკი დამპირდი, კატლეტი არ იქნებაო.— მაგი რავა იქნება, ბატახო, გუშინ ჩემი მეზობელი კატლეტით გაუმასპინძლდა სტუმარს და მე რა მისი მაჩანჩაღა ვარ, თავს ხომ ვერ შევირცხვენდი ქვეყანაშიო.

ასეთები ვართ ცხოვრებაში. სიტყვა გამიგრძელდა, საგანს დავშორდი. მაგრამ უნდა ითქვას რაც სათქმელია. ს.-დემოკრატებიც გვიწვევენ სალაპარაკოდ. მათ იმედი აქვთ, რომ ლაპარაკის დროს „შევტოპავთ“, უარყოფთ ჩვენს წინანდელ რწმენას და აშკარად დავანახვებთ ჩვენს ბურჟუაზიულ მიდრეკილებას და თუმცა ძლიერ მოხარული ვიქნებოდით, რომ რითიმე მესიამოვნებინა ჩვენი „მსაჯულ-პროკურორები“ მაგრამ ჩემი სურვილი განუხორციელებელი დარჩება, რადგან სინამდვილის კრიტიკა, „უხეირო სოციალიზმის“ გამობა, დანახვა იმისი, რისი დანახვაც საჭიროა, სრულიად არ ნიშნავს სოციალისტურ პრინციპების უარჰყოფას და გამობას. პიროქით, ჩვენის აზრით, ამგვარი კრიტიკა შეჰქმნის ნამდვილ პირობებს იმისთვის, რომ სოციალიზმი ჩვენში სოციალურ ცხოვრების

მომწესრიგებელ ძალად გახდეს და აღარ იყოს ის სამასხარაო კარიკატურა, როგორადაც იგი ისახება დღეს ჩვენს ქვეყანაში. დიად, სათქმელი ბევრი რამა გვაქვს. გაჩვენებთ ჩვენს თავს. მხოლოდ თქვენს სახესაც დაგანახვებთ და ნუ დაგვემდღურებით, თუ საწყენი რამე გითხრათ. საჩხუბრათ არ მოვსულვართ. თუ ჩვენს თავს არ ვზოგავთ და ხმამაღლა ვაღვიარებთ ჩვენს შეცდომებს (არა იმას, რომ სოციალისტები ვიყავით, როგორც თქვენ გგონიათ, არამედ იმას, რომ ბეცი სოციალისტები გამოვდექით). თუ აშკარად ვამბობთ, რომ საჭიროა გადასინჯვა ჩვენის მსოფლ-მხედველობისა თანახმად აწინდელ ისტორიულ პირობებისა, ნუ ჯავრობთ, რომ თქვენც გიწვევთ ამ საქმისათვის და თქვენც გავალებთ შეცდომების გასწორებას, რადგან ამას მოითხოვს ჩვენი ქვეყნის ინტერესი, მშრომელი ხალხის და ეროვნულ კულტურის მომავალი. მუდამ ჟამს მშრომელ ხალხს იხსენიებთ, მის გარშემოა თქვენი ფიქრი და ძალიან გწყინთ, როდესაც გისაყვედურებენ, ეროვნულ კულტურისადმი გულ-გრილობას იჩენთო. თუ ეს ასეა, გულდასმით უნდა მოგვისმინოთ და არ გაწყრეთ, რომ ჩვენი აზრი თქვენ აზრს არ ეგუება. აზრის სხვა და სხვაობა კარგი საქმეა, მაგრამ ზოგიერთ ისტორიულ მომენტში და ერის ზოგიერთ პირობებში საჭიროა ყველა პროგრესიულ ელემენტების ძალთა კონცეტრაცია, საჭიროა ერთი აზრის შემუშავება, ერთი გრძნობის, მისწრაფების შექმნა ერის ყოფნა არ ყოფნის საკითხის წამოყენების დროს. და დღეს ამგვარი საკითხი არსებობს ჩვენთვის და უნდა არსებობდეს თქვენთვისაც, რადგან ერთი ხალხის შვილნი ვართ და ერთი ბედი მოგველის როგორც ჩვენ, ისე თქვენ. ვიცით რომ თქვენს ტუჩებზე ღიმილი ჩნდება, როდესაც ამგვარ სიტყვებს კითხულობთ „მებრძოლ ნაციონალიზმის“ გაზეთებში. ვიცით, რომ თქვენ პესიმისტურად არ აზროვნებთ, ყოველთვის იმედები გაქვთ და ყოველთვის ბრწყინვალე მომავალი გიდგათ თვალწინ. მაგრამ ან თქვენს ღიმილს და ოპტიმიზმს არავითარი ფასი არა აქვს, ან გასაგების, ადამიანურის ენით უნდა სთქვათ, რაზედ ამყარებთ თქვენს იმედებს, თუ, რა თქმა უნდა, ეჭვდასამაღლი არ არის და სათაკილო არ იქნება თქვენის ღირსებისათვის. „მებრძოლ ნაციონალიზმისთან“ გამოლაპარაკება წინააღმდეგ შემთხვევაში თქვენი ხტუნაობა ისეთივე უნაყოფ

ფო იქნება, როგორც იყო ზღაპრულ ვაჟის ქენება, მინდორთ ქალს რომ გამოეკიდა. გაექცა ქალი ვაჟს. ვაჟის ცხენი გადადის, ერთ გუთნის გაშლაზე ხტება. „მირბოდა ქალი, ხტებოდა სამ გუთნის გაშლას, მიჰყვებოდა ვაჟი, მაგრამ ორ გუთნის გაშლას ძლივს გადადიოდა იმისი ცხენი“. ვერ იქნა, ქალი ხელში ვერ ჩაიგდო. ან იქნება თქვენი რაში უფრო მარდია? დაგვანახვეთ, გამოიყვანეთ თავლიდან, გაგვამხნევეთ და ქაბას შეგსხამთ.

4.

მკითხველი ადვილად მიხვდება, რომ ყოფნა არ ყოფნის საკითხს რომ ვგულისხმობ, სახეში მაქვს უკვე გამასხარავებული ჩვენში ტერიტორიის შერჩენის და დაცვის საკითხი. დიად, გამასხარავებული. აღმოჩნდნენ მახვილი გონების „მეპრესეები“, რომელნიც თავიანთ მასხარაობის საგნად გაჰხადეს ეს საკითხი. მაგრამ ამას ეხლა თავი დავანებოთ და ვსთქვათ ის, რომ ამ საგნის შესახებ ფიქრი და წერა წინადაც, რევოლიუციის წინა ხანებშიაც იყო, ილია ჭავჭავაძე აქცევდა მას ყურადღებას, „ცნობის ფურცელიც“ ეხებოდა მას. და იმ თავითვე სოციალ დემოკრატებმა, იმ ხანებში „დასისტებმა“, ყალბი პოზიცია დაიჭირეს ამ საკითხის გადაჭრის დროს. „კვალს“ ძალიან მოსდიოდა გული, როდესაც ქართველ გლეხებისა და მუშების ინტერესების დაცვაზე ჩამოვარდებოდა ლაპარაკი. სხვა ტომის გლეხს და მუშას რაღას უშვრებითო? თუმცა სხვა ტომის მშრომელ ხალხს არავინ ემტერებოდა, მაგრამ საქმე ისე იყო დაყენებული, ვითამ განზრახულია ამ ელემენტების განდევნა ჩვენი ქვეყნიდან. განზრახულია ნაციონალური ბრძოლის გაჩაღება და ერთმანეთში წაკიდება სხვა და სხვა ერის ხალხისა... განვლო ხანმა. რევოლიუციაც განვიცადეთ. დაგვიდგა ჟამი დაფიქრებისა. „ისარ-ამირანი“ განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს ტერიტორიის საკითხს. ს.-დემოკრატიულ წრეებშიაც შითქმა-მოთქმა და ლაპარაკია ეროვნულ საკითხის გადასინჯვის შესახებ. გაჩნდნენ ავტონომისტ ს.-დემოკრატები, ორტოდოქსებმაც კულტურულ ავტონომიისაკენ გადადგეს ნაბიჯი. ბ-ნმა ან-მა აღიარა, ეროვნულ საკითხის საფუძველი ენა და ტერიტორიააო. ამავე ხანში სოც.-დემოკრატიულ პრესაში დაიბეჭ-

და რამდენიმე წერილი მიწის საკითხის შესახებ. ამ წერილების გამო ვსთქვი იმ ხანებში გაზეთ „ამირანში“, რომ მიწის შესახებ დღეს ს.-დემოკრატები იმასვე ამბობენ, რასაც ამბობდა ილია ჭავჭავაძე ამ ოცი წლის წინად. მაგრამ საქმე ისე მოგვარდა, რომ ის, რაც წინად უფრო თეორიული ხასიათის საზრუნავი საგანი იყო, დღეს მრისხანე სამკვდრო-სასიცოცხლო საკითხად გამხდარა. ჩვენმა გაზეთმა დაინახა თუ არა ეს საფრთხე, მთელი თავისი ყურადღება ამ საგნის გამორკვევას მოანდომა უკანასკნელ წლის განმავლობაში. და მისი ცდა, ასე თუ ისე, უნაყოფო არ იყო. საზოგადოებრივი აზრი თითქოს გამოთხიზლდა და თითქოს მართლაც დაიწყეს სერიოზულად ფიქრი ამ საგნის შესახებ. ს.-დემოკრატები პირველ ხანაში გაჩუმებულები არიან. მათი პრესა „დუმით“, სპარსეთის რევოლუციით და ინგლისის ამბებით არის გართული. ტერიტორიის საკითხი ყურადღების ღირსი არ არის. მით უმეტესად, რომ იგი აღძრულია მოპირდაპირე ბანაკის პრესის მიერ. მაგრამ ხმაურობა ძლიერდება. „დროება“ ჰბეჭდავს კარტას, საიდანაც ნათლად სჩანს, რა გაიყიდა, რა იყიდება და რა გაიყიდება. სოფლელებიც თითქოს დაფაცურდნენ. მიწის შეძენის სურვილი გამოიჩინეს. „მომავალი ჰბეჭდავს, არღვევს სიჩუმეს და დამშვიდებულ ღ დარბაისლური კილოთი აღიარებს ფაქტს — მიწა ხელიდან გვეცლება, კარგი იქნება გლეხებმა რომ იყიდონ, ხოლო შეღავათიან პირობებში, იათად და გრძელ ვადიან სესხის შემწვობითაო. ამასთან აფრთხილებს ხალხს, ნაციონალისტურ საფრთხეში არ გაებათ. „ნაციონალისტებს“ ტერიტორია ბატონობისთვის უნდათ და სხვა ამისთანა. ასე თუ ისე, მოწყალეობა მაინც მოწყალეობად დარჩა. ნება დართეს გლეხებს მიწების შეძენაზე. იმაზე თავს არავინ იმტვრევდა, თუ რანაირად უნდა იყიდონ ვლეხებმა მიწა, როცა ფული არ არის. „რაც შეიძლება იათად და გრძელ ვადიანის სესხითო“. კეთილი, მაგრამ სად ისესხონ, ვის მიმართონ? ამაზე ლაპარაკი მეტია. „დუმა, დუმა და დუმა“, მეთაური წერილები საზოგადო პოლიტიკის შესახებ, ისევ „დუმა“ და ისევ „დუმა“. ამასობაში საკითხი უფრო გამწვავდა. „დროებამ“ მოუხშირა ცნობების გამოქვეყნებას. გამოიჩინა, რომ მიწის შეძენის ნიადაგზე მეზობელ სოფლებს ჩხუბი მოსდით ერთმანეთში, მიწა ცოტაა, გაჭირვება დიდია, ფული კვლავ არ

არის, ბევრგან შეგნებაც არ არის. და ერთ მშვენიერ დღეს „ახალ სხივში“ ამ საგნის შესახებ მეთაურიც კი წავიკითხე. იმ ადგილას, სადაც „დუმაზეა“ ხოლმე ლაპარაკი, ჩვენს საკითხების შესახებ გაჰბედეს ლაპარაკი. ხატი, რჯული! გაზეთი არიგებდა გურულ გლეხებს, ერმანეთში ნუ ჩხუბობთ, მორიგებით გაათავეთ საქმე, თორემ თქვენს ჩხუბს გარეშე ძალა გამოიყენებს და თვითონ ჩაიგდება მიწას ხელშიო. „სხივის“ მხრივ ეს უკვე დიდი პროგრესი იყო, პირდაპირ მოქალაქობრივი გაბედულება. სთქვეს ის, რასაც „ნაციონალისტები“ ამბობენ. მეტსაც მოგახსენებთ. „ახალი სხივი“ პრიორიტეტსაც კი გვედავება. „ჯერ კიდევ ჩამი-ჩუმიც არ იყო მიწის საკითხის **დღევანდელსავით** გამწვავებაზე, ამბობს ბ-ნი წინწყალი, და არც რევოლიუციის მთლად დამარცხებაზე იყო **მტკიცე** აზრი შემდგარი, როცა ან-ი ეუბნებოდა გაზეთის ფურცლებზე გლეხებს, რომ რევოლიუცია **დამარცხდა** და მიწების მათ სასარგებლოდ კონფისკაცია **უიმედოა**; ამიტომ ის არკვევდა მეორე გზას მიწების შეძენისას და ეს განმეორდა **არა ერთხელ** ჩვენი ბანაკიდანო (კურსივი ჩვენია. როგორც ხედავთ, აღარ ხუმრობენ. ჯერ ან-მა განუმარტა ყველაფერი, შემდეგ ამისა არა ერთხელ არკვევდა ხსენებული პრესა ამ საკითხს. ბატონი ბრძანდებით. ასე იყო; ოღონდა „დუმით“ თავს ნულარ მოგვაბეზრებთ. ეროვნული პრობლემაც თქვენ წამოაყენეთ და დაწვრილებით გაარკვიეთ ის; დღეს კიდევ ტერიტორიის საკითხი. ალალი! თუმცა აქ არ შემიძლიან არ მოვიგონო ერთი ფილოსოფოსის სიტყვები. ახალ თეორიას, ამბობს იგი, პირველ ხანებში სისულელედ აღიარებენ ხოლმე. შემდეგ მას იწყნარებენ, ხოლო ამბობენ, რომ იგი თავსამტვრევი საგანი არ არის და ცხადია, როგორც დღე. ბოლოს კი მას ისეთს დიდ ფასს და მნიშვნელობას აძლევენ, რომ ეს ახალი აზრი მათ მიერ არის აღმოჩენილიო.

მაშ ასე, ს.-დემოკრატიაც აღიარებს ტერიტორიის დაცვის საკითხს. პრიორიტეტობაზე დავას თავი დავანებოთ. საკმარისია ისიც, რომ ქართველ დემოკრატიაში ამ საგნის შესახებ ერთი აზრი ტრიალებს. ვამბობ ამას და თან ეჭვები მებადება, ვისაც ტერიტორიის საკითხი სერიოზულ საგნად მიაჩნია. ის მასხარობას არ დაიწყებს ამ საკითხის გარშემო „ახალი სხივი“ კი მასხარობს და არ იცი, ვისთან გაქვს საქმე—

ჯანბანებთან თუ პასუხის-მგებლობით გამსჭვალულ მწერლებთან. აი საბუთიც. ამას წინად „დროებაში“ გ. ქ—ემ ის აზრი გამოსთქვა, რომ საჭიროა ეროვნული ბანკის დაარსება და ამ ბანკმა უნდა იზრუნოს არა მარტო შერჩენილ მიწა-წყლის დაცვაზე, არამედ უკვე დაკარგულის უკან დაბრუნებაზედაც. არ უნდა დავკმაყოფილდეთ თავის დაცვით, არამედ თავდასხმაზედაც უნდა ვიზრუნოთო, ე. ი. ბანკის საშუალებით დავიბრუნოთ უკვე გადაკარგული მიწებიო. თავდასხმაო?! დამორთეს ყვირილი: მებრძოლი ნაციონალიზმი დღემდის „თავის დაცვის“ მანტიაში გვეჩვენებოდა, დღეს კი „თავის დაცვით“ აღარ კმაყოფილდებიან... მაგრამ ეს „ახალი ტერიტორია“, რომლის დასაპყრობად ბ.ნი გ. ქ. იწვევს ჯარს, ხომ სხვას ეკუთვნის და ნებაყოფლობით, როგორც ვიცით, არავინ დაუთმობს თავის ტერიტორიას. მაშასადამე საჭირო იქნება—„ბრძოლა მედგარი, ბრძოლა შეუპოვარიო“. საქმე ისეა გამოყვანილი, რომ ჩვენ საომრად ვემზადებით. საზღვრებს ვამაგრებთ და სტამბოლს და თავრიზს ვემუქრებით, ბანკის თაობაზე კრინტიც არ არის დაძრული. „სხვის“ ინტერესების დარაჯები ფეხზე დგანან. ამ „სხვების“ ქვალი ისე აწუხებთ ჩვენს გულს მწერლებს, რომ ფულითაც კი ნებას არ გვაძლევენ დავიბრუნოთ ის, რაც გაჭირვების და უღონობის დროს გამოაცალეს ხელიდან ჩვენს დამშეულ ხალხს. სამართლიანობის მოციქულნი, ინტერნაციონალურ მშვიდობიანობის მქადაგებელნი „სხვისი“ უფლების დარღვევით ღელდებიან და ჩვენ რომ სული გვძვრებოდეს და თავში რომ გვიჩაჩქუნებდნენ, ამის წინააღმდეგ თითს არ დასძრავენ. თავდასხმა! გაგონილა! რა თავხედობამდე მივიდა „მებრძოლი ნაციონალიზმი“!

„მებრძოლი ნაციონალიზმი“! ტერმინიც საგულისხმოა. ჰნიშნავს რასმეს იგი, თუ უშინაარსოა იგი, როგორც ბევრი სიტყვა, რომელსაც ხმარობენ ს.-დემოკრატები? „მებრძოლი ნაციონალიზმი“ პოლიტიკურ ტერმინოლოგიით შოვინისტური და რეაქციონური მოვლენაა. მებრძოლი ნაციონალისტები არიან (ВОЙНСТВУЮЩИЕ НАЦИОНАЛИСТЫ) პურიშკევიჩი და ძმანი მისნი. საფრანგეთში ერთ დროს დერჟულედი იყო მებრძოლი ნაციონალისტი, რესპუბლიკის მტერი, პილიტარიზმის და „რევანშის“ მომხრე. პარიზელი მუშები გიჟს უწოდებდნენ დე-

რულედს. და სიმღერაც კი გამოიგონეს: „დერულედი შარან-ტონ-ტონ-ნესკე, დერულედი შარანტონ-ტონ-ტონ“! (ე. ი. დერულედი და საგიჟეთი, ---საგიჟეთი, საგიჟეთიო).¹⁾ მებრძოლ ნაციონალიზმს პოლიტიკურ ცხოვრებაში სხვა რაიმე მნიშვნელობა და შინაარსი არა აქვს. ყოველ ექვს გარეშეა, რომ ქართველი სოციალ-დემოკრატები იმ ეროვნულ მოძრაობას, რომელიც სცდილობს ჩვენი ხალხი გადაგვარებისაგან გადაანარჩინოს და მოუპოვოს მას შესაფერი პირობები კულტურულ განვითარებისათვის, აშკარაა, რომ „ამას“ უწოდებენ „მებრძოლ ნაციონალიზმს“ ე. ი. მარკოვების და პურიშკევიჩების მაძლარა ველურებამდე აქვევითებენ მაღალ და წმინდა იდეალებით გამსჭვალულ მიმართულებას. ჰო, რა კარგი გამოდგა ეს სიტყვა „თავდასხმა“, რა მასალაა მილიტარისტულ დაფარულ პლანების გამოაშკარავებისთვის! „ახალ სხივს“ ეკუთვნის დაფნის გვირგვინი ამგვარ დამსახურებისთვის. და რომ „მებრძოლი ნაციონალიზმი“ მართლაც წარმოადგენს საფრთხეს საზოგადო მყუდროებისათვის, იგივე გაზეთი იძლევა ამის შესახებ ცნობებს, „მებრძოლი“ ამბობენ თურმე: „ჩვენ არა თუ ჩვენი საკუთარი ტერიტორია უნდა შევინარჩუნოთ, ახალიც უნდა დავიპყროთ. (თავდასხმა!) ჩვენ უნდა ავაგოთ საკუთარი ციხე-სიმაგრე, კოშკები. ჩვენ უნდა განვდევნოთ ყველა შემოსულეები. ჩვენ უნდა დავაარსოთ ახალი ტიპის ბანკები. ჩვენ უნდა შევქნათ ვაჭარ-მრეწველთა კლასი და უკუუკადლოთ რაღაც სოციალიზმიო“ (№ 35).

ვაჭარ-მრეწველთა ამბავის შესახებ; რომელთ ბელადებათ გინდა თუ არა ჩვენ უნდა გაგვხადონ, ბევრჯერ გვეკონია საუბარი მკითხველთან. სოციალიზმის - უკუგდების“ შესახებაც ხშირად გვიბაასნია. მაგრამ ეს „თავდასხმა“ და „კოშკები“ კი რაღაც ახალი ხილია — დასვენებულ დროს შეგროვილ ენერჯიის ნაყოფი იქნება. მართალია, რევოლიუციის დროსაც იყო სურვილი „კოშკების“ აგებისა, მაგრამ ის ფედერალისტურ პარტიკულარიზმის შედეგი და პეისტრობა იყო. დღევანდელი გეგმა თავდასხმისა კი უფრო სერიოზულია და მშვიდობიანობის დარღვევას გვიქადის!

ასე გაამასხარავეს ტერიტორიის საკითხიც. არ იცო, ყველა ამას რომ კითხულობ, ეს ხალხი აზროვნებს ოდესმე სე-

1) შარანტონში საგიჟეთია.

რიოზულად თუ არა. არ იცი, მართლა აღონებს მას ეს სა-
კითხი, თუ დროს მისდევენ და ჩამორჩენის შიშით იგონებენ
მას. ერთის მხრივ თითქოს ესმით, რომ „მიწის მობილიზაციის
პროცესს ჩვენში ზედ დაერთო ისიც, რომ მყიდველებათ გა-
მოდიან უმთავრესად არა-ქართველებიო“. მეორეს მხრივ კი,
არ იცი, ეს გარემოება მათს თვალშიაც არის სამწუხარო თუ
არა. „მთელი ბურჟუაზიული ინტელიგენცია, ამბობენ ისინი,
ამ გარემოებამ (რომ მყიდველები არა ქართველები გამოდიან)
დიდ საგონებელში ჩააგდო“. ეს გავიგეთ, ვიცით. თქვენზე
როგორ მოქმედობს ეს გარემოება? გაგდებთ საგოგმანებელში,
თუ საკითხი იმად არა ღირს, რომ მაინც და მაინც თავი შე-
იწყუხოთ მისთვის? თუ გაფიქრებთ, გვაჩვენეთ თქვენი მოქმედე-
ბის გეგმა. ბანკებს უარყოფთ. მაშ სხვა რაიმე საშუალება და-
გვანახვეთ. ან იქნება ბანკზედაც ყაბული სთქვათ! არ ვიცით.
ან იქნება დემოკრატიის შეკავშირება მიგაჩნიათ საჭიროდ? არც
ეს ვიცით. ვიცით მხოლოდ ის, რომ ჩვენი მოწოდება არ გე-
ჭაშნიკებათ და ყოველ ჩვენს წინადადებას უარჰყოფთ. ხოლო
მიუხედავად ამისა, ჩვენ მაინც ვამბობთ, რომ ქართველ დემო-
კრატიას ჰმართებს დღეს შორს მხედველობის გამოჩენა, პო-
ლიტიკურ სიმწიფის და სიბრძნის გამოაშკარავება და ეს უნდა
გამოისახოს მისი შეკავშირებით ტერიტორიის დაცვის ნიადაგზე.
ტერიტორიის საკითხი კი, დემოკრატიის შეგნებით, ორ ელფ-
მენტისაგან უნდა შესდგებოდეს; მისი მნიშვნელობა ორ მო-
საზრებიდან გამომდინარეობს მისთვის. ტერიტორია საჭიროა
აგრარულ საკითხის გადასაწყვეტად. როგორი აზრისაც გინდა
იყავით ამ საგნის შესახებ, არ შეგიძლიათ დაივიწყოთ ის გა-
რემოება, რომ რევოლუცია საქართველოში მიწის სიფიწროვის
ნიადაგზე გაჩაღდა. ხალხს, მაშასადამე, მიწა ესაჭიროება და
ტერიტორია უნდა დავიცვათ იმიტომ, რომ გადავარჩინოთ
ხალხი ეკონომიურ გაჭირვებისაგან, სიფიწროებისაგან და შიმ-
შილობისაგან. ტერიტორია გვესაჭიროება აგრეთვე როგორც
საფუძველი და მატერიალური ნიადაგი ეროვნულ კულტურის
ასაყვავებლად. ტერიტორია ჩვენს თვალში ეროვნული ერთე-
ულია, რომელიც უნდა იყოს ხელუხლებელი. ამ ეროვნულ
ერთეულის ნიადაგს არ უნდა გადავსცდეთ. და დემოკრატიის
შემეცნებაში უნდა იყოს იგი მცნება მკვიდრად გამაგრებული.
ქართველ დემოკრატიის გაერთიანებას მოითხოვს დღევან-

დელი ისტორიული მომენტი გაიგებს თუ არა დემოკრატია ჩვენს მოწოდებას, ეს, სხვათა შორის, იმაზედაც არის დამოკიდებული, შეიგნებს თუ არა სოციალ-დემოკრატია თავის დღევანდელ მოვალეობას და ისტორიის წინაშე პასუხის მგებლობას.

IX

ბაერტიანება გინც შესაძლებელია

1.

ჩემს საპასუხო წერილებში გვერდს აუხვევ ყველა იმას, რაც უმნიშვნელოდ ართულებს სადაო საგანს და ვეცდები იმ აზრის ხელმეორედ დამტკიცებას, რომ ქართველ დემოკრატობას დღეს გასაყოფი და საჩხუბარი არა აქვს-რა, მიუხედავად იმისა, რომ „ახალი სხივი“ და ჩვენი გაზეთი“¹⁾ ბ-ნ გალიორკას პირით შეეცადნენ ჩვენ შორის არსებულ უთანხმოების ხელოვნურად გაღრმავებას და გასავალ ხიდის დაშლას. ჩვენ მართლაც არა გვაქვს იმედი, რომ დავიყოლიოთ ბ-ნი გალიორკა და მისი მსგავსი მწერლები. მაგრამ ჩვენს წერილებს ბ-ნ გალიორკის გასაჯავრებლად არა ვსწერდით. სახეში გვყვანდა ქართველი დემოკრატია. მას ვებაასებოდით და ამ უამადაც მასთან ვიჭერთ საქმეს, მას მივმართავთ და კიდევ ერხელ მოვავგონებთ, რომ ყველა დემოკრატიულ ელემენტების გაერთიანება დემოკრატიულ პრინციპების ნიადაგზე შეადგენს ჩვენი დროის მთავარ მოთხოვნილებას. ბ-ნი გალიორკა, რომელიც სოც-დემოკრატიის პირით ლაპარაკობს, ღირსეულად ვერ ასრულებს თავის მოვალეობას. მოურიდებელ ნიადაგზე სდგას და თავის წერილებით კი ახალ მასალას გვაძლევს ჩვენი აზრის უკეთესად ნათელ საყოფად.

ვტოვებ უყურადღებოდ ყველა იმას, რაც ბ-ნ გალიორკას ტემპერამენტის, სტილის და საპოლიტიკო შემოქმედების გარნიტურას შეადგენს. მთავარი აზრი, რომელზედაც უნდა იქმნეს მიქცეული დემოკრატიის ყურადღება, ამგვარია. დემოკრატობას მალლა უნდა ეჭიროს პრინციპი დემოკრატიზმისა, რომელიც შეგვიძლია გამოვსახოთ თუნდ ბ-ნ გალიორკას მიერ წამოყენებულ ფორმულაში—ყველაფერი ხალხისათვის, ხალხისავე საშუალებით. ხოლო ამასთან დემოკრატიას კარ-

¹⁾ „ახ. სხივი“ №№ 44, 45, 46. „ჩვენი გაზეთი“ № 2.

გად უნდა ჰქონდეს გათვალისწინებული ისტორიული წრე და გარემო, რომელშიაც იგი მოქმედებს. საღ გათვალისწინებაზეა დამოკიდებული დემოკრატიის პრაქტიკულ მოქმედების გეგმის შემუშავების საქმე. ამგვარად პრინციპიალური და ტაქტიკური მხარე დემოკრატიის მოქმედებისა ერთი მეორესთან გადაბმულია, ერთი მეორისაგან დამოკიდებული. ზოგიერთ ისტორიულ პერიოდებში გამარჯვებულია ანუ გამარჯვების გზაზე დამდგარი პრინციპი დემოკრატიზმისა. ზოგიერთისაში გარემოება სძლევს მას და იგი სავსებით ვერ ისახება, გარემოებას უწევს ანგარიშს და თითქოს დამარცხებულიცაა. და მართლაც ხდება დამარცხებული, როდესაც დემოკრატიის ფეხს იდგამს ოპორტიუნისმის აზრი და როდესაც იგი ოპორტიუნისმი პრინციპად გამოაქვთ სამოქმედო ასპარესზე.

მაშ ასე — ყველაფერი ხალხისათვის, ხალხისავე საშუალებით. გამოვიდნენ თუ არა ს.-ფედერალისტები სამოქმედოთ პოლიტიკურ ასპარესზე, მათ სწორედ ეს პრინციპი აღფრთოვანებდათ და ასულდგმულებდათ. მათ სწადდათ ხალხში თვით-მოქმედების გაღვიძება და ეს თვით-მოქმედება მათს თვალში არა მარტო კულტურულ და სოციალურ საკითხების ნიადაგზე უნდა გავარჯიშებულიყო, არამედ ეროვნულ და პოლიტიკურ ნიადაგზედაც. ს.-ფედერალისტები იმ თავითვე დემოკრატიულ ავტონომიის მომხრენი გამოვიდნენ, რადგან მათის შეხედულებით სწორედ ამ ფარგალში იყო შესაძლებელი ქართველ დემოკრატიის თვით-მოქმედების (კულტურულის, სოციალურის და ეროვნულის) განვითარება.

ს.-დემოკრატებმა, რომელნიც თითქოს იმავე დემოკრატიულ ნიადაგზე იდგნენ, იმ თავითვე შეზღუდეს ქართველ ხალხის დემოკრატიულ გავარჯიშების ასპარესი. სამოქმედო მოედანი საქართველოდან პეტერბურგში გადაიტანეს და ამ უკიდურესს ცენტრალიზაციის წყალობით თვით პრინციპი დემოკრატიზმისა შელახეს. ბოლოს თვითონაც გაიგეს ეს და იწყეს საქმის გამობრუნება. „ოლქებრივ თვითმართველობის“ გადასინჯვა იწყეს. უვარგისად სცნეს იგი და სამაგიეროდ შეჩერდნენ კულტურულ ავტონომიის გეგმაზე. ამ გეგმის აზრით ქართველ ხალხს ეძლევა უფლება დემოკრატიულ თვითმოქმედების მოღვაწეობისა კულტურულ განმანათლებელ დარგში, სოციალ-პოლიტიკურ ფარგალში კი თვით-

მოქმედების უფლების მინიჭება ქართველ დემოკრატიისათვის კვლავაც უარჰყვეს. სიმართლეს მოკლებული იქნება, რომ ვსთქვათ — ს.-დემოკრატიას ს.-პოლიტიკურ სფეროში დემოკრატიული პრინციპები არა სწამდათ. სწამდათ, ძალიან სწამდათ, დამფუძნებელ კრების თავგამოდებული მებრძოლნი იყვნენ, ხოლო ყოველსავე მათს მოქმედებას ცენტრალური ხასიათი ჰქონდა. რუსეთის სრული დემოკრატიზაცია, საყოველთაო არჩევნების უფლება და სხვა. ხოლო საქართველოში კი ოლქობრივი თვითმმართველობა“ და ბოლოს „კულტურული ავტონომია“. ამ ფარგალში ქართველი ხალხი სრულუფლებიანი ხდებოდა, სოციალ პოლიტიკურ სფეროში კი უთანასწორდებოდა მხოლოდ რუსეთის ხალხს. რუსეთის პარლამენტის კანონი ჩვენი კანონიც უნდა ყოფილიყო. კულტურულ სფეროში საკუთარ კანონების უფლება გვეძლეოდა, სოციალ პოლიტიკურში — არა. და ეს გარემოება ყოველთვის, წინადაც და ეხლაც, მიგვაჩნია დემოკრატიულ პრინციპების ღალატად ცენტრალისტური წყობილება ჰხუთავს დემოკრატიას, განსაკუთრებით, როდესაც ცენტრალისტური სახელმწიფო სხვა და სხვა ეროვნებით არის დასახლებული. იმ ქვეყნების დემოკრატიზმისადაც ცენტრალიზაცია შერყეულია და სახელმწიფოებრივი შენობა აგებული ავტონომიის და ფედერაციის პრინციპზე, იგი ფრთაგაშლილია და მისი თავისუფლება მტკიცედ არის უზრუნველყოფილი. შევიცარია, შეერთებული შტატები, კანადა და ავსტრალია არ შეედრებიან ამ მხრივ საფრანგეთს, სადაც პროვინციალიზმის აღორძინების შიშით და ცენტრალიზმის გამაგრების წყალობით ხშირად ირღვევა ხოლმე პრინციპი დემოკრატიზმისა და სადაც ამ ბოლო ხანებში თითქოს შეიგნეს ეს და აგერ რამდენიმე დღეა მას აქეთ, რაც მინისტრ-პრეზიდენტმა არისტიდ ბრიანმა აღიარა, საჭიროა საფრანგეთში პროვინციალურ პარლამენტების აღორძინება. (იხ. „რეჩ“ № 91).

ყოველივე ეს მოვიგონეთ იმიტომ, რათა გვეჩვენებინა, რომ ჩვენ იმ თავითვე მტკიცედ ვიცავდით ფორმულას — ყოველივე ხალხისათვის, ხალხისავე საშუალებით. დღესაც, შეცვლილ პოლიტიკურ პირობებშიაც, იმავე აზრისანი ვართ და დღესაც მოწადინებულნი ვართ იმავე საქმეს ვემსახუროთ. მაგრამ დღეს, დამარცხების შემდეგ, კაკუა ვისწავლეთ, გავიგეთ,

რომ ჩვენი დამარცხების თავი და თავი მიზნები ისევე ჩვენა ვართ. შავი და ბნელი ძალები უღონონი იქნებოდნენ, ჩვენ რომ მომზადებულნი და განათლებულნი და გათვითცნობიერებულნი ვყოფილვიყავით. ყოველივე ეს გვაკლდა და ვისაც მეტი ძალა აღმოაჩნდა, ის წაოსკუბდა დღეს პირველ რიგში. ძალთა განწყობილებაზე იყო დამყარებული წარსული რევოლიუციის საქმე. მომავალიც იმავე ძალთა განწყობილებაზეა დამოკიდებული. ამიტომ დღეს ჩვენ უთავბოლოდ აღარ ვიძახით „გაუმარჯოს თავისუფლებას“ მაშინ, როდესაც ხელში ჯობების მეტი არა გვიჭირავს-რა და არც გამაგრებულ ციხე-სიმაგრის წინააღმდეგ იერიშის მიტანას ვქადაგებთ. და ამას ჩავდივართ დემოკრატიის ინტერესების გულისათვის, დემოკრატიულ პრინციპის სრულ განადგურების და დემოკრატიულ საქმის საბოლოოდ დამარხვის შიშით. ჩვენი მოქმედების გეგმა ოპორტიუნისში არ არის, არამედ მუშაობა არსებულ პირობების ფარგლებში ძველ და წინ და წინ დასახულ მიზნის განსახორციელებლად. და აი ვისაც სერიოზულად უნდა შეთანხმებაზე ლაპარაკი ამ მუშაობაზე, **არსებულ პირობებში მოქმედების გაერთიანებაზე** უნდა ილაპარაკოს. ჩვენც სწორედ აქ ვადმოვიტანეთ ბაასი. დიდ პრინციპიალურ საკითხებს თავი ავაშრიდეთ, რათა უფრო ნათელი ყოფილიყო დემოკრატიისთვის, თუ რა ნიადაგზე შეუძლია მას შეთანხმება და რაგვარ მოქმედებას მოითხოვს მისგან დღევანდელი ისტორიული მომენტი; და სრულიადაც არა მქონდა მიზნად იმ აზრის დამტკიცება; ვითომ სოციალ-დემოკრატებთან, ერთის მხრივ, და ნაციონალ-დემოკრატიულ ჯგუფებთან, მეორეს მხრივ, სოციალისტ-ფედერალისტებს პრინციპიალური საკამათო საგანი არა ჰქონოდათ რა. ცხოვრებამ დღეს პრინციპი უკან წასწია და წამოაყენა ტაქტიკა, ბრძენ მოქმედების უნარი. საჭიროება. ამ სიბრძნეზეა დღეს ლაპარაკი. ეს უნდა გაიგოთ და თუ გაიგებთ დასთანხმდებით, რომ ქართველ დემოკრატიულ ჯგუფების გაერთიანება, **დღევანდელ პირობებში**, შესაძლებელია. მართალია, ბ-ნი გალიორკა გაკვირვებული გვეკითხება, „რა გვაქვს საერთო“? მაგრამ ჩვენ არა ვხედავთ მის წერილებში პირუთვნელ კრიტიკას და საგნის გამორკვევისათვის საჭირო სიღინჯეს. ეს სიღინჯე თვით დემოკრატიას უნდა მოეთხოვოს. მან უნდა გადასწყვიტოს საგანი, რადგან მას ეხება იგი. „პროფესიონაჲ

ლურ დამცველის“ აზრს ხალხის აზრი გვირჩევნია. მართალია, „ჩვენი გაზეთის“ პუბლიცისტები იტყვიან, ტყუილად ირჯებით, ჩვენ და ხალხი ერთნი ვართ, ერთი აზრი გვაქვსო, მაგრამ საქმე ის კი არ არის, გეთანხმებათ თუ არა ხალხის უმრავლესობის აზრი—უმრავლეს უმცირესობის საზომი ვერაფერი საზომია სიმართლის ძებნაში, არამედ ის, რომ ხალხი ქეშმარიტ გზაზე იდგეს და ნათლად ესმოდეს, თუ რა არის კარგი ან ავი იმის კეთილდღეობისათვის. ამ კეთილდღეობის ერთი საფუძველთაგანი სოლიდარობის დამყარებაა იქ, სადაც შესაძლებელია სოლიდარობა. თქვენ ამ სოლიდარობის საქმეს ხელს უშლით. შემდეგ წერილში ვნახავთ, რამდენად მართალნი ხართ და ამ ხასიათის პოლიტიკა რამდენად ხელს უწყობს დემოკრატიის გაზრწნილებას.

2.

დემოკრატიის მოვალეობაა, სასტიკ პოლიტიკურ რეაქციის ხანაში, საქმე ისე წაიყვანოს, რომ არ წააგოს ის, რაც უკვე მოპოვებული აქვს და არ გააქარწყლოს საშუალება საზოგადოებრივ დაწესებულებათა ევოლიუციისა. რამდენიმე წლის წინად ეგრედ წოდებული „დაპყრობის ძალა“ (ЗАХВАТНОЕ ПРАВО) იყო პატივსადები. დღეს დაპყრობის ძალით ვერას გახდები. და ვინც ძველებურად მუქარას და ყვირილს არ იშლის, მას დემოკრატიის საქმე არ აღონებს და არ აფიქრებს, რადგან პასუხისმგებლობის გრძობა აქვს დახშული, ვინაიდან პასუხისმგებლობა სწორედ ის არის, რაზედაც ამბობს რუსთაველი: „სადაც არა სჯობს გაცლა სჯობს კარვისა მამაკაცისგანაო“.

გავიხსენოთ ისევ ჩვენი საქმეები და კონკრეტულ მოვლენათა გათვალისწინებით ხელმეორედ დავასაბუთოთ ჩვენი აზრის სიმართლე. სახალხო თეატრის შესახებ ჩვენა ვსთქვით, რომ ამ თეატრის დანიშნულება ის არის, რომ ხალხში ესთეტიურ გემოვნებას აღვიძებდეს. რაც შეეხება ამ თეატრის გამგებლობას, სასურველია, რომ იგი ხალხის ხელში იყოს, ხოლო ეს ძლიერ ძნელი საქმეა დღევანდელ პირობებში. სოციალური წყობილება იმ ხასიათისაა დღეს, რომ ხელს უშლის ხალხის განვითარებას, მასში ესთეტიურ და არტისტიულ გე-

მოგნების გაღვიძებას. ამიტომ დღეს სახალხო თეატრის საქმე ხალხისავე საშუალებით ვერ მოეწყობა. ეს იყო ჩემი აზრი. ამას არ შეიძლება არ დაეთანხმოდ. ეს ასეა არა მარტო ჩვენში, უფრო განათლებულ ქვეყნებშიაც. როგორც სახალხო უნივერსიტეტი, ისე სახალხო თეატრი ყველგან პროფესორების და არტისტების დახმარებით არის მოწყობილი. კლასიკური რეპერტუარი ფრანგულ დრამისა პარიზის განაპირა უბნების თეატრებში იდგმება „კომედი ფრანსეს“ არტისტების მიერ. სახალხო უნივერსიტეტის შესახებ ხომ ლაპარაკი მეთია, ყველგან გარეშე ძალები ეხმარებიან ამ საქმეს. ბ-ნი გალიორკა სხვა-ნაირად აყენებს კითხვას. სახალხო თეატრი მაშინ არის სახალხო, როცა მას განაგებს თვით ხალხიო, ესეთიურ გემოვნების განვითარება სახაზინო, არტისტიულ და სხვა თეატრებშიაც შეიძლება, მაგრამ ამ თეატრებს სახალხოს არ ვუწოდებთო. მაშ თუ მაგრეა, ბ-ნი გალიორკასთვის უმნიშვნელო ყოფილა თეატრი—აღმზრდელი, თეატრი—ესეთიურ გრძნობების გამღვიძებელი. თურმე თავი და თავი ის არის, რომ თეატრს თვით ხალხი უძღვებოდეს და რა ღირსებისა იქნება ეს თეატრი, ამას დიდი მნიშვნელობა არა ჰქონია. ჩვენ გვეგონა, რომ კითხვის ამგვარად დაყენება ფრიად საზარალოა დემოკრატიისათვის, რადგან, ჩვენის აზრით, დემოკრატია ყოველი საშუალება უნდა იხმაროს, ყოველი ძალა უნდა გამოიყენოს, რომ თავისი ხასიათი განამტკიცოს, აზროვნება გააფართოვოს და გრძნობა გააშალაშინოს. დღევანდელ პირობებში სხვის დაუხმარებლად ხალხი ამ მიზანს ვერ მიაღწევს და დამნაშავე იმის წინაშე ის, ვინც ცრუ იმედებს აღუძრავს მას გულში და ძალღონეს დააქსაქსვინებს იმ საქმეში, რომელშიაც იგი ჯერ ხნობით მომზადებული არ არის.

აქ იწყება ჩვენი უთანხმოება პრაქტიკულ საკითხების გადაწყვეტის დროს. ბ-ნი გალიორკას აზრით ჩვენ ვლალატობთ პრინციპს—ყველაფერი ხალხისათვის, ხალხისავე საშუალებით. „ბ. ჯორჯაძე, ამბობს იგი, ამ ფორმულის პირველ ნახევარს თითქოს ღებულობს, ხოლო მეორე ნახევარს—თუ იქნება კარგია, და თუ არა და რა გაეწყობა; თითქოს ყველაფერი ხალხისათვის, ხოლო ვისი საშუალებით, ეს მაგისტრის სულ ერთიაო“ (სხ. სხივი“, № 44). და ძალიანაც შემცდარია ამაში ბ-ნი გალიორკა. ეს არასოდეს არ მითქვამს. ჩემი ობოზენტის

შეცდომა აქ განზრახულია, იგი შეცდომა კი არა, უფრო სი-
ყალბეა. და აი რატომ. როდესაც ჩემს აზრს არკვევდა, მან
განგებ გამოსტოვა ის სიტყვები, რომელნიც მისთვის ხელსა-
ყრელი არ იყვნენ. მე ვამბობდი: „თუ სხვა და სხვა მიზეზები-
სა გამო (და მთავარი მიზეზი დღევანდელი სოციალური
წყობილებაა) ხალხის გამგებლობა ვერ ხორციელდება, ამის-
გულისათვის ხალხმა თეატრს არ უნდა მიაფურთხოს და გულ-
წრფელი მუშაკთ დაუმსახურებლივ არ უნდა შეურაცხყოს“.
სიტყვები, რომლებსაც ეხლა ხაზი გავუსვი, ბ-ნ გალიორკას
თავის ციტატაში სრულიად გამოტოვებული აქვს, თითქოს
არც კი დამიწერია. და მთელი ძალა კი ამ სიტყვებშია. მთა-
ვარი საბუთი სოციალიზმის განვითარებისასწორედ აქ იმალე-
ბა. მთავარი დამაბრკოლებელი მიზეზი დემოკრატიულ ფორ-
მულის პრაქტიკულად განხორციელებისა აქ იბუდება. და ეს
აზრი, ჩემ მიერ გამოთქმული, დაუმალა თავის მკითხველებს-
დემოკრატიის უებარმა მოციქულმა. ბ-ნი გალიორკა მახვილი
გონების პატრონია, მაშ თვითონვე გამონახოს სიტყვა თავის
საქციელის დასახასიათებლად!

ამგვარად ჩვენი აზრი სახალხო თეატრის შესახებ ამნაი-
რია. თეატრი უწინარეს ყოვლისა ხელოვნების ტაძარია. იგი
მისაწვდომი უნდა იყოს ხალხისათვის. თუ შესაძლებელია, რომ
თეატრის საქმე ხალხის საშუალებით და გამგებლობით მოეწ-
ყოს, ამ გარემოებას სიამოვნებით უნდა ვეგებებოდეთ, ხოლო
თუ, სოციალურ პირობების წყალობით, ხალხი თავის ძალ-
ლონით ვერ გაუძღვება თეატრს, ამ გარემოებას დემოკრატი-
ამ თვალთ უნდა უყურებდეს, როგორითაც იგი უყურებს
თანამშრომლობის საქიროებას აღზდა-განათლების საქმეში. არა
გვეგონია, რომ ამ ჩვენს მოსახრებაში დემოკრატიის ლალატის
განზრახვა იმალებოდეს.

ახლა წ. კ. საზოგადოების საქმე გავიხსენათ. ჩვენი აზრი
ის არის, რომ ამ ჩვენს დაწესებულებას, რომელსაც კულტუ-
რული მნიშვნელობა აქვს ჩვენთვის, უნდა გავუფრთხილდეთ
და განსაცდელს ავარიდოთ. სოციალ-დემოკრატებს არ ესმით
ჩვენი სურვილი და სიმხდალეს გვწამებენ. ჩვენ წინააღმდეგნი
ვართ პოლიტიკურ ბრძოლის გაჩაღებისა იმ დაწესებულების
ფარგალში, რომელსაც მარტოდენ გამანათლებელი ხასიათი
უნდა ჰქონდეს და სხვა არაფერი. ბ-ნი გალიორკა კი სულ

სხვა აზრისაა. წაიკითხეთ მისი სიტყვები და გადასწყვიტეთ, რამდენად სასარგებლოა დემოკრატიულ საქმისთვის საკითხის ამგვარად დაყენება. დღევანდელ პოლიტიკურ პირობებში: ქვეშარტი დემოკრატი ცდილობს... თავისუფალი წყობილების დამყარებას. ის თავის მოქმედებას ბიუროკრატიულ სურვილებს და შეხედულებებს კი არ უთანხმებს, მას კი არ ეგუება, არამედ ცდილობს ხალხის გათვითცნობიერებას და მის ორგანიზაციულ შეერთებას. რამდენადაც იგი ემსახურება ამ მიზანს, იმდენად იგი მუდამ კონფლიქტშია არსებულ რეჟიმთან, იმდენად ის კავშირები თუ ორგანიზაციები, რომელშიაც ის მოქმედებს, სავსეა „ფათერაკებით“. ეს იწერება შინაგან საქმეთა მინისტრის იმ ცირკულიარის გამო, რომელზედაც ჩვენ მივუთითეთ, როგორც იმგვარ მოვლენაზე, რომელსაც ანგარიში უნდა გაუწიოთ საზოგადოების“ უზრუნველსაყოფად). „ქვეშარტი დემოკრატი, განაგრძობს გულადი მწერალი, ყოველგან და ყოველთვის თავის მოქმედებას უმორჩილებს ერთ უმთავრეს მიზანს: ხალხის გათვითცნობიერება და შეკავშირება. და თუ გარეშე ძალა სიცოცხლეს მოუსპობს ასეთ დაწესებულებებს, გათვითცნობიერებული ხალხი ყოველთვის მონახავს გზას და საშუალებას თავის ძალების მოსახმარად!“ (ibid № 45).

არ გეგონათ, რომ ყოველივე ეს სახელმწიფო სათათბიროში მოქმედების შესახებ იყოს ნათქვამი და არც ის გეგონათ, რომ იგი მოწოდება თავისუფალ წყობილების დამყარებისათვის“ და „ორგანიზაციულ შეერთებისათვის“ 1905 წელში ყოფილიყოს დაწერილი. არა, ყოველივე ეს დღეს იწერება წ.-კ. საზოგადოების შესახებ. წმინდა პრინციპის თვალთსაზრისით რომ შევხედოთ საგანს, დემოკრატი მართლაც ასე უნდა ლაპარაკობდეს და ასე უნდა იქცეოდეს. ტაქტიკური სარგებლობის საზომით კი რომ გავსინჯოთ საგანი, ამგვარი ტაქტიკა, კულტურულ დაწესებულებაში მოღვაწეობის გამო აღიარებული, დღევანდელ პირობებში, პირდაპირ უგუნურებად და დაბრმავებად უნდა ჩაითვალოს. დღეს თითქმის ერთად-ერთი სამოღვაწეო ასპარეზი—კულტურული მოქმედება დარჩა. პოლიტიკურ მოძრაობის ნასახიცი კი არსად სჩანს. პროგრესიული ელემენტები სწავლას, ცოდნის შეძენას და კულტურის აღორძინებას დაეწაფნენ. ამ კულტურულ

ნიადაგზე მუშაობაც შეფერხებულია, გაძნელებულია, გაფათე-
რაკებული. ბნელი ძალა ყოველ საშუალებას ხმარობს, რომ
ამ მოღვაწეობაშიაც „კრამოლა“ აღმოაჩინოს და აი ამ დროს
მოწინავე ჯგუფის ბანაკიდან გაისმის ხმა, ვიღონოთ ყოველი
ლონისძიება კულტურულ დაწესებულებათა მოსასპობად, ფიქ-
რი არ არის, გათვითცნობიერებული ხალხი გზას მონახავს.
თავის მოქმედებისათვისაო! ეს ჩვენ დემოკრატიულ საქმის და-
ლუბვად მიგვაჩნია და ამგვარი ყოყლოჩინობა პასუხის მგებლო-
ბის გრძნობას მოკლებული დემაგოგობაა და სხვა არაფერი.

გადავსინჯოთ ახლა ტერიტორიის საკითხი. აქ უნდა მო-
ვახსენოთ ბ-ნ გალიორკას, რომ მან შეუფერხებელი ხრიკი-
იხმარა საგნის დასაბნელებლად მოკამათემ უნდა იცოდეს,
როდესაც ერთს ადამიანს და ძის ნაწერს ეკამათება, სხვისი
ნაწერის შინაარსი და დედა-აზრი კი არ უნდა ჰქონდეს სახე-
ში, არამედ სწორედ იმისი, ვისაც ეკამათები. ბ-ნი გალიორ-
კა კი ლელის წერილს, „დროებაში“ შემთხვევით დაბეჭდილს,
ჰგულისხმობს, მე კი მეკამათება. სჩადის ამას იმიტომ, რომ
ლელის წერილში ჰპოვებს იმას, რაც მისთვის ხელსაყრელია,
მოპირდაპირის გასაბათილებლად. ჩემს ნაწერებზე კი კრინტს
არ იღებს და ლელის მოუფიქრებელ აზრს მთელ ბანაკს ახ-
ვევს. აი, თუნდა თქვენ თვითონ გასინჯეთ. არ ვიცი საიდან,
ხალხო ლელს თავში მოუვიდა ამგვარი აზრის გამოთქმა: მა-
მულების შესყიდვის საქიროებას ყველა ხსნის წმინდა ნაციო-
ნალური მოსაზრებითა; რადგან გლესს ნაციონალური მო-
საზრება არ ესმის, საქმე ეკონომიურ ნიადაგზე უნდა იყოს
დაყენებული. ამას გლესი უფრო გაიგებსო. აქედან ბ-ნ გა-
ლიორკას ასეთი დასკვნა გამოჰყავს: „ბ-ნი ლელი აშკარათ
ამბობს, რომ მამულების შეყიდვა უნდა მოხდეს ნაციონალუ-
რი მოსაზრებით, მარა გლესებს ეს არ ესმითო... როგორც
ვხედავთ, განაგრძობს იგი, ჩვენი ინტელიგენცია და გლესი-
სულ სხვა და სხვა თვალთ უყურებენ მიწის ყიდვას. პირვილს-
ამოქმედებს „ნაციონალური“ მოსაზრება, მეორეს ეკონომიურ-
რი... კითხვას ეკონომიურ ნიადაგზე იმიტომ კი არ აყენებენ,
რომ მას მოითხოვს გლესის გაჭირვებული მდგომარეობა,
არამედ იმიტომ, რომ მეორე, რაღაც უზენაესი მოსაზრებას
(ნაციონალურს, უკეთ ნაციონალისტურს) გლესი ვერ გაიგებს,
არ ამოდრავდება და მიწებს არ იყიდის და რომ ასე მოიქც-

ნენ გლახები, ამისთვის საჭიროა ნაციონალური მოსახრება დროებით „ჯიბეში ჩავიღოთ“ და კითხვა ეკონომიურ ნიადაგზე გადავიტანოთ“. („ჩვენი გაზეთი“, № 2)

ყველა კარგი, ბ-ნო გალიორკა, მაგრამ ნამუსიც კი საქონელია. ვის ეკამათებით? თუ იმ მიმართულებას, რომლის აზრის განმარტება ვიკისრე ჩემს წერილებში „დემოკრატიის გაერთიანება“, უბრალო ზრდილობა მაინც მოითხოვს, რომ წაგეკითხათ მაინც ის, რაც დავწერე ხსენებულ საგნის შესახებ. მაგრამ საქმე არც ასედაც არის. წაკითხულიც გაქვთ, დახსომებულნიც, მაგრამ იგი ნაწერი აბათილებს თქვენს საპოლემიკო პოზიციას და ქურდულად დამალეთ იგი და გამოეკამათეთ „დროებაში“ იმ წერილის ავტორს, რომელმაც თავისი პირადი აზრი გამოთქვა. აი მოისმინეთ, რასა ვწერდი და თქვენ თვითონ მიხვდებით, რა სიყალბეს სჩადიოდით, ამას რომ ანგარიში არ გაუწიეთ. მე ვამბობდი (და ეს ჩემი პირადი აზრი კი არ არის, არამედ მთელი მიმართულებისა): ტერიტორიის საკითხი, დემოკრატიის შეგნებით, ორ ელემენტისაგან უნდა შესდგეს. მისი მნიშვნელობა ორ მოსახრებიდან გამომდინარეობს მისთვის ტერიტორია საჭიროა აგრარულ საკითხის გადასაწყვეტად... რევოლიუცია საქართველოში მიწის სივიწროვის ნიადაგზე გაჩაღდა. ხალხს მაშასადამე მიწა ესაჭიროება და ტერიტორია უნდა დავიცვათ იმატომ, რომ გადავარჩინოთ ხალხი ეკონომიურ გაჭირვებისაგან, შევიწროებისაგან და შიმშილისაგან. ტერიტორია გვესაჭიროება, როგორც საფუძველი და მატერიალური ნიადაგი ეროვნულ კულტურის ასაყვავებლად. ტერიტორია ჩვენს თვალში ეროვნული ერთეულია, რომელიც უნდა იყოს ხელუხლებელი. ამ ეროვნულ ერთეულის ნიადაგს არ უნდა გადავცდეთ და დემოკრატიის შემეცნებაში უნდა იყოს იგი მცნება მკვიდრად გამაგრებული“.

ამგვარად, ის მიმართულება, რომელსაც ებრძვის ს.-დემოკრატია, ეკონომიურ ელემენტს არა თუ არ უქვემდებარებს ნაციონალურს, არამედ პირდაპირ ამბობს, მიწა საჭიროა ხალხის შიმშილისაგან გადასარჩენად, ხალხი არც ნაციონალურ ელემენტს ჰმალავს, „ჯიბეში არ სდებს“. იგი მიმართულება პირიქით, ამბობს, რომ გლახობას უნდა შევაგნებინოთ ეს აზრიკაო. ჩვენ მოპირდაპირეთ ჰგონიათ, რომ ჩვენს ხალხში ნა-

ციონალურ გრძნობის განუვითარებლობა იმის ინტერნაციონალურ აზროვნების სიმწიფეს მოასწავებს. ჩვენ კი გვგონია, რომ ეს ნაკლი, საუბედუროდ, სათემო კარჩაკეტილობის ნაშთია, რომელიც მეოცე საუკუნეშიაც არ გამქრალა. იგი ველურობის და არა კულტურის მაჩვენებელია. და დემოკრატიის მოვალეობაა აუხსნას თვალი გლახობას და შეაგნებინოს ის, რაც ჯერ ვერ შეუგნია.

მაშ ასე, ბნმა გალიორკამ ახალი სიყალბე ჩაიდინა, მკითხველს დაუმალა ჩვენი აზრი და გამოეკამათა სხვას ჩვენი ფიზიონომიის გაბიაბრუებისათვის. ამას უწოდებთ დემოკრატიულ ზნე-ჩვეულების სითაქიზეს? ამ სიყალბისათვის დემოკრატია არ დაგიმადლებთ, რადგან ამგვარი საპოლემიკო საშუალება გახრწნილებას სთესავს იქ, სადაც სიწმინდე უნდა იყოს დაცული!

3.

მაშ თუ დაგიჯერეს, ჩვენც გვანტერესებს საკითხის ეკონომიური მხარე. აქ ჩვენს შორის სადაო არაფერია. თუ სადავოდ გახადეს ეს საკითხი, ეს მხოლოდ პოლემიკის საჭიროებისათვის. ჩვენი მოპირდაპირენი პოლემიკის გულისათვის ბევრ უთავებოლო რასმეს ამბობენ ხოლმე და დემოკრატიის მოვალეობაა გაარჩიოს გრძნობის ჟინიანობა აზროვნებისაგან. აი მაგალითად, ახალი ნიმუში ბოროტ ჟინიანობისა. ბ-ნი გალიორკა გვისაყვედურებს, ახმაურდით ტერიტორიის გამო მხოლოდ მაშინ, როდესაც მემამულეებმა „სხვებზე“ დააპირეს მიწების გაყიდვა. „სანამ მემამულე ტყავს აძრობდა“ გლახებს, მათ ბანაკში კორიანტელი როდი იყო დაყენებული, მანამდე არავინ ჰფიქრობდა ნაციონალური ბანკის დაარსებასო“. (ibid. № 2. რას იტყვიოთ ამის შესახებ? პარტია, რომელიც სოციალიზაციას ჰქადაგებდა და მემამულეთა მიწების სოფლის საზოგადოებათა მიერ ექსპროპრიაციას, თურმე სიტყვას არ იღებდა, როდესაც მემამულე გლახს „ტყავს აძრობდა“! სხვისა არ ვიცი, ჩემზე ამგვარი არ შესაფერი განმარტება ფაქტებისა (ნეტავი დოკუმენტები მაინც არ იყოს ამის შესახებ!) მდაბიო ხასიათის გაიდვერობის შთაბეჭდილებას ახდენს.

მაგრამ გაეყვეთ საგნის გარკვევას. „ჩვენი პოლიტიკა უაღრესად სოციალურია, ამბობს „სამართლიანობის“ მოციქული ბ-ნი გალიორკა, ბ-ნ ჯორჯაძის და მისი თანამოაზრეების კი ნაციონალისტურია“ (იქვე. აქ ორი ტყუილია. პირველზე უკვე გვქონდა ლაპარაკი. ჩვენ ხაზგასმით ვლაპარაკობთ **სოციალურ** ელემენტის მნიშვნელობაზე. ეს, როგორც ვიცით, დაუმალა ჩვენმა ოპონენტმა თავის მკითხველს. და ამასთან აცხობს მეორე ტყუილს, ვითომ ჩვენი პოლიტიკა ნაციონალისტური, ე. ი. შოვინისტურია. არა, ჩვენი პოლიტიკა ყოველთვის იყო და დღესაც სოციალური და მასთან ნაციონალური და არა ნაციონალისტურია. ეს აზრი გამოვსახე ამგვარად: „მიწა **საქართველოს** მშრომელ ხალხს, ტერიტორია ქართველ ეროვნებას.“ აქ ორი მომენტი — სოციალური და ნაციონალური. მიწა **მშრომელს** — ერთი ელემენტი, ისიც **საქართველოს** მშრომელ ხალხს, ე. ი. ყველა ეროვნების ელემენტებს, რომელიც სცხოვრობენ საქართველოს საზღვრებში. ამიტომ ვიხმარე სიტყვა საქართველო. მეორე, ნაციონალური ელემენტი — ქართველი ეროვნება. ეროვნება უტერიტორიოდ შეუძლებელია. ქართველ ეროვნებას უნდა ჰქონდეს თავისი ხელუხლებელი ტერიტორია. ბ-ნმა გალიორკამ ესეც გადაატრიალა ისე, როგორც სასარგებლო იყო მისთვის. „მას (ე. ი. მე) გლახობის, როგორც წოდების ბედი კი არ აინტერესებს, არამედ მხოლოდ და მხოლოდ ქართველი გლახისო“ (იქვე). როგორც ხედავთ, ახალი სიყალბე და ახალი ტყუილი. თუმცა საქართველოს ხალხი ერთი მცნებაა, ქართველი ხალხი მეორე მცნებაა. და ამას მე გარკვეულად ვსაზღვრავ, მაგრამ, რადგან პირველი მცნების გახსენება ხელს არ აძლევს ჩვენს პოლემისტს, იგი ეპოტინება მეორეს და მას მახვევს კისერზე. დახეთ, რა შოვინისტია, ქართველობა და არა გლახობა აქვს სახეშიო. ამგვარად აშკარადდება თან-და-თან ბ-ნ გალიორკას ოინები და მისი მოურიდებლობა კამათის დროს.

კი, გვეტყვიან პირუთენელნი, გეთანხმებით, რომ თქვენს ფორმულით მარტო ქართველ გლახების ინტერესი არ არის დატული, არამედ საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრებ ყველა ეროვნების გლახებისა, მაგრამ ქართველ ეროვნებას რომ იხსენიებთ, განა ეს თქვენი ეროვნება მტრობის და ნა-

კრიზნალურ შუღლის საბაზად არ გახდება? თქვენ გინდათ ეროვნულ ტერიტორიის ერთეულის პრინციპი აღიაროთო. დიად, გვინდა. და ამაში ერთ მტკაველსაც არ დაუთმობთ მტერსა თუ მოყვარეს.

ბ-ნ გალიორკას მთელი კავკასიის გლეხკაცობის ბედი აწუხებს. უნდა მოვახსენოთ მას, რომ ეგ ვერაფერი გულშემატკივრობაა. იმიერ-კასპიის მხარის გლეხკაცობის ჭირ-ვარამი კი რატომ არ უნდა სწვდებოდეს იმის გულს? ინდოეთის საცოდავი ხალხი, რომელიც რაჯებისა და გაბატონებულ ინგლისელების მიერ იტანჯება. რატომ არ უნდა აღვიძებდეს სიბრალულის გრძნობას იმისთანა გულშემატკივარ ადამიანის გულში, როგორიცაა ბ-ნი გალიორკა? მაგრამ ამას რომ გაჰყვეს, მთელი მსოფლიოს მიადგება ადამიანი და მთელი დედა-მიწის ჭირ-ვარამი იქნება აღარ ჩაეტიოს გმირულ, მაგრამ ადამიანის პატარა გულში. ბ-ნ გალიორკაც წინდახედული ადამიანია და კავკასიის საზღვრებს არა სცილდება. მაგრამ ერთი რამე უნდა გკითხოთ: ვინ, სად და როდის მოისურვა უბედურება და გაწყვეტა კავკასიის გლეხკაცობისა. ვისგან იცავს ამ გლეხკაცობას ბ-ნი გალიორკა? ჩვენგან? ეს ხომ სასაცილოა! ნუ თუ იმიტომ, რომ ერევნის და განჯის უღებობა შეწუხებულა, ქუთაისის და ტფილისის ხალხს უფლება უნდა წაერთვას თავის ცხოვრების და მდგომარეობის გაუმჯობესობისა? ნუ თუ იმიტომ, რომ კავკასიის სხვა ერებს მთლიანი ტერიტორია. არ აქვთ, საქართველომ ხელი უნდა აიღოს ავტონომიაზე და ეროვნულ განვითარებაზე? თუ ამგვარ უგუნურობას სოციალიზმის სახელით ასაღებთ, თავს ნუ ირცხვენთ, რადგან სოციალიზმი აქ არაფერ შუაშია...

მაგრამ თავი დავანებოთ ამ საგანს. ამ კითხვის გადაწყვეტის გამო არ ვებასებით დღეს ერთმანეთს. ჩვენს წინ საკითხი უფრო სადაა. შესაძლებელია თუ არა დემოკრატიულ ელემენტების შეჯგუფება იმ აზრით, რომ ხალხს მიწის შეძენა გაუადვილოთ? აი საგანი და „ჩვენი გაზეთი“ ამის გამო იმგვარ პასუხს იძლევა, რომ ეს შეთანხმება, მისი აზრითაც, შესაძლებელია. მართალია, ბ-ნ გალიორკას ენა ბუნდოვანია, გაუბედავი, შეთანხმებას არც კი იხსენიებს, მაგრამ არსებითად კი მაინც ეს შეთანხმება გამომდინარეობს მის ნალაპარაკევიდან.

ჩვენი ოპონენტი ეროვნულ ბანკის დაარსების წინააღმდეგ-

გია. ქართველთა ბანკს სახელმწიფო ბანკი გაუწევს კონკურენციას. კონკურენციის ნაყოფი ფასების აწევა იქნება მიწებზე-მოგებაში მემამულე დარჩებაო. ასე თუ იქნება, არც ჩვენ ვიქნებით მომხრე ამ ბანკისა. მაგრამ, ჩემის აზრით, შესაძლებელია იმგვარ წესდების შემუშავება, რომლის ძალითაც ბანკს აეკრძალება აჟიოტაჟის გაღება. და თუმცა კონკურენტი ეყოლება, მაგრამ ამ პირობებშიაც ბანკს შეუძლია დიდი სარგებლობის მოტანა. წინააღმდეგია კიდევ ბ-ნი გალიორკა ბანკისა იმიტომ, რომ ქართველთა ბანკი ქართველ გლეხებს გაუწევს დახმარებას, ეს კი ინტერნაციონალიზმს ეწინააღმდეგებაო. ახირებულია, თქვენმა მშემ, ბანკი იმიტომ დავაარსოთ, რომ ვორონეჟიდან ან ტამბოვიდან გადმოვიყვანოთ და მოვაწყოთ საქართველოში ახალშენები! ამგვარად რომ დავაყენოთ საკითხი, არც ერთი ეროვნული დაწესებულება არ უნდა დავაარსოთ. ვინაიდან იგი სხვაში შურს გამოიწვევს და ეს გარემოება გახდება ეროვნულ მტრობის გამწვავებისა. ამგვარად რომ ვილაპარაკოთ, ბ-ნი გალიორკას არავითარი უფლება არა აქვს ატაროს ის შარვალი, რომელიც ზედ აცვია. რამდენია ქვეყანაზე უშარვლო! აი ამ კრიტერიუმით უნდათ გადასჭრან სოციალური და ნაციონალური პრობლემები! მაგრამ ამასაც დავანებოთ თავი. თუმცა ბ-ნი გალიორკა ირწმუნება, რომ ბანკი არის ჩემს თვალში „უებარი პანაცეა“, მაგრამ დავამშვიდებ ჩემ მოკამათეს და ვიტყვი, მე პირადად, იმედი არა მაქვს, რომ ამ ახლო მომავალში დაარსდეს ჩვენში ეს დაწესებულება. დემოკრატიის გაერთიანებაზე სწორედ იმიტომ დავიწყე ლაპარაკი, რომ სხვაგან გამოგვენახა საშუალება ტერიტორიის დაცვისათვის. აი სწორედ ამ გარემოებას უნდა მივაქციოთ მთავარი ყურადღება.

ბ-ნი გალიორკა საბედნიეროდ ამბობს: „გლეხმა პირდაპირ მემამულესთან უნდა იქონიოს საქმე. ყველა მათი გულს შემატკივარნი უნდა ეცადონ, რაც შეიძლება შელავათიან პირობებში აყიდვინონ მიწები და თან ეცადონ ისე მოაწყონ ყიდვა და ნაყიდი მიწის სარგებლობა, როგორც ეს უფრო სასარგებლო იქნება ყოველი მხრივ. ეს არის მიწის ერთად ყიდვა ერთად სარგებლობაო“.

თქვენ პირს შაქარი. გლეხების გულშემატკივართა ბანაკში პირველი ადგილი, რა თქმა უნდა, ს.-დემოკრატებს უჭი-

რავთ. დავუთმოთ ეგ უპირატესობა. მაგრამ, იმედი გვაქვს, რომ იქვე სადმე ჩვენც მოგვცემენ ადგილს. ამისი იმედი იმიტომ გვაქვს, რომ ბ-ნი გალიორკა ბძანებს: „რამდენად აქეთ მიაქცევენ ყურადღებას ჩვენი მოწინააღმდეგენი და ეცდებიან ამ მხრივ სიტყვის საქმედ ქცევას—იმდენი მათი მუშაობა სასურველი და სასარგებლო იქნებაო“ (იქვე). და ეხლა, როდესაც ბ-ნმა გალიორკამ გვაჩვენა მოქმედების გზა, ჩვენ ვეცდებით გავამართლოთ მისი ნდობა და კეთილი წაქეხება საზოგადო საქმისადმი.

ხუმრობა გაშვებით, როგორც ხედავთ, აქ ჩვენ შორის სადაო არა ყოფილა რა. „მიწის ერთად ყიდვაზე და ერთად სარგებლობაზედაც“ არის ლაპარაკი. ჩვენც ვამბობდით წინა წერილებში: „აუცილებელია საქართველოს მიწის-მომქმედთა და მეურნეთა კავშირისთვის საფუძვლის ჩაყრა... ამ საქმის განხორციელება და ამ კავშირის დაფუძნება შესაძლებელი იქნება, თუ მასზე ზრუნვა და ფიქრი დაიწყეს ქართველმა დემოკრატიულმა ჯგუფებმა“ თქო.

მაშ რაშია საქმე? ამაში მაინც ყოფილა შესაძლებელი ჩვენი შეთანხმება. კი ყოფილა, მაგრამ ეს შეთანხმება ბ-ნ გალიორკას და მის მსგავს მწერლების მეოხებით მაინც არას ღროს არ მოხდება.

X

კ ა რ ბ ი წ ი ბ ნ ი.

1.

წიგნი, რომლის შესახებ გვინდა ჩამოვაგდოთ ლაპარაკი, მხატვრული ნაწარმოები არ არის, იგი სიტყვა-კაზმულ მწერლობას არ ეკუთვნის. წიგნი თეორიული ხასიათისაა, იგი მეცნიერული გამოკვლევაა სოციოლოგიური პრობლემისა და მეცნიერული განმარტება-შესწავლაა ეროვნული საკითხისა. და მიუხედავად ამ მეცნიერულის ხასიათისა, წიგნი დიდის ინტერესით იკითხება—იგი უღვიძებს მკითხველს აზრს და გონებას, რადგან ეხება სამკვდრო-სასიცოცხლო საკითხს, ჩვენი ყოფნა არ ყოფნის საგანს. ეს წიგნია *Bâton*-ის „ერი და კაცობრიობა“, განხილული სოციოლოგიური მხრივ.

წიგნში ბევრი რამ არის საყურადღებო. ბევრი რამ ითქმის ავტორის წინასიტყვაობის შესახებ, რომელიც ქართველ ინტელიგენტის გულწრფელ აღსარებას წარმოადგენს და რომელიც საგულისხმო დოკუმენტია ჩვენი ინტელიგენციის სულის-კვეთების დახასიათებისათვის. მაგრამ ამ წინასიტყვაობას ჩვენ არ შეეცხებით, და ნაწარმოების სავსებით გარჩევასაც ამჟამად არ ვკისრულობთ. ვიტყვით მხოლოდ, რომ წიგნს თავიდან ბოლომდე ერთნაირი ღირსება არა აქვს. როგორც თავით ავტორიც აღნიშნავს წინასიტყვაობაში, მასში ბევრია განმეორებანი. განმეორება აზრის სიცხოველეს ანელებს. გარდა ამისა, წიგნის მეორე ნაწილი—~~იურიდიული პრობლემა~~ ისე ზედმიწევნით და დამოუკიდებლად არ არის განხილული, როგორც ნაწარმოების წმინდასოციოლოგიური ნაწილი, თუმცა იურიდიულ პრობლემის დაყენება ეროვნულ პრინციპის მიხედვით ორიგინალურ აზრად უნდა ჩაითვალოს. წიგნის სოციოლოგიური ნაწილი და მასთან დაკავშირებული ეროვნულ პრობლემის განმარტება კი სწორედ რომ საყურადღებოა და საინტერესო. იგი პირველი ცდაა ქართულ ლიტერატურაში ეროვნულ საკითხის მეცნიერულის თვალსაზრისით განხილვისა. იგი დასაწყისია დალაგებული აწონ-დაწონილი ემპირიულ შესწავლისა იმ კონკრეტულ სინამდვილისა, რომელშიაც ვცხოვრობთ და რომლის გამო ასეთ უილაჯო ცრემლებსავლვრით ხოლმე მხოლოდ იმიტომ, რომ იგი არ გვესმის და გაუგებარია ჩვენთვის. „ერი და კაცობრიობა“ ამ საქმეს გაგვიადვილებს და ხელს შეუწყობს არა მარტო ჩვენს გათვითცნობიერებას, არამედ ჩვენი მოქმედების ნამდვილ გზაზე დაყენებას.

ჩვენ გვინტერესებს ამ ნაწარმოების დედა-აზრი და ყოველივე პრაქტიკული დასკვნანი, რომელნიც გამომდინარეობენ ამ დედა-აზრიდან. ამ მხრივ „ერი და კაცობრიობა“, მიუხედავად მისი თეორიული ხასიათისა, პირდაპირ პრაქტიკულ პოლიტიკის საფუძველი და წყაროა.

თავი და თავი მნიშვნელობა აქვს მთავარ დებულების განმარტებას, სახელდობრ იმას, რომ საზოგადოება და მისი კონკრეტული ფორმა ეროვნება ორგანიზმია. თუ ეროვნების ორგანიზმობა თქვენთვის უტყუარი ქვემარატივია, იძულებულნი ხართ აღიაროთ ყოველივე ის, რაც დაკავშირებული

ლია ამ ცოცხალ ორგანიზმის ზრდა-განვითარებასთან. წიგნის პრაქტიკული ფილოსოფია სწორედ ამ თეორიულ საფუძველზეა დამყარებული. ამიტომ უნდა იყოს ეს საფუძველი ნათელი-ფენილი.

დასაწყისში ის უნდა იყოს აღნიშნული, რომ სოციოლოგიას თავისი განსაკუთრებული მოვლენა აქვს შესასწავლად. ეს მოვლენაა საზოგადოება. საზოგადოება განსაკუთრებული ორგანიზმია, ანუ სუპერ-ორგანიზმი. აქვს თავისი განსაკუთრებული სოციალური ორგანონი და ფუნქციანი. საზოგადოებრივი სუპერ-ორგანიზმი და ბიოლოგიური ორგანიზმი ერთი და იგივე არ არის. მათ შორის ღრმა განსხვავებაა. ორგანიზმი შესდგება ცოცხალ უჯრედთაგან, რომელთაც არა აქვთ არც რთული ორგანიზმის ნება, შეგნება, ლოლიკა, მისწრაფება და სხვა. საზოგადოება კი შესდგება სრულ, განვითარებულ ადამიანთა ორგანიზმთაგან, რომელთაც აქვთ ზემოხსენებული თვისებანი. ძირითადი მოვლენა საზოგადოებრივობისა არის გარეგანი მოწესრიგება საერთო ცხოვრებისა, ან კონტრაქტი; მაშინ როდესაც უჯრედთა შორის ასეთ მოვლენას ადგილი არა აქვს. მაგრამ როგორც უნდა იყოს ხასიათი სუპერ-ორგანიზმისა, იგი მაინც ორგანიზმია, მიუხედავად მისი უმაღლეს ხარისხისა და თავისებურობისა (გვ. 50—51).

მაშ საზოგადოების განსაზღვრა შეიძლება იყოს ამგვარი: საზოგადოება არის ორგანიზმი, ანუ სუპერ-ორგანიზმი, შემდგარი მიზან-დასახვის ნიჭის მქონე ადამიანთაგან, რომელთა გარეგნულად მოწესრიგებული საერთო მოქმედება აკმაყოფილებს ამ ორგანიზმის ყველა მოთხოვნილებათ იმ სპეციალურ ორგანოთა საშუალებით, რომელნიც აქვს ყოველ სუპერ-ორგანიზმს განსაზღვრულ ფუნქციათა აღსასრულებლად (გვ. 53).

მაშ თუ საზოგადოება რთული სუპერ-ორგანიზმია, კაცობრიობა და ერთი რაღას წარმოადგენენ? კაცობრიობას არა აქვს საერთო სოციალური ორგანოები და ფუნქციები არც ერთი მიზნის მისაღწევად სწორედ იმიტომ, რომ მას არა აქვს არავითარი საერთო მიზანი, არავითარი მიზან-შეწონილი საერთო მოქმედება და ამიტომაც ერთ სოციალურ სუპერ-ორგანიზმსაც ვერ წარმოადგენს იგი (გვ. 64). მთელი კაცობრიობა, ეს სოციალური ფიქცია, არ წარმოადგენდა არასოდეს ერთ მთელ რამეს, რომელსაც შესძლებოდა ორგანიზული სოციალუ-

რი განვითარება პირდაპირის ხაზით, რომ დასაბამიდან დღევანდლამდე შესაძლებელი იყოს მისი განვითარების თანდათანობითი ისტორიის წარმოდგენა და მოთხრობა, როგორც ერთი ორგანიზმისა, რომელმაც განსაზღვრულ დროს დაიწყო ზრდა, განვითარება, დიფერენციაცია ორგანოთა და ფუნქციათა გართულება, და ბოლოს მოაღწია დღევანდელ განსაზღვრულ წერტილს. მართლაც, კაცობრიობა დღეს ასეთ სურათს არ წარმოადგენს. მისი ნაწილები განვითარების სულ სხვა-და-სხვა საფეხურზედა სდგანან ყველა მხრით — როგორც რასიულისა, ისე სოციალურის მხრით. ცხადია, მაშასადამე, რომ ორგანიულად განვითარებულან მხოლოდ მისი განსაზღვრული ნაწილები (გვ. 65). რა ნაწილებია ეს ნაწილები? ერია კაცობრიობის შემადგენელი ნაწილი. ერი — კონკრეტული საზოგადოებაა. აბსტრაქტული პრინციპი საზოგადოებრივობისა ხორციელდება თვითეულ ერში. ერი არის ერთი განსაზღვრული, კონკრეტული სოციალური ორგანიზმი, სრული გარეგნულად მოწესრიგებული საერთო ცხოვრება განსაზღვრული ტომის ადამიანათ, განსხვავებული სხვა ასეთივე კონკრეტულ საზოგადოებრივ ორგანიზმისაგან, თავისი განსაკუთრებული თვისებით, ორგანოებითა, მოწეს-რიგების სახითა და ერთობ მთელი თავისი ხასიათითა (გვ. 81). აქ საგულისხმოა საზოგადოების და ერის ცნებათა განსაზღვრა. ცნება ერისა და საზოგადოებისა არ არის ერთი და იგივე. საზოგადოება აბსტრაქტული ცნებაა განსაზღვრული ბუნების მოვლენისა, ერი კი განსაზღვრული კონკრეტული მაგალითია ამ მოვლენის არსებობისა, ბუნების წიაღთა შორის (გვ. 91). მაშ ერი არის ჭურჭელი საზოგადოებრივობისა. იგი განსაზღვრული კონკრეტული საზოგადოებაა. საზოგადოებას კი, როგორც ამგვარს, შეუძლია მიიღოს მრავალი ფორმა, კერძოდ — სახელმწიფოს ფორმა. სახელმწიფო კი ერთი ფორმაა საზოგადოებრივობისა, რომელიც შეიძლება ჰქონდეს განსაზღვრულ კონკრეტულ საზოგადოებას — ერს (გვ. 94).

ამგვარად, ერს სოციალური შინაარსი ჰქონია. რა ხასიათისაა ეგ შინაარსი? იგი შესდგება სოციალურ მოვლენათა კრებულიდან. სოციალურ მოვლენათა შორის არიან მარტივი და საზოგადო მოვლენანი, აგრეთვე რთული და სპეცია-

ლური მოვლენანი. ესენი არიან ეკონომიური მოვლენანი, გენეზიური, არტისტიული, სარწმუნოებრივ-მეცნიერული, მორალური, იურიდიული და პოლიტიკური. რეგულარიზაცია ან მოწესრიგება ყველა ამ მოვლენათა განსახლვრულ ორგანოთა საშუალებით სოციალურ ორგანიზმის ზრდა განვითარებას მოასწავებს. კერძოდ რეგულარიზაცია ან მოწესრიგება ადამიანთა მიერ საზსარდოო საშუალებათა პოვნისა, კვებისა და სხვა მსგავს მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად, შეერთებულ ადამიანთა ძალითა—არის ეკონომიურ-სოციალური მოვლენა (გვ. 16). რაც შეეხება გენეზიურ მოვლენას, ყოველ საზოგადოების გენეზიურ მოვლენას სოციალურის მხრით ახასიათებს მოწესრიგება ცოლ-ქმრობის, მშობელთა და შთამომავლობის ურთ-ერთ შორის განწყობილებათა (გვ. 17). ხელოვნება კი, რომელიც ეხება ადამიანის ესთეტიკას, გემოვნებასა, ვნებათა—მოწესრიგებაა შეერთებულ ადამიანთა ესთეტიკისა, გემოვნებისა, ვნებისა და სხ. უმაღლეს სულიერ მისწრაფებათა გამოჩენისა (20). სარწმუნოება და მეცნიერებაც: სოციალური მოვლენანი არიან, მოწესრიგებანი ადამიანის-ცოდნისა, რწმენათა და მსოფლიო შეხედულობათა; აგრეთვე მათი გამოჩენა, გარდაცემა და გაფრცვლიება ხდება მოწესრიგებული გზით, შესაფერ დაწესებულებათა საშუალებით, რომელიც შესაფერ ფუნქციებს ასრულებენ ყოველ საზოგადოებაში (24). ზნეობა არის მოწესრიგება ადამიანთა ყოფა-ქცევისა. მისი მოძრაობა—მუდმივი ძებნაა ახალი ღირებულებათა; რომელთა დამკვიდრებაც მორალურ ნორმებათ წარმოუდგენელია გარეშე ადამიანთა საერთო მოწესრიგებულ ცხოვრებისა (25). არ არსებობს არც ერთი სოციალური კავშირი ადამიანთა, სადაც არ იყოს ამავე დროს სამართალი — ან როგორც ნამდვილი, იურიდიულ ძალ-დატანებითი ნორმები, ან როგორც წმინდა ძალ-მომრეობა, ან როგორც კონვენციონალური პირობითი ნორმები, ან და ყველა ამ ელემენტთა არევ-დარევა (25). დასასრულ, პოლიტიკა არის ისეთი მოწესრიგებული ფუნქცია საზოგადოებისა, რომელიც მიმართულია მისი გარეგანი დაცვის მიზნისაკენ და აგრეთვე სხვა მოწესრიგებულ საზოგადოებათა შორის კავშირის დასაჭერად. მეორე მხრით, იგი ისეთი ფუნქციაა საზოგადოებისა, რომელიც უმაღლესად თვალყურს ადევნებს მოწესრიგებულ სოციალურ თა-

ნამშრომლობასა და სკდილობს კანონ-განზომილი მიმართულება მისცეს ყველა სოციალურ მისწრაფებათა და მიზანთა - (29).

აქ შევჩერდეთ. ჩვენ ვალაპარაკეთ თვით ავტორი, რათა თხზულების მთავარი დებულებანი სისწორით გადმოგვცა მკითხველისთვის. ჩვენ შევაჩერეთ მკითხველის ყურადღება ორგანიული თეორიის მთავარ დებულებებზე. ვისაც არ აკმაყოფილებს *Bâton*-ის დასაბუთება ორგანიულის თეორიისა, უნდა მიჰმართოს იმ წყაროებს—სოციოლოგიურ ლიტერატურას, რომელსაც ემყარება ჩვენი ავტორი, განსაკუთრებით კი დე-გრეფის და შტამლერის თხზულებათ. საზოგადოების ორგანიული თეორია ავტორს დე-გრეფისაგან აქვს შეთვისებული. ხოლო მოწესრიგების პრინციპი შტამლერმა შეაგნებინა. უნდა ვსთქვათ, რომ *Bâton*-ი ბრმად არ მისდევს ევროპის ავტორიტეტებს. მართალია, დე-გრეფას ორგანოგრაფიას აღიარებს იგი, ითვისებს მის მეთოდს საზოგადოებრივ მოვლენათა კლასიფიკაციისას, მაგრამ ამ კლასიფიკაციას არა ისტორიულ სინამდვილის კვლევისათვის ხმარობს იგი, არამედ მარტოოდენ როგორც მეთოდს სოციალურ ცნების განსაზღვრისათვის. გარდა ამისა, ჩვენი ავტორი არ იწყნარებს დე-გრეფის უკიდურეს მატერიალისტობას, თუმცა მისს კონტრაქტუალიზმს სავსებით თანაუგრძნობს. რაც შეეხება სუპერორგანიზმის ცნებას და საზოგადოების აღიარებას ერთ მთლიან სხეულად და განუყოფელ მონადად, აქ ჩვენი ავტორი მედგრად იცავს დე-გრეფის ორგანიულ თეორიას, რომელიც ამ უკანასკნელს სავსებით აქვს განმარტებული თავის *Introduction à la sociologie*-ში. ამ თხზულების პირველ ტომის მეხუთე თავში ავტორი იმ აზრსაც კი აღიარებს, რომ სოციოლოგია დამოუკიდებელ მეცნიერულ დისციპლინად იმიტომ ხდება, რომ მას თავისი განსაკუთრებული ობიექტი აქვს კვლევისა და ეს ობიექტი სოციალური ორგანიზმი ანუ სუპერ-ორგანიზმია. ვისაც აინტერესებს ამ აზრის ზედმიწევნით ანალიზში, მიჰმართოს ხსენებულ თხზულებას.

გარეგნულად მოწესრიგების პრინციპი, როგორცა ვსთქვით, შტამლერის აზრია. შტამლერის თეორიით გარეგნული მოწესრიგება არის აუცილებელი პირობა სოციალური ცხოვრებისა. და ამ გარეგნული მოწესრიგების წყალობით საზოგადოება ხდება განსაზღვრულ ობიექტად სოციალური მეცნიერებისა. (Xo-

ЗЯЙСТВО и Право ტ. I, გვერდი 103). ხოლო აქვე უნდა განვმარტოთ, რომ როდესაც გარეგნულ მოწესრიგებაზე ლაპარაკობს შტამლერი, ყოველთვის სახეში არა აქვს სახელმწიფოებრივი ორგანიზაცია. სახელმწიფო, მისის აზრით, მხოლოდ ერთი ფორმათაგანია სოციალური ცხოვრებისა (იქვე, 112). ამიტომ გარეგნული მოწესრიგება არის ხოლმე არა მარტო უფლებრივი, არამედ კონვენციონალური, არა მარტო ძალდატანებით ნორმებზე დამყარებული, არამედ კონტრაქტზე და თავისუფალ შეთანხმებაზედაც დაფუძნებული... აქ შტამლერი უახლოვდება დე-გრეფს, ფულიეს და სხვათა, რომელთა აზრითაც ნამდვილი საზოგადოებრივობა არის კონტრაქტზე აგებული ორგანიზმი. Bâton-ის უნარი კი იმაში გამოისახა, რომ მან ამ ორ სოციოლოგთა დებულებანი შეჰკრა მაგარის კვანძით და სინტეზის საშუალებით რეგულიარიზაციის და მოწესრიგების ცნება ორგანოგრაფიას დაუკავშირა. უნდა აღვნიშნოთ, რომ ჩვენი ავტორი ფრიად საყურადღებოდ განსაზღვრავს ეროვნების, ხალხოსნობის და სახელმწიფოებრივობის ცნებათა ამ ცნებათა ანალიზზე ჩვენ არ შევდგებით. კაცობრიობის შესახებ კი უნდა ვსთქვათ რამდენიმე სიტყვა. სრული ჭეშმარიტებაა, რომ კაცობრიობა ერთ სხეულს, ორგანიულ მთელს არ წარმოადგენს და რომ ოგიუსტ კონტი ძლიერ სცდებოდა, როდესაც სოციოლოგიური მეცნიერების ობიექტად ამ სოციალურ ფიქციას (კაცობრიობას) სთვლიდა. მაგრამ, ჩვენის აზრით, Bâton-ი ისე არის გატაცებული იმ აზრით, რომ ელემენტი სოციოლოგიურის მეცნიერებისა უნდა იყოს ერი, განუყოფელი ერთეული, და არა კაცობრიობა, სინამდვილეში არ არსებული მთლიანი სხეული, რომ თითქმის არ ხედავს იმ კავშირს, რომელიც, მიუხედავად სხვა და სხვაობისა, არსებობს კაცობრიობის შემადგენელ ნაწილებს შორის. ჩვენ აქ სახეში ინტერნაციონალური სამართალი არა გვაქვს. ამ სამართალს Bâton-იც უსვამს ხაზს. ჩვენ ვგულისხმობთ სხვა რამეს.

საყურადღებოა, რომ კაცობრიობის სხვა და სხვა რასაწარ და ერნი ერთი და იგივე გზა განვლეს თავის განვითარება-ეგოლოგიაში. პატრიარხატი ყველგან უძლოდა წინ მატრიარხატს, ფეტვიშიზმი და ანიმიზმი პოლიტიკიზმს. კლანი წინ უძლოდა ქალაქს (cité) და ქალაქი სახელმწიფოს და სხვა. ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, ამბობს მაქსიმ კოვალევსკი თავის

წინასიტყვაობაში, რომელიც მან მიუძღვნა ერთ იტალიელ სოციოლოგიის თხზულებას, სოციალური ემბრიოლოგიის არსებობა შეუძლებელი იქნებოდა. (*La Sociologie génétique, par Cousentini Introduction de M. Kovalevsky. p. VII*). თვით კონსენტინი თავის გენეტიურ სოციოლოგიაში ამბობს: „ჩვენ ვაკვირვებულნი ვართ, როდესაც ვაკვირდებით იმ მსგავსებას, რომელიც არსებობს პირველ ყოფილ საზოგადოების და აწ არსებულ ველურ ტომთა შორის. ეს მსგავსება უფლებას გვაძლევს ერთად მოვუყაროთ თავი ცხოვრების საერთო ნიშნებს და წარმოვიდგინოთ იგი, როგორც ერთი რამ ორგანიული“ (იქვე გვ. 203).

ანალოგიური საფეხურების გავლა კაცობრიობის სხვა და სხვა ნაწილების მიერ არ გვაძლევს, რა თქმა უნდა, საბუთს მთელი კაცობრიობა ერთ მთლიან სუბერ-ორგანიზმად დავსახოთ, მაგრამ ეს შესანიშნავი მოვლენა განვითარების კანონთა ერთგვარობისა გვითითებს იმ გარემოებაზე, რომ კაცობრიობის შემადგენელ ნაწილთა შორის ისეთი ღრმა უფსკრული არ არსებობს, როგორადაც იგი ეჩვენება ჩვენს ავტორს.

ასე თუ ისე, სავსებით მართალია Bâton-ი, რომ სოციალური მეცნიერების ობიექტად კაცობრიობა კი არ უნდა დავსახოთ, არამედ მისი ორგანიული შემადგენელი ელემენტი ერი. ერი — კონკრეტული საზოგადოებაა და ამ კონკრეტული ერთეულის შესწავლიდან უნდა გამომდინარეობდეს როგორც თეორიული კვლევის დებულებანი, ისე პრაქტიკულ პოლიტიკის მოქმედებანი. თუ რანაირად არის დაკავშირებული პრაქტიკული მოქმედების გეგმა ამ თეორიულ საფუძველთან, ამას შემდეგ წერილში დავინახავთ.

2

განყენებული ფორმულები და თეორიები, რომელთა შესახებ წინა წერილში გვქონდა ლაპარაკი, ხორცშესხმული და ცოცხალ აზრებათ ხდებიან, მოვისურვებთ რა ამ თეორიების საშუალებით კონკრეტულ ცხოვრების შესწავლას და განმარტებას. ორგანიული თეორია საზოგადოებისა პირველის შეხედვით ფრიად დაშორებულია ადამიანთა რეალურ ინტერესებზე; მათს დღიურ კირვარამზე. მაგრამ რომ დააკვირდეთ სა-

განს, დაინახავთ, რომ აქ ვიწრო კავშირია თეორიასა და სინამდვილეს შორის და არც შეიძლება რომ სხვანაირად იყოს, რადგან ორგანიული თეორია საზოგადოებისა გამოგონილი და განზრახ შეთხზული არ არის, არამედ იგია იდეური აღბეჭვდა და გამოსახვა რეალური ცხოვრებისა. ალიარეთ ორგანიული თეორია, იმ წამსვე ვალდებულნი იქნებით თქვენი პრაქტიკული მოქმედებაც შეუფარდოთ ამ თქვენ პრინციპიალურ საფუძველს. ვსთქვათ, თქვენ ქართველი ტომის ორტოდოქსი სოციალ-დემოკრატი ხართ. რა გამომდინარეობს აქედან თქვენთვის. ის, რომ თქვენ იძულებულნი იქნებით სრულიად შესცვალოთ თქვენი პოზიცია ეროვნულ საკითხში. მაგრამ რადგან ამგვარი გაბედულება თქვენთვის არა ჩვეულებრივი საქმე იქნება, ამიტომ თქვენ ახლოც არ გაეკარებით ორგანიულ თეორიას და მის განხილვისათვის ძვირფას დროს არ დაჰკარგავთ. რომ სწორეთ ასე მოიქცევით, ეს ჩემი ფანტაზიის ნაყოფი კი არ არის, არამედ უტყუარი ფაქტია. გადაშალეთ ამ თვის „ახალი აზრის“ მეორე ნომერი და წაიკითხეთ ბიბლიოგრაფიული წერილი ვინმე ბ. ჩვენებურისა Bâton-ის წიგნის შესახებ. წერილი სწორედ რომ შესანიშნავია, სანიმუშოა. როგორც გინდათ დააფასეთ Bâton-ის ნაწიშობები, მაგრამ ერთი რამ კი უნდა აღიაროთ, რომ იგი ნაწარმოები დაფუძნებულია ორგანიულ თეორიაზე და რომ ეს თეორია მეცნიერულის მეთოდით არის განმარტებული. ახლა წარმოიდგინეთ იმგვარი კრიტიკასი, რომელიც ამ წიგნს არჩევს, ხოლო კრინტს არა სძრავს ნაწარმოების მეცნიერულ პრობლემის შესახებ. ბ. ჩვენებურის წერილი სწორეთ ამ ხასიათისაა. და მართალი გითხრათ, არც შეიძლება რომ სხვანაირი იყოს, რადგან მეცნიერული თხზულების კრიტიკულად გარჩევისათვის, სულ ცოტა რომ ვსთქვათ, მეცნიერების ანბანის ცოდნა მაინც არის საჭირო. ბ. ჩვენებურისთანა მწერლებს ეს აუცილებელი პირობა მწერლობისა აშკარაა არაფრად მიაჩნიათ და ამიტომაც არის ხელს ჰკიდებენ იმგვარ საქმეს, რომლისთვისაც არავითარი მომზადება არ შესწევთ. მიუხედავად ყველა ამისა, ბ. ჩვენებურის წერილი მაინც საყურადღებოა. იგი ეხება სწორედ იმ საგანს, რომლის შესახებაც ჩვენც გვინდა ლაპარაკი ამ ჟამად. სახეში გვაქვს Bâton-ის თხზულებების პრაქტიკულ ხასიათის ფილოსოფია. მაგრამ ეს

ფილოსოფია საინტერესოა იმდენად, რამდენადაც მას განსაზღვრული პრინციპიალური ხასიათი უდევს სარჩულად. თუ ეს პრინციპიალური ხასიათი არ მიიღეთ მხედველობაში, ამ პრაქტიკულ ფილოსოფიას ვერ გაიგებთ და თუ ბ. ჩვენებურსავით მაინც მოისურვებთ მის შესახებ ლაპარაკს, იძულებული იქნებით მრუდე და თითქმის არა საკადრის გზას დაადგეთ თქვენი კვლევა დაფასების დროს.

მოგეხსენებათ, რომ ყოველ თანამედროვე საზოგადოებაში და ერში კლასთა ბრძოლა სწარმოებს. კლასთა ბრძოლა თითქოს არღვევს საზოგადოების მთლიანობას. ორგანიული თეორია საზოგადოებისა კი ამ მთლიანობაზეა დამყარებული. და აქ ორში ერთია; ან ორგანიული თეორიაა უმწეო და უძლური საზოგადოებრივ მოვლენათა ასახსნელად, ან კლასთა ბრძოლის თეორია ეკუთება ორგანიულ თეორიას და ამ სოციალურ მოვლენის აღსნა შესაძლებელია ამ თეორიის საშუალებით. **Bâton**-ის აზრი სწორედ აქ ტრიალებს. იგი ამბობს: ვერავითარი კლასთა ბრძოლა ვერასოდეს ვერა ჰყოფს ერსა—ვერავითარი სისხლის ღვრა ურთი-ერთ შორის ვერა სპობს მის ერთობას, ვერავითარი სოლიდარობა სხვა-და-სხვა ერის მსგავს კლასთა შორის ვერ სპობს იმ ორგანიულ კავშირს, რომელიც არსებობს ერთი ერის სხვა-და სხვა ნაწილთა, თვით ურთი-ერთ მოსისხლე მტერთა შორისაც. (გვ. 174). კლასთა ბრძოლის არსებობის ფაქტს ჩვენი ავტორი არამც თუ არ უარყოფს, პირ-იქით, იმასაც კი ამბობს—საზოგადოების სხვა-და-სხვა ნაწილთა შორის ხშირად სისხლის ღვრაც ხდება ხოლმე და მოპირდაპირენი მოსისხლე მტრებათ ხდებიან. ხოლო, მიუხედავად ყველა ამისა, ერის ერთობა და მთლიანობა მაინც არ ირღვევაო. ამგვარია **Bâton**-ის აზრი. ეს აზრი თუ აღიარეთ უსათუოდ ორგანიული თეორიას უნდა დაუბრუნდეთ, იგი გასინჯოთ, ასწონ-დასწონოთ, რადგან უამისოდ გაუგებარი დარჩება თქვენთვის ის, თუ რანაირად შეიძლება მორიგება ერთმანეთში კლასიური ანტაგონიზმისა და ეროვნული მთლიანობისა. ბ. ჩვენებურს, როგორცა ვსთქვით, ორგანიულ თეორიასთან მიკარება ეზარება, კლასთა ბრძოლის შესახებ კი სწყურია ლაპარაკი. და სდგება იმ გზაზე, რომელზედაც არ უნდა დამდგარიყო არც ერთი პატიოსანი კრიტიკოსი. არც აცივა არც აცხელა და აღიარა—**Bâton**-ი საზოგადოებრივ

სტრუქტურაში კლასებს არ ხედავს, „ის ვერა ხედავს“ ამბობს ბ. ჩვენებური, „ან განგებ არა ხედავს ისეთ სოციალურ სინამდვილეს, როგორსაც წარმოადგენენ კლასებიო“. ამ უცნაური ჭირის გავრცელება, მაშინ, როდესაც წიგნში სწერთ რომ კლასებზეა ლაპარაკი პირდაპირ კადნიერებად ჩაითვლება. თავის შეხედულებების განსამარტავად კლასთა ბრძოლის შესახებ Bâton-ი ამბობს შემდეგს: კლასთა ბრძოლა, საზოგადოთ ეკონომიური ცხოვრება, თვით არის ერის შინაგანი ორგანიული მოვლენა, ერთი ნაწილი მის შინაგან ორგანიულ ცხოვრებისა. ერის მთელი ცხოვრება ცხოვრებაა მთელი სოციალური ინდივიდუალობისა. სოცი. ლიზმი კი ერის შინაგანი გარდაქმნის საკითხია. ამიტომაც ეროვნული საკითხი და სოციალიზმი სხვადასხვა სფეროებში არიან და ლოდიკურად ერთმანეთს არ ეწინააღმდეგებიან. ამიტომაც სოციალური ინტერნაციონალიზმი მხოლოდ მაშინ იქნება, როდესაც ერის უფლებზე, ერის ინდივიდუალობის ხელშეუხებლობაზე დაამყარებს ერთა თანხმობას, ე. ი. ინტერნაციონალსა და არა მათ უარყრთაზედ, რაიცა ხშირად ემართებათ სოციალისტებსო (გვ. 370). მაშ თურმე საქმე კლასების არ დანახვაში კი არ ყოფილა, არამედ იმაში, თუ რა ადგილი უჭირავს კლასიურ საკითხს ეროვნულ და ინტერნაციონალურ ორგანიულ ცხოვრებაში. ბ. ჩვენებურსაც შერტყვა და მან მოინდომა შეთხზული ჭორის სიმძიმის შემსუბუქება. იგი ამბობს: ჩვენ არ გვინდა უსამართლოდ მოვექცეთ Bâton-ს. უნდა გამოვტყდეთ (კურსივი ჩვენია), რომ ზოგ ადგილას მართლაც ახსენდება მას კლასები და მოკლედაც უსწორდება მათო. დალოცვილო, ნუ თუ ტყუილის შეთხზვა იმიტომ ვინდოდათ, რომ საჯაროთ გამოტეხილიყავით, ვიცრუე და მაპატიეთ, უსამართლოდ ვერ მოვიქცევით. და თუ ასეა, ახალი ტყუილები რიდასთვის გამოაცხეთ მონანიების დროს? განა მართალია ის, რომ Bâton-ს მხოლოდ „ზოგ ადგილს ახსენდება კლასები“ ან ის, ვითომ იგი მათ „მოკლედ უსწორდება?“ რა თქმა უნდა, არა. ამ საკითხს ავტორი უძღვნის მთელ მეცხრე თავს (გვ. 168—193). და ამავე საგანს უბრუნდება წიგნის იმ ნაწილში, სადაც ერის თეორიებს იკვლევს (თავი მეცხრამეტე გვ. 307—346). აღნიშნულ ადგილებში კლასთა ბრძოლის საკითხი ვრცლად არის განხილული. და სხვანაირად ავტორი ვერც მოიქცეოდა, რად-

გან მისი წიგნის დედა-აზრი კლასთა ბრძოლის დამალვა კი არ არის, არამედ იმ აზრის დამტკიცება, რომ სოციალური ანტაგონიზმი ეროვნულ ორგანიზმს არა შლის და არ არღვევს. ყველა აქედამ მკითხველი აშკარად დაინახავს, რა შორს უფლის ბ. ჩვენებური და რა რიგად ეკრძაღვის არამც თუ პრობლემის განხილვა, არამედ მისი სამართლიანად დაყენებაც კი.

სულ სხვა იქნებოდა, ორგანიზული თეორია რომ დაერღვია ბ. ჩვენებურს. მაშინ მას არ დასჭირდებოდა ავტორის მიერ დაყენებულ პრობლემის დამალვა, არც ტყუილების ფარ-ხმალს გამოიყენებდა. მაშინ მკვიდრად იდგებოდა კლასიურ და არა ორგანიზულ ნიადაგზე და მისთვის ეროვნებას-მართლაც არავითარი ფასი აღარ ექნებოდა. ეხლა კი, ნურას უკაცრავად, ტკბილი ქაღები კი გყვარებიან, მაგრამ ეს ქვეყანა უბრძოლველად არავის რგებია!..

ორგანიზული თეორია საზოგადოებისა იმ ხასიათისაა, რომ ადამიანი, რომელიც მას არ ჩაუკვირდება, შეიძლება ადვილად გაებას მახეში ზერელე მოაზრე, უკიდურესი რეაქციონერი ადვილად ააგებს მასზედ თავის პოლიტიკის ქვემძრომ განზრახვებს. ამგვარადვე შეიძლება ბოროტად გამოიყენოს იგი უკიდურეს მემარცხენეც, პარტიულის და სექტიურის ინსტინქტებით გატაცებულმა. ორგანიზული თეორია, რომელიც საზოგადოების განუყოფელობას აღიარებს, თითქოს ხელს აფარებს და თვალს არიდებს კლასიურ ანტაგონიზმს, ბრძოლას, რომლითაც მშრომელი ხალხი სულს იბრუნებს უკეთესის მომავლის მოლოდინში. და აქ თითქო ფართო მოედანი იშლება ყველა ჯურის ბატონთა თარეშობისათვის და აქვე ისახება შესაძლებლობა ამ ოეორიის წინააღმდეგ გალაშქრებისა ჩაგრულთა და დავრდომილთა მიერ. ნამდვილად კი არც რეაქციონერებს, არც უკიდურეს მემარცხენეებს არავითარი უფლება არა აქვთ ორგანიზული თეორიის სახელით ან მის წინააღმდეგ იმოქმედონ. პირველებს არა აქვთ უფლება იმიტომ, რომ ორგანიზული თეორია მათს პრივილეგიებს არ იცავს; არ უარ-ჰყოფს საზოგადოების ძირითად გარდაქმნის საჭიროებას. მეორეებს კიდევ სწორედ ამ გარემოების გამო ეკარგებათ ნიადაგი მის წინააღმდეგ მტრობისა. Bâton-ი ამბობს: სოციალური ერთობა ერთისა და იმავე ერის მოწინააღმდეგე კლასთა შორის უფროა, ვიდრე სხვა და სხვა ერის შგავს კლასთა

შორის, ვინაიდან მარტო მეურნეობა კი არ აერთებს საზოგადოებრივ ჯგუფთა, არამედ მთელი ორგანიული სოციალური ცხოვრება—ენა, რჯული, ზნე-ჩვეულება, ესტეტიური კულტურა, ისტორიული ტრადიციები, პოლიტიკა, საერთო რთული მიზანი და სხვა. (გვერდი 192). ამაზე მემარჯვენე იტყვის, ამ თეორიას გამოვიყენებ, რადგან, ბრძოლას რომ გამომიცხადებენ, ენაზე, რჯულზე, ზნე-ჩვეულებაზე და სხვა ამისთანებზე მივუთითებ, და მებრძოლთ მივასუსტებო. მემარცხენე იტყვის, ხომ გესმით, რას ამბობს მჩაგვრელი, თქვენც ეგ გინდათ, ძირს ორგანიული თეორია! ბ. ჩვენებური სწორედ ასე ირჯება. კადობნიდან ამოუღია დახვედებული აზრი, რომლითაც ერთ დროს ყურები გაგვიჭედეს მესამე დასელებმა და გვეუბნება: „თურმე ქართველ მუშას მეტი სოციალური ერთობა აქვს ქართველ კაპიტალისტებთან, ვიდრე მასთან უღელში შებმულ სომეხ და სხვა მუშებთან. ასეთი სისულელის თქმა აღარავის ეპიტნავება მას შემდეგ, რაც ამის გამო ბ-ნ ჯორჯადეს უწყალოდ ტყავი გააძვრესო“. საქმე კი იმაშია, რომ არც „უწყალოდ ტყავ-გამძვრალ“ ჯორჯადის მიერ, არც Bâton-ის მიერ კითხვა ამგვარად არ იყო დაყენებული. მაშინ და ეხრაც პრობლემა ამგვარად ისახებოდა. როდესაც ერს განსაცდელი მოეღის, როდესაც იგი სიკვდილის პირზე სდგას, უპირველესი მოვალეობაა ამ განსაცდელის თავიდან მოშორება და სიკვდილიდან თავის დაღწევა. კლასიური ბრძოლის ხსიათი, მიმდინარეობა და ზრდა-ვითარება ამ პირობებს უნდა გაუწიოს ანგარიში. ამ ათის წლის წინად „ტყავ-გამძვრალი“ თქვენი მორჩილი მონა ამას ამბობდა. დღეს Bâton-მა იმავე აზრს მეცნიერული საფუძველი მოუწაბა. იგი ამბობს: „განა ინდივიდი უარ-ჰყოფს უფლებას საკუთარ არსებობისას რომელიმე პრინციპის სახელითა? მაშინ ხომ იმისთვის ეს პრინციპი ისპობა, როგორც ისპობა ყველაფერი! იგივე ითქმის ერზედაც, როგორც ცოცხალ სოციალურ ორგანიზმზედ. იგი უნდა სცდილობდეს მარადის სიცოცხლეს—ეს იქნება მისი უდიდესი, უპირველესი ნიჭი, სულიერი სიძლიერე, ამიტომაც უპირველეს ყოვლისა, ერის დაცვა აუცილებელია სოციალიზმისათვისაც. უამისოდ ჰქრება სოციალიზმისათვის თვით პრობლემა სოციალიზმისა, რადგან სოციალიზმი ერთა შინაგანი გარდაქმნის პრობლემაა (გვ. 312). აი პრაქტიკული

ფილოსოფია Bâton-ის წიგნისა. და ვინც წაიკითხავს ამ ნაწარმობებს და ბ. ჩვენებურის კრიტიკასაც გაეცნობა, უნებლიეთ გაიფიქრებს: ჯერ კიდევ არ გათავებულა მეფობა უვიც და მატყუარა საზოგადო მოღვაწეებისა!..

მაგრამ ორგანიულ თეორიას სხვა მხარეც აქვს. იგი გვაძლევს მასალას შემოქმედებითი პრაქტიკულ მუშაობისთვის. ამ მასალას სოციალური ორგანიზმი გვაწვდის. ეს ორგანიზმი გვასწავლის — ერის ზრდა განვითარება, მისი კულტურა და მომავალი დამოკიდებულია ეროვნულ ორგანიზმის ნორმალურ განვითარებისაგან. ეს განვითარება კი შეუძლებელია, თუ ორგანიზმის ორგანონი და ფუნქციანი მოშლილნი არიან, ან კიდევ თუ ეროვნულ ორგანიზმს გარეშე ძალამ და ისტორიულმა ბედმა განუწახვევრა ერის ვითარებისათვის საჭირო რიცხვი ორგანოებისა.

ჩვენს სოციალ პოლიტიკურ მდგომარეობას რომ დავაკვირდეთ, აშკარად დავინახავთ განუვითარებლობას ეროვნულ სხეულისა და მის ორგანოებისა. ჩვენს წინ დიადი პრაქტიკული მოვალეობაა — განკურნება ამ სხეულისა და მოწყობა და მართვა განვითარებისთვის საჭირო ორგანოებისა.

საქართველოს ეროვნული სხეული დღეს მოშლილია. დღეს ჩვენი ეკონომიური სტრუქტურა რადიკალურად იცვლება. ჩვენი სისუსტე და ავადმყოფობა იმაშია, რომ შუა გზაზე ვდგევართ, ვერც საბოლოოდ ძველისთვის დაგვიღწევია თავი, ვერც ეკონომიური ცხოვრების ახალი ფორმები შეგვითვისებია. დღეს ჩვენი ეროვნულ-კულტურული ორგანიზმი დიდს განსაცდელშია, მას ძველ კულტურასთან ძაფები აქვს გაწყვეტილი. ახალი კულტურა ოდნავ იბრუნებს სულს. დენაციონალიზაციის მძიმე ლოდი მას წელში ჰკაკვავს. ჩვენთვის დღეს ვინაობის პრობლემაა გასარკვევი. ამ მოვლენებთან არის დაკავშირებული ჩვენი სოციალ-პოლიტიკური მოქმედების გეგმა. ამ წყაროდან ენიჭება მას ცხოველმყოფელი და პრაქტიკული მნიშვნელობა.

თუ ამ პირობების მიხედვით სოციალურ პროგრამის ერთ მხარეს ძველი ეკონომიური სტრუქტურის ძირიან-ფესვიანად აღმოფხვრა შეადგენს, თუ კაპიტალიზმი საზოგადოდ მოსპობს ფეოდალურ წყობილების ნაშთებს, ნულარ შევუშინდებით ახალ ფორმებს ეკონომიური მოქმედობისას და საქმიანობა დავსახოთ

პრაქტიკულ გამბჯელობის გეგმად. კაპიტალიზმის საჭიროების განვითარება არ ნიშნავს იმას, რომ ჩვენ უნდა შევფრიგდეთ შრომის და კაპიტალის შუა არსებულ წინააღმდეგობას. ამ წინააღმდეგობას არ ფურიგდებით და არასოდეს არ უნდა შევფრიგდეთ და აქ არის განსხვავება ჩვენსა და მათ შორის, ვინც შრომის ექსპლუატაციას არ ხედავს და სოციალურ წინააღმდეგობას ხელს ჰფარავს. ხოლო თუ კაპიტალიზმი საშუალებას გვაძლევს დიდ ბოროტებასთან ბრძოლაში, თუ იგი საუკეთესოა გზაა ჩვენი ქვეყნის გადემოკრატიზაციისთვის, და მით ჩვენი ეროვნების გამაგრებისათვის, დავაფასოთ მისი ისტორიული მნიშვნელობა და დოკტრინის გამარჯვებისათვის შეურიგებელი და განუყნებელი რადიკალიზმის ფორმულებით ნულარ ვხელს უმძღვანელობთ პრაქტიკულ მოქმედობის დროს.

თუ, მეორეს მხრივ, ჩვენი ვინაობის დაცვის და ეროვნულ კულტურის განვითარებისათვის საჭიროა შექმნა და გამაგრება განსაზღვრულ სოციალურ ორგანოებისა მთელი ჩვენი ცხოვრების მოწესრიგებისათვის, უნდა მარადის გვახსოვდეს, რომ ეროვნულ კულტურის თანდათან განვითარება და ამისათვის საჭირო საფეხურების გავლა, ჩვენს ეროვნულ სხეულს განამაგრებს, ჩაჰბერავს მას ახალ სულს, ვინაიდან სიძლიერე და ხანგრძლივობა ყოველი სოციალური ორგანიზმისა დამოკიდებულია ამ ორგანიზმის ორგანოების სისაღებზე და მათზე შეთანხმებულ მოქმედებაზე ერთი მიზნის მიხედვით. ნელი და სუსტია ჩვენი მსვლელობა მომავლისაკენ, თუ ჩქარი და ძლიერი, არასოდეს — უიმედობის და უკან დახევის ხანაში განსაკუთრებით — არ უნდა ვკარგავდეთ მოძრაობის სახელმძღვანელო აზრს, მოქმედების საბოლოო მიზანს.

ამ ხასიათის პრაქტიკულ აზრებს ჰხადავს მკითხველში **Baton**-ის „ერი და კაცობრიობა“ და სწორედ ამიტომ მადლილობა უნდა უთხრათ ავტორს, რომელმაც თავის ნაწარმოებში ამ შავზნელ დროში გაგვამხნევა და უკეთესი მომავლის იმედი გაგვიცხოველა.

სტამბა ს. ლოსაბერიძისა, მოსკოვის ქ. საკ. სახლი № 5.

301.19

ჯ 725

ქ. შ. წ. კ. გ. საზოგადოების წიგნის ძალაშია იყიდება:

თხზულებანი

არჩილ ჯორჯაძისა:

წიგნი I	„ეროვნულ პრობლემის გარშემო“	ფასი	75 კ.
„ II	„ჩვენი საზოგადოებრივობა“	„	80 კ.
-